SOSYAL BİLİMLERİN METODOLOJİSİ

KÜRE YAYINLARI

MAX WEBER

2. BASKI

SOSYAL BİLİMLERİN METODOLOJİSİ

MAX WEBER

TERCÜME
VEFA SAYGIN ÖĞÜTLE

KÜRE YAYINLARI

KÜRE YAYINLARI / 88. Kitap
Sosyal Teori 6

Sosyal Bilimlerin Metodolojisi

Max Weber

The Methodology of the Social Sciences
The Free Press, 1949

Editörler ve Almancadan İngilizceye Çevirenler
Edward A. Shils
Henry A. Finch

Tercüme
Vefa Saygın Öğütle

Yayına Hazırlık **Bilge Özel İmanov**

Birinci Basım Mart 2012
İkinci Basım Temmuz 2012

ISBN 978-605-5383-13-8

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika no: 15813

Tasarım/Kapak **Salih Pulcu**

Baskı/Cilt Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
Haramidere Avcılar İstanbul

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 48 Kat: 3
Vefa / İstanbul
Tel 0212. 520 66 41-42
Faks 0212. 520 74 00
www.kureyayinlari.com
kure@kureyayinlari.com

SOSYAL BİLİMLERİN METODOLOJİSİ

İÇİNDEKİLER

Henry A. Finch'in özetiyle

Çevirmenin Önsözü 11
Önsöz 17

I • Sosyoloji ve İktisatta 'Etik Tarafsızlık'ın Anlamı 25

s. 25-27, "Değer-yargısı"nın anlamı – "değer-yargısı"nın bilimdeki rolü: "değer-yargılarının eğitimde desteklenmesinden farklı bir mesele – bu son meseleye dair iki bakış açısının eleştirisi – Weber'in kendi görüşü; s. 27-29, Pratik problemler hususunda nihayetinde tek bir bakış açısının doğru olduğu inancının sona yaklaşması – bunun "profesör kehanetleri" açısından içerimleri – öğrencinin bugün üniversiteden edinmesi gereken şeyler; s. 30-31, "Şahsiyet kültü" ve sözde etik tarafsızlığın reddedilmesi; s. 31-33, Üniversitenin değersel problemlerin tüm bakış açılarından tartışıldığı bir forum olması gerektiği ideasındaki zorluklar; s. 33-35, Empirik olgu ifadeleri ile "değer-yargıları" arasındaki ayrıma riayet etmede yaşanan zorluklar – sözde etik tarafsızlığın tehlikeleri – arabulucunun hakikati olarak bilimsel otorite yanılsaması; s. 35-37, Empirik olgu ifadeleri ile "değer-yargıları" arasındaki ayrıma yönelik yanlış itirazlar – gerçek mesele, araştırmacının kendi pratik değer-atıflarını empirik olguların tesisinden ayırt etmesiyle ilgilidir – hedefleri olgular olarak almadaki muğlaklıklar; s. 37-38, Değer-atıflarına ilişkin, etiğin zorunlu öznelliğini kanıtlamayan tarihsel ve bireysel değişkenler – yaygın kabul görmüş "değer-yargıları"nın aldatıcı aşlkarlığı – kendindeaşikarlığın bir eleştirisi olarak bilim – realist "etik bilimi", olması gereken şeyleri belirleyemez; s. 38-39, Değer-atıflarına dönük empirik-psikolojik ve kökensel analiz yalnızca "anlamacı açıklama"ya yol açar, ama bu ihmal edilebilir bir şey değildir – bunun nedensel analiz ve açıklama bakımından kesin kullanımı; s. 40-41, Etik tarafsızlığın salt formel etik kuralların kabulünü ima ettiğini iddia eden Schmoller hatalıdır – etik buyruklar kültürel değerlerle özdeş değildir – normatif etik, kendi başına, belirli sosyal-politik problemlerin çözümü yönünde sarih talimatlar sağlayamaz – adalet ilkesinin muğlak içerimlerine örnek – etiğin kendi başına üstesinden gelemediği spesifik (kişisel ve sosyal) etik problemler; s. 41-43, Sözüm ona sıkı sıkıya "formel" etik kuralların özsel anlama sahip olması – bir örnek – bu örneğe dönük hem empirik hem de empirik-olmayan değer analizlerinin, sözkonusu hayatî meseleyi çözmede yetersiz olması – ruhun aracılıklarıyla "kendi kaderini seçtiği" bir dizi nihaî karar olarak insan hayatı; s. 43-44, Empirik bir disiplinin politik meselelerin çözümünde katkı sağlayabileceği üç şey – sağlayamayacağı şeyler – normatif ve bilimsel problemler arasındaki ayrımın, çelişkili bir dizi soru aracılığıyla ifade edilmesi; s. 45-47, "Değer-yargıları" tartışmasının üç işlevi – bu tür bir tartışma kesinlikle anlamsız değildir; s. 47, Sosyal bilimde problem seçiminin bir değerle-ilişki meselesi olması – kültürel ilgiler ve bilimsel çalışmanın istikameti – bilimsel çalışmaya yön veren değer-biçici ilgiler, "değer-yargıları"nın analiz edilmesi vasıtasıyla aydınlatılabilir ve

ayırt edilebilir – değer-atfı ile "değer-yorumu" arasındaki ayrım; s. 48-50, "Değer-yargıları" olgusal eğilimlerden türetilemez – sendikalist örneği – "mümkün olana intibak etme" politikasının etik ve politik sınırları; s. 51-52, "İntibak etme"nin iki anlamı – biyolojik anlamıyla değil de değer-biçici anlamda kullanıldığında terimin vazgeçilemez olması; s. 52-53, Sosyal hayattaki çatışma dışarıda bırakılamaz – çatışmanın biçimleri değişkenlik gösterebilir – "barış"ın anlamı – her tür toplumsal düzene dönük değer-atfı, sosyal olarak nasıl seçildiğine dönük empirik inceleme tarafından öncelenmelidir, ama değer-atfı, incelemeden farklıdır; s. 53-54, "İlerleme"nin anlamı problemi – zihinsel ve psikolojik "ilerletici farklılaşma"nın "içsel zenginlik" anlamında ilerleme olup olmadığı, bilimsel olarak belirlenemez – ancak bu tür "ilerleme"nin maliyeti empirik olarak incelenebilir; s. 55-56, Empirik sanat tarihinde "ilerleme" kavramının uygulanabilirliği – "ilerleme" kavramının bu kullanımda "rasyonel", "teknik" ilerleme anlamına gelmesi – Gotik mimarî örneği; s. 56-58, Avrupa'da müziğin tarihsel gelişiminden bir başka örnek; s. 58-59, Teknikteki gelişmeler, nedensel olarak konuşulduğunda, her ne kadar sanatın gelişimindeki en önemli etkense de, sanattaki teknik ilerleme ille de estetik ilerleme demek değildir; s. 59-60, Tarihçilerin nedensel analiz ile "değer-yargıları"nı birbirine karıştırma eğiliminde olmaları – nedensel analiz, estetik değer-atfı ve değer yorumu, tamamen farklı yordamlardır; s. 60-62, "Rasyonel ilerleme"nin anlamı – bunun genellikle birbirine karıştırılan üç anlamı – öznel bakımdan "rasyonel" eylem ile rasyonel olarak "doğru" eylem arasındaki fark – teknik ilerlemenin sözkonusu olduğu yer – "teknik ilerleme" teriminin meşru kullanımının koşulları; s. 62-63, "Nesnel olarak" "ekonomik bakımdan doğru" şeklinde "değerlendirilebileceği" iddia edilen bir eylemin tartışmaya açık önvarsayımlarına bir örnek; s. 63-65, Saf iktisatta teknik değerlendirmelerin anlamı – bunlar, ancak ekonomik ve sosyal bağlam verili olduğu zaman sarihtirler – teknik değerlendirme yapıldığında, bu, nihaî değer-atıflarına ilişkin sorunları ortadan kaldırmaz; s. 65-68, Empirik inceleme nesnelerinin normatif geçerliliği, empirik inceleme boyunca göz ardı edilir – matematikten örnek – ama bu göz ardı etme, tüm empirik bilimin a priori temeli olan normatif olarak geçerli hakikatlerin normatif geçerliliğini etkilemez – ancak insan davranışına yönelik "anlama", tüm bilimsel incelemelerin a priori koşulu olan normatif bakımdan doğru şeyler aracılığıyla gerçekleşmez – insan davranışına ve kültüre dönük "anlamacı" bilgi, normatif geçerlilikten ziyade uzlaşımsal geçerliliği gerektirir; s. 68-69, İdealların hakikat değeri, entelektüel tarihin yazımında yol gösterici değerdir – hatalı düşünce ve hesaplamaların nedensel etkilerine olası bir incelemeye, askerî tarihten bir örnek – empirik olayların nedenlerinin belirlenmesi açısından, hatalı ve aldatıcı düşüncelerin ideal tiplerinin dahi gerekli olması; s. 69-70, İdeal tipin normatif doğruluğu, kullanımı için bir gereklilik değildir – empirik gerçeklik karşısında ideal-tiplerin işlevi; s. 70-73, Saf iktisat teorisinin doğası – onun ideal-tipik karakteri – saf iktisat teorisi apolitiktir, hiçbir ahlakî değer öne sürmez, ama analiz açısından vazgeçilmezdir – saf iktisat karşıtlarının tezlerinin eleştirisi – araç-amaç önermelerinin, iktisat biliminin sağlayabileceği neden-sonuç önermeleriyle ilişkisi – iktisadın diğer problemleri; s. 73-74, Modern toplum sahnesinde devletin sahip olduğu olgusal önem, devleti nihaî bir değer hâline getirmez – devletin değer biçmede bir araç olduğu görüşü savunulabilir.

II • Sosyal Bilimde ve Sosyal Politikada 'Nesnellik' 75

s. 75-76, Makalenin sorumluluklarına ve içeriğine dair giriş notu; s. 76-77, Pratik sosyal eleştirinin bilimsel sosyal araştırmayla ilişkisi problemi; s. 77-78, Sosyal-iktisadî bilimde "varoluşsal" ve "normatif" bilgi arasındaki ayrımın mantıksal olarak formüle edilmesini engelleyen bakış açıları; s. 78, Empirik bilimin normlar

ve idealler temin ettiği görüşünün reddi – ancak, "değer-yargıları"na karşı eleştirinin askıya alınmaması gerekir; s. 78-79, Araçların belirli bir amaca uygunluğu ve o amaca ulaşma şansı, bilimsel analize açıktır; s. 79, Bilimsel analiz, eylemin niyetlenilmemiş ya da tesadüfî sonuçlarının yaratacağı "maliyetler"i öngörebilir; s. 79-80, "Değer-yargıları"nın bilimsel ele alınışı, somut amaçların altında yatan "idealar"ı ve idealleri açığa çıkarabilir; s. 81, Değerlerin geçerliliğine dönük yargı, inanca ya da muhtemelen spekülatif felsefeye dair bir meseledir, empirik bilimin nüfuz alanına girmez – kültürel değişme olgusu, empirik ile normatif arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaz; s. 81-83, Belirli hedefler üzerindeki mutabakatın yanıltıcı aşikarlığı – sosyal politikanın problemleri yalnızca teknik değildir – normatif bakımdan arzu edilen kültürel değerlerin bilimsel olarak çıkarsanabileceğine yönelik naif inanç – kültürel değerler, sadece dogmaya bağlı dinsel mezhepler tarafından etik buyruklar olarak görülürler; s. 84, Pratik politikacının ya da senkretik rölativizmin orta yolu, bilim tarafından doğru olarak değerlendirilmez; s. 84, (1) heves ve duyguya (2) etik vicdana (3) bilimsel bilgi sahibi olma kapasitesine başvuran argümanlar arasındaki giderilemez farklılıklar; s. 85, Bilimsel olarak geçerli sosyal bilim analizi, kültürler-üstü geçerlilik için çabalayabilir; s. 85-86, Kendi başlarına açıkça formüle edildikleri ve bilimsel ifadelerden ayırt edildikleri durumda, "değer-yargıları"nı ifade etme sebepleri; s. 88-89, Sosyal problemlerin tanımlanması, değer-yönelimlidir – *Archiv*'in geçmişteki ve gelecekteki karakteri; s. 89-90, Sosyal bilimlerde, nesnel olarak geçerli hakikatin anlamı nedir; s. 90-91, Araçların kıtlığı, sosyo-ekonomik inceleme nesnesinin temel karakteristiğidir – bir sosyal bilim problemi nedir; s. 91-92, "Ekonomik", "ekonomiyle bağlantılı" ve "ekonomi tarafından koşullanmış" fenomenler arasındaki fark; s. 93, Sosyo-ekonomik problemlerin var olma koşulu – sosyal-iktisadın kapsam derecesi; s. 93-94, *Archiv*'in geçmiş ilgileri ve bugünkü temel amacı; s. 94-95, Toplumun iktisadî bakış açısından "tek-yanlı" (ama kasten böyle) incelenmesi – inceleme nesnesi olarak "sosyal"in belirginleştirilmeye ihtiyaç duyması; s. 95-98, Kültürel fenomenler maddî çıkarlardan çıkarsanamaz – kaba monist materyalist tarih kavrayışı ile iktisadî bakış açısının faydalı eleştirel kullanımı arasındaki fark – diğer bilimlerde kendini gösteren benzer dogmatik aşırılıklar; s. 98-99, Somut gerçekliğin seçilmiş kısımlarını incelemeye tâbi tutan empirik sosyal bilimin bilimsel hedefini gerçekleştirmek için gerekli "tek-yanlı" bakış açıları; s. 99-101, Tarihçinin seçim ölçütleri, yalnızca yasaların keşfedilmesinin gereklerinden ya da nihaî psikolojik etkenlerden ileri gelmez – bunlar, olsa olsa, arzu edilen bilgi tipine hazırlık aşamalarıdır – arzu edilen bilgi tipinin tanımlanması; s. 102-103, Arzu edilen sosyalbilimsel bilgi tipinin dört görevi; s. 103-104, Kültür bilimleri yönteminin nihaî özelliği – değerle-koşullanmış ilgiden temellenen kültürel sergilemelerin önemi; s. 104, Yasalar ve genel kavramlar aracılığıyla yapılan ve değerden-köklenen anlam aracılığıyla yapılan iki analiz tipinin mantıksal bakımdan ayrı olması – somut tarihsel olgunun kültürel anlam/öneminin analizi için bir başlangıç adımı olarak, fenomenlerin cinsil genel özelliklerinin analizi; s. 105-106, "Tarihsel", "kendi tekilliği içinde önemli" demektir – "temel" özellikleri seçmeksizin, kültürün nedensel analizinin imkansız olması – "tarihsel tekillikler"in incelenmesinde, mesele yasalar değil, somut nedensel ilişkiler meselesidir; s. 106-107, Ancak somut nedensel sonuçların somut kültürel nedenlere nedensel olarak isnat edilmesi, tekrarlanan nedensel ardışıklıkların, yani "yeterli" nedenlerin bilgisini önvarsayar – bunun anlamı – genel bilginin kapsayıcılığının bir işlevi olarak, isnadın kesinliği – empirik gerçekliği yasalara indirgemeye çalışmanın, sosyal bilim açısından anlamsız bir ideal olmasının sebepleri; s. 108, Kültürel anlam/önemin pozitif kültürel değerle eşdeğer olmaması; s. 108-109, Değer-biçici ideaların "bizzat olgular"dan türetilebileceği görüşünün ısrarcı olma sebepleri – araştırmadaki kişisel öğe; s. 109-110, "Öznel" değer-biçici ideaların zorunluluğu, kültür bilimlerinde nedensel bilginin olmadığı anlamına gelmez – ayrıca nedensel bilgi de "teleoloji"yle ikame edilemez; s. 111, Değer-biçici

idealar öznel dir, ancak araştırmanın sonuçları, şu ya da bu kişiye göre geçerli olmak anlamında öznel değildir; s. 111-112, Aracılığıyla gerçekliğin çıkarsanabileceği kapalı bir kavramlar sistemi ideasının anlamsızlığı – kültürel problemlerdeki değişimler ve hareketler; s. 112, Temel bir soru olarak, kültürel gerçekliğin bilgisinde teorinin rolü; s. 112-114, Doğa yasasının, rasyonalist *Weltanschauung*'un, doğabilimsel kavramsallaştırmanın pratik "beşerî bilimler" ve iktisat üzerindeki etkisi – evrimci biyolojinin etkisi altında, tarihsel incelemede yasa-yönelimli analizin muzaffer görünmesi – bugünkü kafa karıştırıcı durum ve bunun kökenleri; s. 114-116, İktisattaki "soyut" teorik yöntemin anlamı ve tezleri – bu tezlerle ilgili tartışmanın verimli olması – sosyal kurumlar psikolojik yasalardan çıkarsanamaz; s. 116-117, Kültür bilimlerine özgü olup, belli ölçüde vazgeçilmez olan bir tür kavram inşası – bir örnek; s. 117-118, Bir hipotezden, bir betimlemeden, bir ortalamadan ayrı bir şey olarak, ideal-tipik kavram – bunun hem keşifsel hem de açıklayıcı hedeflerden dolayı faydalı olması; s. 118-119, Örnekler; s. 119, Etik anlamda "ideal"den ayrı bir şey olarak, mantıksal anlamda "ideal"; s. 119-121, İdeal tip kullanımını haklılaştırmanın yegane yolu – ideal-tip kavramlarına örnekler – bunları, *genus proximum*, *differentia specifica* şemasına göre inşa etmemek gerekir – ideal-tip kavramlarının karakteristikleri – bunların nesnel olasılık kategorisiyle ilişkisi; s. 121-122, "Kilise" ve "mezhep" ideal-tip kavramlarının incelenmesi – kültürel anlam/önem ve ideal-tip kavramları; s. 122-124, İdeal-tipik kavramlarla ilgili üç natüralist yanlış kavrayış – bir çağın özelliklerine dair ideal-tipik kavram ve insanlara fiilen hükmeden idealar – bu sonuncusu, aslında bizatihî, ancak bir ideal-tip olarak açıkça formüle edilebilir – bir örnek; s. 124-125, Bir çağa ait ideaların ideal-tipi ile empirik gerçeklik arasındaki değişken ilişki; s. 125-126, İdeal-tipler sıklıkla mantıksal anlamda değil, değer-biçici anlamda kullanılırlar – bir örnek – bu anlamlar, tarihyazımında çoğu zaman birbirine karıştırılır; s. 126-127, İdeal-tipik devlet kavramı tartışılıyor; s. 127-129, İdeal-tipik kavramın türsel, cinsil ya da ortalama kavramlarla ilişkisi; s. 129-130, Gelişimsel ardışıklıkların ideal-tipik inşası ile tarih arasındaki ayrım – bu ayrımı muhafaza etmek neden güçtür; s. 130-131, Marksçı "yasalar", ideal-tipiktirler; s. 131, Kültür bilimlerindeki metodolojik problemlerin dallara ayrılmasına işaret eden zihinsel ve kavramsal inşaların listesi; s. 131-132, Olgunlaşan sosyal bilim, kendi ideal-tiplerini ne anlamda aşar – kültür bilimlerinde ilerlemenin kaynağı olarak, yeni bilgi olasılığı ile eski bütünleşmeler arasındaki gerilim; s. 132-134, Kavram inşası, problemin konuş biçimi ve kültürün içeriği arasındaki karşılıklı-bağlantılar; s. 134-135, Tarih Okulu'nun ve modern, Kantçı bilgi teorisinin sosyal bilimin hedefi olarak gördüğü şeyin bağdaşmazlığı – kavramların işlevi, gerçekliğin yeniden-üretilmesi değildir; s. 136-138, Açık seçik kavramlar inşa etmeyi ihmal etmenin tehlikeleri – iki örnek; s. 139-140, Argümanın özetle yinelenmesi; s. 140-141, "İnceleme nesnesi uzmanları", "yorumlayıcı uzmanlar", bunların aşırılıkları – araştırmanın, bu aşırılıklardan kaçınan, hakikî sanatsal niteliği – ve fakat, bir zorunlu spekülasyon çağında dahi, değer-biçici bakış açısında değişmeler vuku bulur.

III • Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine Eleştirel İncelemeler 143

1. Eduard Meyer'In Metodolojik Görüşlerinin Bir Eleştirisi 143

s. 143-144, Bir tartışma odağı olarak Meyer'in kitabının değeri; s. 145-146, Bilimin ilerlemesinde metodolojinin rolü – bugünkü duruma dönük tarihteki metodolojik ilgi; s. 146-147, Meyer'in hücum ettiği, tarihle ilgili tezlerin listesi; s. 147-149, Meyer'in "şans" analizi ve bunun "özgür irade"yle ilişkisi; s. 149, "Özgürlük" ve "zorunluluk" üzerine Meyer; s. 149-152, Meyer'in "özgür irade" kavrayışının tetkik edilmesi – Meyer'in

etik ve nedensel analizi karıştırma eğilimi; s. 152-154, Meyer'in, tarihsel bilgi ile etik arasındaki ayrımı bulanıklaştırma ve özgürlüğü irrasyonel eylemle eşitleme hatası; s. 155, Rasyonellik ve özgürlük; s. 156-159, Meyer'in tarihsel nedensellik kavrayışındaki çelişkiler – "genel", "tikel", "tekil" ve "kolektivite" ile ilişkisi içerisinde "özgürlük" ve "zorunluluk"a dair Meyer'in yaptığı tartışma – buradaki kafa karışıklığı; s. 159-160, Tarihsel bakımdan anlamlı/önemli olan şeylere, ortak olanın biricik özelliklerden tahliye edilmesi suretiyle ulaşılamaz; s. 160-161, Meyer'in tarihte genel olanın, yani kurallar ve kavramların rolüyle ilgili doğru sezgiye dayanan ama zayıf formülasyonu – tarihsel fenomenleri kavramlar aracılığıyla düzene koymadaki mantıksal problemler – olasılık kategorisinin anlamı; s. 161-162, Meyer'in "tarihsel olan" tanımı – olaylar arasında tarihçinin yaptığı seçimi belirleyen şeyler; s. 162-164, Tarihsel incelemede *ratio essendi* ile *ratio cognoscendi*'nin birbirine karıştırıldığı örnekler; s. 164-166, Kültürel gerçeklik verilerinin iki ayrı mantıksal kullanımı – örnekler; s. 166-167, Meyer'in keşifsel araç ile olguyu birbirine karıştırması – tarihçinin yaptığı seçimi yönlendiren ilgiye dair Meyer'in taşıdığı dar görüş; s. 167-168, Kültürlerin ya da kültür bileşenlerinin etkililiği ne anlama gelir; s. 169-173, "Anlamlı olma"nın anlamı ve tarihsel etkililikle ilişkisi – Goethe'nin mektupları örneği; s. 174, Ne keşifsel ne de nedensel olan bir anlam/önem tipi – yorumlamanın nesnesi – yorumlamanın iki türü; s. 174-176, "Değer-yorumu"nun anlamı – linguistik-metinsel analizden farkı – hangi "değer-yorumları"nın bilimsel olduğu iddia edilebilir; s. 176-178, Meyer değer yorumunu nasıl ele alır; s. 178-181, Değer analizinin olguları ile tarihin olguları arasındaki ilişki – örnek durumların analizi – Goethe'nin mektupları ve Marx'ın *Kapital*'i – tarihsel olguların değer-yorumlarıyla alakası; s. 181-184, Değer analizinin doğası; s. 184-189, Tarihçinin seçimini yönlendiren tarihsel ilgiye dönük Meyer'in tartışmasındaki güçlükler – ilginin zamandaşlığının oynadığı rol – tarihsel tekillik ile tarihsel nedenin birbirine karıştırılması; s. 189-190, Tarihsel ilgi, nesnel nedensel ilişkiler tarafından değil değerler tarafından belirlenir – "değerli olan"ın "nedensel bakımdan önemli olan"la karıştırılması; s. 190-191, "Değerli olan", bugün niçin tarih açısından bir inceleme nesnesi değildir; s. 191-193, Meyer'in "etkili" ile "tarihsel"i uygunsuz bir biçimde eşitlemesine dair özet bir ifade – yorumlamanın anlamı hakkında özet; s. 193, Tarih felsefesi, değer-analizi ve tarihsel inceleme arasındaki ilişkiler; s. 193-194, Tarihçiler niçin kendi çalışmalarında zımnen var olan değer-analizinin çoğunlukla farkına varmazlar – Meyer'in tarihsel inceleme ile değer-yorumu arasındaki ayrımı doğru bir biçimde teşhis etmesi – tarih ve kültür bilimlerinde "sistematik bilim-sınıflandırma sistemi"nin anlamı problemi; s. 194-196, Bir örnek – Antikçağın klasik kültürünün ele alınabileceği üç değer-yönelimli bakış açısı.

2. Tarihsel Açıklamada Nesnel Olasılık ve Yeterli Nedensellik 196

s. 196-199, Eğer bazı koşullar olduklarından başka türlü gelişseydi, hangi sonuçların beklenebileceğine dair soru, tarih açısından beyhude bir soru değildir – tarihsel anlam/önemin belirlenmesinde bu tür soruların önemi; s. 199-202, "Nesnel" olasılığın tarih açısından kaynakları – hukuk teorisinin kökenleri – tarih, hukuk biliminin teoriye dönük etik ilgisini paylaşmaz; s. 202-203, Nedensel tarihsel açıklama, olayların genel bakış açısından önem taşıyan seçilmiş yönleriyle ilgilenir; s. 203, Belirli koşulların tekil bir sonuçla nedensel ilgisizliğini tespit etmenin yeterli koşulu; s. 203-204, Tarihsel nedensel ilişkiler tesis eden mantıksal işlemlerin bir örnekle izah edilmesi; s. 204-206, Tarihçilerin nesnel olasılığı benimsemekte isteksiz olmamaları gerekir; s. 206-207, Yalıtmalar ve genelleştirmeler, "olasılık yargısı"nı muhafaza etmeyi gerektirir – nesnel olasılık kategorisi, bilgisizliğin ya da eksik bilginin ifadesi değildir – bu tür yargılar, bilindik empirik kuralları önvar-

sayar – Maraton Savaşı örneği; s. 207, "Yeterli nedenler"in anlamı; s. 207-208, En basit tarihsel yargı dahi, bulunmuş ve tamamlanmış bir şeyin basitçe kayıt altına alınması anlamına gelmez, o daha ziyade, biçimlendlrici bir kategorinin ve koca bir empirik bilgi gövdesinin kullanımını önvarsayar; s. 208-209, Tarihsel keşfin psikolojik süreçlerini, mantıksal yapısıyla karıştırmamak gerekir; s. 210-213, Kişisel eylemlerin nedensel analizinde, kategorisel olarak oluşturulmuş inşalar ile dolaysız deneyimi de ayırt etmek gerekir; s. 213-214, Nedensel incelemede olasılığın kabul edilmesi, tarihin rastgele yazılması anlamına gelmez, zira nedensel olasılık kategorisi, bir tarihsel olgunun nedensel anlam/önemine ilişkin değerlendirmeyi mümkün kılar; s. 214-217, Nesnel olasılık yargılarının kesinliği, derece derece değişkenlik gösterebilir – nesnel tarihsel olasılık, önemli farklılıklarına karşın, gözlemlenmiş frekanslardan hareketle tespit edilen ihtimal türüne benzer; s. 217-218, "Yeterli nedensellik"in tanımı – bunun Maraton Savaşı'na, Mart Devrimi'ne, Almanya'nın birleşmesine uygulanması – tarihçinin yaptığı kavramsallaştırmanın inşacı karakterinin yeniden ifade edilmesi; s. 219-222, Nesnel olasılığa ilişkin Binding'in "insan-merkezci" yanlış kavrayışı – "müsait kılan" ve "engelleyen" durumların gerçek anlamı – Nedenlemenin yeterliliği sözkonusu olduğunda, nedenselliğin özel karakterinin daha ileri çalışmaları gerektirmesi.

Çevirmenin Önsözü

Uğraşının hakkını verme gayretindeki her sosyologun, ve naçizane benim de, Weber'le kurduğu(m) ilişki pek çok açılardan hep çetrefilli olagelmiştir. Bunun baş müsebbibi kuşkusuz Weber'in bizzat kendisidir. Çünkü Weber, ilk olarak, kendini bağlayacak her türlü ifadeden kaçınan, etiketleneceğini hissettiği her an sürekli manevra yapan, velhasıl bir yandan son derece sistematik akıl yürütmelerde bulunurken öte yandan bu akıl yürütmeler içerisinde kaçmak için sürekli aralık kapılar bırakan bir portre çizmektedir. Ancak Weber'in sistematiğinde, bu Nietzsche'gil kişisel tavrını aşan, tarihsel bir veçhe de sözkonusudur: Weber, tıpkı hayaletiyle cebelleştiği Marx gibi, sonradan ayrışacak pek çok patikayı bizzat bağrında taşımaktadır. Kuşkusuz Weber'in çektiği patika sancıları, bazı yönlerden Marx'ınkilere benzer, ama bazı yönlerden de farklıdır. Bugün için bu patikaların bazıları doğmuş ama ölmüştür; bazıları bizzat ölü doğmuştur; bazıları ise tam tersine, anayola (ana-akıma) eklemlenmiştir; tüm bunların dışında, demek doğumu bekleyen patikalar var ki, hâlen Weber'le istişare içindeyiz. Demek ki bizzat Weber'in hayaletleri bize musallat olmuş hâldedir.

Kendi adıma konuşursam, Weber'le *salt metodolojik bağlam*da hesaplaşmam, bugün için bana tamamlanmış gibi görünüyor; bu hesaplaşmayı ayrıntılı bir çalışma içerisinde görece yakın zamanda deklare edebileceğimi umuyorum. Kuşkusuz Weber'le *başka bağlamlar*da ilişkim, uğraşını seven bir sosyolog olarak beni çok uzun süreler meşgul edecektir. Weber bir keresinde mealen, "entelektüel

dürüstlüğünü görmek isteyen kişi, bunu önce Marx ve Nietzsche'nin karşısında sınamalıdır" demişti. Demek ki tepemizde pek çok hayalet dolaşıyor... Bir bilimin, bir bilim olarak olgunlaşacaksa, kuruculârını unutması ya da sadece kendi bilim tarihindeki birer figür hâline getirmesi gerektiği söylenir hâlbuki. Ne paradoks değil mi: Hayaletler bize can veriyor!

...

Önce çeviriye dair biçimsel durumlardan konuşalım. Weber bir keresinde, yine mealen, "konuşma diliyle yazmak okura saygısızlıktır" demişti. Bu, Weber'in de içinde yer aldığı entelektüel habitusun gereğiydi. Bilimin dilinin gündelik dilden kopması gerektiği aşikar; tabiî bunun kavramsal düzeyle mi, yoksa cümlelerin kurulma biçimiyle mi ilgili bir şey olması gerektiği sorusu *bugün için* saklı durmak kaydıyla. Velhasıl: Metin, oldukça uzun cümlelere dayalı zorlayan yapısına binaen, pür dikkat okunmalıdır.

Bunun yanısıra Weber'in, kendi döneminde önem arz eden bazı tartışmalara zaman zaman göndermede bulunması, hatta bazen sadece dokunarak geçmesi, hatırı sayılır sayıda pasajı içine-kapalı hâle getiriyor. Kimi pasajlar bugün için güncel hiçbir içerime sahip değil (Weber'in Meyer'le üçüncü makalede girdiği tartışmada bu görülecektir) ya da oldukça zor anlaşılır durumda (bilhassa ilk makalenin pek çok sayfasında okur bu etkiyi hissedebilir). Bununla birlikte söylemek gerekir ki; tüm bu pasajlar ve bizzat metnin kendisi, Weber'i kendi özgün sosyal bilim metodolojisine ulaştıran patikaları aydınlatmaları bakımından paha biçilmez değerdedir.

Tüm bu biçimsel mülahazaların, Weber'in metinlerinin kurucu/paradigmatik niteliğine halel getirmediği aşikar olsa gerektir. Weber'in, tıpkı Marx ve Durkheim gibi, sosyolojiyi özerk bir bilgi alanı olarak var eden temel figürlerden birisi olduğu, sırf bu elinizdeki metinden hareket etsek dahi kanıtlanmış olmalıdır.

...

Weber'in geliştirdiği metodolojik mülahazalarda üç temel meselenin ön plana çıktığı söylenebilir.

İlki; Weber'in değer-atfetme ile açıklama arasına koymak için ciddi efor harcadığı mantıksal ayrımdır. O, olgu-değer ilişkisine dair

dönemine damgasını vuran çerçevenin kısır karakterinin gayet farkındadır. Nitekim *Methodenstreit* [Yöntemler Savaşı] karşısında aldığı sentezci konum, tam da buna işaret etmektedir. Weber bu hususta önce (epistemolojinin bilen-özne ayağında) sosyologun inceleme nesnesi karşısındaki duruşunu ele alır. Bulduğu metodolojik çözüm, kabaca şu şekilde ifade edilebilir: Sosyal bilimcinin nesnesine yönelmesinde, sosyalbilimsel "ilgiler"in ve buradan doğan "değer-atıfları"nın önemi yadsınamaz; ama nesne "açıklanırken" bunun devre dışı bırakılması gerekir. Zira karşımızda kategorik olarak birbirinden ayırt edilmesi gereken iki bilgi türü vardır ve değerleri empirik bilimin araçlarıyla kanıtlamanın imkanı yoktur. Weber'in bu tavrının, ondan sonraki sosyologların genel olarak ortak tavrına dönüştüğünü söylemek mümkündür (Örneğin Peter L. Berger, din sosyolojisi yaparkenki tutumunu, tam da buna dayanarak, "metodolojik ateizm" olarak adlandırmıştı). Weber buradan hareketle daha sonra, epistemolojinin inceleme-nesnesi ayağına dair çıkarsamalarda bulunur. O, nedenselliğe karşıt bir biçimde geliştirilen değer atfedici yaklaşımın vardığı sezgici idealizmi net bir biçimde algılamıştır. "Açıklama" üzerindeki ısrarın kaynağı budur. Ama öte yandan, doğa bilimlerinin vehmedilen tarzından (ki bizzat Weber, bu vehmin de yanlış olduğuna, doğa bilimlerinden örnekler verir) çıkarsanan "evrensel yasalar"la açıklama fikrinin karşısında, *yeterli nedenselliğe* yaptığı vurgunun kaynağı da budur. Yeterli nedensellik, aynı zamanda tam da, Weber'in bir diğer temel meselesine, yani ideal-tiplerin keşifsel [*heuristic*] değerine geçişte aslî halkadır.

İkinci olarak; Weber'in *Methodenstreit*'taki sözünü ettiğim sentezci konumu, tartışmanın taraflarının (teorik iktisat ve tarihsel iktisadın) pozisyonlarını iki ayrı analiz biçimi olarak ayırt etmesini sağlamıştır. Weber'in bu teorik çabası, bilhassa bu kitaptaki "Nesnellik" makalesinde izlenebilir. Weber'e göre; biri genel kavramlarla çalışan, diğeri ise ele alınan fenomenin kültürel anlamına odaklanan iki ayrı analiz tipi sözkonusudur. Bu çıkarımın en önemli sonucu, Weber'in bu ayrımı, sosyoloji-tarih bilimi ayrımına uyarlaması olacaktır. Böylelikle sosyoloji, genel kavramlarla çalışan bir bilgi alanı olarak tanımlanacaktır ki bunlar tam da "ideal-tipler"e tekabül etmektedir.

Dolayısıyla son olarak; Weber'in ideal-tip kavramsallaştırmasını tabir caizse nasıl *doğurduğu*, metnin bence en can alıcı özelliğidir. Bunun temelindeki keşifsel değeri açığa çıkarmak adına, Weber'in, *dolaysız nedensel bağ* olmak bakımından bilimsellik atfını karşılayan "olgusal beyanlar" ile *tipik ya da karakteristik* (ama "ahlaken ideal" veyahut "ortalama" değil) olmak bakımından bilimsellik atfını karşılayan "olgu-karşıtı isnatlar" [*counter-factual imputations*] arasındaki ayrımı netleştirmek için harcadığı entelektüel çaba (bilhassa üçüncü makaledeki Goethe'yle ilgili kısma bakınız), büyük takdire şayandır. Bu, mevcut kanaatleri yeniden üreten bir teknoloji olmaktan başka hiçbir anlam taşımayan sosyolojik pozitivizmin ıskalamaya mahkum olduğu bir şey olarak, sosyoloji açısından gerçek anlamıyla bilimsel bir *icat*tır; keşiflere yol açacak bir icat... Demek ki sosyal olanın *bilim*ini, sosyolojiyi icra etme amacında, Weber yanımızdadır. Öte yandan, ideal-tip kavramsallaştırmasının, Weber'i neo-Kantçı geleneğin parlak bir devamcısı olarak görmek isteyenlerin aksine, Rickert'ten değil, *Methodenstreit*'ın karşı kutbunda yer alan Menger'den ve onun marjinalist iktisat okulundan esinle oluşturulduğu iddiasındayım. Ama bu iddiamın ve bunun Weber'in metodolojisinde yarattığı açmazların tartışılacağı yer, elbette ki bu çevirinin önsözü değildir: Metodolojik ayrıntıya, diğer bir deyişle metnin içeriğine dair bir tartışmaya girerek bir çevirmen günahı işlemek istemem.

...

Çeviri tercihlerimin nedenlerini açıklamam gereken iki kavram sözkonusudur: "Individual(ity)" ve "evaluation".

"Individual(ity)" (bireylik), metin boyunca, "tekillik" olarak, çok ender durumlarda da "kendilik" olarak karşılanmıştır. Bunun ilk sebebi, terimin metin içerisinde hemen her zaman "genel" ve "tikel"le ilişkili bir biçimde kullanılmış olmasıdır. İkinci sebep ise, "bireylik" kavramının Alman düşünce geleneği içerisinde taşıdığı felsefî yükle bağlantılıdır. Bizzat Weber'in de düşünsel ardalanını oluşturan bu kavramsal içeriği Friedrich Meinecke'nin etkileyici sözleriyle aktarırsak: "Bütün dünya şimdi bireylikle doldurulmuş görünüyordu; ister kişisel ister kişiselüstü olsun her bireylik kendine özgü yaşam ilkeleriyle yönetiliyor, hem doğa hem de tarih Friedrich Schlegel'in 'bireylik kuyusu' dediği şeyi inşa ediyordu". Buradaki "kişi"yi aşan

"bireylik" kullanımını Weber'in mantıksal analizde verdiği anlamla birleştirdiğimizde, bu kullanımın metnin ağır yapısı içinde yaratabileceği anlam karmaşasından endişe ederek bundan kaçınmayı uygun gördüm.

Öte yandan, İngilizce'de "to evaluate" fiilinin ve buradan türeyen "evaluation" teriminin her iki anlamı da içermesine karşılık, terim Türkçede hem "muhakeme etmek, usa vurmak" hem de "değer biçmek, değer atfetmek" anlamlarına gelebilmektedir (Terimin "olumlu yönde kullanmak" ya da "değerini arttırmak" şeklindeki Türkçedeki diğer karşılıkları, burada bizi ilgilendirmemektedir). İngilizce metin içerisinde terim her iki anlamında da kullanılmaktadır. Bu yüzden, Türkçedeki sözkonusu ikinci anlamı, "değer biçme" ya da "değer atfı" şeklinde, bunun sıfat hâli olan "evaluative" kelimesini ise "değerbiçici" şeklinde karşıladım.

Bu çeviri tercihlerimin dışında, bazı terimlerin İngilizceden Türkçeye çevrildiklerinde kazandığı çoklu anlamı okura aktarabilmek için, bunları bir arada gösterme yoluna gittim (en sık karşılaşılacak örnek: "anlam/önem").

...

Son olarak; elinizdeki çeviri metni baştan sona okuyarak önemli görüş ve önerilerde bulunan sevgili Güney Çeğin'e ve son derece titiz editörlük emeğinden dolayı Bilge Özel'e teşekkürü bir borç bilirim.

Önsöz

I

Bu kitaptaki makaleler, tüm metodolojik makalelerde olması gerektiği gibi, sosyal bilimlerin teori ve stratejisindeki özsel problemler üzerine gerçekleştirilmiş sebatkar ve yoğun bir tefekkürün ürünü olarak ve bizzat fiilî araştırmayla yakın ilişki içerisinde yazılmıştır. Bu yazılar, Max Weber'in en üretken döneminde, yani din sosyolojisi incelemeleri ve *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın [Ekonomi ve Toplum] ikinci ve üçüncü bölümleri üzerine çalıştığı dönem olan 1903 ile 1917 yılları arasında kaleme alındı. Weber, burada yayımlanan en eski yazısından –"Sosyal Bilimde ve Sosyal Politikada 'Nesnellik' "[1]– önce dahi, Almanya'da pek çok alanda şöhrete ulaşmıştı. O, bu zaman zarfında iktisatta ve hukuk tarihinde önemli çalışmalar yapmıştı. Almanya'nın en ünlü kürsülerinden birinde görevli olarak, iktisat teorisi üzerine özgün araştırmalara dayalı dersler veriyordu ve Almanya'nın iktisadî ve sosyal yapısının ayrıntıları hakkında bir uzman bilgisine ulaşmış durumdaydı. Almanya'nın diğer uluslar karşısındaki politik başarısına dönük bitmek bilmez hayatî ilgisi, onu derin bir biçimde, politik idealler ve programlar üzerine tartışmaya itmişti. Bu yüzden o, sosyal bilimler metodolojisine, hakkında hiçbir şey bilmediği pratiklere ve problemlere standartlar dayatmaya çalışan, dışarıdan birisi olarak yaklaşmadı. Onun savunduğu metodolojiyi bugün bizim için ilgiye değer kılan, büyük ölçüde Weber'in kariyerinin bu özelliğidir; keza bugünkü bakış açımızdan bakıldığında düştüğünü gördüğümüz bazı

1 Bu yazı ilk kez, 1904'te, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*'te [Sosyal Bilim ve Sosyal Politika Arşivi] yayımlanmıştır.

hatalar, belki de, onun ele aldığı bazı metodolojik problemlerin, araştırma tekniklerindeki belirli güncel gelişmelerden önce tatmin edici bir biçimde çözülemeyecek olmasına yüklenebilir.

"Nesnellik" hakkındaki makalenin kökeninde doğrudan, oldukça somut bir problemin içerimlerini aydınlatma isteği yatmaktadır. Weber, Werner Sombart ve Edgar Jaffé ile birlikte, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*'in editörlüğünü üstlenmişti ve bu dergi, onun 1904'te editör sorumluluğunu üstlenmesinden 1933'te yayın hayatına son verilmesine dek, her dilde sosyal bilimler alanındaki en büyük süreli yayındı. Weber, editörlerin uygulayacağı ve katılımcılardan uymaları beklenen standartları açık kılmak istemekteydi. Dolayısıyla çağdaşlarının muğlaklıklarla ve klişelerle tatmin oldukları yerde durmadan sarihliğe ulaşmaya çalışan Weber'in güçlü zihni, bir yandan genel sosyolojik kavramlar arası ilişkinin temel problemlerine, öte yandan ise somut tarihsel gerçekliğe yönelik işlemekteydi. Onu ölümüne dek meşgul eden bir diğer problem de –değer-biçici bakış açıları ya da normatif yargılar ile empirik bilgi arasındaki ilişki problemi– tam ifadesini ilk bu makalede kazanmıştı.

"Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine Eleştirel İncelemeler", 1905'te *Archiv*'de yayımlandı. Bu yazının yayın sürecine girdiği dönemde Weber, aynı zamanda, Alman kır toplumunun belirli veçhelerine yönelik geniş ölçekli bir incelemeyle ve *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'yla da meşguldü. Bir "tarihsel tekilliği" (bu örnekte, modern kapitalizmi) nedensel olarak açıklamaya dönük üstlenilen zorlu görev, metodolojik yansımasını, tikel tarihsel olaylara dönük açıklamanın doğasını genel ya da evrensel önermelerle ilişkisi içinde ele alan bu makalede bulmuştu. Aynı anda Weber, bu sefer çok daha spesifik bir biçimde ve pek çok örnek kullanarak, tıpkı daha önce "Nesnellik" hakkındaki makalede yapmış olduğu gibi, inceleme nesnelerinin ve problemlerin seçiminde ve kategorilerin inşacı kullanımında değer-biçici bakış açılarının rolünü incelemeye devam etmekteydi. Bu makalede gösterdiği çabalar, kısmen, "objektivizm"e ve "tarihsicilik"e karşı yürüttüğü uzun soluklu ve kendini-açımlayan polemiğin bir devamı idi. Ancak buradaki analizin berraklığa ve realist bir tona sahip olmasının sebebi; kendisinin (ve diğer önemli tarihçi ve sosyal bilimcilerin) problem seçiminde ve bunları çözme arayışında fiilen kullanmakta

olduğu yordamları yine bizzat kendisine açıklamaya dönük sonu gelmez çabaydı.

"Sosyoloji ve İktisatta 'Etik Tarafsızlık'ın Anlamı", I. Dünya Savaşı'nın ortasında, 1917'de *Logos*'ta yayımlandı. O günlerde vatansever profesörler kendi politik argümanlarını meşrulaştırmak için akademik disiplinlerinin otoritesine başvurmakta; Weber ise bir yandan hâlen din sosyolojisi çalışmalarını sürdürürken, öte yandan egemen politik sisteme karşı muazzam bir dizi polemiğe kendisini vakfetmekte idi. (Muhtemelen, *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın[2] sıkı sıkıya sistematik Birinci Bölümü üzerine çalışmaya da, yine o vakitlerde başlamıştı). Bu makale, *Verein für Sozialpolitik*'teki [Sosyal Politika Derneği] özel bir tartışmaya temel olmak üzere dört yıl önce kaleme alınmış ve asla kamuya açılmamış olan bir bildirinin gözden geçirilmiş hâli idi. Bu makalenin altında bir yığın tikel, somut ilgi yatmaktaydı: İktisat teorisinin ilkelerine nüfuz etmeye dönük durmadan yinelenen çabası,[3] akademik özgürlüğe dönük ahlakî tutkusu, sahip olduğu ateşli milliyetçi politik inançlar ve entelektüel tamlığa ulaşmaya dönük kendi ısrarlı talebi. Max Weber'in, insanın değerinin rasyonel öz-belirlenim kapasitesinden ibaret olduğuna dönük taşıdığı güçlü inancın ve kendi eylemlerinin temellerini bilmeye dönük hissettiği yakıcı ihtiyaç (ve yanısıra, kendi ahlakî yargılarının haklılığına duydukları güven, "tarihin yönü" gibi bir otoriteyle ya da bilimin gücünün kesinlikle sınırlı olduğu bir alanda bilim öğretisine gösterdiği uyumla desteklenmeye muhtaç olacak denli zayıf olanlara karşı taşıdığı küçümseme duygusu) bu makale boyunca açıkça kendini göstermektedir. Weber, kendi pratik yargısının temelleri hakkında açıklığa ulaşmaya çabalarken, aynı zamanda yönünü, en temel ve

2 Bu çalışma yakın dönemde Talcott Parsons tarafından, *The Theory of Social and Economic Organization* (Londra, 1947) başlığı altında yayımlandı. [Bu kitap Türkçede, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (çev. Ö. Ozankaya, İmge, 1995) başlığı altında yayımlanmıştır. Öte yandan Shils'in bu Önsöz'ü kaleme aldığı dönemde, adı geçen eserin *Economy and Society* başlığı altında ve 2 cilt hâlinde yayımlanmış tam İngilizce çevirisi (ed. G. Roth ve C. Wittich, Bedminster, 1968) henüz yayımlanmamıştı. (Ç. n.)]

3 Bunun için, Verein für Sozialpolitik'in 1909'daki toplantısında, "Die Produktivität der Volkswirtschaft" [Siyasî İktisadın Verimliliği] üzerine yapılan tartışmadaki katkısına (*Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*'te yeniden basılmıştır) ve "Die Grenzutzlehre und das psychophysische Grundgesetz"e (1908) (*Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*'de yeniden basılmıştır) bakınız.

enikonu dallanıp budaklanmış metodolojik problemlere doğru da çevirmektedir. Kuşkusuz Weber burada esasen araştırma metodolojisiyle uğraşıyor değildir; ama onun yöntemi ve başarısı, metodolojik analizin, çıkarım yapmayı mümkün kılan salt bir kurallar gövdesi olmaktan ziyade analiz edilmesi gereken fiilî yargılara ve gözlemlere sahip olduğunda nasıl verimli olabildiğini kanıtlamaktadır.

Weber'in tüm metodolojik yazıları, burada yayımlanan üç makaleden ibaret değildir. Bu makaleler, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftlehre*'deki [Bilim Öğretisi Toplu Yazıları] yaklaşık altı yüz sayfalık bir cildin sadece üçte birini teşkil etmektedir. Weber'in en önemli metodoloji yazılarından birisi olan "Roscher und Knies und die logischen Problems der historischen National ökonomie" ["Roscher ve Knies ve Tarihsel Ekonomi-Politiğin Mantıksal Problemleri"], elinizdeki derlemede bulunmamaktadır; öte yandan, Almanca edisyondaki bir diğer önemli kısım olan "Methodische Grundlagen der Soziologie" ["Sosyolojinin Yöntemsel Temelleri"], hâlihazırda İngilizcede yayımlanmıştır.[4] Gelgelelim, bu son çalışmada ve daha erken ve daha az ayrıntılı bir versiyon olan "Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie"[5] ["Yorumlayıcı Sosyolojinin Bazı Kategorileri Üzerine"] adlı yazıda içerilen ve *verstehende* [yorumlayıcı] davranış açıklaması denen yöntemin analizi hariç, Weber'in metodolojisinin temel önermeleri elinizde derlemede tamamen içerilmiş durumdadır.

II

Günümüzün sosyal bilimi, pek çok bakımdan, bu makalelerin yazıldığı yıllardaki durumundan tanınmaz derecede farklıdır. Özellikle Birleşik Devletler'de ve Büyük Britanya'da sosyal bilimler, bir dizi gözlem ve analiz tekniği geliştirmiş ve bunlara dayanarak çağdaş dünyayı, Weber'in zamanında ancak iyimser birkaç kişinin umabileceği derecede bir somutluk ve kesinlikle betimlemeye başlamışlardır.

4 *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Bölüm I [Parsons'ın bu derlemesinin Türkçe çevirisinin yanısıra, adı geçen yazı, Türkçede *Sosyolojinin Temel Kavramları* (çev. M. Beyaztaş, Bakış, 2007, 6. Baskı) başlığı altında, ayrı bir kitap olarak da yayımlanmıştır. (Ç. n.)]

5 İlk kez *Logos*'ta (1913) yayımlandı. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*'de yeniden basıldı.

Araştırmaya girişen sosyal bilimcilerin sayısı, katmerli bir biçimde artmış, araştırmayı finanse etmek üzere erişilebilir kaynaklar da aynı şekilde zaman içinde çoğalmıştır. Sosyal bilimlerin, güvenirliliğe ikna edecek prosedürler geliştirme yönünde gösterdikleri başarı, Weber'in zamanında ancak ilke olarak tasarlanabilecek bir derecede, politika ile evliliklerine yol açmıştır.

Ancak durumun bu şekilde değişip yılların böyle geçmesi, bu makalelere dönük ilgiyi azaltmamıştır. Somut hadiseler değişmiştir, doğru: Bizler artık, "objektivizm"in ve "profesör kehanetleri"nin hatalarını çürütmekle ilgilenmiyoruz; bunlar artık bizim için önemli birer problem olmaktan çıktılar. Ancak (gerek betimsel gerekse açıklayıcı) somut araştırma ile genel teori arasındaki ilişki, buna dair farkındalık yaygın olmaktan uzak olsa da, her zamankinden daha yakıcı bir problem hâline gelmiştir. Araştırmadaki mevcut ilerlemelerimizin çoğuna, bu problemi ortaya koymaktan kaçınır görünen biçimlerde ulaşılmıştır: Başarılarımızın pek çoğu, açıklama probleminin araştırmayı talep edenlere ya da sonuçları "kullanacak" olanlara bırakıldığı araştırmalarda, eksiksiz betimlemede ulaşılmış başarılardır. Bazen eksiksiz betimlemeye ulaşma arzumuz o denli büyüktür ki, bu hedefe ulaşıldığında entelektüel ihtiyaçlarımızın tamamen karşılandığını hissederiz. Dahası, sosyal bilimin faydalı olduğunun, onu finanse eden ve kullanan çevrelerce güçlü bir biçimde kabul ve takdir edilmesi, sosyal araştırmanın, neredeyse tamamen betimsel olan ya da açıklama görevini analitik anlamı muğlak gösterge korelasyonları aracılığıyla ya da *ad hoc* [önceden tasarlanmış] ortakduyusal yorumlar aracılığıyla kotaran tam da bu yönünü iyiden iyiye geliştirmektedir. Analitik anlamı muğlak göstergeler arasındaki korelasyonların sıklıkla yüksek olması ve başarılı pratik uygulama olanaklarının bu şekilde arttırılması, teori ihtiyacına dönük kavrayışımız açısından bir engel teşkil etmektedir. Max Weber'in bu makaleleri, tam da bu noktada oldukça faydalı bir işlev görebilir. Burada bulacağımız şey, temel teorinin kendisi değildir; bunun için kısmen Max Weber'in başka yazılarına, kısmen başka yazarlara ve en büyük ölçüde de hâlen yaratılması gereken çalışmalara bakmak gerekir. Ama burada bulacağımız şey, somut fenomenlere dönük her türlü açıklamada teorinin vazgeçilmez olduğunun özenli ve ikna edici bir

biçimde kanıtlanmasıdır. Teorinin içeriğini başka bir yerde aramak gerekmekteyse de, Weber'in metodoloji yazıları, teorik bir sistemin yapısına ve çeşitli teorik sistemlerin, merkezî problemleri ve nihâyetinde "değerle ilişkileri" çerçevesinde inşa edilme olasılıklarına ilişkin önemli sorular da yöneltmektedir.

"Sosyal Bilimde ve Sosyal Politikada 'Nesnellik' " makalesini yazdığı dönemde Weber, hâlâ Rickert'in etkisi altındaydı ve bunun bir sonucu olarak, tikel ve somut olanı, sosyal bilimcinin uygun tarzda anlaması ve açıklamaya çalışması gereken, gerçek anlamıyla "değerle-ilişkili" fenomen olarak görmekteydi. Hayatının bu aşamasında ona göre, bir genel kavramlar sistemi ve bir genel teori, basitçe bir araçtan ibaretti. Somut olayların "değerle ilişkili" olmalarının sosyal bilimleri doğa bilimlerinden ayırt ettiği hususunda Weber'le mutabık olup olmamamız, doğrusu tamamen alakasız bir meseledir: Burada önemli olan husus, onun genel bir teori olanağını ve bunun önemini fark etmiş olmasıdır. Ne büyük talihsizliktir ki Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın ilk dört bölümünü oluşturan ve kendisinin, açıklayıcı değere sahip olabilecek genel bir teorinin parçası olarak niyetlendiği genel kavramsal sistemi geliştirmeye başladığında, sosyal bilimlerde teori-inşası ve sistematikleştirme problemleri üzerine metodolojik bir yazı kaleme almamıştır. "Sosyal Bilimde ve Sosyal Politikada 'Nesnellik' " makalesi, bu problemi önümüze büyüleyici bir biçimde koyar ama gelgelelim, çözmeden bırakır. Ancak böylelikle, eğer bilgimizin, birbiriyle ilgisiz monografi ve makalelerden oluşan bir kaos yığınından ibaret olmaktan kurtulup sistematik bir bilimsel teori seviyesine yükselmesi isteniyorsa, çağdaş sosyal bilimcilerin yüzleşmesi gereken meseleler ortaya konmuş olur.

Weber'in ölümünden sonraki otuz yıl içerisinde sosyal bilimin gösterdiği etkileyici ilerlemeye, entelektüel olarak öyle kolayca bütünlüklü bir bilgi gövdesi içerisinde birleştirilemeyecek olan çok sayıda inceleme nesnesine dönük geniş bir ilgi yayılımı eşlik etmiştir. Bu, bir ölçüde, rastgele merakın bir ürünü, bazı durumlarda ise dolaysız pratik problemlerin bir sonucudur. Fakat problemlerin seçiminde kullanılan ölçütlere dikkat yöneltmeye başlamanın artık zamanıdır. Dengeli bir biçimde gelişen sağlıklı bir bilim, normalde bu meseleyle uğraşmayacaktır. Ama görünen odur ki, teori ile gözlemin birbirinden

tamamen uzaklaşma eğiliminde oldukları ve çok sayıda bağlantısız tikel problem arasında dikkatlerin dağıldığı sosyal bilimin mevcut durumunda, problem-seçiminin ölçütleri üzerine ciddi bir biçimde düşünmek faydalı olabilir. Weber'in "değerle-ilişkililik" tartışması, bu noktada, sosyal bilimleri düzene koyma hususunda yardımcı olabilir. Bu tartışma, incelemek üzere seçtiğimiz problemleri hangi temellere dayanarak seçtiğimiz hususunda öz-farkındalığımızı arttırabilir. Bu süreç hakkındaki öz-farkındalık ne denli artar ve buna dair tartışmalar ne denli çoğalırsa, problem-seçiminin formel ölçütlerinin yanısıra özsel ölçütlerine yönelik mutabakatın miktarı da o denli artabilecektir. Ve eğer buna, somut empirik araştırmanın icap ettirdiği teorik gereklere dair yoğun bir farkındalık eşlik ederse, belli hayatî problemler hakkındaki bilgimizin büyüme şansı, durmaksızın ilerleyen teknik kaynaklarımızın ışığında, oldukça yüksek olabilecektir.

Weber'in sosyal bilimin mevcut durumu açısından elverişliliği, bir başka problem üzerine yöneldiğimizde tekrar ortaya çıkar. Weber'in ömrü boyunca, sosyal bilimciler hükümet kademelerinde güçlükle yer buluyorlardı. "Sosyoloji ve İktisatta 'Etik Tarafsızlık'ın Anlamı" makalesi, bilimsel ya da ilmî disiplinleri adına politikanın haklı amaçları hakkında iddialarda bulunan, üniversitelerdeki sosyal bilimcilere yönelik olarak kaleme alınmıştı. Bu yazı, politika hakkındaki ifadelerin ne biçimlerde ve ne ölçüde bilimsel bilgiye dayandırılabileceğini aydınlatmayı amaçlamaktaydı. Durum, o günden bu yana büyük ölçüde değişti. Hem Birleşik Devletler'de hem de Büyük Britanya'da çok sayıda sosyal bilimci hükümet hizmetlerinde istihdam edilmiş durumdadır ve hükümet dışındaki sosyal bilimciler de "uygulamalı sosyal araştırma"yla gitgide daha çok ilgilenmeye başlamıştır. Çoğu örnekte, politikanın amaçları olduğu gibi kabul edilmekte; sosyal bilimciler, politikanın kalkış noktası olarak aldığı mevcut durum hakkında veri sağlamak için ya da alternatif politikaların sonuçları hakkında tahminler sağlamak için çalışmaktadırlar. Sosyal bilimciler, örneklerin sadece az bir oranında, politikanın doğru amaçlarının sosyal bilim araştırması tarafından belirlenebileceğine inanmaktadır. (Bu "bilimsel" tutum, kişilik teorisinin üstünlüğünün bilimsel açıdan haklı ve zorunlu yükselişi sonucu, daha fazla telaffuz edilir hâle geliyor görünmektedir; ama bu asla psikolojide

eğitim görmüş sosyal bilimcilerle sınırlı değildir). Sosyal bilim ile eylemin ve buradan hareketle politikanın amaçları arasındaki ilişkiyi Weber'in ele alış tarzı, sosyal bilimcilere, hem olanaklarını hem de sınırlarını görme hususunda yardım etmelidir. Bilimsel doğruluğun yanlış bir biçimde apolitik tutumla özdeşleştirilmesinin önüne geçmek gerekir ve Weber'in yaklaşımının, sosyal bilimlerin, ya mantıksal içerimlerinden ya da empirik sonuçlarından dolayı, etik anlamda rölativist ya da nihilist olduğunu söyleyen temelsiz ithamı çürütmek için yardıma çağırılması bir zorunluluktur. Eğer bu yaklaşım, sosyal bilimin politikanın varsayımlarını nasıl aydınlatabileceği hakkında sosyal bilimcilerin daha sağlam bir biçimde düşünmesine yardımcı olursa, onlara, değerle-ilişki ölçütlerinin aydınlatılması hususunda da yardım etmiş olacaktır. Bir inceleme nesnesinin ya da bir problemin "değerle-ilişki"sinin tesis edilmesi, herhangi bir politikayı sahip olduğu ilkelere dek izlemek suretiyle, daha genel ya da teorik düzlemde de gerçekleştirilmiş olacaktır. Araştırma problemleri, böylelikle, teorik varsayımları açısından daha bir dikkatle formüle edilme eğilimine girecek ve araştırma ilgisinin, teori ve araştırmanın birbiriyle kaynaşacağı daha soyut bir düzleme doğru yönelmesi, daha muhtemel hâle gelecektir.

Ancak tüm bunlar, Max Weber'in metodolojik analizini çağdaş sosyal bilimin temel meseleleriyle bağlantılandıran pek çok hattan sadece bir kaçına işaret etmektedir.[6]

Edward A. Shils
Londra, Nisan 1949

6 Max Weber'in metodolojisine ilişkin en yanlışsız ve incelikli çalışmalar için bkz. Alexander von Schelting, *Max Weber's Wissenschaftslehre* [Max Weber'in Bilim Öğretisi] (Tübingen, 1934) ve Talcott Parsons, *The Structure of Social Action* [Sosyal Eylemin Yapısı] (Glencoe, Illinois, 1949, Bölüm XVI). Max Weber'in metodolojik problemlerinden bazılarına ilişkin faydalı analizler için bkz. F. A. Hayek, "Scientism and the Study of Society" [Bilimcilik ve Toplum İncelemesi], *Economica* N.S.I. (1942), II (1943), III (1944) ve Karl Popper, "The Poverty of Historicism" [Tarihsiciliğin Sefaleti], *Economica*: I & II (1944), III (1945).

1.

Sosyoloji ve İktisatta "Etik Tarafsızlık"ın Anlamı

"Değer-yargıları" dendiğinde, eğer örtük ya da açık bir biçimde herhangi başka bir şey ifade edilmemişse, tesirimiz altındaki fenomenlerin tatmin eden ya da etmeyen karakterine yönelik pratik değer-atıflarının anlaşılması gerekir. Belirli bir bilimin bu türden değer-yargılarından "arınmışlığı"yla ilgili problem, yani bu mantıksal ilkenin geçerliliği ve anlamı, katiyen, kısaca tartışılması gereken bir soruyla, yani kişinin eğitim esnasında kendi kabul ettiği (etik ilkelerden, kültürel ideallerden ya da felsefî bir bakış açısından hareketle oluşturulmuş) pratik değer-yargılarını açıkça beyan etmesi mi yoksa etmemesi mi gerektiği sorusuyla özdeş değildir. Bu soru bilimsel olarak tartışılamaz. Bu tam anlamıyla bizzat pratik değer-atfına dair bir sorudur ve dolayısıyla da kesin bir çözüme ulaştırılamaz. Bu meseleye atıfla çok çeşitli görüşler savunulur ki biz burada sadece iki uç görüşü zikredeceğiz. Bir uçta şu görüşü buluruz: (*a*) Bütünüyle mantıksal olarak çıkarsanabilen, empirik olgusal değerlendirmeler ile pratik, etik ya da felsefî değer-yargıları arasındaki ayrım doğrudur ama yine de (belki de tam da bundan dolayı), her iki problem kümesi de tam anlamıyla eğitim alanına dâhildir. Diğer uçta ise şu önermeyle karşılaşırız: (*b*) Bu ayrım mantıksal açıdan tam anlamıyla yapılamasa bile, yine de değer-yargıları ne kadar asgarî düzeyde ifade edilirse o kadar iyidir.

Bu sonuncusu bana savunulabilir bir görüş gibi gelmiyor. Hele partizan karakterdeki değer-yargıları ile böyle olmayan değer-yargıları arasında alanımızda sıklıkla yapılagelen ayrım hiçbir biçimde savunulamaz. Bu ayrım sadece, izler-kitleye doğru olduğu telkin edilen tercihlerin pratik içerimlerini karartmaya yarar. Değer-yargılarının akademik platformda beyan edilmesi bir kez kabul edildiğinde, üniversite hocasının tamamen "tutku"dan uzak olması ve ateşli tartışmalara yol açma tehlikesi taşıyan tüm konulardan kaçınması gerektiği iddiası, her bağımsız hocanın reddetmesi gereken dar görüşlü, bürokratik bir kanaate temel teşkil eder. Empirik tartışmalarda pratik değer-yargılarını ifade etmekten vazgeçmemeleri gerektiğine inanan bilim insanları arasında, bunların en tutkularından ve kendine özgü tarzlarıyla en kabul görenlerinden olan Treitschke ve Mommsen de vardı. Onların hararetli ve heyecanlı tarzları, olgusal iddialarına herhangi bir çarpıtma karıştığında, izleyicilerinin onların değerlendirmelerine şüpheyle yaklaşabilmelerine olanak sağlamıştı. Bu sebeple izleyiciler, kendileri yararına, hocalarının tabiatları gereği yapmaktan men edildikleri şeyi yapar oldular. Öğrencilerin zihinlerindeki bu etki, böylelikle, izler-kitlede farklı alanlar arasındaki mantıksal ayrıma dair kafa karışıklığına yol açmaksızın, pratik değer-yargılarının eğitimde dile getirilmesini savunanların muhafaza etmek istedikleri ahlakî duyarlılıkla aynı derinlikte güvence altına alındı. Ne zaman ki birileri, hem empirik olguları serimlerken hem de öğrencileri önemli meselelerde değerbiçici bir konum almaya teşvik ederken aynı soğuk tarafsız/tutkusuz tavrı takınır, işte tam da o zaman sözkonusu kafa karışıklığının zarurî olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır.

İlk görüş olan (*a*), savunulabilirdir ama doğrusu bu görüş, hoca her bir tekil örnekte, dersini daha cansız ve daha etkisiz kılma tehlikesi sözkonusu olduğunda dahi, mantıksal olarak çıkarsanmış ve empirik olarak gözlemlenmiş ifadeleri ile pratik değer-atfına dayalı ifadelerini izler-kitlesi ve bilhassa kendisi için amansızca açık kılmayı kayıtsız şartsız vazifesi olarak koyuyorsa, ancak o zaman savunucularının bakış açısından hareketle savunulabilir bir görüştür. Bu iki alan arasındaki mantıksal ayrım bir kez kabul edildiğinde, bana öyle geliyor ki, bu tutumun varsayılması, entelektüel dürüstlük için

buyruksal bir zorunluluktur; mevcut durumda ise, kesinlikle asgarî gerekliliktir.

Öte yandan, pratik değer-yargılarını eğitim esnasında (sözkonusu ihtiyatla dahi) genel olarak beyan etmek mi yoksa etmemek mi gerektiği sorunu, pratik bir üniversite politikasıdır da. Dolayısıyla bunun, son tahlilde sadece, kişinin kendi değer-sistemi uyarınca üniversitelere tayin ettiği görevlere atıfta bulunarak karara bağlanması gerekir. Hoca olarak sahip oldukları nitelikler temelinde üniversitelere atanan ve bu münasebetle insanları biçimlendirme, yani politik, etik, estetik, kültürel ya da başka tutumlar aşılama evrensel rolünü üstlenen kişiler, amfilerin ancak uzman olarak ehliyetli kişilerin verdiği uzmanlaşmış eğitim vasıtasıyla gerçek değerine ve etkisine ulaşacağı gerçeğini (ve bunun sonuçlarını) beyan etmenin zarurî olduğuna inanan kişilerden farklı bir konum alacaklardır. Dolayısıyla bu sonuncular açısından aşılanmaya çalışılması gereken yegane erdem, "entelektüel dürüstlük"tür. İlk görüş, en az ikincisi kadar, birçok farklı nihaî değer-pozisyonundan hareketle savunulabilir. İkinci görüş ise (ki benim şahsen kabul ettiğim görüştür), uzmanlaşmış eğitimin (*Fachbildung*) önemine dair oldukça ateşli ama aynı zamanda tamamen mütevazı bir değerlendirmeye dayandırılabilir. Bu görüşü savunmak için, herkesin mümkün olduğunca uzmanlaşmış olması gerektiği kanaatine sahip olmak gerekmez. Tam aksine bu görüşü savunanlar, bir kişinin kendi özel hayatına dair vermesi gereken nihaî ve son derece kişisel kararları, uzmanlaşmış eğitimle birbirine karışmış hâlde görmek istemedikleri için böyle davranabilirler. Bununla birlikte, uzmanlaşmış eğitimin önemi sadece genel entelektüel eğitim açısından değil ama aynı zamanda dolaylı bir biçimde genç kişinin öz-disiplini ve etik tutumu açısından da pekala takdir edilebilir. Kişi, bu sonuncu görüşü, öğrencinin hocanın telkinlerinden fazlasıyla etkilendiğini ve kendi problemlerini kendi bilincine dayanarak çözmekten alıkonulduğunu görmek istemeyeceği için de savunabilir.

Profesör Schmoller'in hocanın sınıfta kendi değer-yargılarını açıkça beyan etmesi lehindeki yerinde tavrı, onun ve arkadaşlarının yaratımına katkıda bulunduğu büyük bir çağın yankısı olarak şahsen bana tamamen makul geliyor. Ama o bile, nesnel durumun

genç kuşaklar açısından önemli bir bakımdan hatırı sayılır derecede değiştiğini inkar edemiyor. Bundan kırk yıl önce, disiplinimizde çalışan bilim insanlarında, pratik-politik tercihler alanındaki muhtelif olası görüşlerden nihayetinde sadece birinin doğru olduğu şeklinde yaygın bir inanç sözkonusuydu. (Schmoller'in kendisi sadece sınırlı bir ölçüde bu pozisyonu almıştı kuşkusuz). Bugünse, kolayca ispatlanabileceği üzere, profesörlerin kendi değer-atıflarını beyan etmelerini savunanlar açısından durum artık böyle değildir. Profesörlerin kendi değer-atıflarını beyan etmelerinin meşruiyeti, önceleri hem temel esasları hem de sonuçları bakımından kısmen görece gayrimuğlak ve her şeyden önce (özü gereği kişiler-üstü karakterinden ötürü) görece gayri-şahsî olan (kısmen de sadece öyle görünen) nispeten yalın bir adalet ilkesine dayandırılmış etik bir buyruk adına savunulamaz artık. Daha ziyade, kaçınılmaz değişimin bir sonucu olarak, bu savunu artık, kültürel değerlerden oluşturulmuş bir yamalı bohça adına, yani kültürle ilgili esasen öznel talepler adına, daha açık söylersek, "hocanın (varsayılan) kişilik hakları" adına yapılabilir ancak. Bunun üzerine kızgın oklar fırlatılabilir pekala; ama bu görüş çürütülemez, çünkü bir değer-yargısıdır. Tüm peygamberlik türleri arasında en çirkin olanı, "kişisellik" sosuna bulandırılmış bu hoca tipi peygamberliktir. Resmen görevlendirilmiş çok sayıda peygamber, vaazlarını sokaklarda, kiliselerde, başka kamusal yerlerde ya da tarikat toplantılarında vermeyip de, ne tartışma yoluyla denetlenip sınandıkları ne de herhangi bir itirazla karşılaştıkları, devletçe imtiyazlı kılınmış amfilerde temel sorunlara dair kendi değer-atıflarını "bilim adına" sunmaya kendilerini yetkili hissettiklerinde, daha önce görülmemiş bir durum meydana gelir. Bu, eskiye dayanan harcıâlem bir doğrudur ve Schmoller de bir keresinde, amfilerde olup biten şeylerin kamusal tartışma alanlarından ayrı tutulması gerektiğini hararetle savunmuştu. Bunun dezavantajlara sahip olduğunu bilimsel olarak dahi öne sürmek mümkün olsa da, ben, "ders"in "konuşma"dan farklı olması gerektiği görüşünü savunuyorum. Kamusal tartışmanın muhtevası ve tarzı, basın üslubuyla devreye girdiğinde, dingin titizlik, olguya bağlılık ve dersin ciddiyeti, belirli pedagojik kayıplara paralel bir biçimde azalmaya başlar. Dışsal denetimden azade kalma imtiyazı, her hâlükarda

sadece, profesörün uzmanlaşmış vasıfları alanında uygun görülür. Gelgelelim, kişisel peygamberlik şeklinde bir uzmanlık vasfı yoktur ve dolayısıyla bu, dışsal denetimden azade kalma imtiyazına sahip değildir. Kaldı ki, öğrencinin, kendi yolunu çizmek için, belirli eğitim kurumlarına gitmek ve belirli hocalardan dersler almak zorunda olduğu gerçeğinin de kötüye kullanılmaması gerekir; zira bunun sonucunda, gerekli olan şeylerin, yani öğrencinin kapasitesinin gözlem ve akıl yürütme yönünde teşvik edilip geliştirilmesinin ve ona belirli bir olgusal bilgi gövdesi edindirilmesinin yanısıra, hocanın kendi tartışmaya kapalı değer-atıflarım da (ki bazıları hatırı sayılır bir ilgiyi haiz olsalar da sıklıkla bir hayli beyliktirler) işin içine sokmasına sebebiyet verilmiş olunur.

Başka herkes gibi profesör de, kendi ideallerini yaymak için farklı imkanlara sahiptir. Bu imkanlar yitirildiğinde, profesör bunları, her dürüst teşebbüs örneğinde tecrübeyle sabit olduğu üzere, uygun bir biçimde kolayca yaratabilir. Ancak profesör, bir profesör olarak, devlet adamının ya da reformcunun sahip olduğu mareşal asasını sırt çantasında taşıma hakkına talip olmamalıdır. Akademi kürsüsünün dokunulmazlığını politik (ya da kültürel-politik) değer-atıflarını ifade etmek için kullandığında, yaptığı tam da bu olmaktadır. Profesör basında, kamuya açık toplantılarda, derneklerde, deneme yazılarında ve tüm diğer vatandaşlara açık olan bütün yollarda, Tanrısının ya da iblisin talep ettiği şeyleri yapabilir ve yapmalıdır. Bugün öğrencilerin, amfideki hocalarından şu kapasiteleri edinmeleri gerekir: (1) verilmiş bir görevi ustalıkla yerine getirme; (2) kişisel bakımdan nahoş gelebilecek olanlar da dâhil tüm olguların farkına varma ve bunları kendi değerlerinden ayrı tutma; (3) kendini görevine tâbi kılma ve kişisel zevklerini ya da diğer duygularını gereksiz yere sergileme dürtüsünü bastırma. Bu mesele bugün, henüz bu şekilde var olmadığı kırk yıl öncesine göre, çok daha önemlidir. "Kişiliğin", olası her durumda sergilenmezse zedelenecek bir şey olması anlamında bir "bütün" olduğu ya da böyle olması gerektiği –pek çok insan aksinde ısrar etse de– doğru değildir.

Her profesyonel görevin kendi "içsel normları" vardır ve sözkonusu görev buna göre yerine getirilmelidir. Bir insan, meslekî sorumluluğunu yerine getirirken, kendisini yalnızca bununla sınırlandırmalı

ve harfi harfine *buna uygun* olmayan ne varsa –bilhassa sevgi ve nefretlerini– dışarıda bırakmalıdır. Güçlü kişilik, her şeye her fırsatta "kişisel bir dokunuş"ta bulunmaya çalışarak kendini göstermez. Bugün yetişen kuşak, her şeyden önce, bir kez daha şu fikre aşina hâle gelmelidir: "Şahsiyet olmak", kasten uğraşılarak elde edilebilecek bir şey değildir ve ona (belki!) erişmenin bir tek yolu vardır, o da "görev" her ne olursa olsun, ona (ve "talep ettiği zamana") kendini tüm benliğinle adamaktır. Üzerinde uzmanlaşılmış olgusal analize kişisel sorunları karıştırmak, sefil bir zevktir. Eğer "meslek/uğraş" [*vocation*] kelimesinin gerektirdiği türde bir öz-denetimi hayata geçirmekte başarısız olursak, bu kelimeyi hâlen ahlakî önem taşıyan yegane anlamından mahrum etmiş oluruz. Hâlbuki şu son moda "şahsiyet kültü"nün, ister kral tahtına ister hükümete isterse de profesörlük makamına hükmetmeye çalışsın, etkililiği yüzeyseldir. Aslında oldukça önemsizdir ve daima önyargılı neticeler verir. İmdi umarım; elinizdeki yazıya karşı görüşleri savunanların bu türden bir "şahsiyet" kültüne başvurarak (tam da "şahsî" olmasından dolayı) pek de bir şey elde edemeyeceklerini vurgulamam gerekmez. Onlar ya profesörlük makamının sorumluluklarını başka bir gözle görmekteler ya da saygı duyduğum ama paylaşmadığım başka eğitim ideallerine sahipler. Bundan dolayıdır ki, sadece onların ulaşmaya çalıştıkları şeyleri değil ama aynı zamanda, otoriteleri aracılığıyla meşrulaştırdıkları görüşlerin, kendi önemini abartmaya meyilli ve bunu da zaten aşırı bir biçimde beyan eden bir kuşağı nasıl etkilediğini de ciddi bir şekilde irdelemeliyiz.

Sonuçta şunu vurgulamaya pek de ihtiyaç yoktur: Politik değer-yargılarının akademi kürsülerinden beyan edilmesinin görünüşteki birçok savunucusu, kamuda vuku bulan kültürel ve sosyal-politik tartışmaları gözden düşürmeye çalışırken, enikonu yanlış anladıkları "etik tarafsızlık" ilkesine başvurarak kendilerini hiçbir biçimde haklı çıkaramazlar. "Etik anlamda tarafsız" olmaya dönük bu sahte temayülün kuşku götürmez varlığı, ki (disiplinimizde) güçlü çıkar gruplarının inatçı ve kastî partizanlığı şeklinde tezahür eder, entelektüel bakımdan bir hayli dürüst çok sayıda bilim insanının niçin hâlâ kendi kürsülerinden kişisel değer-yargılarını beyan etmeyi sürdürdüklerini açıklar. Onlar kendilerini bu sözde-etik tarafsızlık-

la tanımlamaktan epey bir gurur duyarlar. Yine de buna rağmen, (kanaatimce) doğru olan şeyi yapmak gerektiğine ve kendi değer-yargılarını sınıf dışındaki uygun yerlerde savunmakla kendini sınırlandıran bir bilim insanının sahip olduğu bu değer-yargılarının yaratacağı etkinin, sınıf içerisinde sadece kendi "iş"ini yaptığıyla tanınır hâle geldiğinde artacağına kişisel olarak inanıyorum. Ancak bu ifadeler de tamamen değer-atfı konusudur ve dolayısıyla bilimsel olarak ispat edilebilir değildirler.

Eğitim esnasında değer-yargılarını beyan etme pratiğini haklılaştıran temel ilke, her hâlükarda sadece, bu ilkeyi savunanlar, her bir tarafın tercihlerine sözcülük yapanlara, bu tercihlerin geçerliliklerini akademik platformda ispatlama şansının verilmesini talep ettiklerinde tutarlı bir biçimde savunulabilir.[1] Gelgelelim Almanya'da, profesörlerin kendi değerlerini ifade etme hakkına sahip oldukları üzerindeki ısrar, tüm (hatta en "aşırı") eğilimlerin eşit şekilde temsil edilmesi talebinin tam zıddını beraberinde getirmektedir. Schmoller, "Marksistler ve Manchestercılar"ın* akademik konumlarda yer alma şansından mahrum bırakıldıklarını ve kendisinin asla onların bilimsel başarılarını göz ardı edecek kadar insafsız olmadığını deklare ederken, kendi sahip olduğu öncüllerle tamamen tutarlı olduğunu düşünmüştü. Bu hususta asla şerefli ustamızla hemfikir olamam. Besbellidir ki kimse, eğitimde değer-atıflarının ifade edilmesini haklılaştırmamalı ve sonra buradan sonuçlar çıkararak üniversitenin, "sadık" yöneticiler yetiştirme amacı taşıyan bir devlet kurumu olduğunu vurgulamamalıdır. Bu türden bir işlem, üniversiteyi, (pek çok hocanın oldukça alçaltıcı bulduğu) uzmanlaşmaya dayalı bir teknik okul hâline gelmekten kurtarır kurtarmasına ama onu, (gerekli dinî itibara sahip olmayan) bir papaz okulu hâline getirir.

1 Dolayısıyla, aşağıdaki koşulların varlığı gözlemlendiği müddetçe, Hollandalı ilkesiyle, yani papaz okullarının dahi günah çıkarma zorunluluğundan kurtarılmasıyla ve yanısıra, üniversite kurma özgürlüğüyle tatmin olamayız: Para garantisi, hocaların niteliklerine dair standartların muhafaza edilmesi ve haminin üniversiteye armağanı olarak özel kürsü kurma hakkı. Bunlar, büyük meblağlara sahip olanlara ve hâlihazırda iktidar sahibi olanlara avantaj sağlar. Bildiğimiz kadarıyla, sadece papaz çevreleri bu imtiyazdan faydalanmaktadır.

* "Manchestercılar" diye karşıladığımız terim (*Manchesterites*), kısıtlanmamış piyasa ekonomisini savunanları ifade etmektedir. (Ç. n.)

Akademi kürsüsünden sunulmalarına izin verilmesi gereken değer-yargılarının kapsamına dair kesin salt "mantıksal" sınırlar tesis etmek için girişimlerde bulunulmuştur. Önde gelen hukukçularımızdan biri, bir keresinde, sosyalistlerin üniversite görevlerinden ihraç edilmelerine karşı itirazını dile getirirken, bir "anarşist"i hukuk hocası olarak kabul etmeye kendisinin de razı olmadığını, çünkü anarşistlerin genel olarak hukukun geçerliliğini inkar ettiklerini açıklamış ve bu argümanının şüphe götürmez olduğunu düşünmüştü. Benim kanaatim bunun tam zıddı yöndedir. Bir anarşist kesinlikle iyi bir hukukçu olabilir. Ve o eğer iyi bir hukukçuysa, doğrusu bu durumda, bizce aşikar âdet ve önkabullerin dışında yer alan inançlarının dayandığı Arşimet noktası, hukuk teorisinin temel ilkelerinde bulunan ve bu ilkeleri olduğu gibi kabul edenlerin gözden kaçırdığı problemleri algılamakta onu donanımlı kılabilir. Dizginsiz şüphe, bilginin anasıdır. Bir hekim, yaşamı sürdürmenin her koşulda istenen bir şey olduğunu ispat etmekten ne kadar sorumlu ise, bir hukukçu da, "hukuk"la alakalı olan bu kültürel objelerin değerini "ispat etmek"ten ancak o kadar sorumludur. Her ikisi de, tasarrufları altındaki araçlarla bunu yapacak konumda değildir. Ancak eğer üniversiteyi değerlerin tartışıldığı bir foruma dönüştürmek isteniyorsa, o zaman, açıktır ki, her bir temel sorunu her bir değer-pozisyonundan hareketle tartışmaya sınırsız bir özgürlük vermek bir görev hâline gelir. Bu mümkün müdür? Günümüzde, pratik ve politik değerlere dair en şüphe kaldırmaz ve önemli sorunlar, tam da mevcut politik durumun doğası nedeniyle, Alman üniversitelerinin *dışına itilmiştir*. Ulusun çıkarlarının herhangi bir somut kurumdan daha önemli olduğunu düşünen herkes açısından, monarşinin Almanya'daki konumuna ilişkin günümüzdeki yaygın kavrayışın, ulusun küresel-çıkarlarıyla [*world-interests*] ve bunların ifade edildiği araçlarla (savaş ve diplomasi) bağdaşıp bağdaşmadığı sorusu, merkezî önemi haiz bir sorudur. Bu soruya olumsuz yanıt verenlerin ve oldukça temel değişimler gerçekleşmediği müddetçe her iki alanda da başarının süreceği ihtimalinden şüphe duyanların, ille de her zaman en kötü vatanseverler ya da hatta monarşi-karşıtları olmaları gerekmez. Gelgelelim herkes bilmektedir ki; ulusal yaşamımızla ilgili bu can alıcı sorular, Alman üniversitelerinde tam özgürlük

içerisinde tartışılamamaktadır.[2] Kesin politik önem taşıyan belirli değer-sorularının üniversite tartışmalarından menedildikleri gerçeği göz önüne alındığında, bana öyle geliyor ki, bir bilim temsilcisinin saygınlığına uygun olan ve yapmasına izin verilen tek şey, bu tür değer-problemleri hakkında olduğu gibi, *sessiz kalmaktır*.

Ancak hiçbir durumda, belirli pratik değerlerin eğitimde savunulabilir, savunulması gerekli ya da savunulması zorunlu olup olmadığı hakkındaki cevaplanamaz soru (cevaplanamaz çünkü nihayetinde bir değer-atfetme sorunudur), değer-yargılarının sosyoloji ve iktisat gibi empirik disiplinlerle ilişkisine dair salt mantıksal tartışmayla birbirine karıştırılmamalıdır. Bu hususdaki her türlü kafa karışıklığı, mevcut mantıksal probleme dönük tartışmanın bütünlüğe ulaşmasını engelleyecektir. Gelgelelim bu problemin çözüme kavuşturulması da, iki salt mantıksal gerekliliğin, yani açıklık ve farklı problem tipleri arasında sarih ayrım yapma gereklerinin ötesine geçen diğer sorular için herhangi bir güzergah sağlamayacaktır.

Bunun yanısıra, olguya dair empirik ifadeler ile değer-yargıları arasında ayrım yapmanın "zor" olup olmadığını tartışmama gerek yok. Bu böyledir. Hepimiz, başkalarıyla birlikte bu konumu alanlarımız, bu konuyla tekrar ve tekrar yüz yüze gelirler. Ancak şu "etik iktisat" denen şeyin taraftarları, ahlakî yasanın, mükemmelen yerine getirilemez bir şey olsa dahi, yine de bir yükümlülük olarak "dayatıldığı"nın özellikle farkına varmalıdırlar. Kişinin vicdan muhasebesi, koyduğumuz postülanın gereğini yapmanın özellikle zor olduğunu muhtemelen gösterecektir ve bunun tek sebebi de, şu cezbedici değerler alanına, iç gıcıklayıcı bir "kişisel dokunuş" olmaksızın girmekte tereddüt ediyor oluşumuzdur. Her hoca, kendi kişisel değerlerini öne sürmeye başladığında öğrencilerinin yüzlerinin aydınlandığını, daha dikkatle dinlediklerini ve dersini izleyen öğrenci mevcudunun böyle davranacağı beklentisiyle sürekli arttığını gözlemler. Üstelik herkes bilir ki; öğrenci uğruna verilen rekabet içerisinde üniversiteler, terfî için tavsiye mektupları verirlerken, kendi tercihlerini dile getirmeyen üstün bir bilim insanını değil de, her ne kadar

2 Bu kesinlikle Almanya'ya özgü değildir. Hemen her ülkede, gizli ya da açık, bu türden fiilî sınırlamalar bulunmaktadır. Yegane farklılık, dışarı itilen tikel değer-sorularının karakterine dairdir.

rüştünü ispat etmemiş olsa da amfileri doldurabilen bir peygamberi el üstünde tutacaklardır. Kuşkusuz, peygamberlerin, zamanın genel kabul gören politik ya da geleneksel tercihlerini yeterince dokunmadan bıraktıkları vakalarda bu anlaşılır bir şeydir. Egemen çıkarların sözcülüğünü yapan bu sözüm ona "etik bakımdan tarafsız" peygamber, şüphesiz ki, bu çıkarlar politik kodamanların çıkarları olduğu için, yükselmek için daha iyi fırsatlara sahiptir. Ben tüm bunları sakıncalı buluyorum ve bu yüzden de, değer-yargılarının dışlanması talebinin "önemsiz" olduğu ve bunun dersleri "sıkıcı" hâle getirdiği iddiasına girmeyeceğim. Uzmanlığa dayalı empirik problemler üzerine ders verenlerin her şeyden önce "ilgi çekici" olmaya çalışmalarının gerekli olup olmadığı sorusunu da ele almayacağım. Her hâlükarda kendi payıma, derslerini araya kişisel değer-atıfları ekleyerek canlı kılan bir hocanın, uzun vadede, öğrencilerin ciddi empirik analiz yapmaya dönük isteklerini zayıflatacağından kaygılıyım.

Daha fazla tartışmaya girmeksizin, sanki tüm pratik değer-yargılarının kökünün kazınması mümkünmüş gibi, sadece "olguların kendileri hakkında konuşmalarına izin vermek" suretiyle, özel güce sahip bu türden tercihler öne sürmenin mümkün olduğunu kabul edeceğim. Parlamentoda yapılan ve seçimle ilgili iyi konuşmalar, belirli amaçlardan dolayı böyle işlerler ve hedefleri dikkate alınırsa bu gayet meşrudur. Bilhassa olgu yargıları ile değer yargıları arasında ayrım talep eden bakış açısından bakıldığında, üniversite kürsülerinde bu tür tüm prosedürlerin, her türlü suiistimale açık karakterleriyle son derece mide bulandırıcı olduğunu beyan etmek için tek bir kelime bile sarf etmeye değmez. Gelgelelim, etik bir buyruğun yaşama geçirildiğine dönük sahtekarca yaratılmış bir yanılsamanın gerçeklik olarak yutturulmuş olması, buyruğun kendisine dönük hiçbir eleştiri teşkil etmez. Her hâlükarda hoca, değer-yargılarını beyan etme hakkını şahsen reddetmesi gerektiğine inanmıyorsa bile, onları öğrenciler ve kendisi için kesinlikle *aşikar* kılmalıdır.

Sonuç olarak, bilimsel "nesnelliğe", muhtelif değer-atıflarını diğerleri karşısında ölçüp biçerek ve bunlar arasında "devlet adamıvari" bir uzlaşma sağlayarak ulaşılacağını söyleyen yaygın görüşe elden geldiğince karşı çıkmalıyız. Bu "orta yol", en az "en aşırı" değer-atıfları kadar bilimsel bakımdan (empirik bilimin araçlarıyla)

ispatlanamaz olması şöyle dursun, değer-atıfları alanı içerisinde en muğlak olanıdır da. Bu tutum, üniversiteye değil, daha ziyade politik programlara ve parlamentoya aittir. Hem normatif hem de empirik bilimler, insanlara politik faaliyete girişmeleri yönünde paha biçilmez hizmetler sağlama kapasitesine sahiptirler ve bunu o insanlara, (1) bu ya da şu "nihaî" konumun sözkonusu pratik problem açısından akla yatkın olduğunu ve (2) bu konumlar arasında seçim yaparken dikkate alması gereken olguların şunlar şunlar olduğunu anlatarak yaparlar. Böylelikle, gerçek probleme varmış oluyoruz.

"Değer-yargısı" terimi hakkında, sonu gelmez yanlış anlamalar ve bir hayli terminolojik (ve dolayısıyla verimsiz) tartışma sözkonusudur. Bunlardan hiçbirinin problemin çözümüne herhangi bir katkı sağlamadığı aşikardır. Başta da söylediğimiz üzere, şurası oldukça açıktır ki biz, bu tartışmalar içerisinde, sosyal olguların etik, kültürel ya da bir başka bakış açısından cazip olup olmadığına ilişkin *pratik* değer-atıflarıyla ilgilenmekteyiz. Söylediğim onca şeye rağmen,[3] ciddi ciddi aşağıdaki "itirazlar" yükseltilmiştir: Bilim, "değer taşıyan" sonuçlara, dolayısıyla bilimsel bakımdan önem arz eden mantıksal ve olgusal olarak doğru sonuçlara ulaşmaya çabalar ve dahası, inceleme konusunun seçimi hâlihazırda bir "değer-atfı" içerir. Sürekli tekrar eden neredeyse akıl almaz bir başka yanlış anlama da şudur: Benim ileri sürdüğüm önermeler, empirik bilimin "öznel" değer-atıflarını kendi analizinin nesnesi olarak alamayacağını ima ediyormuş; hem de iktisattaki tüm bir marjinal fayda teorisi ve sosyoloji tam aksi varsayıma dayalıyken.

Gerçekte sözkonusu olan şey ise aslında basit bir talepten ibarettir: Araştırmacı ve hoca, empirik olguların (araştırdığı empirik bireyin "değer-yönelimli" davranışı da dâhil) tespit edilmesi ile *kendi* pratik değer-atıfları, yani bu olguların tatmin edici olup olmadığına biçtikleri değer (inceleme nesnesi olan empirik kişilerin bu olgular

3 Tam da bu noktada, bu ciltteki diğer çalışmalarda söylemiş olduğum şeylere atıf yapmalıyım (belirli hususlardaki tikel formülasyonların olası uygunsuzluğu, bu konunun herhangi bir özsel veçhesini etkilememektedir). Belirli bir problemler alanındaki belirli nihaî değer-atıflarının "uzlaştırılamazlığı"na dair bkz. G. Radbruch, *Einfuhrung in die Rechtwissenschaft* [Hukuk Bilimine Giriş] (2. baskı, 1913). Radbruch'tan bazı hususlarda ayrılıyor olmama rağmen, bu hususlar, burada tartışılan problem açısından hiçbir önem arz etmemektedir.

hakkında yaptıkları değer-atıfları da dâhil) arasındaki ayrımı koşulsuz şartsız muhafaza etmelidirler. Bu iki şey mantıksal bakımdan farklıdır ve bunları sanki aynıymışlar gibi ele almak, tamamen heterojen nitelikteki problemlerin birbirine karıştırıldığına delalettir. Başka yönlerden kıymetli olan bir incelemesinde bir yazar, "bir araştırmacının her şeye rağmen kendi değer-atfını bir 'olgu' olarak alabileceğini ve sonra buradan hareketle sonuçlar çıkarabileceğini" ifade etmektedir. Burada kastedilen şey ne kadar tartışmasız doğruysa, seçilen ifade de bir o kadar yanlıştır. Şu pekala tartışmaksızın kabul edilebilir: Belirli bir pratik tedbir, sözgelimi ordunun boyutlarındaki bir artışın yaratacağı masrafların mülk sahibi sınıfın cebinden karşılanması, bir tartışmada önceden varsayılmalı ve tartışılması gereken şey, bunun yerine getirilmesi için gerekli araçlar olmalıdır. Bu çoğu zaman gayet uygundur. Gelgelelim, genel kabul gören bu türden bir pratik amacı, bilindik anlamıyla bir "olgu" olarak değil, bir "*a priori* amaç" olarak adlandırmak gerekir. "Tartışma götürmez" olarak kabul gören bu amaç, bir puro yakma eylemi kadar somut olsa dahi, bu yaptığımız vurgunun iki kat öneme sahip olduğu, "araçlar" tartışmasında oldukça kısa bir biçimde gösterilecektir. Kuşkusuz bu tür durumlarda çoğu zaman araçları tartışmak gerekmez. Genel kabul gören bir maksadın sözkonusu olduğu hemen her durumda, yukarıda seçilen örnekte de olduğu gibi, araçlar tartışıldığı vakit, her bir bireyin görünüşte açık olan amaçtan oldukça farklı şeyler anladığı fark edilir. Üstelik tam da aynı amaç için oldukça farklı nihaî sebeplerden dolayı uğraş verilebilir ve bu sebepler, araçlar tartışması üzerinde etkide bulunur. Ancak gelin bunu göz ardı edelim. Sadece belirli bir amaca atfedilen araçların tartışılır olduğu ama o amacın genel olarak kabul görebileceği fikrinin doğruluğundan kimse şüphe etmeyecektir. Ayrıca bu işleyişin, tamamen empirik bir tarzda çözümlenecek bir tartışmaya yol açabileceğini de kimse inkar etmeyecektir. Ancak aslında tüm tartışma tam da, (belirli bir amaca yönelik "araçlar"ın değil) amaçların seçimi etrafında dönmektedir, başka bir deyişle, bireyin öne sürdüğü değer-atfının hangi bakımdan ele alınabileceği, bir olgu olmaktan ziyade bilimsel eleştirinin nesnesidir. Eğer bu mesele açıkça kavranamazsa, bu durumda devam edecek tüm tartışma faydasız olacaktır.

Biz burada, farklı değer-atfı biçimlerinin ne ölçüde farklı normatif itibar dereceleri talep edebileceği sorusuyla ilgilenmiyoruz; bir başka deyişle, etik değer-atıflarının, sözgelimi, sarışın kadınların esmerlerden daha fazla tercih edilip edilmediği sorusundan ya da benzeri bir beğeni yargısından ne derece farklı karakterde olduğuyla alakadar değiliz. Bunlar, empirik disiplinlerin metodolojisine değil aksiyolojiye* ait problemlerdir. Empirik disiplinler, sadece, pratik bir buyruğun *bir norm olarak* geçerliliğinin ve empirik bir önermenin gerçeklik-değerinin tamamen farklı karakterlerde oldukları olgusuyla ilgilenirler. Mantıksal olarak farklı bu önerme tiplerine özdeşmiş gibi davranmaya dönük her teşebbüs, ikisinden birinin diğerinin tikel değerine indirgenmesiyle sonuçlanır. Pek çok örnekte, özellikle de Profesör von Schmoller tarafından[4] bu hata işlenmiştir. Ustalarımıza yönelik saygımız, şahsen kendisiyle mutabık olamadığım bu hususların üzerinden atlayıp geçmekten beni alıkoyuyor.

Öncelikle, değer-atıflarında kendisini gösteren tarihsel ve bireysel çeşitliliğin, salt varlığıyla, etiğin zorunlu olarak "öznel" karakterini kanıtladığı görüşüne karşı birkaç değinide bulunabilirim. Empirik olgular hakkındaki önermeler dahi çoğu zaman oldukça ihtilaflıdır; ve bir kimsenin bir alçak sayılması gerekip gerekmediği hususunda, örneğin tahrif edilmiş bir ibarenin yorumlanmasıyla ilgilenen kimselerin (uzmanlar arasında dahi) var olabileceği meselesine kıyasla, pekala daha geniş bir mutabakat sağlanabilirdi. Tüm dindar toplulukların ve bireylerin Schmoller'in algıladığını iddia ettiği değer-yargıları hususunda geliştirdikleri oybirliğini ben hiç de algılayabilmiş değilim. Ancak bunun, her hâlükarda, bizim problemimizle bir alakası yoktur. Bizim hararetle karşı çıkmamız gereken şey, oldukça geniş kabul görmüş değer-yargılarının uzlaşıma dayalı aşikarlığına "bilimsel açı"dan rıza gösterilebileceği görüşüdür. Bilimin kendine özgü işlevi, bence bunun tam tersi olup, uzlaşmanın aşikar kıldığı bu şeyler hakkında sorular sormaktır. Açıktır ki Schmoller ve meslektaşları, kendi zamanlarında kesinlikle bunu yapmışlardı.

---

* Aksiyoloji (*axiology*), "değer"in genel doğasını inceleyen felsefe alanıdır; buna "değerler felsefesi" de denebilir. (Ç. n.)

4 *Handworterbuch der Staatswissenschaften*'deki [Siyasî Bilimler Ansiklopedisi] "Volswirtschaftslehre" [Ulusal Ekonomi Öğretisi] başlıklı maddede.

Belirli etik ya da dinî inançların iktisadî hayat üzerindeki etkisinin araştırılması ve bu etkinin belirli koşullar altında büyük olacağının hesaplanması, örneğin, tarihsel açıdan oldukça önemli bu inançları benimseme ya da onlara itibar etme zorunluluğunu beraberinde getirmez. Aynı şekilde, etik ya da dinî bir fenomene hayli olumlu bir değer atfedilmesi, bu fenomenin yaratacağı sonuçların da aynı oranda olumlu değer taşıyıp taşımadığı hususunda bizlere hiçbir şey anlatmaz. Olgusal ifadeler bu hususlarda hiçbir şey anlatmazlar ve bireyler, kendi dinî ve başka değerlerine uygun olarak, onları oldukça farklı biçimlerde yargılayacaklardır. Bunların hiçbirisi, ele aldığımız meseleyle alakalı değildir. Aksine, benim en güçlü karşı çıktığım görüş; realist bir "etik bilimi"nin, yani bir insan grubuna ait etik değerlerin hayatın diğer hâlleri üzerindeki etkisi ve sırası geldiğinde bu diğer hâllerin ilki üzerinde gerçekleştirdiği etki hususunda analizlerde bulunmanın, olması *gereken* şeyler hakkında bir şeyler söyleyebilecek bir "etik" yaratabileceği görüşüdür. Sözgelimi, Çin'deki astronomi kavrayışlarına dönük –bu astronominin pratik motivlerini* ve bunu nasıl sürdürdüklerini, vardıkları sonuçların ne olduğunu ve bunlara niçin varıldığını sergileyen– "realist" bir analiz, bu Çin astronomisinin doğruluğunu ispatlamakta aynı ölçüde başarısız olabilir. Aynı şekilde, Romalı yerölçmecilerin [*surveyors*] ya da Floransalı bankerlerin sıklıkla trigonometriyle ya da çarpım tablosuyla uyuşmaz sonuçlara varmaları (ki bu uyuşmazlık, Floransalı bankerler açısından, devasa servetlerin paylaşımında dahi ortaya çıkmaktadır), bu bankerler hakkında hiçbir şüpheye yol açmaz.

Belirli değer-atıflarına ilişkin, ortaya çıktıkları ve varlıklarını sürdürdükleri tikel sosyal koşullar açısından yapılan empirik-psikolojik ve tarihsel analiz, hiçbir koşulda ve asla, bir "*anlamacı*" *açıklama*dan başka bir şeye yol açmaz. Bu katiyen ihmal edilebilir bir şey değildir. Bu sadece, arızî kişisel (ve bilim-dışı) sonucundan (yani, gerçekte

* "Motive" terimini "motiv" olarak bırakmayı uygun bulduk. Terim, Türkçede "itki" ya da "güdü" kelimeleri ile karşılanabilirdi. Ancak bu karşılıkların hemen hemen tamamıyla biyolojik ve/veya psikolojik bir içerik taşıdığını düşünmekteyiz; oysaki Weber, kendi öznel sosyoloji anlayışını, tam da psikolojizme karşıt bir biçimde inşa ettiğini iddia etmektedir. Öte yandan, böylesi bir çeviri, aslında sosyal bilimler felsefesi ile uğraşanlara tanıdık gelecektir; zira "motiv" terimi, Türkiyeli okurun çeviri ya da telif eserlerde ilk kez karşılaştığı bir terim değildir. (Ç. n.)

ya da görünüşte farklı düşünen insanlara karşı daha rahat "adil davranmayı" mümkün kılmasından) dolayı cazip olmakla kalmaz. Aynı zamanda, iki açıdan yüksek bilimsel öneme de sahiptir: (1) İnsan eylemlerinin gerçekten kesin motivlerini tespit etmeye çalışan empirik nedensel analizin hedefleri açısından ve (2) bir kişi, kendi değerlerinden, görünüşte ya da gerçekte farklı değerlere sahip başka bir kişiyle tartıştığında, gerçekten farklı değerlerin iletişime geçmesi açısından. Değer-atıflarına dönük bir tartışmanın gerçek önemi, bu tartışmanın, kişinin rakibinin (ya da bizzat kendisinin) gerçekte ne dediğinin anlaşılmasına yaptığı katkıda, yani tartışan tarafları sadece sözüm ona değil gerçekten ayıran değerlerin anlaşılmasında ve dolayısıyla da kişinin bu değere atıfla bir konum alabilme imkanında ortaya çıkar. Böylelikle, değer-yargılarının empirik analizde dışarıda bırakılması talebinin, değer-atıflarına dair tartışmanın verimsiz ve anlamsız olduğunu ima ettiği şeklindeki görüşten oldukça uzaklaşmış bulunuyoruz. Zira bunların değer-biçici karakterinin kabul edilmesi, bu türden tüm faydalı tartışmaların tam da önkoşuludur. Bu türden tartışmalar, ilke olarak, aralarında köprü kurulamaz denli farklılık olan nihaî değer-atıflarının sözkonusu olabileceği yönünde bir içgörüyü varsayarlar. "Tamamen anlamak", "tamamen mazur görmek" anlamına gelmediği gibi, diğer kişinin bakış açısının ilke olarak kendi onayını beraberinde getirdiğine dönük safiyane anlayış anlamına da gelmez. Bu daha ziyade, en azından basit hâliyle ve çoğu kez daha büyük ihtimalle, mutabakatı engelleyen meselelerin ve sebeplerin farkına varmayı sağlar. Bu, doğru bir önermedir ve kesinlikle "değer-atıflarının tartışılması" yoluyla geliştirilmiştir. Öte yandan bu yöntemin, oldukça farklı karaktere sahip olmasından dolayı, normatif bir etik yaratması ya da etik bir "buyruk"a bağlayıcı bir güç sağlaması sözkonusu olamaz. Dahası herkes bilir ki; bu türden bir etiğe ulaşmak, en azından dışarıda kalanlar için, bu tür tartışmaların görecelileştirici etkileri yüzünden mümkün değildir. Bu, bu sebeple göz ardı edilmeleri anlamına gelmez. Tam tersine! Başka değerlere yönelik psikolojik bir "anlama" vasıtasıyla ortadan kaldırılmış "etik" bir yargı, hemen hemen, bilimsel bilgi tarafından feshedilmiş (ki kuşkusuz, bu sıklıkla vuku bulur) dinî inançlar kadar değerlidir. Son olarak; Schmoller'in, empirik disiplinlerdeki "etik tarafsızlık"

yanlılarının sadece (*Pratik Aklın Eleştirisi*'ndeki anlamıyla) "formel" ahlakî doğruları onaylayabileceklerini öne sürmesi üzerine, bu problem mevcut meseleyle birebir bağlantılı olmasa da, birkaç yorumda bulunulacaktır.

İlk olarak Schmoller'in, etik buyrukların "kültürel değerler"le özdeş (ve hatta bunların en yüceleri) oldukları dolaylı iddiasını reddetmemiz gerekir. Zira belirli bir bakış açısından bakıldığında "kültürel değerler", her türden etikle kaçınılmaz ve uzlaştırılamaz bir çatışma içerisinde oldukları durumda dahi, "bağlayıcı/zorlayıcı"dırlar. Keza, tüm kültürel değerleri reddeden bir etik de, herhangi bir içsel çelişki olmaksızın, mümkündür. Dolayısıyla bu *iki* değer-alanı her hâlükarda özdeş değildir. "Formel" önermelerin, mesela Kantçı etiktekilerin, hiçbir maddî talimat içermedikleri iddiası, ölümcül ve maalesef yaygın bir yanılgıya işaret eder. Normatif bir etiğin olanaklılığı, bunun kendi başına kesin talimatlar sunamayacağı pratik türde problemlerin var olduğu gerçeğiyle, tartışmalı hâle gelmiş olmaz. (Bence bu pratik problemlerin içerisine, dikkate değer bir biçimde, belirli kurumsal, yani "sosyal-politik" problemler de dâhildir.) Ayrıca normatif etiğin olanaklılığı, etiğin dünya içerisinde "geçerli" olan tek şey olmadığı, daha ziyade, başka değer-alanlarının (sadece üzerine etik "sorumluluk" alan birisi tarafından belirli koşullar altında gerçekleştirilebilecek olan değerlerin) yanısıra var olduğu gerçeğiyle de şüpheli kılınmış olmaz. Burada özellikle politik eyleme atıfta bulunulmaktadır. Kanımca bu çatışmayı inkar etmeye çalışmak korkaklık olacaktır. Üstelik bu çatışma, politika ile etik arasındaki ilişkiye de özgü değildir; aynı şekilde, "özel" ve "politik" ahlakın her zamanki üst üste binişi de buna sebep olabilecektir. Buyurun, etiğin yukarıda atıfta bulunulan bazı "sınırlar"ını soruşturalım.

"Adalet" ilkesinin içerimleri, herhangi bir etik tarafından, kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde belirlenemez. Kişinin örneğin (en yakın Schmoller'in ifade ettiği görüşlere tekabül eden şekliyle), çoğu elde edenlere çoğu borçlu olup olmadığı ya da çoğu elde edebilecek olanlardan çoğu talep etmesi gerekip gerekmediği; adalet adına (başka etkenler –örneğin, gerekli "dürtüler"le ilgili olanlar– şimdilik göz ardı edilmiştir), sözgelimi, yüksek yeteneklere sahip kişilere büyük fırsatlar sağlamak gerekip gerekmediği ya da tam aksine

(Babeuf gibi), kendilerine itibar sağlayan yeteneklere sahip yetenekli kişilerin sahip oldukları daha iyi fırsatları kendi çıkarlarına kullanmamalarını sağlayacak katı tedbirler aracılığıyla, zihinsel kapasitelerin eşitsiz dağılımındaki adaletsizliği eşitlemeye çalışmanın gerekip gerekmediği: Bunlar, kesin bir biçimde cevaplanmaları mümkün olmayan sorulardır. Gelgelelim, pek çok sosyal-politik meselede ortaya çıkan etik problemler de bu tiptedir.

Hâlbuki kişisel davranış alanında dahi, etiğin kendi önkabullerine dayanarak çözemeyeceği oldukça spesifik etik problemler sözkonusudur. Bunların içerisinde, her şey bir yana, şu temel sorular vardır: (*a*) Etik davranışın içkin değeri ("saf irade" ya da adlandırılageldiği şekliyle "vicdan"), Hıristiyan ahlakçıların "Hıristiyan gereği gibi davranır ve davranışının sonuçlarını Tanrı'ya bırakır" şeklindeki kuralı izlendiğinde, haklı görülmesi için yeterli midir? Ya da (*b*) eylemin kestirilebilir sonuçlarının sorumluluğunu göz önünde bulundurmak gerekir mi? Tüm radikal devrimci politik tutumlar, bilhassa da devrimci "sendikalizm" ilk postülayı, tüm bir *Realpolitik* ise ikinci postülayı kalkış noktası yapar. Her ikisi de etik kurallara başvurur. Ancak bu kurallar, ebedî bir çatışma (yalnız etik aracılığıyla çözülmesi mümkün olmayan bir çatışma) içerisindedirler.

Bu etik kuralların her ikisi de katı bir biçimde "formel" karaktere sahiptir. Bu özellikleriyle, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin meşhur aksiyomlarını andırırlar. Bu formalizmin bir sonucu olarak, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin eyleme değer-atfetmeye yönelik somut göstergeleri genellikle içermediğine yaygın bir biçimde inanılır. Ancak bu katiyen doğru değildir. Bunun için gelin, bu tür bir etiğin çok tartışılan "salt formel" karakterinin anlamını netleştirmek için, kasten politikadan mümkün olduğunca uzak bir örneği ele alalım. Bir erkek bir kadınla arasındaki cinsel ilişkiye dair, "ilişkimiz başlangıçta sadece bir tutkuydu ama şimdi bir değeri temsil ediyor" derse, Kantçı *Eleştiri*'nin soğuk dosdoğruluğu, bu cümlenin ilk yarısını şöyle ifade edecektir: "Başlangıçta her birimiz, öteki için bir araçtı". Ve ardından da şunu iddia edecektir: Cümlenin tümü, insanların, tek tek sorulduğunda, "bireyci" bir tutumun tam anlamıyla tarihsel olarak koşullanmış bir ifadesi olarak görmeye hazır oldukları sözkonusu meşhur ilkenin istisnasıdır; oysaki bu ilke, gerçekte, sonsuz sayıda etik durumu

kapsayan ancak doğru bir biçimde anlaşılması gereken, mükemmel bir formülasyondu. Bu, negatif biçimiyle ve başka bir kişiye "bir araç olarak" davranmanın karşıtının ne olabileceğine dair her türlü ifade dışarıda bırakıldığında, açıkça şunları içerir: (1) otonom, etik-dışı alanların tanınması, (2) etik alanın bunlardan hareketle sınırlandırılması ve son olarak (3) farklı etik statü derecelerinin, etik-dışı değerlere doğru eğilim göstermiş bir etkinliğe ne anlamda atfedilebileceğinin belirlenmesi. Aslında, ötekine "yalnızca bir araç olarak" davranmaya izin veren ya da bunu tavsiye eden sözkonusu değer-alanları, etikle karşılaştırıldığında oldukça heterojen bir karakter sergilerler. Bu buradan daha ileri bir yere taşınamaz ama her hâlükarda şurası açıktır ki; bu hayli soyut etik önermenin "formel" karakteri, eylemin somut içeriğine duyarsız değildir. Gelgelelim problem daha karmaşık bir hâl almıştır. "Sadece bir tutku" sözcüklerinde ifade edilen negatif yüklem, hayattaki en hakikî ve en münasip şeylerin; yani hayata düşman gayrişahsî ya da şahıslar-üstü "değer"-mekanizmalarından, günübirlik varoluşun ölgün rutinine esaretten ve itibar gösterilmiş gerçekdışı şeylerin gösterişçiliğinden uzakta olan biricik ya da her hâlükarda kusursuz yolun aşağılanması olarak görülebilir. Her hâlükarda, –her ne kadar "değer" [*value*] teriminin, atıfta bulunduğu somut deneyim olguları için kullanılması küçültücü olsa da–, kelimenin en uç anlamıyla kendi "içkin" değerine [*dignity*] sahip çıkan bir alan tesis edebilecek olan bu bakış açısına dönük bir kavrayış tasarlamak mümkündür. Onun bu değer talebi, kutsal ya da iyi olan her şeye, her türlü etik ya da estetik yasaya ve kültürel fenomenlere ya da şahsiyete dönük tüm değer-atıflarına gösterilen düşmanlık ya da kayıtsızlık sonucu geçersiz kılınmış olmaz. Aksine, onun değeri, tam da bu düşmanlık ya da kayıtsızlık vasıtasıyla talep edilebilir. Bu talep karşısındaki tutumumuz her ne olursa olsun, o hâlâ, herhangi bir "bilim"in kullandığı araçlar vasıtasıyla ispatlanabilir ya da "çürütülebilir" değildir.

Bu duruma yönelik her türlü empirik mülahaza, kıdemli düşünür Mill'in işaret ettiği üzere, mutlak çoktanrıcılığın tek uygun metafizik olarak kabul görmesine yol açar. Anlamı yorumlamaya yönelik empirik-olmayan bir yaklaşım ya da başka bir deyişle, hakikî bir aksiyoloji, ileriye götürüldüğünde, bir "değerler" sisteminin, son dere-

ce iyi düzenlenmiş olsa dahi, mevcut durumun can alıcı problemini kavramakta başarısız olacağı gerçeğini görmezden gelemeyecektir. Bu, gerçekten bir sorundur ve sadece değerler arasındaki seçime dair olmakla kalmayıp aynı zamanda, "Tanrı" ile "Şeytan" arasında olduğu gibi, uzlaşma kabul etmez bir ölümüne-mücadeleye de dairdir. Bunların arasında durarak, görecelileştirmede ya da uzlaştırmada bulunmak mümkün değildir. En azından, hakikî anlamıyla mümkün değildir. Kuşkusuz, herkesin kendi hayat gidişatında gerçekleştirdiği üzere, hem gerçekte hem de görünüşte ve her türlü hususta uzlaşmalar sözkonusudur. Etten kemikten insanların hemen her önemli davranışında, değer-alanları birbirlerinin alanına girer ve birbirlerine nüfuz ederler. Rutinleşmiş günübirlik varoluşumuzun kelimenin en belirgin anlamıyla sığlığı, aslında, buna yakalanmış insanların, aralarında antagonistik çelişki olan değerlerden kurulu bu kısmen psikolojik kısmen de pragmatik olarak koşullanmış yamalı bohçanın farkında olmadıkları ve her şey bir yana, farkında olmak da istemedikleri gerçeğinden ibarettir. Onlar, "Tanrı" ile "Şeytan" arasında bir seçim yapmaktan ve çatışan değerlerden hangisine "Tanrı" hangisine "Şeytan" tarafından hükmedileceğine dair nihaî bir karar vermekten kaçarlar. Bilgi ağacının, kendini beğenmişler açısından tatsız ama yine de göz ardı edilemez olan meyvesi, şu içgörünün edinilmesine bağlıdır: Her bir anlamlı etkinlik ve nihayetinde bir bütün olarak hayat, eğer bir doğa olayı gibi akıp gitmesine izin vermeden vicdan rehberliğinde sürdürülüyorsa, ruhun –Platon'daki gibi– kendi kaderini, yani etkinliğinin ve varoluşunun anlamını bu sayede belirlediği nihaî bir kararlar dizisidir. Bu görüşü temsil edenlerin sürekli karşılaştığı belki de en kaba yanlış anlama, bu görüşün "rölativist" olduğu –yani fiilen savunduğuna taban tabana zıt biçimde, değer-alanlarının karşılıklı ilişki içerisinde olduğu görüşüne dayanan ve ancak hayli özel tipte ("organik") bir metafiziğe yaslanıyorsa tutarlı bir biçimde savunulabilecek bir hayat felsefesi olduğu– iddiasına dayanmaktadır.

Kendi özel meselemize dönersek, şüpheye düşme ihtimali olmaksızın şu ileri sürülebilir: Pratik politik (bilhassa ekonomik ve sosyalpolitik) değer-atıflarından somut talimatlar türetilmeye çalışıldığı noktada, *pratik* sonuçları içerisinde mümkün çok sayıda değer-atfının (1) vazgeçilmez araçları, (2) kaçınılmaz yansımaları ve (3) araların-

da bu şekilde koşullanmış rekabet, tamamen, *empirik* bir disiplinin tasarrufu altındaki araçlarla ispatlanabilir hâle gelir. Felsefî disiplinler daha ileriye giderek, değer-atıflarının "anlam"ını, yani bunların esas anlamlı yapısını ve yarattıkları anlamlı sonuçları açığa çıkarabilirlerdi; başka bir deyişle bunların, ihtimal dâhilindeki tüm "nihaî" değer-atıfları bütünlüğü içerisindeki "yer"ini gösterebilir ve bunların anlamlı geçerlilik alanlarını sınırlandırabilirlerdi. Bir amacın kaçınılamaz bir aracı ne ölçüde tasvip etmesi gerektiği, istenmeyen yansımaların ne ölçüde hesaba katılması gerektiği ya da fiilen çatışan muhtelif amaçlar arasındaki çatışmada nasıl aracılık yapmak gerektiği gibi basit sorular dahi, tamamen seçim ya da uzlaştırma meselesidir. Bu hususta karar vermemizi sağlayabilecek (rasyonel ya da empirik) hiçbir bilimsel kılavuz yoktur. Kat'i bir biçimde empirik bilimler olan sosyal bilimler ise, kişiyi bir seçim yapma zahmetinden kurtarmaya kalkışmada en elverişsiz bilimlerdir ve dolayısıyla da, bunu yapabilecekleri izlenimi yaratmamaları gerekir.

Sonuçta şunu açıkça vurgulamak gerekir ki; bu durumun varlığının fark edilmesi, disiplinimize ilişkin olduğu kadarıyla, değer teorisiyle ilgili yukarıda yapılan oldukça özet mülahazalara yönelik kişinin alacağı tutumdan tamamen bağımsızdır. Zira *kilise öğretisi*nin dogmaları tarafından kat'i bir biçimde tayin edilen hiyerarşik bir değerler düzeni hariç, genel olarak, ilgili tutumun reddedilebileceği, mantıksal olarak savunulabilir hiçbir bakış açısı yoktur. (*a*) Somut bir olay şu şekilde ya da başka türlü vuku bulur mu? (*b*) Sözkonusu somut olaylar neden başka türlü değil de şu şekilde vuku bulur? (*c*) Belirli bir olay, belirli bir yasa gereği, başka bir olayı düzenli takip eder mi ve bu ne derece mümkündür? şeklindeki problemlerle, (a^1) Somut bir durumda kişinin ne yapması gerekir? (b^2) Bu durumlar, hangi bakış açısından bakıldığında tatmin edici ya da tatmin etmeyici olabilir? (c^3) Hangi biçimde olursa olsun, bu bakış açılarının indirgenebileceği, genel anlamıyla formüle edilebilir önermeler (aksiyomlar) mevcut mudur? şeklindeki problemler arasında temelde bir farklılık olmadığını öne süren insanların gerçekte var olup olmadıkları hususunda mülahazalarda bulunmaya gerek görmüyorum. Ayrıca, şu türden soruşturmalar arasında hiçbir mantıksal ayrışma olmadığında ısrar eden çok sayıda insan vardır: (*a*) Somut bir olayın

(ya da genel olarak, belirli tipte bir olayın) hangi yönde gelişeceği ve belirli bir yönde gelişme olasılığının bir diğerine göre ne derece büyük olduğu problemi; (*b*) kişinin, belirli bir durumun belirli bir yönde gelişimine tesir etmeye çalışması *gerekip gerekmediğini* –o durumun kendi başına bırakıldığında yine belirli bir yöne mi, yoksa tam tersi yöne mi, yoksa her ikisinden de farklı bir yöne mi gideceğine bakmaksızın– soruşturma problemi. Şu problemlerin katiyen birbirinden farklı olmadığını öne sürenler de bulunmaktadır: (*a*) Belirli ya da belirsiz sayıda insanın, belirli özel koşullar altında belirli bir soruna yönelik muhtemelen ya da hatta kesinlikle hangi tutumu alacağı problemi ve (*b*) yukarıda bahsedilen durumda ortaya çıkan tutumun *doğru* olup olmadığı problemi. Bu tür görüşleri savunanlar, yukarıda zikredilen üst üste binmedeki problemlerin birbirleri ile en ufak bir bağlantısı dahi olmadığını ve bunların gerçekte "birbirinden ayrılması gerektiğini" söyleyen her türlü ifadeye karşı duracaklardır. Ayrıca bu kişiler, kendi pozisyonları ile bilimsel düşüncenin gerekleri arasında bir çelişki olmadığı hususunda da ısrar edeceklerdir. Bu tür bir tutum, her iki tipteki problemlerin mutlak heterojenliğini kabul eden ama yine de, bir ve aynı kitap içerisinde, bir ve aynı sayfada ve doğrusu istenirse, bir ve aynı cümlenin temel ve yan cümleciklerinde, yukarıda atıfta bulunulan iki heterojen problemin her ikisiyle de ilgili beyanda bulunan bir yazarın tutumuyla katiyen aynı şey değildir. Bu tür bir yordam, katiyetle bir tercih meselesidir. Ondan talep edilebilecek tek şey, problemlerin mutlak heterojenliği hususunda, farkında olmadan (veya tam da zekice bir biçimde) okurlarını aldatmamasıdır. Şahsen benim kanaatim, kafa karışıklığını önlemeye yarıyorsa, hiçbir şeyin aşırı "detaycı" olmadığı yönündedir.

Dolayısıyla, değer-yargılarına ilişkin tartışma sadece aşağıdaki işlevlere sahip olabilir:

a) Birbirinden uzak tutumların türetildiği nihaî ve içsel olarak "tutarlı" değer-aksiyomlarının enine boyuna incelenmesi ve açıklanması. İnsanlar, sadece karşıtlarının değerleri hakkında değil ama bizzat kendi değerleri hakkında da sıklıkla hataya düşerler. Bu işlem, özünde, somut tikel değer-atıflarıyla işe başlayıp bunların anlamlarını analiz eden ve sonra da daha genel bir indirgenemez değer-atıfları düzlemine geçen bir işlemdir. O, empirik bir

disiplinin tekniklerini kullanmaz ve olgular hakkında hiçbir yeni bilgi üretmez. "Geçerliliği" de mantığınkine benzer.

b) Olgusal durumlara dönük pratik değer-atıfları eğer yalnızca belirli indirgenemez değer-aksiyomlarına dayanıyorsa, bu aksiyomların ardı sıra gelen (belirli değer-yargılarını kabul edenler açısından taşıdığı) "içerimler"in çıkarsanması. Bu çıkarsama bir yandan mantığa dayanır; öte yandan ise, ilke olarak pratik değer-atfına tâbi olan tüm empirik durumlara dönük olası en eksiksiz kasuistik* analizlere varmak için, empirik gözlemlere dayanır.

c) Belirli bir pratik değer-atfında bulunmanın, (1) belirli vazgeçilmez araçlara bağlı olmanın bir sonucu olarak ve (2) doğrudan istenilir olmayan belirli yansımaların kaçınılmazlığının bir sonucu olarak içermesi gereken olgusal sonuçların belirlenmesi. Bu salt empirik gözlemler neticesinde şu sonuçlara varmak mümkün olabilir: (a) Tercihin nesnesine, yaklaşık bir biçimde dahi gerçeklik kazandırmak kesinlikle imkansızdır, zira onu gerçekleştirecek hiçbir araç keşfedilemez; (b) onu eksiksiz ve hatta yaklaşık bir biçimde gerçekleştirmenin aşağı yukarı imkansız olması, hem aynı sebepten hem de bu gerçekleşmeyi dolaylı ya da dolaysız bir biçimde sakıncalı kılabilecek istenmeyen yansımaların muhtemelen ortaya çıkacak olmasından dolayıdır; (c) sözkonusu pratik postülayı savunanların dikkate almadığı bu türden araçları ya da yansımaları hesaba katmak zorunludur; çünkü onların amaca, araçlara ve yansımalara dönük değer-atıfları kendileri açısından yeni bir problem hâline gelmiştir. Ve son olarak:

d) Pratik bir postülayı savunanların hesaba katmadıkları yeni aksiyomların (ve bunlardan çıkarsanması gereken postülaların) açığa çıkarılması. Sözkonusu savunucular, bu aksiyomlardan bihaber olmalarından dolayı, kendi postülalarının uygulanması başkalarınınkiyle ya (1) ilke olarak ya da (2) pratik sonuçlardan dolayı (yani, mantıksal ya da fiilî olarak) çelişiyor olmasına rağmen, sözkonusu aksiyomlara dönük bir tutum formüle etmediler. (1) durumunda bu, (*a*) tipi problemlere; (2) durumunda ise (*c*) tipi problemlere dönük daha etraflı tartışmada ele alınacak bir meseledir.

---

* "Kasuistik" (*casuistry*), "normatif yasa ya da kuralları spesifik durumlara uygulamak" anlamına gelir. Burada ise kavram, sıfat hâliyle (*casuistic*) kullanılmıştır. (Ç. n.)

Bu türden değer-tartışmaları, anlamsız olmak şöyle dursun, taşıdıkları potansiyeller doğru bir biçimde anlaşıldığı müddetçe çok büyük faydalar sağlayabilirler.

Ne var ki, pratik değer-atıflarının doğru yerde ve doğru anlamda tartışılmasındaki fayda, katiyen bu türden dolaysız "sonuçlar"la sınırlı değildir. Bu, doğru işletildiğinde, empirik araştırma açısından, ona araştırması için problemler sağlaması anlamında, olağanüstü değerli olabilir.

Empirik disiplinlere ait problemlerin, elbette ki, "değer-biçici-olmayan bir biçimde" çözülmeleri gerekir. Bunlar, değer-atfı alanına ait problemler değildir. Gelgelelim sosyal bilimlerin problemleri, ele alınan fenomenlerin değerle-ilişkisi vasıtasıyla seçilir. "Değerle ilişki" ifadesinin anlamı hakkında, kendi önceki yazılarıma ve tabiî ki Heinrich Rickert'in çalışmalarına göndermede bulunmaktayım ve burada mezkur meseleye girmekten imtina edeceğim. Şimdilik sadece şunu hatırlamak gerekir: "Değerle ilişki" ifadesi, basitçe, belirli bir inceleme nesnesinin seçimini ve empirik analizin problemlerini belirleyen özel anlamda bilimsel "ilgi/çıkar"a dönük felsefî yorumlamaya atıfta bulunur.

Empirik soruşturmada, bu kat'i mantıksal olgu tarafından meşrulaştırılmış hiçbir "pratik değer-atfı" yoktur. Ancak tarihsel deneyimle birlikte, kültürel (yani değer-biçici) ilgi/çıkarların salt empirik bilimsel çalışmaya istikamet sağladığı görülmektedir. Bu değer-biçici ilgi/çıkarların daha sarih hâle getirilebildiği ve değer-yargılarının analiz edilmesi vasıtasıyla ayırt edilebildiği artık aşikardır. Bunlar, –empirik çalışma için had safhada önemli bir hazırlık olan– "değer-yorumu"nda bulunma yükümlülüğünü, bilimsel araştırmacı ve bilhassa tarihçi[5] açısından hatırı sayılır derecede azaltır ya da en azından hafifletirler.

5 Sadece değerlendirme ile değerle-ilişkiler arasındaki ayrım değil ama aynı zamanda değerlendirme ile değer-yorumu arasındaki ayrım da çoğu zaman açık bir biçimde çizilmediği ve bunun sonucu olan muğlaklıklar tarihin mantıksal doğasına dair analizi engellediği için, okuru, "Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine Eleştirel İncelemeler"deki [bu makale, elinizdeki kitapta yer almaktadır. (Ç. n.)] mülahazalara gönderiyorum. Ancak bu mülahazalarda, katiyen son sözün söylendiğini düşünmemek gerekir.

Değerle-ilişki hakkındaki bu temel metodolojik probleme bir kez daha girmek yerine, disiplinimiz açısından pratik önem taşıyan belirli meseleleri daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağım.

"Güncel eğilimler" hakkındaki olgusal iddialardan hareketle değer-yargılarına ulaşmanın zorunlu, gerekli ya da hiç değilse mümkün olduğu inancı hâlâ yaygın bir biçimde savunulmaktadır. Oysa en sarih "güncel eğilimler"den dahi sarih normlar türetmek, ancak ve ancak, öngörülen en uygun araçla –ve o zaman da sadece, indirgenemez değerler hâlihazırda verili hâldeyseler– mümkün olabilir. Değerlerin bizzat kendisi bu "eğilimler"den türetilebilir değildir. Kuşkusuz, buradaki "araç" terimi en geniş anlamıyla kullanılmaktadır. İndirgenemez değere, sözgelimi devlet gücüne sahip birisi, duruma bağlı olarak, mutlakiyetçi ya da radikal demokratik bir anayasayı görece daha uygun araç olarak görebilir. Bu anayasalardan birine karşı diğerine yönelik yapılmış tercihteki bir değişimi, bizzat "nihaî" değer-atfındaki bir değişim şeklinde yorumlamak, bir hayli gülünç olacaktır. Ancak açıktır ki birey, aşikar bir gelişim gösteren/gelişimsel eğilimin farkına vardığında, kendi pratik değerlerinin gerçekleşeceğine dair umudundan vazgeçmesi gerekip gerekmediği problemiyle sürekli karşı karşıya kalır. Bunun sebebi, sözkonusu gelişme gösteren eğilimin, (*a*) amacı gerçekleştirmek gerektiğinde, etik ya da başka bakımdan şüpheli olan yeni araçların uygulanmasını gerektirmesi veya (*b*) o kişiye iğrenç gelen yansımaların hesaba katılmasını icap ettirmesi veyahut da (*c*) başarıya varma ihtimali açısından, kişinin harcadığı çabayı nihayetinde donkişotvari bir çabaya dönüştürmesidir. Ne var ki ancak güçlükle değiştirilebilir olan bu türden "gelişim gösteren eğilimler"in algılanması asla tek bir duruma işaret etmez. Her bir yeni olgu, amaç ile zorunlu araçlar arasındaki, arzulanan hedefler ile kaçınılamaz talî sonuçlar arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gerektirir. Gelgelelim, bu yeniden düzenlemenin yapılmasının *gerekip gerekmediği* ve buradan ne tür pratik sonuçların çıkarılması *gerektiği*, empirik bilimin cevaplayabileceği sorular değildir; ve doğrusu bu soruları, ne tür olursa olsun hiçbir bilim cevaplayamaz. Mesela biri, inançlı bir sendikaliste, eyleminin sosyal açıdan "faydasız" olduğunu, yani proletaryanın dışarıya dönük sınıf pozisyonunu değiştirmede başarı şansının olmadığını ama geliş-

mekte olan "tutucu" görüşler yüzünden zayıf düşmüş olsa dahi, eğer inançlarına gerçekten sadıksa, bunun yine de onun açısından hiçbir anlam ifade etmediğini oldukça somut bir biçimde ispatlayabilir. Ve bunun sebebi, adamın çılgının teki olması değil, –kısaca tartışacağımız üzere– kendi bakış açısından bakıldığında "haklı" olmasıdır. Bir bütün olarak bakılırsa insanlar, başarı vaat eden şeylere kendilerini uyarlamaya güçlü bir biçimde isteklidirler ve bunun sebebi sadece –aşikar olduğu üzere– araçlarla ya da ideallerini gerçekleştirmeye ne ölçüde çalıştıklarıyla ilgili değildir ama aynı zamanda, tam da bu ideallerin ne ölçüde vazgeçilebilir olduğuyla da ilgilidir. Bu davranış tarzı Almanya'da *Realpolitik* adıyla kutsanır. Her ne olursa olsun, empirik bir bilimi uygulayanların niçin mevcut "güncel eğilimler"in onaylanmasına selam durarak bu tür bir davranış tarzı geliştirme ihtiyacı hissettikleri, pek de anlaşılır bir şey değildir. Aynı şekilde, empirik bilimcilerin bu "güncel eğilimler"e uyarlanmayı, niçin sadece birey tarafından ve her bir tekil durumla ilgili bireyin vicdanının dikte ettikleriyle çözülmesi gereken nihaî bir değer-problemi olmaktan çıkarıp, sözüm ona bir "bilim"in otoritesine dayanan bir ilkeye dönüştürmeleri gerektiğini de kavramamız mümkün değildir.

Başarılı politik eylem, bir anlamda daima "mümkün olanın sanatı"dır. Bununla beraber, mümkün olana sadece, onun arkasında yatan imkansız olana varmaya çalışarak ulaşılabilir. Bakış açılarındaki farklılıklarımıza rağmen, az çok olumlu bir biçimde itibar gösterdiğimiz bu kültürümüze ait spesifik nitelikler, "mümkün olana 'intibak etmeyi'" vaaz eden tek tutarlı etiğin, yani Konfüçyusçuluğun bürokratik ahlakının ürünü değildirler. Ben, kendi payıma, ulusu, eylemleri sadece araçsal değerleri açısından değil ama aynı zamanda içsel değerleri açısından da yargılamak gerektiği görüşünden caydırmaya çalışacak değilim. Bu olguyu fark etmedeki başarısızlık, her hâlükarda, gerçeklik anlayışımıza ket vurmaktadır. Yukarıdaki sendikalisti tekrar analım: "İçsel değer"i tarafından –tutarlı bir biçimde– yönlendirilmesi gereken bir eylemi "araçsal değer"inden dolayı eleştirmek, mantıksal açıdan dahi anlamsızdır. Gerçekten tutarlı bir sendikalistin temel kaygısı, kendisine mutlak anlamda değerli ve her durumda kutsal görünen (ayrıca başka insanları da eyleme geçiriyor gibi gözüken) belirli tutumları kendi içinde muhafaza etmek

olmalıdır. Onun aslında işin başında mutlak başarısızlığa yazgılı olan eylemlerinin nihaî amacı, davranışlarının "hakikî" olduğuna, yani kendilerini eylemde "ispatlama" ve salt küstahlık olmadıklarını gösterme gücüne sahip olduğuna dair öznel kesinliği bu eylemlerinin ona sağlamasıdır. Bu hedeflere bakılırsa belki de tek araç, böylesi eylemlerdir. Bunu bir yana koyarsak, her "mutlak değer" etiğinde olduğu gibi, onun krallığı –tutarlı da olsa– bu dünyaya ait değildir. Onun idealine yönelik bu kavrayışın içsel olarak tutarlı tek kavrayış olduğu ve dışsal "olgular" vasıtasıyla çürütülemeyeceği, kelimenin tam anlamıyla "bilimsel olarak" gösterilebilir. Böylelikle, bence, sendikalizmin karşıtlarının yanısıra savunucularına da (haklı olarak bilimden talep edebilecekleri bir) yardımda bulunulmuş olur. Belirli bir olayda (sözgelimi, bir genel grevde) "bir taraftan" ve "diğer taraftan" gibi ibarelerle ve "lehte" yedi sebep, "aleyhte" altı sebep sayılarak ve bunlar, kameralizm tarzıyla ya da Çin'in idarî zabıtlarında olduğu gibi, birbirleriyle kıyaslanarak şimdiye dek bilimsel anlamda hiçbir şey kazanılmış değildir. Sendikalizmin analizinde etik bakımdan yansız bir bilimin görevi, sendikalist bakış açısını en rasyonel ve içsel anlamda en tutarlı biçimine indirgediği ve onun varoluşunun ve pratik sonuçlarının önkoşullarını empirik olarak araştırdığı zaman, yerine getirilmiş olur. Kişinin bir sendikalist olması gerekip gerekmediği sorusu, bilimin katiyen ispatlayamayacağı kesinkes metafizik öncüllere atıfta bulunulmaksızın asla cevaplanamaz. Eğer bir memur, boyun eğmek yerine, sahip olduğu dayanaklarla kendisini önemsiyorsa, bu davranışı, belirli bir örnekte, her bakımdan tamamen beyhude olabilir; ancak kişiyi faydalı olup olmadığına bakmadan bu tür bir davranışa iten tutumun varlığı ya da yokluğu, kayıtsızlıkla karşılanacak bir mesele değildir. Her hâlükarda, bunu "anlamsız" olarak tanımlamak ne kadar yanlışsa, tutarlı sendikalist eylemin kendisi olarak göstermek de bir o kadar yanlış olacaktır. Hele üniversite kürsüsünün konforlu pozisyonundan güç alarak, bu tarz Cato-vari eylemleri tavsiye etmek, bir profesör açısından münasip değildir. Gelgelelim o profesörün, karşı uç görüşü methedip, kişinin kendi ideallerini mevcut "güncel eğilimler"in ve durumların erişilir kıldığı fırsatlara intibak ettirmesi gerektiğini beyan etmesi de gerekmez.

Burada birkaç kez tekrarlanan "intibak etme" (*Anpassung*) ifadesini, her türlü bağlam içerisinde yeterince açık olan anlamıyla kullanmaktayız. Ancak gerçekte bu ifadenin iki anlamı vardır: (1) Belirli durumda belirli bir nihaî amaca varmak için araçlara intibak etmek (dar anlamıyla, *Realpolitik*) ve (2) olası pek çok nihaî değer-görüşü içerisinden bir nihaî değer-görüşü seçmede çabuk başarı sağlamaya dönük, gerçek ya da hayalî fırsatlara intibak etmek (bu, hükümetimizin son 27 yıldır dikkate değer bir başarıyla izlediği *Realpolitik* tarzıdır!). Ancak bu ifadenin yan-anlamları asla bunlarla sınırlı değildir. Dolayısıyla, bana sorarsanız, kendi problemimizi –diğerlerinin yanısıra, değer-atfı problemlerini– tartışırken bu geniş ölçüde yanlış kullanılan terimi tamamen devredışı bırakmak akıllıcadır. Zira bu terim, hem bir "açıklama" (belirli etik görüşlerin belirli sosyal gruplarda belirli koşullar altında ortaya çıkışının açıklanması) olarak hem de bir "değer-atfı" (sözgelimi, nesnel olarak "uygun" ve bu yüzden de nesnel olarak "doğru" ve değerli oldukları söylenen, olgusal anlamda mevcut birtakım etik görüşlere değer biçilmesi) olarak sürekli tekrarlansa da, bilimsel bir terim olarak tamamen muğlak bir içerik taşımaktadır.

Bu kullanımlardan hangisi sözkonusu olursa olsun, "intibak etme" terimi çok da faydalı bir terim değildir; zira daima, içinde anlaşılır hâle geldiği önermelere uygun bir biçimde yorumlanır. Terim orijinal anlamıyla biyolojide kullanılmıştır ve eğer bu biyolojik anlamıyla, yani kendi psiko-fiziksel mirasını yeniden-üretim aracılığıyla devam ettirmesi için belirli bir sosyal gruba çevre tarafından bahşedilmiş, görece belirlenebilir bir şans olarak anlaşılırsa, o zaman, ekonomik olarak en iyi geçim araçlarına sahip olan ve hayatlarını en rasyonel şekilde düzenleyen sosyal tabaka, doğum istatistiklerine bakılacak olursa, toplumun en kötü intibak etmiş tabakası demektir. Mormonların göçle gelmesinden önce biyolojik anlamıyla (ve tabiî, oldukça makul diğer tüm empirik anlamlarıyla) Salt Lake bölgesinde yaşayan birkaç Kızılderili, bölgeye ne kadar az ya da çok "intibak etmişse", sonraki kalabalık nüfuslu Mormon yerleşimleri de bölgeye o kadar az ya da çok "intibak etmiştir". Bu terim, kendisini kullananlarımızı kolayca aldatmaktan başka, empirik anlayışımıza kesinlikle hiçbir şey katmaz. Sadece başka yönlerden tamamen özdeş iki orga-

nizasyon sözkonusuysa, ancak o zaman, belirli bir somut farkın, o karakteristik özelliğe sahip olan ve bu yüzden de belirli durumlara "daha iyi intibak eden" organizasyonun varlığını sürdürmesine daha yardımcı olduğu öne sürülebilir. Gelgelelim, yukarıdaki duruma yönelik bir değer-atfı sözkonusu olduğunda, bir kişi, Mormonların mezkur bölgeye taşıyıp geliştirdikleri daha büyük nüfusun, maddî ve diğer başarıların ve karakteristik özelliklerin, Mormonların Kızılderililer karşısındaki üstünlüğünün bir kanıtı olduğunu ileri sürebilirken, sözkonusu başarılardan hiç değilse kısmen sorumlu olan Mormon etiğinin gerektirdiği araçlardan ve destekleyici sonuçlardan nefret eden başka bir kişi de kalkıp, çölü ve Kızılderililerin romantik varoluşunu tercih edebilir. Ne tür olursa olsun hiçbir bilim, bu kişileri şahsî görüşlerinden vazgeçirebileceğini iddia edemez. Burada hâlihazırda, amaç, araçlar ve destekleyici sonuçların imkansız uzlaşımı problemiyle karşı karşıyayız.

Kat'i biçimde ve hususiyetle empirik olan bir analiz, ancak ve sadece, kesinlikle muğlak olmayan belirli bir amacı gerçekleştirmeye uygun aracın nerede olduğu sorusu sözkonusu olduğunda bir çözüm sağlayabilir. "*X*, aracılığıyla *y*'ye ulaşılabilecek tek araçtır" önermesi, aslında sadece, "*y*, *x*'in sonucudur" önermesinin ters çevrilmiş hâlinden ibarettir. "İntibak etmişlik" [*adaptedness*] terimi (ve diğer tüm ilişkili terimler), kendi taşıdıkları ve aslında üzerini örttükleri değer-yargıları hakkında en ufak bir ipucu dahi sağlamazlar ve temel mesele de budur; tıpkı, sözgelimi, bence baştan aşağı kafa karıştırıcı olan, son zamanların revaçta terimiyle "beşer ekonomisi"nin (*Menschenökonomie*) yaptığı gibi. Terimin nasıl kullanıldığına bağlı olarak, topluma ya her şey "intibak etmiştir" ya da hiçbir şey "intibak etmemiştir". Çatışma, sosyal hayatın dışında bırakılamaz. Çatışmanın araçları, nesnesi, hatta temel yönü ve taşıyıcıları değiştirilebilir ama kendisi asla ortadan kaldırılamaz. Uzlaşmaz çelişki içerisindeki insanların dışsal nesneler uğruna dışarıda verdikleri mücadelenin yerine, karşılıklı birbirini seven insanların öznel değerler uğruna verdikleri içsel bir mücadele ve buna binaen, dışsal zorlama yerine, (cinsel ya da sevecen bağlılık biçimindeki) içsel bir denetim sözkonusu olabilir. Ayrıca o, bireyin kendi zihninde cereyan eden öznel bir çatışma biçimine de bürünebilir. Çatışma daima var-

dır ve varlığı ne kadar az fark ediliyorsa, yani gidişatı kayıtsız veya hâlinden memnun pasiflik ya da kendi kendini aldatma biçimini ne kadar çok alıyorsa ya da ne kadar çok bir "tercih" gibi iş görüyorsa, yarattığı etki de sıklıkla o kadar büyüktür. "Barış", çatışmanın biçimindeki veya taraflarındaki veyahut çatışmanın nesnelerindeki veyahut da son olarak seçim şanslarındaki bir değişimden başka bir şey değildir. Şurası açıktır ki; bu tür değişimlerin, etik ya da başka türlü bir değer-yargısına uygun bir incelemeye dayanıp dayanamayacakları hakkında genel karakterde hiçbir şey kesinlikle söylenemez. Sadece bir şey tartışılmazdır: İstisnasız her sosyal düzen tipi, eğer biri ona *değer atfetmek* isterse, öncelikli pozisyonlarını yükseltmek için *belirli tipte kişiler*e, muhtelif nesnel ve öznel seçici etkenleri işletmek vasıtasıyla sağladığı fırsatlara atıfla incelenmek zorundadır. Zira empirik araştırmanın kapsamı gerçekte çok geniş değildir ve bilinçli bir şekilde öznel olup olmadığına ya da nesnel geçerlilik iddiasında bulunup bulunmadığına bakılmaksızın bir değer-atfının dayandırılabileceği hiçbir zorunlu olgusal temel mevcut değildir. Sosyal değişmeyi "ilerleme" kavramı vasıtasıyla analiz edebileceklerine inanan pek çok meslektaşımızın en azından bunu akılda tutmaları gerekir. Bu, bizi sözkonusu önemli kavram üzerine daha derinlikli düşünmeye sevk eder.

Eğer "ilerleme" terimi, yalıtık bir biçimde gözlenmiş somut bir değişim sürecinin "sürmesi" ile eşanlamlı görülüyorsa, elbette ki kesinlikle değer-biçici-olmayan bir biçimde kullanılabilir. Fakat pek çok örnekte durum daha karmaşıktır. Biz burada, değer-yargılarıyla ilgili güçlüğün hepten karmakarışık bir hâl aldığı farklı alanlardan birkaç örneği gözden geçireceğiz.

Öznel davranışlarımızın duygusal, hissî içeriği alanındaki nicel artış ve (sıklıkla buna bağlı olan) olası karşılık biçimlerindeki nitel çeşitlenme, herhangi bir değer-atfına göndermede bulunmaksızın, psişik "farklılaşma"nın ilerlemesi olarak tanımlanabilir. Çoğu zaman bu, somut bir "zihnin" ya da –hâlihazırda muğlak bir terim olarak– "çağ"ın (Simmel'in *Schopenhauer und Nietzsche*'sinde olduğu gibi) "kapsam"ını ya da "kapasite"sini arttırmaya dönük bir tercihi ima eder.

Hiç kuşku yok ki, bu tür bir "ilerletici farklılaşma" vardır. Ve şüphesiz, bunun var olduğuna inanılmasının her zaman gerçekten var olduğu anlamına gelmediğini de muhakkak fark etmek gerekir. Nüanslara dönük *duyarlılık*taki bir artış –ki bazen hayatın gittikçe rasyonelleşmesinden ve entelektüelleşmesinden ve bazen de bireylerin kendi eylemlerinin tümüne birden (en önemsizlerine dahi) atfettikleri önemin artmasından dolayıdır–, çok sıklıkla, ilerletici farklılaşma yanılsamasına neden olabilmektedir. Şüphesiz ki bu duyarlılık, sözkonusu ilerletici farklılaşmayı açığa çıkarabilir ya da teşvik edebilir. Gelgelelim görünüş aldatıcıdır ve bence bu yanılsamanın kapsamı oldukça hatırı sayılır büyüklüktedir. Bir şey olabileceği gibi var olur ve ilerletici farklılaşmanın "ilerleme"ye işaret edip etmediği, bir terminolojik uygunluk meselesidir. Gelgelelim bunun, "içsel zenginlik"teki bir artış anlamında "ilerleme" olarak değerlendirilmesi gerekip gerekmediğine, herhangi bir empirik disiplin tarafından karar verilemez. Empirik disiplinler, duygu alanında bir anda beliriveren ya da ancak yakın geçmişte bilince çıkarılmış olan muhtelif ihtimallere ve sıklıkla bunlarla bağlantılı yeni "gerilim" ve "problemler"e hangi biçimde *değer biçmek* gerektiği hakkında hiç ama hiçbir şey söylemezler. Ancak, başlı başına farklılaşma olgusu hakkında bir değer-yargısı ifade etmek isteyen –ki hiçbir empirik disiplin bunu yasaklayamaz– ve bunu yapabilmesini sağlayacak bir bakış açısı arayan her kim olursa olsun, (zihinsel bir yanılsamadan fazla bir şey olduğu kadarıyla) bu süreç için "ödenen" bedelin ne olduğu sorusuyla karşı karşıya gelecektir. "Deneyim"in peşinden gitmenin –ki Almanya'da oldukça revaçtadır–, geniş ölçüde, gündelik hayatın stresine dayanma gücünün azalmasının bir ürünü olabileceği ve bireylerin gitgide daha çok "deneyimleme" ihtiyacı hissettikleri aleniliğin de pekala mahremiyet duygusunun ve dolayısıyla adabımuaşeret ve haysiyet duygusunun kaybı olarak değerlendirilebileceği gerçeğini göz ardı etmememiz gerekir. Her hâlükarda, öznel deneyime dönük değer-atfı alanında "ilerletici farklılaşma"nm, "değer"deki bir artışla bir tutulması gerekir; o da sadece öz-farkındalıktaki bir artışa dair ya da gittikçe artan ifade ve iletişim kapasitesine dair entelektüel anlamıyla...

"İlerleme" kavramının (değer-biçici anlamıyla) sanat alanında uygulanabilirliği üzerine düşünürsek, durum bir parça daha karmaşık bir hâl alır. Bu mesele, zaman zaman, ne anlamda kullanıldığına bağlı olarak doğru ya da yanlış biçimlerde ama gayretle tartışılmıştır. "Sanat" ile "sanat olmayan" arasındaki dikotominin yeterli olduğunu söyleyen bir değer-biçici sanat yaklaşımı asla sözkonusu olmamıştır. Her yaklaşım, "teşebbüs" ile "icra" arasında, muhtelif icraların değerleri arasında ve kusursuz icra ile bir ya da daha çok hususta eksik olmakla birlikte yine de tamamen kıymetsiz olmayan çalışmalar arasında ayrımlar yapar. Bu, sadece somut, bireysel bir yaratım edimine yönelik değil ama aynı zamanda tüm çağların sanatsal uğraşına da yönelik muamele açısından doğru bir tutumdur. "İlerleme" kavramı, bu tür durumlara uygulandığında, salt teknik problemlere yönelik alışılagelmiş kullanımından dolayı cüz'i bir öneme sahiptir. Ama bizatihî anlamsız da değildir.

Ancak problem, sanatın salt empirik *tarihi*yle ve sanatın empirik *sosyolojisi*yle ilgili olduğu ölçüde, oldukça farklı bir hâl alır. Her şeyden önce, sanat eserlerinin anlamlı icralar olarak estetik bakımdan değerlendirilmeleri hususunda, elbette ki sanatta "ilerleme" diye bir şey yoktur. Estetik bir değerlendirmeye, empirik bir yaklaşımın kullandığı araçlarla ulaşılamaz ve doğrusu bu, onun uzmanlık alanının oldukça dışındadır. Sanatın empirik tarihi, sadece teknik, rasyonel bir "ilerleme" kavramı kullanabilir ve bunun kullanışlılığı da, kendisini sadece, belirli bir tipteki sanatsal dürtünün amaç kesinkes belirli olduğunda uyguladığı teknik araçların tespit edilmesiyle sınırlandırmasından ileri gelir. Bu mütevazı araştırmaların önemi ya kolayca göz ardı edilir ya da aksi takdirde bunlar, bir sanatçının, stüdyonun perdeleri arkasından dikkatle bakıldığında görülen şeylerin bir ürünü olarak "anlaşıldığını" ve sanatçının üslubunda, yani "tarz"ında aşikar olan şeylerin incelendiğini iddia eden son moda fakat değersiz ve kafası karışık "erbap"ların elinde yanlış yorumlanırlar. "Teknik" ilerleme, doğru anlaşıldığında, gerçekte sanat tarihi alanına aittir; çünkü o (ve sanatsal dürtü üzerindeki etkisi), sıkı sıkıya empirik bir biçimde, yani estetik değer-atfı olmaksızın belirlenebilecek bir fenomendir. İyisi mi gelin, sanat tarihinde kullanıldığı

şekliyle "teknik" teriminin anlamını aydınlatacak bazı örneklerden bahsedelim.

Gotik tarzın kökeninde, aslolarak, mimarî bir probleme, yani çapraz kemerleri desteklemek için gerekli ayakların inşasındaki (ki burada tartışmayacağımız bazı detaylarla da bağlantılıdır) en uygun teknik konumun ne olduğu problemine dair geliştirilmiş, teknik olarak başarılı bir çözüm bulunmaktaydı. Tamamen somut mimarî problemler çözüme kavuşturulmuştu. Dörtgen-olmayan alanların üzerine yapılan kemerlerin bu şekilde inşa edilebileceği bilgisi, yeni mimarî tarzın gelişimini kendilerine borçlu olduğumuz, isimleri belki de ebediyen bilinmeyecek erken dönem mimarların hararetli şevklerini uyandırdı. Onların teknik rasyonalizmi, bu yeni ilkeyi esaslı bir tutarlılıkla uygulamaya geçirdi. Sanatsal dürtüleri ise, bu ilkeyi, o zamana dek neredeyse şüpheyle karşılanmış olan ve heykeltıraşlığı, aslen mimarîde mekan ve yüzeye yönelik geliştirilmiş yeni metotların uyardığı bir "beden duyusu" yönünde dönüştüren sanatsal görevleri gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanıma soktu. Aslen teknik bakımdan koşullanmış bu devrimin, geniş ölçüde sosyal ve dinsel bakımdan koşullanmış belirli duygularla yan yana gelmesi, Gotik çağ sanatçılarının üzerinde çalıştığı pek çok problemi üretmişti. Sanat tarihi ve sosyolojisi, bu yeni tarzın sözkonusu salt olgusal, teknik, sosyal ve psikolojik koşullarını açığa çıkardıklarında, salt empirik görevlerini yerine getirmiş olurlar. Böylelikle Gotik tarza, onun tarafını tutarak ve sözgelimi kubbelere dönük teknik problemlere ve dolayısıyla mimarî problem-bileşimindeki sosyal bakımdan koşullu değişmelere doğru güçlü bir yönelim göstermiş olan Romanesk ya da Rönesans tarzıyla kıyaslayarak "değer biçmezler". Aynı şekilde, empirik kaldığı müddetçe sanat tarihi, estetik olarak inşa edilmiş tekilliklere de "değer biçmez". Sanat eserlerine ve bunların estetik bakımdan alakalı tikel karakteristiklerine yönelik ilgi, dışsal bir biçimde belirlenmiştir. Bu, sanat eserinin estetik değeri tarafından belirlenmiştir ve tasarrufları altındaki araçlara bakılırsa empirik disiplinler tarafından belirlenemez.

Aynı şey, müzik tarihi için de geçerlidir. Modern Avrupalı ("değerle-ilişkili"!) ilgilerin bakış açısından bakıldığında temel problem

şudur: Evrensel olarak popüler bir biçimde gelişmiş halk çokseslili-ğinden hareketle armonik müziğin geliştirilmesi sadece Avrupa'da ve belirli bir çağda vuku bulurken, niçin herhangi başka bir yerde müziğin rasyonelleşmesi farklı ve sıklıkla da karşıt bir istikamet –aralıkların, armonik ifadeyle (beşinci dereceden) değil de bir tür süsleme ya da çeşitlemeyle (sıklıkla dördüncü dereceden) oluşturulması– izlemiştir? Böylelikle tartışmanın merkezine, armonik anlamlı yorumu açısından, yani triadın bir parçası olarak üçüncü derecenin kökeni problemi yerleşmiştir; bunun yanısıra armonik kromatiklerin ve dahası, salt metronomla yapılan ölçümün (ki modern enstrümantal müziği kavranamaz kılan bir ritimdir) yerine modern müzik ritminin (yüksek ve alçak vuruşlar) nasıl ortaya çıktığı problemleri de peşisıra gelmiştir. Burada yine, esasen salt teknik "ilerleme" problemleriyle ilgilenmekteyiz. Sözgelimi, kromatik müziğin, tutkuyu ifade etme aracı olarak, armonik müzikten uzun zaman önce bilindiği gerçeği, yakın zamanda keşfedilen Euripides fragmanlarındaki tutkulu dizeler sayesinde, antik kromatik (görünüşe göre, tek perdeden) müzik tarafından gözler önüne serilmektedir. Rönesans'ın büyük müzik deneycilerinin yeni müzikal keşifler için verdikleri muazzam bir rasyonel mücadele içerisinde ve aslında "tutku"ya müzikal form vermek amacıyla yarattıkları kromatik müzik ile antik müzik arasındaki farklılık, sanatsal ifade dürtüsüne değil, teknik ifade araçlarına dayanmaktadır. Gelgelelim, bu kromatik müziği, Helenik melodik yarım ve çeyrek tonlar ayrımı yönünde değil de, bizim armonik ses aralığımız yönünde geliştiren, tam da bu teknik yenilikti. Bu gelişme, sıra ona geldiğinde, teknik problemlerin önceki çözümlerinde kendi nedenlerini bulmuştu. Rasyonel nota sisteminin yaratılmasında (ki bu olmasaydı, modern beste de kavranamayacaktı), hatta bundan önce, müzikal aralıkların armonik yorumuna imkan tanıyan belirli enstrümanların icat edilmesinde ve hepsi bir yana, rasyonel anlamıyla çoksesli vokal müziğin yaratılmasında durum buydu. Ortaçağ'ın erken dönemlerinde, kuzeybatıdaki misyoner alanında bulunan rahipler, eylemlerinin sonradan ortaya çıkan önemine dair en ufak bir şey bilmeden, bu yapılıp edilenlerde büyük bir pay sahibiydiler. Onlar, müziğin kendileri için Helenik bir biçimde eğitilmiş *melopoios* [besteciler] tarafından bestelenmesine

izin veren Bizanslı rahiplerin izinden gitmek yerine, popüler halk çokseslilığini kendi hedefleri doğrultusunda rasyonelleştirmişlerdi. Batılı Hıristiyan kilisesinin içsel ve dışsal durumunun sosyal ve dinî bakımdan koşullanmış belirli karakteristikleri, esasen doğası gereği "teknik" olan bu müzikal problem-bileşiminin, Batılı manastır hayatına özgü rasyonalizmden doğmasına imkan vermişti. Öte yandan, sonat denen müzikal formun kaynağı olan dans ritminin benimsenip rasyonelleştirilmesi, Rönesans'taki belirli sosyal hayat formları tarafından koşullanmıştır. Son olarak; modern müzikal gelişimin en önemli enstrümanlarından biri olan piyanonun geliştirilmesi ve burjuva sınıfı içinde yaygınlaşması, Kuzey Avrupa kültür alanındaki binalarda bulunan odaların özgün karakterinden kaynaklanıyordu. Tüm bunlar, müzik tekniği açısından "ilerletici" adımlardır ve müzik tarihini de baştan sona etkilemişlerdir. Müziğin empirik tarihi, kendi payına, müzik sanatının değerine dair *estetik* bir değer-atfına girişmeksizin, müzikteki gelişimin bu özelliklerini analiz edebilir ve etmelidir. Teknik "ilerleme", büyük ekseriyetle, estetik açıdan değerlendirildiklerinde hayli kusurlu olan başarılara yol açar. *İlgi*nin odağının, yani tarihsel olarak açıklanması gereken *nesne*nin estetik anlamı, müzik tarihine dışsaldır.

Resim alanına gelirsek, Wölfflin'in *Klassische Kunst*'unda [Klasik Sanat] problemin formüle edilmesindeki zarif alçakgönüllülük, empirik çalışmanın imkanlarına dair oldukça iyi bir örnektir.

Değer-atfı alanı ile empirik alan arasındaki tüm ayrım, karakteristik olarak, özellikle "ilerletici" belirli bir tekniğin bize bir sanat eserinin estetik değeri hakkında hiçbir şey anlatmadığı gerçeğinde kendini gösterir. Oldukça "ilkel" bir teknikle yapılmış sanat eserleri (örneğin, perspektif nedir bilinmeden yapılmış resimler), kuşkusuz sanatçının kendisini "ilkel" tekniklerin yeterli olduğu çalışmalarla sınırladığı varsayıldığında, bütünüyle rasyonel bir teknik kullanılarak yaratılmış eserlerle estetik açıdan tamamen eşit olabilir. Yeni tekniklerin yaratımı, esasen artan farklılaşmaya işaret eder ve sadece, bir sanat eserinin, değerinin artması anlamında "zenginliği"nin artmasına *olanak* sunar. Aslında bu çoğu zaman, biçime dönük duyguyu "yoksullaştıran" bir ters etkiye sebep olmuştur. Yine de, empirik ve nedensel olarak konuşursak, (kelimenin en kesin anla-

mıyla) "teknik"teki değişimler hakikaten de sanatın gelişimindeki en önemli etkenlerdir.

Sadece sanat tarihçileri değil, genel olarak tarihçiler de ekseriyetle, politik, kültürel, etik ve estetik değer-yargılarını ifade etme hakkından mahrum edilmelerine müsaade etmeyeceklerini açıkça beyan ederler. Hatta bunlar olmaksızın işlerini yapamayacaklarını dahi öne sürerler. Metodoloji, herhangi bir kişiye, yazınsal bir çalışma içinde yer vermesi gereken şeyleri tavsiye etmeyi amaçlayamaz, amaçlamaz da. O, kendi adına sadece, belirli problemlerin belirli başka problemlerden mantıksal olarak farklı olduklarını ve bir tartışma esnasında bunları birbirine karıştırmanın tarafların birbirlerini yanlış anlamalarına yol açacağını ifade etme hakkını talep eder. Metodoloji, bunun dışında, bu problem tiplerinden birine empirik bilimin kullandığı araçlarla ya da mantık aracılığıyla yaklaşmanın anlamlı olduğunu ve aynı yöntemi uygulamanın diğer bir örnekte imkansız olduğunu da iddia eder. Tarihsel çalışmalara dönük dikkatli bir inceleme, tarihçi "değer biçmeye" başlar başlamaz nedensel analizin (bilimsel sonuçlara ulaşıldığı önyargısıyla) hemen her zaman kesintiye uğradığını derhal gösterir. Sözkonusu tarihçi, sözgelimi, kendi savunduklarından farklı ideallerin sonuçlarını, bir "yanlış"ın ya da bir "sapma"nın sonucu olarak "açıklama" riskini üzerine alır ve böylelikle o, en önemli görevinde, yani "anlama" görevinde sınıfta kalır. Bu yanlış anlama, iki etkene atıfla açıklanabilir. Birinci etken, sanat alanından devam edersek, sanat eserlerinin, salt estetik değer biçen yaklaşımın ve salt empirik-nedensel yaklaşımın dışında üçüncü bir yaklaşımla, yani değer-*yorumlayıcı* yaklaşımla ele alınabileceği gerçeğinden kaynaklanır. Bu yaklaşımın içsel değeri ve her tarihçi açısından vazgeçilemezliği hakkında en ufak bir şüphe dahi sözkonusu olamaz. Sanat tarihi çalışmalarını okuyan sıradan okurun da bu türden bir davranış beklediğine şüphe yoktur. Gelgelelim bunun, mantıksal yapısı açısından, empirik yaklaşımla aynı şey olmadığını vurgulamak gerekir.

Demek ki, sanat tarihinde empirik çalışma yapmak isteyen herkesin, sanatsal üretimleri "anlayabilmesi" gerektiği söylenebilir. Bu ise, yeterince açıktır ki, bu üretimlere değer biçme *kapasitesi*ne sahip olunmaksızın mümkün değildir. Elbette aynı şey, siyaset tarih-

çisi, edebiyat tarihçisi, din tarihçisi ya da felsefe tarihçisi için de geçerlidir. Şüphesiz ki bu, tarihsel incelemenin mantıksal yapısıyla tamamen alakasızdır.

Bunu sonra ele alacağız. Burada sadece, estetik değer-atfının dışında, sanat tarihinde "ilerleme"den ne anlamda bahsedilebileceğini tartışmamız gerekmektedir. Bu kavramın, sanatsal bir amaca ulaşmakta kullanılan araçlara atıfla, teknik ve rasyonel bir anlam/öneme sahip olduğu kabul edilir. Bu anlamıyla, empirik sanat analiziyle alakalıdır. O hâlde şimdi, bu "rasyonel" ilerleme kavramını incelemenin ve onun empirik ya da empirik-olmayan karakterini analiz etmenin tam zamanıdır. Zira yukarıda söylenen şeyler, evrensel bir fenomenin sadece tikel bir örneğidir.

Windelband'ın *History of Philosophy*'de (Tuft'un çevirisi, s. 9, 2. baskı) [Felsefe Tarihi] inceleme nesnesine dair "... Avrupalı insanın içinde kendi dünya görüşünü bilimsel kavramlarda cisimleştirdiği süreç..." şeklinde yaptığı tanım, bu parlak çalışmadaki pratik kullanımı, sözkonusu kültürel değerle-ilişkiye dayalı spesifik bir "ilerleme" kavrayışına bağlı hâle getirir. Bu ilerleme kavramı, asla tüm felsefe "tarihi" için zorunlu olmasa da, aynı kültürel değerle-ilişki verili kabul edildiğinde, sadece bir felsefe tarihine değil ama aynı zamanda herhangi başka bir entelektüel etkinliğin tarihine de uygulanabilir ama (burada Windelband'la [s. 7, No. 1, Kısım 2] ayrılıyoruz) her türlü tarihe uygulanamaz. Yine de aşağıda sözkonusu terimi, yani rasyonel "ilerleme"yi sosyoloji ve iktisatta kullanıldığı anlamda kullanacağız. Avrupa ve Amerika'daki sosyal ve ekonomik hayat, spesifik bir biçimde ve spesifik bir anlamda "rasyonelleşmiştir". Bu rasyonelleşmenin açıklanması ve bununla ilgili fenomenlerin analiz edilmesi, disiplinimizin aslî görevlerinden birisidir. Gelgelelim tam da bu noktada, sanat tarihine dair tartışmamızda değinilen ama ucu açık bırakılan bir problem tekrar kendini gösterir; yani, bir dizi olayı "rasyonel ilerleme" olarak adlandırırken gerçekte kastımız nedir?

Burada, "ilerleme" teriminin aşağıdaki üç farklı anlamına dair yaygın kafa karışıklığı yeniden ortaya çıkmaktadır: (1) Salt anlamıyla "ilerletici" farklılaşma, (2) araçların kullanımında *teknik* rasyonalitenin ilerlemesi ve son olarak (3) değerin artması. *Öznel anlam*da "rasyonel" eylem, rasyonel olarak "doğru" eylemle, yani nesnel olarak

doğru araçların bilimsel bilgiye uygun bir biçimde kullanılmasıyla aynı şey değildir. Aksine, o sadece, bireyin *öznel* niyetinin, belirli bir amaç için doğru *addedilen* araçlara planlı bir şekilde yöneldiği anlamına gelir. Dolayısıyla, davranışın öznel bakımdan ilerletici bir biçimde rasyonelleştirilmesi, rasyonel ya da teknik anlamda "doğru" davranış yönündeki ilerlemeyle ille de aynı şey değildir. Örneğin büyü, tıpkı fizik gibi sistematik olarak "rasyonelleştirilmiştir". Yönelimsel anlamda rasyonel en eski tedavi biçimi, hastalığın "gerçek" (büyüsel, şeytanî) nedeni (olduğu düşünülen) kötü ruhun çıkarılmasından yana taraf tutarak, empirik belirtilerin empirik olarak test edilmiş ot ve iksirlerle tedavisini neredeyse tamamen reddetmeyi gerektirmekteydi. Bu tedavi biçimi, biçimsel anlamıyla, modern tedavideki en önemli gelişmelerin çoğuyla kesinlikle aynı ölçüde yüksek bir rasyonel yapıya sahipti. Ancak biz, bu ruhban sınıfına ait büyüye dayalı tedaviye, el-yordamı empirizme kıyasla, "doğru" bir eylem biçimine yönelik bir "ilerleme" olarak bakıyor değiliz. Üstelik "doğru" araçların kullanılmasına yönelik hiçbir "ilerletici" adıma, öznel rasyonalitenin "ilerleme"si vasıtasıyla ulaşılamaz. Öznel olarak rasyonel davranışın artış göstermesi, nesnel anlamda daha "etkili" bir davranışa yol açabilir ama bu zorunlu değildir. Ancak eğer tek bir örnekte, x ölçütünün sözgelimi y sonucuna varmanın tek aracı olduğu önermesi[6] doğruysa ve eğer (empirik olarak saptanabilir olan) bu önerme, insanlar tarafından, eylemlerini y sonucuna ulaştırmaya yönelik olarak bilinçli bir şekilde kullanılıyorsa, bu durumda o insanların davranışı, "teknik bakımdan doğru" bir tarza yönelmiş demektir. İnsan davranışının herhangi bir veçhesi (her ne türde olursa olsun), eğer öncekinden teknik olarak daha doğru bir tarza yönelmişse, *teknik ilerleme* var demektir. "Teknik ilerleme"nin var olup olmadığını, sadece standartları açık bir biçimde verili kabul eden empirik bir disiplin belirleyebilir.

Belirli bir amaç verili kabul edilirse, ancak o zaman, başa çıkılamaz herhangi bir belirsizlik tehdidi olmaksızın, araçların kullanımında "teknik doğruluk" ve "teknik ilerleme" terimlerini kullanmak mümkün hâle gelir. ("Teknik" burada en geniş anlamıyla, yani insan-

6 Bu, empirik bir ifadedir ve "y, x'in sonucudur" nedensel önermesinin basitçe tersine çevrilmesinden başka bir şey değildir.

ların politik, sosyal, eğitimsel ve propagandaya dayalı olarak yönlendirilmeleri ve tahakküm altına alınmaları da dâhil tüm alanlardaki genel olarak rasyonel eylem anlamında kullanılmaktadır.) Ancak sadece, spesifikleştirilmiş bir koşulu standart olarak kabul ettiğimizde, belirli bir teknik alanda, örneğin ticaret tekniğinde ya da hukuk tekniğinde ilerlemeden bahsedebiliriz. "İlerleme" teriminin, bu anlamıyla dahi, çoğunlukla sadece yaklaşık olarak kesin olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekir; çünkü teknik bakımdan rasyonel muhtelif ilkeler birbirleriyle çatışma içerisindedirler ve zamanın somut ilgi/çıkarlarının bakış açısı dışında, "nesnel" bir bakış açısından hareketle bir uzlaşıya ulaşmak asla mümkün değildir. Eğer belirli taleplerin verili olduğu, tüm bu taleplerin ve bunların sıra düzeninin ortak kabul gördüğü ve nihayetinde, (bu taleplerin sırasıyla tatmin edilme süresi, kesinliği ve eksiksizliğiyle ilgili tercihlerin çoğu zaman birbiriyle çatışabileceği şartıyla) belirli bir ekonomik düzenin mevcut olduğu varsayılırsa, belirli kaynakların varlığı koşulu altında taleptatmininin göreli bir optimumuna doğru "ekonomik" ilerlemeden de söz edebiliriz.

Buradan hareketle, sarih ve dolayısıyla salt *ekonomik* değerlendirmelerde bulunma olanağını yakalama yönünde teşebbüslerde bulunulmuştur. Bunun karakteristik bir örneği, fiyatlar maliyetin altına düştüğünde üreticilerin kâr-çıkarlarını tatmin etmek için malların kasten tahrip edilmesiyle ilgili Profesör Liefman tarafından aktarılan vakadır. Öyleyse bu eylem, "nesnel bir şekilde" "ekonomik bakımdan doğru" olarak değerlendirilebilir. Gelgelelim bu iddiadaki eksiklik, bunun (ve benzer tüm ifadelerin) aslında kendiliğinden-aşikar olmayan birtakım önkabullere kendiliğinden-aşikarmış gibi davranmasıdır: İlk olarak, bireyin çıkarları sıklıkla ölümünden sonra da devam etmekle kalmaz, bunun daima böyle *olması gerekir*. "Olmak" kategorisinden "olması gerekmek" kategorisine doğru bu sıçrama olmaksızın, bu sözde "salt ekonomik" değerlendirme açık seçik herhangi bir biçimde yapılamazdı. Diğer türlü, üreticilerin ve tüketicilerin çıkarlarından, sanki bunlar sonsuza dek yaşayan kişilerin çıkarlarıymış gibi bahsedilemezdi. Öte yandan, bireyin kendi vârislerinin çıkarlarını hesaba katması salt *ekonomik* bir veri değildir. Çünkü etten kemikten insanların yerine, "fabrikalar"da "ser-

maye" kullanan ve bu fabrikalar uğruna var olan gayrişahsî-çıkar sahipleri ikame edilmiş olur. Bu, teorik amaçlardan dolayı kullanışlı bir kurgudur ama gelgelelim, bir kurgu olarak dahi, işçinin, özellikle de çocuksuz işçinin durumuna uygulanabilir değildir. İkinci olarak bu iddia, rekabetçi piyasa koşulları altında belirli tüketici tabakalarının mallara ulaşmasını (sermaye ve emeğin muhtelif üretim dalları arasında "optimum olarak" kârlı bir biçimde dağılmış olmasına rağmen değil tam da bundan dolayı) engelleyebilecek olan "sınıf pozisyonu" olgusunu göz ardı eder. Bu "optimum olarak" kârlı dağılım ise, ki sermaye yatırımının istikrarını öngörür, gücün farklı sınıflar arasında dağılımına, yani somut durumlarda sözkonusu tabakaların piyasadaki pozisyonunu (ille de zorunlu olmasa da) zayıflatabilecek olan sonuçlara bağlıdır. Üçüncü olarak bu iddia, muhtelif politik gruplar arasında sürekli ve uzlaşmaz çıkar çatışmalarının olabileceğini göz ardı ederek, "serbest ticaret argümanı" lehine *a priori* bir pozisyon alır. Böylelikle bu "serbest ticaret argümanı", oldukça kullanışlı bir keşifsel/bulgulayıcı [*heuristic*] araç olmaktan çıkarılıp, birileri ondan değer-yargıları çıkarsamaya başladığı an asla kendiliğinden-aşikar olamayacak bir değer-atfına dönüştürülmüş olur. Öte yandan, dünya ekonomik sisteminin politik birliğini varsaymak suretiyle (ki teorik bakımdan meşrudur) bu çatışmadan kaçınma teşebbüsünde bulunulduğunda, sözkonusu tüketilebilir malların üreticiler ve tüketicilerin optimum kazanç sağlama çıkarı çerçevesinde tahrip edildiği olgusu, eleştirinin odağını kaydırmayı gerektirir. Bu durumda eleştiriyi, tam da, mübadeleye katılan ekonomik birimlerin, parada ifadesini bulan optimum kazançları tarafından belirlenmiş göstergeler gibi göstergeler vasıtasıyla piyasanın sağlandığını söyleyen ilkeye yöneltmek gerekir. Mal tedariğini rekabetçi piyasaya dayalı olmayan bir tarzda yapan bir örgütlenmenin, rekabetçi piyasada bulunan çıkarlar örüntüsünü hiçbir durumda hesaba katması gerekmeyecektir. Dolayısıyla o, önceden üretilmiş tüketime hazır malları tüketimden çekmek zorunda da kalmayacaktır.

Ancak şu koşullar mevcutsa, Profesör Liefmann'ın önermesi doğru ve dolayısıyla elbette ki kendiliğinden-aşikardır: (1) Sabit taleplerin yönlendirdiği değişmez/birörnek kişiler açısından kâra dönük kalıcı çıkarlar, (2) taleplerin tamamen serbest bir piyasada-

ki mübadele aracılığıyla tatmin edilmesine dönük özel kapitalist metotların kayıtsız şartsız hâkimiyeti ve (3) sadece hukukun teminatçısı olarak hizmet eden yansız bir devlet. Değerlendirme ancak bu durumda, teknik bir dağıtım probleminin optimal çözümü için gerekli rasyonel araçlarla ilgili olur. Oysaki saf ekonominin analitik amaçlar bakımından kullanışlı olan modelleri, pratik değer-yargılarına temel yapılamaz. İktisat teorisi, bizlere, belirli bir teknik x amacına varmak için y'nin tek başına ya da y^1 ve y^2 ile birlikte uygun araç olduğunu; sonuçlardaki ve rasyonalitedeki şu şu farklılıkların son tahlilde sırasıyla y, y^1 ve y^2 ile bağlantılı olduğunu; bunları uygulamanın ve böylelikle x amacına varmanın "talî sonuçları", yani z, z^1 ve z^2'yi hesaba katmayı gerektirdiğini söylemekten başka kesinlikle hiçbir şey anlatamaz. Bunlar tamamen, nedensel önermelerin yeniden formüle edilmesinden ibarettirler ve bunlara isnat edilebilecek "değerlendirmeler", yalnızca, öngörülen bir eylemin rasyonalite derecesiyle ilgili türdedirler. Bu değerlendirmeler; ekonomik amaç ve sosyal bağlam kesin bir biçimde belirlenmiş ve geriye muhtelif ekonomik araçları seçmekten başka hiçbir şey kalmamış ise, bunlar sadece kesinlikleri, süratleri ve nitel üretkenlikleri açısından farklılık gösteriyor ve değerle-alakalı diğer her tür veçhe açısından tamamen aynı iseler, *ancak sadece o zaman* sarih olurlar. Sadece bu koşullar karşılandığında belirli bir aracı "teknik açıdan en doğru" araç olarak değerlendirmemiz mümkün hâle gelir ve değerlendirme ancak o zaman sarih olur. Başka her türlü durumda, yani salt anlamıyla teknik bir mesele olmayan her durumda, değerlendirmenin sarihliği sona erecek ve değerlendirmeler, sadece iktisadî analiz tarafından belirlenebilir olmayan şeylerin alanına girecektir.

Gelgelelim, sıkı sıkıya ekonomik alan içerisindeki teknik bir değerlendirmenin sarihliğinin tesis edilmesi, doğallığında nihaî "değer-atfı"nın da sarihliğe ulaştığı anlamına gelmez. Bir kez teknik standartlar alanından öteye geçmeye görelim, sadece nihaî aksiyomlarına indirgenerek üstesinden gelinebilecek sonsuz çeşitlilikte olası değer-atfıyla yüz yüze kalırız. Zira –sadece birini zikredersek– her tikel "eylem"in arkasında insan vardır. Öznel rasyonalitedeki ve bir bireyin davranışının nesnel-teknik "doğruluğu"ndaki bir artış, belirli bir sınırın ötesine geçtiğinde –bu, oldukça genel bir biçimde belirli

bir bakış açısından olsa dahi–, o bireyin değer-sisteminde en büyük öneme sahip olan (etik ya da dinî) şeyleri tehdit eder. Vardığı son noktada, tüm amaçlı davranışların reddedilmesini talep eden ve bunların tam da amaçlı oldukları için kişiyi kurtuluştan ettiğini savunan Budist etiği hemen hemen hiçbirimiz paylaşmayacaktır. Fakat bu etiği, aritmetikte yanlış bir çözümü ya da tıpta yanlış bir teşhisi çürütür gibi çürütmek kesinlikle imkansızdır. Böylesi uç bir örneğe gitmeden de şunu görmek kolaydır: Tartışmasız bir biçimde "teknik olarak doğru" ekonomik eylemler dahi, bunlara dönük bir değer-atfıyla ilgili olduğu ölçüde, *tek başına* bu nitelikle geçerli kılınamazlar. Bu durum, bankacılık gibi görünüşte teknik alanlar da dâhil tüm rasyonelleştirilmiş eylemler açısından istisnasız geçerlidir. Bu tipte rasyonelleşmelere karşı koyanlar, asla her koşulda aptalca davranmış olmazlar. Elbette, her ne zaman bir değer-yargısını ifade etmek istenirse, teknik rasyonelleşmenin öznel ve nesnel sosyal etkisini dikkate almak zarurîdir. "İlerleme" teriminin kullanılması, eğer "teknik" problemlere, yani sarih bir biçimde belirlenmiş bir amaca varmaya dönük "araçlar"a atıfta bulunuyorsa, disiplinimiz açısından meşrudur. Ama kendisini "nihaî" değer-atıfları alanına asla terfi ettiremez.

Tüm bu söylenenlerden sonra hâlâ, "ilerleme" teriminin kullanılmasını, kullanılmasına empirik bakımdan itiraz edilemeyecek sınırlı alanda dahi, büyük talihsizlik saymaktayım. Ancak kelimelerin kullanımı sansüre tâbi değildir; ama nihayetinde olası yanlış anlamalardan kaçınılabilir.

Empirik disiplinlerde rasyonel olanın yeriyle ilgili bir diğer problemler grubu ise hâlâ tartışılmamış bir hâlde durmaktadır.

Normatif bakımdan geçerli olan şeyler empirik araştırmanın nesnesi olduklarında, normatif geçerlilikleri göz önüne alınmaz. Araştırmacıyı ilgilendiren, onun "geçerliliği" değil "mevcudiyeti"dir. Sözgelimi bir istatistikî analiz, belli bir grup hesaplamadaki "aritmetik hatalar"ın sayısıyla ilgileniyorsa (ki bu doğrusu bilimsel bir anlama sahip olabilir), çarpım tablosunun temel önermeleri, araştırmacı açısından, oldukça farklı iki anlamda geçerlidir. İlk anlamıyla, bunun normatif geçerliliği, araştırmacının kendi hesaplamaları açısından doğallığında önvarsayılmıştır. Ancak ikinci anlamıyla, yani çarpım tablosunun ne derece "doğru" uygulandığı, araştırmacının

konusu olarak devreye girdiğinde, durum mantıksal olarak oldukça farklı bir hâl alır. Burada çarpım tablosunun (yaptıkları hesaplamalar istatistikî analizin inceleme nesnesi olan kişiler tarafından) uygulanmasına, o kişilerin eğitim aracılığıyla edindikleri bir davranış kuralı olarak muamele edilir. Burada araştırmacı, bu kuralın uygulanma sıklığını/frekansını gözden geçirir; tıpkı bir diğer istatistik araştırmacısının belli tipte algısal hataların frekansını gözden geçirebileceği gibi. Çarpım tablosunun normatif "geçerliliği", yani "doğruluğu", bizzat uygulanımı incelemeye tâbi tutuluyorsa, mantıksal bakımdan alakasız bir konudur. İstatistikçi, soruşturma altındaki kişinin yaptığı hesaplamaları incelerken, çarpım tablosuna göre hesap yapma üzerindeki uzlaşımı doğallığında kabul etmek zorundadır. Ama doğrusu onun, normatif bakımdan ele alındıklarında "yanlış" olan hesaplama metotlarını (eğer bu türden metotların belirli bir sosyal grup içerisinde doğru olarak kabul görmesi vakıaysa ve sözkonusu istatistikçinin bu metotların "doğru" –yani, grubun bakış açısından "doğru"– uygulanımının frekansını istatistiksel olarak araştırması gerekiyorsa) uygulaması da gerekebilirdi. Empirik, sosyolojik ya da tarihsel analizin hedefleri açısından bakıldığında, çarpım tablomuz, bu türden bir analizin nesnesi olarak, belirli bir kültürün uzlaşımlarına göre geçerli olan ve az ya da çok sıkıca bağlı kalınan pratik bir davranış kuralıdır. Bundan da fazla bir şey değildir. Pitagorasçı müzik teorisi üzerine yapılan her açıklama, bizim bilgimize göre "yanlış" olan, yani on iki beşinci dereceden seriyi yedi oktava eşitleyen bir hesaplamayı kabul etmek zorundadır. Tüm mantık tarihi de aynı şekilde, bizim için çelişkili olan mantıksal ifadelerin tarihsel varlığını kabul etmek zorundadır. Bilhassa seçkin bir ortaçağ mantığı tarihçisinin daha önce yaptığı gibi, bu türden "saçmalıklar"a bir öfke patlamasıyla karşılık vermek, –empatik olarak anlaşılabilecek olmasına rağmen– bilim dünyasının dışında bir tutumdur.

Normatif olarak geçerli hakikatlerden uzlaşımsal olarak geçerli kanaatlere doğru gerçekleştirilen bu dönüşüm (ki mantık ya da matematik de dâhil tüm entelektüel etkinlikler, her ne zaman empirik analizin[7] nesnesi hâline gelseler, bu dönüşüme tâbi olurlar),

7 Burada atıfta bulunulan empirik analiz, sözkonusu entelektüel faaliyetlerin normatif doğruluğunu belirleme çabasında değildir.

mantıksal ve matematiksel önermelerin normatif geçerliliğinin aynı zamanda tüm empirik bilimin *a priori* temeli olduğu gerçeğinden tamamen bağımsızdır. Bunların mantıksal yapısı, kültürel fenomenlere dönük empirik incelemede gördükleri işlev sözkonusu olduğunda, yalınlığını bir parça kaybeder. Bu "işlev"in, (*a*) araştırmanın nesnesi olarak gördükleri işlevden ve (*b*) araştırmanın *a priori* temeli olarak gördükleri işlevden dikkatle ayırt edilmesi gerekir. Psikolojik ve sosyal fenomenlerle uğraşan her bilim, (tüm düşünce ve tutumları da içerecek şekilde) bir insan davranışı bilimidir. Bu bilimler davranışı "anlama"ya ve bu anlama vasıtasıyla onu, "yorumlayıcı bir biçimde" "açıklama"ya çalışırlar. Burada, şu karmaşık "anlama" fenomenini ele almamız mümkün değil. Bu noktada ilgilendiğimiz tek şey, bunun belirli bir tipi, yani "rasyonel" yorumlamadır. Biz, bir kişinin belirli bir probleme dair çözümünü, bizzat bizim normatif bakımdan doğru saydığımız bir tarzda, herhangi bir şüpheye düşmeksizin açık bir biçimde "anlarız". Aynısı, bizim bakış açımızdan "doğru" olan araçların arzu edilen bir amaca ulaşmak için kullanılması anlamında "doğru" olan hesaplama için de geçerlidir. Bu olaylara dönük anlayışımız özellikle aşikardır (yani makuldür), zira nesnel anlamda "geçerli" olanın gerçekleşmesiyle ilgilenir. Yine de her şeye karşın, bu örnekte normatif bakımdan doğru olan şeyin, bütün bilimsel araştırmanın *a priori*si şeklindeki genel pozisyonu içerisinde gördüğü işlevle mantıksal olarak aynı işleve sahip olduğu inancına karşı kişinin kendisini koruması gerekir. Daha ziyade, "anlama"nın bir aracı olarak gördüğü işlev, mantıksal bakımdan irrasyonel duyguya ve tesir-karmaşalarına yönelik salt psikolojik "empati" durumunda, yani bunlara dönük "anlayıcı" bir bilgi sağlama meselesinin sözkonusu olduğu durumda gördüğü işlevle tamamen aynıdır. "Anlamacı açıklama" yönteminin kullandığı araç, *normatif* doğruluk değildir; daha ziyade, bir yandan, araştırmacının ve hocanın belirli bir biçimde düşünürken sergiledikleri uzlaşımsal alışkanlıklar, öte yandan da, durumun gerektirdiği üzere, kendininkine uymayan ve kendi düşünme alışkanlıklarına göre normatif bakımdan "yanlış" olan bir düşünce tarzıyla empati kurarak "kendini" onun içerisinde "hissetme" kapasitesidir. "Hatalı" düşüncenin, ilke olarak, en az "doğru" düşünce kadar anlaşılmaya açık olduğu gerçeği, bizim bu-

rada, normatif bakımdan "doğru" geçerlilik tipiyle, *kendi başına bir şey* olarak değil, sadece özellikle kolayca anlaşılabilir *uzlaşımsal* bir tip olarak ilgilendiğimizi gösterir. Sosyal bilimde "normatif doğruluğun" rolüne dair nihaî bir ifadenin yolu artık açılmıştır.

"Yanlış" bir hesaplamayı ya da "yanlış" bir mantıksal savı "anlayabilmek" ve onun yarattığı sonuçları analiz edebilmek için, doğru hesaplama metotlarını ya da mantıksal düşünceyi kullanarak onu sınamaya tâbi tutmak yetmez; doğrusu aynı zamanda, sözkonusu hesaplamanın ya da mantıksal savın, analizcinin normatif olarak "doğru" saydığından *saptığı* noktaları da, "doğru" hesaplamaya ya da "doğru" mantığa atıfla ifşa etmek gerekir. Bu, sözgelimi Windelband'ın *History of Philosophy*'ye yazdığı Giriş'te altını çizdiği ("yanlış yollar"a karşı "uyarı işaretleri") ve kendi başına yalnızca tarihsel incelemenin istenilir bir yan-ürününden ibaret olan pedagojik amaçlardan dolayı gerekli değildir sadece. Her tarihsel incelemenin, mantıksal, matematiksel ya da diğer bilimsel bilgi türlerinden tümünün kapsamına giren nesneleri ele alırken, *yalnızca*, incelemenin seçimini ve ilerletilmesini belirleyen mümkün yegane nihaî değer kriteri olan ve kabul gösterdiğimiz "hakikat-değeri"ne dayandığı gerçeği de bunu illa gerekli kılmaz. Bu fiilen böyle olsa dahi, yine de Windelband'ın sıkça yaptığı vurguyu dikkate almak gerekirdi. O da şudur: Dosdoğru bir yolu tutmaktan ziyade, "hatalar"ın, yani problem-karmaşalarının içerisinden geçerek –iktisadın terimleriyle konuşursak– sürekli "tüm açılardan en üretken patika"yı izleyen, doğru önermelerin artış göstermesi anlamında ilerleme. Bu yöntem, incelenen bilginin araştırmacının "doğru" olarak gördüğü bilgilerden sapmasına neden olan sözkonusu veçhelerin *önemi*nden dolayı ve yalnızca bu ölçüde talep edilir. *Önem*den kastımız; spesifik anlamıyla "karakteristik" olan sözkonusu veçhelerin, araştırmacı açısından bakıldığında, ya doğrudan değerle-ilişkili olmaları ya da başka değerle-ilişkili fenomenlerle nedensel olarak bağlantılı olmalarıdır. Fikirlerin hakikat-değeri, felsefe ya da iktisat teorisi gibi bir tikel bilgi dalının tarihinde, yani entelektüel tarihin yazımında yol gösterici değer olduğu müddetçe, bu böyle olacaktır.

Ama bu asla zorunlu olarak bu tür örneklerle sınırlı değildir. Her nerede, düşüncedeki ya da hesaplamadaki hataların, eylem seyri-

nin *nedensel* etkenleri olarak ortaya çıkabileceği, öznel bakımdan rasyonel bir eylem araştırma konusu olur, orada benzer bir durum baş gösterir. Örneğin bir savaşın nasıl idare edildiğini anlamak için, –açık seçik bir biçimde ya da tüm detaylarıyla olmasa bile– her yönüyle ideal bir başkumandan tasavvur etmek gerekir. Bu kumandanlardan her biri, her yönüyle tüm savaş kaynaklarını ve buradan doğan, somutluğuyla sarih amaca varmaya, yani düşmanın askerî gücünü imha etmeye dönük tüm olanakları bilmek zorundadır. Mezkur kumandanların, bu bilgiye dayanarak, tamamen hatasız ve mantıksal açıdan "mükemmel" bir biçimde hareket etmeleri gerekir. Çünkü gerçek kumandanların aslında böyle bir bilgiye sahip olmadıkları ve hatadan da muaf olmadıkları, velhasıl onların salt rasyonel düşünme makineleri olmadıkları gerçeği ve bunun sonuçları, ancak o zaman sarih bir biçimde tesis edilebilir. Rasyonel inşa burada, doğru nedensel isnadın bir aracı olarak kullanışlıdır. Sıkı ve hatasız rasyonel davranışa dönük, saf iktisat teorisinde bulduğumuz "ideal" inşalar da kesinlikle aynı anlama sahiptir.

Empirik olaylara nedensel *isnatta bulunma* amacından dolayı, bir davranış örüntüsünün ya da bir düşünce örüntüsünün (mesela felsefî bir sistemin), eğer rasyonel, empirik ve mantıksal "doğruluğa" ve "tutarlılığa" tamamen sahip olsaydı neye benzeyeceğine dair soruyu cevaplamakta bize yardım edecek, rasyonel, empirik-teknik ve mantıksal inşalara ihtiyacımız vardır. Gelgelelim, mantıksal açıdan bakıldığında, rasyonel olarak "doğru" olan bu tür bir "ütopya" ya da "ideal"in inşası, –bu tür mantıksal inşalara verdiğim isimle– olası muhtelif "ideal-tip" formlarından sadece birisidir. Zira *yanlış* bir çıkarımın ya da *kendi kendini bozguna uğratan* bir eylemin ideal-tip olarak daha kullanışlı olabileceği durumların varlığı bir yana; yalıtılmış soyutlamanın sağladığı yalınlığın bir optimal mantıksal rasyonalite ideal-tipinden daha kullanışlı olduğu koca bir eylem alanı ("irrasyonel" olanın alanı) sözkonusudur. Araştırmacıların pratikte çoğunlukla, normatif anlamda "doğru biçimiyle" inşa edilmiş "ideal-tipler"i kullandıkları doğrudur. Ancak mantıksal açıdan bakıldığında, bu tiplerin normatif anlamda "doğru olması", olmazsa olmaz değildir. Araştırmacı, spesifik bir davranış tipi tanımlamak maksadıyla, kendi kişisel etik normlarıyla özdeş ve bu anlamıyla nesnel

bakımdan "doğru" bir ideal-tip de inşa edebilir, kendi kişisel normatif davranışlarıyla etik bakımdan baştan aşağı çatışma içinde olan bir ideal-tip de inşa edebilir. Sonra da inceleme altındaki insanların davranışını bunlardan birisiyle karşılaştırabilir. Ayrıca araştırmacının, olumlu ya da olumsuz değer atfetmediği bir ideal-tipik davranış da inşa etmesi mümkündür. Normatif "doğruluk", bu tür amaçlar açısından hiçbir tekele sahip değildir. İdeal-tipin içeriği, ister etik, hukukî, estetik ya da dinî bir norm, ister teknik, ekonomik ya da kültürel bir kural, isterse de mümkün en rasyonel biçimiyle herhangi başka bir değer-atfı biçimi olsun, empirik araştırmada yalnızca tek bir işleve sahiptir. Onun işlevi; empirik gerçekliğin ayrıştığı ya da benzeştiği yerleri tespit etmek, bunları *muğlak olmayan en anlaşılabilir kavramlar*la tanımlamak ve tüm bunları nedensel olarak anlamak ve açıklamak için, o empirik gerçeklikle karşılaştırmaktır. Rasyonel hukukî kavramlar bu ihtiyacı empirik hukuk tarihi için karşılar; maliyet ve gelirin rasyonel hesabı teorisi de aynı hizmeti, bir kâr-ekonomisindeki tikel ekonomik birimlerin fiilî davranışlarının analizi için görür. Bu disiplinlerin her ikisi de, bu keşifsel işlevin yanısıra, "pratik bilgi dalları" olmaları bakımından ayırt edici normatif-pratik hedeflere de sahiptir. Bu bakımdan sözkonusu disiplinler, sözgelimi matematik, mantık, normatif etik ve estetikten (başka bakımlardan farklı olsalar ve bu sayılanlar da kendi aralarında farklılaşsalar dahi), burada kullanıldığı anlamıyla daha empirik değildirler.

İktisat teorisi, sistematik hukuk bilimindekinden mantıksal olarak oldukça farklı bir biçimde aksiyomatik bir disiplindir. Bu teorinin ekonomik gerçeklikle ilişkisi, hukuk biliminin hukuk tarihi ve hukuk sosyolojisi tarafından ele alınan fenomenlerle kurduğu ilişkiden oldukça farklıdır. Hukuk biliminin kavramları, empirik hukuk incelemelerinde ideal-tipler olarak kullanılabilir ve kullanılmaları da gerekir. Saf iktisat teorisi ise, geçmiş ve şimdiki topluma dönük analizlerinde, ideal-tipik kavramları ayırt edici bir biçimde kullanır. İktisat teorisi, tam anlamıyla gerçekliğe güçbela tekabül eden ama ona farklı derecelerde yaklaşan belirli varsayımlar geliştirir ve "insanların eylemleri eğer tam anlamıyla rasyonel olsaydı, bu varsayılan koşullar altında nasıl davranırlardı?" sorusunu sorar. Bu teori,

saf ekonomik çıkarların hâkimiyetini varsayar ve politik ya da başka gayri-iktisadî düşüncelerin işletilmesine meydan vermez.

Gelgelelim onun kaderinde tipik bir "problem-karışıklığı" vardır. Saf iktisat, yukarıda belirtilmiş anlamlarda 'apolitik', 'hiçbir ahlakî değerlendirme' öne sürmeyen ve yönelimi itibarıyla 'bireyci' bir teoridir. O, analitik amaçlardan dolayı zorunludur ve hep böyle olacaktır. Gelgelelim aşırı serbest ticaret yanlıları, bu saf iktisadı, 'doğal' gerçekliğin yani insanların aptallıklarıyla bozulmamış gerçekliğin aslına uygun bir resmi olarak kavradılar ve sadece empirik analizlerde kullanılmak için elverişli bir ideal tip olmasına karşın, onu ahlakî bir buyruk –geçerli bir normatif ideal– olarak kurmaya giriştiler. Ekonomik ve sosyal siyasalardaki değişimler sonucu devletin yüksek takdiri değer-atfı alanına yansıtıldığında ise, saf iktisat sadece (geçerlilik iddiasında bulunabileceği hiçbir role sahip olamayacağı) bir ideal olarak değil ama aynı zamanda empirik olguların incelenmesindeki metodolojik bir araç olarak da reddedildi. Rasyonel yordamın yerine, muhtelif çeşitlerdeki "felsefî" düşünceler geçti. "Psikolojik bakımdan" mevcut olanın etik anlamda geçerli olanla özdeşleştirilmesi, değer-yargıları ile olgu iddiaları arasındaki keskin ayrımı bulanıklaştırdı.

Tarih, sosyoloji ve sosyal politika alanlarında bu bilimsel eğilimi temsil edenlerin olağanüstü başarıları genellikle kabul görmüştür. Fakat yansız bir gözlemci, iktisattaki teorik ve sıkı sıkıya bilimsel analizin, son yıllarda, bu problem karışıklığından ötürü bir çöküşün içine düştüğünü de kavrayacaktır. Saf iktisat karşıtlarının ileri sürdüğü iki temel tezden birincisi, onun yarattığı rasyonel inşaların bize gerçeklik hakkında hiçbir şey anlatmayan "saf kurgular" olduğudur. Doğru bir biçimde anlaşılırsa, bu yerinde bir iddiadır. Teorik inşalar, kendi başlarına sağlayamayacakları ve (varsayımlarında içerilmeyen motiv bileşenleri ve başka etkenler devreye girdiği için) olayların varsayılan seyri açısından en uç örneklerde dahi sadece yaklaşabilecekleri bir gerçeklik bilgisine varmaya yardımcı olmaktan daha fazla bir şey yapmazlar asla. Bu durum, kuşkusuz, saf teorinin faydasını ve gerekliliğini azaltmaz. İktisat teorisi karşıtlarının ikinci tezi ise, bir bilim olarak değer-biçici-olmayan bir iktisadî politika teo-

risinin sözkonusu olamayacağıdır. Bu tez tepeden tırnağa yanlıştır; tam tersine değer-biçici-olmamak, yukarıda sergilendiği anlamıyla, politikbilimin, özellikle de sosyal ve iktisadî politikanın gerçekleştirdiği *her* saf bilimsel analizde önvarsayılır. Bunun açıkça mümkün ve bilimsel olarak faydalı ve şu aşağıdaki türde önermeler tesis etmek için zorunlu olduğunu tekrar etmek gereksiz olacaktır: Bir x amacına (iktisadî politikada) varmak için y tek araçtır ya da b^1, b^2 ve b^3 koşulları altında y^1, y^2 ve y^3 yegane ve en etkili araçlardır. Ulaşılmaya çalışılan amacın kesin tanımına varma olanağının sözkonusu problemin formülasyonu için bir öngereklilik olduğunu bir kez daha unutmamak gerekir. Dolayısıyla bu yalnızca, tersine çevrilmiş nedensel önermelere dair bir sorundur, başka bir deyişle, salt "teknik" bir meseledir. Doğrusu bu izahata dayanıldığında bilim, bu teknik sonuca-dönük [teleolojik] önermeleri, basit nedensel önermelerden (yani, x, y tarafından üretilir ya da x, b^1, b^2 ve b^3 koşulları altında y^1, y^2 ve y^3 tarafından üretilir) başka herhangi bir biçimde formüle etmek zorunda değildir. Zira bunlar kesinlikle aynı şeyi söyler ve bir "eylem adamı", kendi "reçeteler"ini bunlardan kolaylıkla çıkarsayabilir. Saf ideal-tipik formüller oluşturmanın ve bu tür nedensel ekonomik önermeler (ki bunlar, x yeterince sarih olduğunda, istisnasız işin içine girerler) tesis etmenin dışında, bilimsel iktisat başka problemlere de sahiptir. Bu problemlerin içerisinde, (tarihin ekonomik yorumunun sunduğu hipotezler aracılığıyla), ekonomik olayların tüm bir sosyal fenomenler alanı üzerinde yarattığı nedensel etki vardır. Aynı şekilde, ekonomik-olmayan sosyal olayların ekonomik olayları etkilediği muhtelif biçimlerin analizi (iktisat sosyolojisi ve iktisat tarihi) de iktisadın problemleri arasında bulunmaktadır. Politik eylemler ve yapılar, özellikle de devlet ve devletin teminat altına aldığı hukuk sistemi, bu ekonomik-olmayan sosyal olaylar içerisinde ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Ancak açıktır ki bunlar sadece politik olaylardan ibaret değildir: *Ekonomik* eylemleri etkileyen ilgili tüm yapıların da, bilimsel ilgiyle ilişkili hâle geldikleri ölçüde, analize dâhil edilmeleri gerekir. "İktisadî politika teorisi" terimi, doğaldır ki, bu problemler bütününü kapsamak bakımdan çok elverişli değildir. Buna rağmen bu amaçla kullanılıyor olmasının sebebi ise, üniversitelerin devlet memuru yetiştiren okullar olma karakteri ve devletin ekonomik sis-

temi oldukça kapsamlı biçimlerde etkilemeye dönük büyük gücüdür. "Neden-sonuç" önermelerinin "araç-amaç" önermelerine çevrilmesi, sözkonusu sonucun kesin bir biçimde ifade edilebildiği her yerde mümkündür. Şüphesiz ki bu, değer-yargıları ile olgusal yargılar arasındaki mantıksal ilişkiyi hiçbir biçimde etkilemez. Son olarak, bu hususta bir yorum daha yapmamız gerekir.

Son 20-30 yıldaki gelişmeler ve bilhassa bugün tanık olduğumuz öngörülemez olaylar, devletin itibarını inanılmaz derecede yükseltmektedir. Tüm muhtelif organizasyonlar arasında sadece devlet yaşam, ölüm ve özgürlük üzerinde "meşru" güç yetkisine sahiptir. Devletin failleri, bu gücü savaş zamanında dış düşmanlara karşı ve hem savaşta hem de barışta iç direnişlere karşı kullanmaktadır. Devlet, barış zamanlarında, ekonomik hayattaki en büyük girişimci ve vatandaşlardan vergi toplayan en büyük güçtür; savaş zamanlarında ise, ulaşılabilir tüm ekonomik mallar üzerinde sınırsız bir güç kullanma tasarrufuna sahiptir. Onun modern rasyonelleşmiş örgütlenme biçimi, pek çok alanda, başka herhangi bir sosyal örgütlenme biçiminin yanına bile yanaşamayacağı icraatları mümkün kılar. İnsanların devletin –bilhassa politik alanda– "nihaî" değeri temsil ettiği sonucuna varmak zorunda olmaları ve tüm sosyal eylemlere devletin çıkarlarıyla ilişkileri bakımından değer biçmek zorunda kalınması neredeyse kaçınılmazdır. Bu, sözkonusu değer-yargısından hareketle varılan sonuçların muğlaklığını şimdilik göz ardı etsek dahi, bir olgu ifadesinden bir değer-yargısı çıkarılması anlamında kabul edilemez bir çıkarsamadır. Kuşkusuz, (devleti koruma ve "geliştirme"nin) araçlar(ı) üzerine tartışmaya başladığımız an, sözünü ettiğimiz muğlaklık derhal su yüzüne çıkar. Devletin büyük itibarı karşısında, devletin yapamayacağı bazı şeyler olduğunu vurgulamaya değer. Bu, devletin en hakikî etki alanı olarak düşünülebilecek askerî faaliyet alanında dahi geçerlidir. Günümüzdeki savaşın, ulus bakımından homojen olmayan ordularda ortaya çıkardığı pek çok fenomenin gözlenmesi, şu sonuca varmamıza yol açmaktadır: Devletin çağrıda bulunduğu ama zorla dayatamadığı görevlere bireyin gösterdiği gönüllü bağlılık, askerî başarının belirlenmesinde hiç de önemsiz bir unsur değildir. Ekonomik alan açısından da şunu vurgulamak gerekir ki; savaş zamanındaki biçim ve ölçütlerin

barış dönemi ekonomisinde kalıcı niteliklere dönüşmesi, genişleyen bir devlet idealini savunanlar açısından bu ideali çürütecek hızlı sonuçlar yaratabilir. Bununla beraber, biz bu hususla daha fazla ilgilenmeyeceğiz. Fakat değer-yargıları alanında, şu görüşü anlamlı bir şekilde savunmak mümkündür: Devletin kendinde hiçbir *içkin* değere sahip olmadığı, onun başka değerlerin gerçekleştirilmesi için salt teknik bir araç olduğu ve bunun onun kendi değerinden ileri geldiği ve bu değere de ancak bu salt yardımcı statüsünü aşmaya çalışmadığı müddetçe sahip olabileceği savunulmakla birlikte, onun engelleri ortadan kaldırma gücünü arttırmak için, devlet iktidarının kuvvetlendirilmesi gerekir.

Biz burada, bu ya da başka herhangi bir olası değer-biçici bakış açısını açımlamayacak ya da savunmayacağız. Sadece şunu ifade etmekle yetineceğiz: Eğer meslekten düşünürün tek bir dolaysız yükümlülüğü varsa o da, zamanının hâkim fikirleri karşısında, bunlar tahtla bağlantılı olsalar dahi, soğukkanlılığını muhafaza etmek ve gerekirse "akıntıya karşı yüzmek"tir. "1914 Alman ideaları", meraklı amatörler tarafından üretilmişti. "Geleceğin sosyalizmi" ise, daha çok bürokratikleşme ile bir çıkar-grubunun yönetimini birleştirmek suretiyle, ekonomik hayatı rasyonelleştirmeye dönük bir ifadedir. Günümüzün masa-başı yurtseverleri, bu salt teknik tedbirlerin, malî etkenlere oldukça yavan bir biçimde bağlı olan uygulanabilirliğini aklı başında bir biçimde tartışmak yerine, bu tedbirleri meşrulaştırmak için, sadece Alman felsefesinin değil dinin de ruhunu çağırıyorlar. Bu tür bir faaliyet, kendilerini haddinden fazla ciddiye alan amatör yazarların açığa vurduğu sefil anlayışın hayli tartışma götürür bir biçiminden başka bir şey değildir. Oysaki, dönüş yolundaki askerlere anlatılması gerekecek gerçek "1918 Alman ideaları"nın neye benzeyebileceğini ya da benzemesi gerektiğini, bugün hiç kimsenin önceden söyleyebilmesi mümkün değildir. Bu, geleceğe bağlı olacaktır.

2.

Sosyal Bilimde ve Sosyal Politikada "Nesnellik"[1]

İddiaların açıkça editör adına dile getirildiği yerlerde ya da yazının 1. Kısmı boyunca Archiv *için görevler tespit edilirken, yazarın kişisel görüşleri dışarıda bırakılmıştır. Bu çerçevede ele alınan hususlardan her biri üzerinde, ortak editörlerin açık mutabakatı bulunmaktadır. Yazar, 2. Kısmın biçim ve içeriğinin sorumluluğunu tek başına taşımaktadır.*

Sadece katkı sunanların değil, editörlerin de bakış açılarının metodolojik meselelerde dahi aynı olmadığı gerçeği, Archiv'*in herhangi bir sekter görüşün tuzağına düşmeyeceğinin garantisidir. Öte yandan, belirli temel meseleler üzerindeki mutabakat, müşterek editoryal sorumluluk varsayımının bir öngereğidir. Bu mutabakat,* teorik *bilginin "tek-taraflı" bakış açısından değerine,* kesin bir biçimde tanımlanmış kavramların inşasına *ve burada anlaşıldığı şekliyle,* empirik bilgi *ile* değer-yargıları *arasındaki kat'i ayrım üzerindeki ısrara özellikle atıfta bulunur. Elbette ki, bunlarla yeni bir şey söylediğimizi iddia ediyor değiliz.*

Tartışmanın (2. Kısım) kapsayıcılığı ve aynı düşüncenin sık sık tekrarlanması, yalnızca, argümanımıza dönük daha geniş çevrelerdeki genel anlayışı *maksimize etmeye yöneliktir. Bu niyet uğruna, ifadede açıklıktan önemli miktarda –umarız çok önemli miktarda*

1 Bu yazı, *Archiv für Sozialwissenschaft und Socialpolitik* [Sosyal Bilim ve Sosyal Politika Arşivi] dergisinin editör kurulu, Edgar Jaffé, Werner Sombart ve Max Weber'e devredildiği zaman yayımlanmıştır. Yazının biçimi, yazıldığı zamanın etkilerini taşımaktadır ve içeriği de, bu ışık altında düşünmek gerekir. (Marianne Weber)

değil– özveride bulunulmuştur. Aynı sebepten dolayı, sistematik bir analiz sunmaktan, birkaç metodolojik bakış açısının listelenmesi lehine feragat ettik. Sistematik bir inceleme, burada sunulanlardan çok daha derin karakterde olan çok sayıda epistemolojik meseleyi ele almayı gerektirecekti. Biz burada, kendi başına mantıksal analizin ilerletilmesiyle de ilgili değiliz. Biz sadece, modern mantığın iyi bilinen sonuçlarını kendi problemimize uygulamaya çalışıyoruz. Burada problemleri çözüyor da değiliz; sadece, bu problemlerin önemini, konunun uzmanı olmayanlar açısından görünür kılmaya çalışıyoruz. Modern mantıkçıların çalışmalarını bilenler –ben burada sadece Windelband, Simmel ve amaçlarımızdan dolayı bilhassa Rickert'in adını zikredeyim–, bu yazının içerisinde önem arz eden herşeyin sözkonusu mantıkçıların çalışmalarıyla bağlantılı olduğunu hemen fark edeceklerdir.

– o –

Zaman zaman bizzat sosyal politikaya da ilgi gösteren bir sosyal bilim dergisi ilk kez çıkıyor ya da yeni bir editör kurulunun sorumluluğuna geçiyorsa, derginin "çizgi"sini sorgulamak âdetten sayılır. Biz de bu soruya cevap vermeye çalışmak durumundayız ve "Önsöz"ümüzdeki değinileri takip ederek, sözkonusu soruyu daha derinlemesine teorik bir biçimde ele alacağız. "Kendiliğinden-aşikar doğrular"la ilgili olmamıza rağmen, ya da belki bundan dolayı, bu yazı vesilesiyle, "sosyal bilimler" olarak anladığımız şeyin doğası üzerine bir ışık tutma fırsatı doğmaktadır ki bu, uzman kişi için değilse de, fiilî bilimsel çalışmadan uzak olan okur için faydalı olabilir.

"Tüm ülkelerin sosyal koşulları"na, yani sosyal hayatın olgularına dair bilgimizin genişletilmesi amacına ek olarak, *Archiv*'in kurulduğu günden beri açık amacı, –bu tür bir hedefin özel araştırmacılar tarafından geliştirilmesine imkan verecek en mütevazı biçimde– pratik sosyal problemler hakkında yargıda bulunmayı sağlayacak eğitim vermek ve pratik sosyal politikayı, gerekirse yasamaya dek genişleterek, eleştirmek olmuştur. Buna rağmen *Archiv*, en başından itibaren, özellikle bilimsel dergi olma niyetine ve yalnızca bilimsel araştırma yöntemleriyle ilerlemeye sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Böylelikle, yukarıda ifade edilen amacın, kendini sözkonusu yöntemle sınırlandırmayla ilke olarak bağdaşıp bağdaşmadığı sorusu

gündeme gelir. Hukukî ve idarî tedbirlere ya da bu tedbirlerle ilişkili pratik önerilere dair *Archiv*'in sayfalarında yer alan değer-yargılarının anlamı nedir? Bu yargılara hükmeden standartlar nelerdir? Eleştirmenin dile getirdiği değer yargılarının veya bir politikayı savunan bir yazarın bu politikanın argümanlarını dayandırdığı değer-yargılarının geçerliliği nedir? Eğer bilimsel bilginin kriterini, sonuçlarının "nesnel" geçerliliği içerisinde bulmak gerekliyse, bu durumda sözkonusu eleştirmen/yazar ne anlamda *bilimsel* tartışma alanı içerisinde kalmaktadır? Bizler, daha sonra daha kapsamlı bir soruyu ele almak amacıyla, öncelikle şu soruya ilişkin tavrımızı ortaya koyacağız: Sosyal ve kültürel fenomenlerle ilgilenen disiplinlerde, "nesnel bakımdan geçerli doğrular" genel olarak ne anlamda sözkonusudur? Disiplinimizin görünüşe göre en temel problemlerine, yani yöntemlerine, kavramlarının formülasyonuna ve geçerliliğine dair kesintisiz değişimler ve şiddetli çatışmalardan dolayı, bu sorudan kaçmak mümkün değildir. Biz problemlere –yani dergimizin, eğer geçmiş ve gelecekteki sorumluluklarıyla yüzleşmek istiyorsa dikkate alması gereken problemlere– çözümler sunmaktan ziyade onları ifşa etmeye çalışmaktayız.

I

İnsan kültürünün kurumlarını ve olaylarını ele alan her bilimde olduğu gibi, bizim bilimimizin de, ilk kez *pratik* düşünümlerle bağlantı içerisinde ortaya çıktığının tamamen farkındayız. Bu bilimin en dolaysız ve sıklıkla tek amacı, Devlet'in ekonomi politikalarındaki tedbirleriyle ilgili değer-yargılarına ulaşmaktı. Sözgelimi tıbbî bilimlerdeki klinik disiplinler ne anlamda birer "teknik"se, bu da o anlamda bir "teknik"ti. Bu durumun aşama aşama nasıl değiştiği bugün artık bilinmektedir. Ne var ki bu değişime, "varoluşsal bilgi", yani "olan"ın bilgisi ile "normatif bilgi", yani "olması gereken"in bilgisi arasındaki mantıksal (*prinzipielle*) ayrımın formüle edilmesi eşlik etmedi. Bu ayrımın formüle edilmesine, öncelikle, ekonomik hayatı sabit değişmez doğa yasalarının –sonradan, kesin evrimci ilkenin– yönettiği ve bu yüzden de, *normatif bakımdan haklı olan*ın (ilk durumda) değişmez bir biçimde *var olan*la, (sonraki durumda ise) kaçınılmaz bir biçimde *ortaya çıkacak olan*la özdeş olduğu görüşü engel oldu. Tarihsel duyunun uyanmasıyla birlikte, ahlakî evrimcilik

ve tarihsel rölativizm, bilimimizdeki hâkim tutum hâline geldi. Bu tutum, etik normları formel karakterinden soyundurmaya uğraşıyor ve kültürel değerler bütünlüğünü "etik" (*Sittlichen*) alanın kapsamına dâhil etmek suretiyle de, etik normlara *tözel bir içerik* vermeye çalışıyordu. Böyle yaparak, iktisadı, empirik temellere sahip bir "etik bilim" statüsüne çıkarmayı ümit ediyordu. Olası tüm kültürel ideallere "etik" gömleği giydirildiği ölçüde, bu ideallerin "nesnel" geçerliliği ne derece artmış olursa olsun, etik buyruğun kendine has özerkliği ortadan kaldırılmış oldu. Bununla beraber, sözkonusu ilkelere dair bir tartışmadan sakınabiliriz ve sakınmalıyız da. Biz sadece şunu vurguluyoruz: İktisadın, spesifik anlamıyla "iktisadî bir bakış açısı"ndan hareketle değer-yargıları türetebileceği şeklindeki kafa karıştırıcı görüş, bugün bile varlığını sürdürüyor olup, oldukça anlaşılabilir sebeplerden dolayı, pratik mesele adamları arasında oldukça revaçtadır.

Uzmanlaşmış empirik bir disiplinin temsilcisi olarak dergimiz, kısaca sergileme arzusunda olduğumuz üzere, bu görüşü ilke olarak reddetmek zorundadır. Bunu yapmalıdır çünkü bizce empirik bir bilimin görevi, yalnızca dolaysız pratik etkinliğe dönük talimatlardan türetilebilecek bağlayıcı normlar ve idealler sağlamak olamaz kesinlikle.

Bu önerme neyi ima etmektedir? Kesinlikle, değer-yargılarının bilimsel tartışmadan genel olarak tahliye edilmesi gerektiğini değil; zira bunlar son tahlilde belirli ideallere dayanırlar ve dolayısıyla da köken itibarıyla "öznel"dirler. Pratik eylem ve dergimizin hedefleri, bu tür bir öneriyi daima reddedecektir. Eleştirimiz, değer-yargılarının mevcudiyetinin askıya alınması gerektiği yönünde değildir. Mesele başkadır: İdeallere ve değer-yargılarına dönük bilimsel eleştirinin anlamı ve amacı nedir? Bu ise, bir parça ayrıntılı bir analiz gerektirmektedir.

Anlamlı insan davranışının nihaî unsurları hakkındaki tüm ciddi düşünceler, esasen "amaç" ve "araç" kategorilerine yöneliktir. Bizler, bir şeyi, ya "kendi adına" ya da daha fazla arzulanan başka bir şeye ulaşmanın bir aracı olarak, somut anlamda arzularız. Aracın belirli bir amaca ulaşmak için uygun olup olmadığı sorusu, kesinlikle bilimsel analize açık bir sorudur. Madem ki salık verilen bir amaca ulaş-

mak için gerekli aracı (bilgimizin mevcut sınırları içerisinde) belirleyebiliyoruz, o hâlde, erişilebilir belirli bir aracı kullanarak belirli bir amaca ulaşma şansımızı hesaplayabiliriz. Böylelikle de, bizzat amacın kendisini, (mevcut tarihsel durum temelinde) pratik bakımdan anlamlı ya da (mevcut koşullara atıfla) anlamsız olarak dolaysızca eleştirebiliriz. Dahası, salık verilmiş bir amaca ulaşma olasılığı belirdiğinde, sözkonusu aracı uygulamanın (tüm olayların karşılıklı birbirine bağlı olmasının bir sonucu olarak) salık verilmiş amacın nihaî başarısına ek olarak üreteceği sonuçları (elbette ki, mevcut bilgimizin sınırları içerisinde) belirleyebiliriz. Bu durumda, eyleme geçen kişiyi tartma gücüyle donatabilir ve eyleminin istenir sonuçlarının istenmedik olanlardan fazla olup olmadığını kıyaslayabiliriz. Böylelikle de şu soruyu sorabiliriz: İstenir bir amaca ulaşmanın, başka değerlerin öngörülebilir kaybı anlamında "bedeli" ne olacaktır? Uğruna mücadele verilen her amacın ezici bir çoğunlukla bu anlamda bir "bedeli olduğu" ya da "olabileceği" için, amacın, onu gerçekleştiren eylemin talî sonuçları açısından tartıya vurulması, sorumluluk duygusuyla eyleyen kişilerin yaptıkları akıl yürütmenin dışında bırakılamaz. Şimdiye dek tartıştığımız *teknik eleştiri*nin en önemli işlevlerinden biri, bu tür bir analizi mümkün kılmasıdır. Gelgelelim, bu analizin sonuçlarını bir kararın verilmesine uygulamak, bilimin üstlenebileceği bir görev değildir; bu daha ziyade, eyleyen, isteyen kişinin görevidir: O, ilgili değerleri, kendi vicdanına ve şahsî dünya görüşüne göre tartar ve bunların arasında bir seçimde bulunur. Bilim, eylemin ve tabiî, duruma göre eylemsizliğin sonuçları itibarıyla belirli değerleri kabullenmek ve bağlantılı olarak –bugünlerde bile isteye göz ardı edildiği üzere– belirli başka değerleri reddetmek anlamına geldiğini, o kişinin fark etmesini sağlayabilir. Ancak seçme ediminin kendisi, kişinin kendi sorumluluğundadır.

Bir seçimde bulunan kişiye, arzu edilen nesnenin önemine dair bir içgörü de sunabiliriz. Ona, ulaşmak istediği ve aralarında seçim yaptığı amaçların bağlamı ve anlamı üzerine düşünmeyi öğretebiliriz. Bunu, somut amacın fiilen altında yatan ya da yatıyor olabilecek olan "ideaları"* açık hâle getirmek ve mantıksal bakımdan tutarlı

* "İdea" terimi, bilhassa son dönem Türkçe çevirilerde "ide" olarak da karşılanabilmektedir. (Ç. n.)

bir tarzda geliştirmek suretiyle yaparız. Kültürel hayata dönük her bilimin en önemli görevlerinden birisinin, insanların gerçekten ya da güya uğruna mücadele ettikleri bu "idealar"a dair rasyonel bir anlayışa varmak olduğu aşikardır. Bu, kültürel (*geistiger*) değerleri yorumlarken kullandığı yöntemler alışıldık anlamıyla "tümevarımsal çıkarımlar" olmasa da "empirik gerçekliğin analitik bir biçimde düzenlenmesi" için uğraşan bir bilimin sınırları dışında değildir. Her hâlükarda bu görev, en azından kısmen, geleneksel işbölümüne göre tanımlandığı şekliyle, iktisadın dışında kalır. Bu, sosyal felsefenin görevleri arasındadır. Ancak ideaların sosyal hayatın gelişimi üzerindeki tarihsel etkisi bugün bile o denli büyüktür ki, dergimiz bu görevden asla feragat edemez. Tam aksine dergimiz, bu fenomenlerin araştırılmasını, en önemli yükümlülüklerinden biri addedecektir.

Ne var ki, değer-yargılarına dönük bilimsel işleyiş, sadece ulaşılmak istenen amaçları ve bunların altında yatan idealları anlamakla ve empati kurarak analiz etmekle (*nacherleben*) kalmaz ama aynı zamanda bunları eleştirel bir biçimde "yargılayabilir" de. Şüphesiz ki bu eleştiri, sadece diyalektik bir karaktere sahip olabilir, yani, tarihsel olarak verili değer-yargılarının ve ideaların formel mantıksal bir muhakemesi olmaktan, ideaları ulaşılmak istenen amacın içsel *tutarlılığı*na göre test etmekten öteye geçemez. Bu eleştiri aynı zamanda, bizzat sözkonusu amacı saptadığı ölçüde, eylemek isteyen kişinin, ulaşmak istediği amacın kaynağı olan nihaî aksiyomlar hakkında bir netliğe varmasını da sağlayabilir. Bu eleştiri, kişinin kendisi açısından açığa kavuşturmadığı ya da mantıklı olması için varsayması gereken nihaî değer standartlarının farkına varmada kişiye yardımcı olabilir. Somut değer-yargılarında kendini gösteren bu nihaî standartların açıklığa kavuşturulması, değer-yargılarına dönük bilimsel işleyişin spekülasyona düşmeksizin ulaşabileceği en yüksek noktadır. Bu değer-yargılarını ifade eden kişinin sözkonusu nihaî standartlara sadık kalması *gerekip gerekmediği* meselesi, onun şahsî meselesidir; bu, empirik bilgi değil, irade ve vicdan gerektirir.

Empirik bir bilim, hiçbir kişiye, ne *yapması gerektiğini* söyleyemez; daha ziyade, ne *yapabileceğini* ve belirli koşullar altında, ne yapmayı umabileceğini söyler. Bilimlerimiz içerisinde, şahsî değer-yargılarının, açıkça kabul edilmeksizin, bilimsel argümanları

etkilemeye meyilli oldukları doğrudur. Bunlar, sürekli kafa karışıklığına sebebiyet vermekte ve olgular arasındaki basit nedensel karşılıklı-bağlantıların belirlenmesi alanında dahi bilimsel argümanların yerine (sonuçların kişinin şahsî idealini gerçekleştirme şansını, yani belirli bir şeyi isteme olasılığını azaltıp azaltmadığına göre geliştirilen) muhtelif yorumların geçmesine neden olmaktadırlar. Dergimizin editörleri ve yazarları da, bu bakımdan "insanî olan hiçbir şeyi kendilerine yabancı" addetmeyeceklerdir. Ancak, insanın zayıf olduğunun bu şekilde kabul edilmesi ile, kendi inceleme nesnesinden idealar türetebilecek ve genel etik buyrukları uygulayarak somut normlar üretebilecek "etik" bir iktisat bilimine inanç besleme arasında büyük bir mesafe vardır. Açıktır ki bizler, en yüce ve en nihaî değer-yargılarını (ki bunlar, davranışlarımızı belirleyip hayatımıza anlam ve önem katarlar) içinde barındıran "şahsiyet"in derinliklerindeki unsurları *nesnel anlamda* değerli addederiz. Aslında biz bu değerleri, ancak bize geçerli göründükleri, en yüce değerlerden kaynaklandıkları ve hayatın sunduğu zorluklara karşı verilen mücadele içinde geliştirildikleri vakit benimseyebiliriz. "Şahsiyet"in kıymetinin kaynağında, kesinlikle, hayatını etrafında düzenlediği değerlerin onun açısından mevcut olduğu gerçeği yatar; bu değerler bazı durumlarda yalnızca kişinin "bireyliği/tekilliği" içerisinde yoğunlaşıyorsa bile, *değerler* olarak *geçerlilik* iddiasında bulunulmasına yol açan ilgi/çıkarlar içerisinde "kendini gerçekleştirme", şahsiyetin tüm varlığının yöneltildiği fikirdir. Değer-yargılarının anlamlı olduklarının benimsenmesi, ancak değerlerin geçerli olduğu inancı varsayılırsa mümkündür. Oysaki bu tür değerlerin *geçerliliğini yargılamak*, bir *iman* meselesidir. Bu, hayatın spekülatif yorumuna ve sözkonusu değerlere anlam arayan âlemlere uygun bir görev olabilir pekala. Ancak kesinlikle empirik bir bilimin alanına dâhil, burada yerine getirilmesi gereken bir görev değildir. Bu nihaî amaçların tarihsel değişimlere maruz kaldığı ve tartışmaya açık olduğu olgusu (ki empirik olarak kanıtlanabilir), sıklıkla düşünüldüğünün aksine, empirik bilim ile değer-yargıları arasındaki ayrımı etkilemez. Zira teorik bilimimizin –mesela sahih doğa bilimlerinin ya da matematiğin– en kesin önermesinin bilgisi dahi, tıpkı vicdanın yeşermesi ve arınması gibi, kültürün bir ürünüdür. Ne var ki biz, (alışıldık

anlamıyla) ekonomik ve sosyal politikanın pratik problemlerini göz önüne aldığımızda, kendiliğinden-aşikar bir karaktere sahip oldukları hakkında genel bir mutabakat var gibi görünen belirli amaçların hangileri olduğu tartışmasında, pek çok, aslında sonsuz sayıda pratik meselenin var olduğunu fark etmiş durumdayız. Bu pratik meseleler arasında, toplumsal sağlık bilgisi, yoksullara yardım, fabrika denetimi, sanayi mahkemeleri, iş ve işçi bulma kurumları, emek koruma kanununun geniş kısımları gibi aciliyet taşıyan somut problemleri (kısacası, en azından görünüşe göre, amaca ulaşmak için gerekli *araçlar*ın sözkonusu edildiği tüm meseleleri) zikredebiliriz. Ancak biz, hakikatin kendiliğinden-aşikarlığı yanılsamasına düşseydik (ki bilim, kendine hasar vermeksizin bunu asla yapamaz) ve tamamen pratik uygulama çabalarından doğan çatışmaları bu durumda dahi salt (çoğu zaman yanlış olabilecek) amaca-uygunluğa dönük teknik problemler olarak görmek isteseydik eğer, iyiliksever ve koruyucu sosyal ve ekonomik hizmetlere dönük somut problemlerden ekonomik ve sosyal politikanın problemlerine geçtiğimiz an, değerin normatif standartlarının kendiliğinden-aşikarlığı yanılsamasının parçalandığını görmemiz gerekirdi. Doğrusunu söylemek gerekirse, bir sosyal *politika* probleminin ayırt edici özelliği; onun sadece, hâlihazırda yerleşik amaçları varsayan salt teknik düşünümlere dayanarak çözülemeyecek olmasıdır. Normatif değer standartları, bir sosyal politika problemine dönük tartışmada, sadece *tartışma* nesnesi olabilir ve böyle de olmalıdır; zira problemin kaynağı, genel *kültürel* değerler alanındadır. Ve çatışma, bugün kolayca inanmaya meyilli olduğumuz üzere sadece "sınıf çıkarları" arasında değil ama aynı zamanda, yaşama ve tabiî ki evrene dair genel görüşler arasında da vuku bulur. Yine de bu son husus, bireyin benimsediği belirli nihaî değer-yargısının tüm diğer etkenler arasından kararlaştırıldığı ve bu kararın kesinlikle oldukça önemli bir derecede, sözkonusu değer-yargısı ile o bireyin (sadece yüzeysel anlamda sarih olan zamane terim kabul edilirse) sınıf çıkarları arasındaki yatkınlık derecesi sonucu verildiği gerçeğinin değerini azaltmaz. Her koşulda kesin olan bir şey vardır: Daha "genel" olan daha çok problem içerir; demek ki mevcut örnekte, onun kültürel *anlam*ı ne denli genişse, empirik bilimlerin verilerine dayanan tek bir sarih cevaba o denli

az tâbidir, değer-idelerinin (*Wertideen*) ve nihaî ve en yüksek kişisel inanç aksiyomlarının oynadığı rol de o denli büyüktür. Pratik problemlerin çözümüyle ilişkili normların kendisinden sarih bir biçimde türetilebileceği bilimsel anlamda geçerli "bir ilke"yi tesis ve ispat etmenin pratik sosyal bilim açısından mümkün olduğuna inanmak, bugün dahi zaman zaman bunu yapan pek çok uzman bulunsa da, sadece saflıktır. Sosyal bilimler pratik problemleri temel ilkeler açısından tartışmaya, yani üzerine düşünüm geliştirilmemiş değer-yargılarım, mantıksal olarak çıkarsanabilecekleri öncüllere indirgemeye ne kadar çok gerek duyarsa duysun ve dergimiz de kendisini özellikle bunlara adamayı ne kadar çok isterse istesin; problemlerimize dönük (genel olarak geçerli nihaî değer-yargıları şeklinde) bir en küçük ortak payda yaratmak, dergimizin görevi olmadığı gibi genel olarak herhangi bir empirik bilimin de görevi olamaz. Böyle bir şey yalnızca uygulanamaz olmakla kalmaz, aynı zamanda tamamen anlamsız da olacaktır. Etik buyrukların geçerliliğinin temeli ve doğasına yönelik yorum her ne olursa olsun, şurası kesindir ki, *bireyin* somutta koşullanmış davranışına dönük normlar olan bu buyruklardan, normatif olarak arzu edilir olmak bakımından sarih bir biçimde *kültürel* değerler türetilemez. Bu türetme ne kadar az yapılırsa, ilgili değerler de o kadar kapsayıcı olur. Yalnızca mutlak dinler –ya da daha kesin bir ifadeyle, dogmaya bağlı *mezhepler–kültürel değerler*in içeriğine, koşulsuz geçerli *etik* buyruk statüsü verme gücüne sahiptirler. Bu mezheplerin dışında, bireyin gerçekleştirmek istediği kültürel idealler ve bireyin yerine getirmek *zorunda olduğu* etik yükümlülükler, ilke olarak aynı statüyü paylaşmazlar. Bilgi ağacının meyvelerinin yendiği bir çağın kaderinde, dünyanın *anlamını* ona yönelik analizin sonuçlarından öğrenemeyeceğimizi ve aksine bu analizin, tamamen kusursuz olsa dahi, bizzat bu anlamın kendisini yaratmaya dönük bir pozisyon alması gerektiğini fark etme zorunluluğu vardır. Hayata ve evrene dair genel görüşlerin asla giderek artan empirik bilginin ürünleri olamayacağını ve bizi en güçlü şekilde harekete geçiren en yüce ideallerin daima yalnızca (bizimkiler bizim için ne kadar kutsalsa başkaları için o kadar kutsal olan) başka ideallerle mücadele içerisinde şekillendiğini fark etmek gerekir.

Yalnızca, zaman zaman (burada olduğu gibi) evrimsel-tarihsel rölativizmin ürünü olan iyimser bir senkretizm, bu durumun derin ciddiyeti hakkında kendini aldatabilir ya da bunun sonuçlarını üstlenme sorumluluğundan pratik olarak kaçabilir. Kuşkusuz bu tutum, tekil durumda, birinden yana taraf olmaya zorlayan antagonistik bakış açıları arasında aracılık etmeye öznel bakımdan zorunlu olan pratik politikacı açısından haklı olabilir. Gelgelelim bu, bilimsel "nesnelliği", herhangi bir biçimde asla tatmin etmemelidir. *"Orta yol", bilimsel açıdan bakıldığında,* sağın ya da solun en aşırı parti ideallerinden, *kıl payıyla dahi olsa daha doğru değildir.* Bilimin çıkarlarına, uzun vadede, kişinin rahatsız edici olguları ve tüm katılığıyla hayatın gerçeklerini görmeyi reddettiği durumlardan daha kötü bir şekilde hizmet eden hiçbir şey yoktur. *Archiv*, muhtelif partilerin bakış açılarını sentezleyerek ya da bunlardan birinin yolunu izleyerek, *bilimsel geçerliliğin* pratik normlarına varılabileceğini öne süren bu hayatî kendini-aldatmaya karşı acımasızca mücadele edecektir. Bunu yapmak bir zorunluluktur; çünkü kendini-aldatmanın bu biçimi, kendi değer standartlarını rölativist terimlerle maskelemeye çalışmasından dolayı, dogmalarının bilimsel olarak "ispatlanabileceği" zannıyla partilere duyulan önceki çocuksu inanca kıyasla, araştırma özgürlüğü için daha büyük bir tehdittir. Empirik bilgi ile değer-yargılarını ayırt etme kapasitesi ve olgusal doğruyu görme bilimsel görevinin, kendi ideallerimiz için ayağa kalkma pratik görevimiyle birlikte yerine getirilmesi, gittikçe artan bir sağlamlıkla sadık kalmak istediğimiz programı teşkil eder.

Şunlar arasında aşılamaz bir ayrım vardır ve daima olacaktır (ki bu meselenin bizi ilgilendirme sebebi de budur): (1) Duyunca heveslenmemize sebep olan ve somut pratik amaçlara ya da kültürel form ve değerlere karşı hissettiğimiz duygulara çağrıda bulunan argümanlar, (2) bir kere etik normların geçerliliğine dair bir soru bulunmaya görsün, çağrısını vicdanımıza yönelten argümanlar ve son olarak (3) *analitik olarak düzenlenmiş* empirik gerçekliğe varma kapasitemize ve ihtiyacımıza, *geçerliliğe* empirik doğru olmak bakımından sahip çıkar bir tarzda çağrıda bulunan argümanlar. Pratik çıkarların altında yatan en yüce "değerler"in, ileride göreceğimiz üzere, analitik etkinliğin ilgi odağı (*ordnende Tätigkeit des Denkens*)

belirlenirken kesinlikle önemli oldukları ve daima böyle olacakları gerçeğine rağmen, yine de sözkonusu önerme doğruluğunu korur. Sosyal bilimlerdeki sistematik olarak geçerli bir kanıtın, eğer ki amacına ulaşması gerekiyorsa, bir Çinli tarafından dahi doğru olarak kabul görmesi ya da –daha kesin bir ifadeyle–, hatalı verilerden dolayı belki de ulaşılamayabilecek olan bu amaca ulaşmak için durmaksızın *çabalanması* gerektiği fikri doğrudur ve doğru kalacaktır. Üstüne üstlük, bir idealin ve nihaî aksiyomlarının içeriğine yönelik başarılı bir *mantıksal* analiz ve bu idealin izlenmesiyle ortaya çıkan sonuçların keşfi, mantıksal ve pratik bakımlardan, mezkur Çinli için de geçerli olmak durumundadır. Bununla beraber aynı Çinlimiz, bizim etik buyruğumuza dair bir "anlam"a sahip olmayabilir ve bizzat idealin kendisini ve bundan kaynaklanan somut değer-yargılarını reddedebilir ki şüphesiz, çoğu zaman da reddedecektir. Bu son iki tutumdan hiçbirisi, analizin bilimsel değerini herhangi bir biçimde asla etkileyemez. Dergimiz, kültüre sarih bir yorum sağlamaya dönük sürekli ve kaçınılmaz bir biçimde yinelenen teşebbüsleri kat'i surette göz ardı etmeyecektir. Aksine, bizzat sözkonusu teşebbüsler, bu kültürel hayatın en önemli ürünleri ve (belirli koşullar altında) dinamik güçleri arasındadırlar. Bu yüzdendir ki biz daima, (burada anlaşıldığı biçimiyle) "sosyal felsefe"deki bu tartışmaların seyrini dikkatle izlemeye çalışacağız. Dahası bizler, dünyayı metafizik bir biçimde yorumlamak amacıyla empirik veri analizinin ötesine geçen kültür üzerine düşüncelerin, metafizik karakterlerinden dolayı hiçbir faydalı bilişsel görevi yerine getirmediklerini öne süren önyargıdan tamamen azadeyiz. Bu bilişsel görevlerin tam olarak ne olduğu, esasen epistemolojik bir sorudur ve bu soruya vermemiz gereken ve verebileceğimiz cevaptan, amaçlarımız açısından burada imtina etmekteyiz. Çalışmalarımızda en sıkı biçimiyle sadık kaldığımız bir ilke vardır ki o da şudur: Bizce bir sosyal bilim dergisi, *bilimsel* olduğu kadarıyla, bu doğruların araştırıldığı, –vereceğimiz örneklerde de bakî kalmak üzere– ancak empirik gerçekliğin analizine uygun bir biçimde –bir Çinli için bile– geçerlilik iddiasında bulunabilecek bir yer olmalıdır.

Şüphesiz ki editörlerin, kendilerinin ya da katkıda bulunanların sahip olduğu, motivasyon sağlayan değer-yargılarını ve idealleri

ifade edebilme olanağını reddetmeleri asla ve kat'a düşünülemez. Gelgelelim bununla bağlantılı iki önemli görev baş gösterir. İlk görev; çoğu zaman yapılageldiği üzere, bir değer uğruna çatışan ideallerin arasında kalarak, en farklı çeşit ve tipte değerlerden mürekkep bir karışımla kendilerini kandırmak ve herkese bir şeyler sunmaya çalışmak yerine, gerçekliği muhakeme ederken kullandıkları ve bir değer-yargısından kaynaklanmış olan standartlara dair okurları ve kendilerini her an ve net bir biçimde uyanık tutmaktır. Bu yükümlülük kat'i bir biçimde yerine getirilirse, pratik değer-biçici tutum, bilimsel çıkara zararsız olmakla kalmaz, doğrudan faydalı ve aslında zorunlu dahi olabilir. Hukukî ve diğer pratik tavsiyelere dönük bilimsel eleştiride, yasakoyucunun motivleri ve tüm kapsamıyla eleştirmenin idealleri, eleştirilen idealaın dayandığı değer standartlarının başkalarıyla (tercihen bizzat eleştirmeninkilerle) karşılaştırılmasından başka hiçbir yolla somut ve anlaşılır bir biçimde aydınlatılamaz ve analiz edilemez. Herhangi birisinin *büyük amaçları* hakkındaki her anlamlı *değer-yargısı*, kişinin kendi *Weltanschauung*'undan [dünya görüşünden] hareketle geliştirilmiş bir eleştiri olmak durumundadır; o, kişinin *kendi* bakış açısından hareketle *başkası*nın idealarına karşı giriştiği bir mücadele olmak durumundadır. Eğer ki, belirli somut bir örnekte, pratik etkinliğin altında yatan nihaî değer-aksiyomları, sadece tanımlanmış ve bilimsel açıdan analiz edilmiş olmakla kalmayıp, *başka* değer-aksiyomlarıyla ilişkileri içerisinde de sergilenirse, bu sonuncu değer-aksiyomlarının sistematik bir biçimde sergilenmesi aracılığıyla yapılacak "apaçık" bir eleştiri kaçınılmaz olacaktır.

Bu derginin sayfalarında, bilhassa da yasama tartışmalarında, sosyal *bilim*in, yani olgulara dönük analizin yanısıra, sosyal *politika*, yani ideallerin ifade edilmesi de kaçınılmaz bir biçimde sözkonusu olacaktır. Fakat biz asla bu tür tartışmaları "bilim"miş gibi sunma amacında değiliz ve bu ikisinin birbirine karıştırılmasına karşı elimizden geldiğince önlem alacağız. Bu tür tartışmalarda, *bilim*in artık konuşma zemini yoktur. Dolayısıyla bilimsel özgürlüğün bu tür durumlar açısından ikinci temel buyruğu; bilimsel araştırmacının susmaya, değer biçen ve eyleyen kişinin ise konuşmaya başladığı noktanın tam olarak neresi olduğu hususunda okurlara (ve tek-

rarlarsak, herkesten önce bizzat kendine!) karşı daima açık olma zorunluluğudur. Başka bir deyişle, ileri sürülen argümanların tam olarak nerede analitik anlamaya nerede duygulanımlara başvurduğu aşikar kılınmalıdır. Olgulara dönük bilimsel tartışma ile değer biçmenin sürekli birbirine karıştırılması, hâlen, alanımızdaki çalışmaların en yaygın ve de en zararlı özelliklerinden birisidir. Yukarıdaki argümanlar, kişinin kendi ideallerini tartışma içerisinde açıkça sunmasına karşı değil, bu karışıklığa karşı yöneltilmiştir. *Ahlakî kayıtsızlık tutumu* ile *bilimsel* "nesnellik" arasında hiçbir bağlantı yoktur. *Archiv*, en azından niyetleri açısından, genel olarak politikadaki ya da sosyal politikadaki bazı akımlara karşı polemiklerin yürütüldüğü bir yer asla olmamıştır ve asla olmamalıdır; bununla birlikte, genel olarak politikadaki ya da sosyal politikadaki idealların lehine ya da aleyhine mücadele yürütülen bir yer de olmamalıdır. Bu amaçla hareket eden başka dergiler vardır. Dergimizin kendine has özelliği, en başından beri, politik muarızların bilimsel çalışma yürütmek için birbirleriyle karşılaşabilecekleri bir yer olmasıdır ve editörlerin gücü yettiği kadarıyla, böyle olmaya da devam edecektir. Bu dergi, şimdiye dek "sosyalist" bir organ olmadı ve gelecekte de "burjuva" olmayacak. O, bilimsel tartışma çerçevesi içerisinde yer almaya razı yazarlar çevresinden hiç kimseyi dışlamamaktadır. Bu dergi "itirazlar", cevaplar ve karşı-cevaplar için bir arena olamaz; bununla birlikte derginin sayfaları içerisinde hiç kimse, ister yazar ister editör olsun, en keskin olgusal, bilimsel eleştiriyle karşı karşıya gelmekten muaf tutulmayacaktır. Buna katlanamayacak olanlar ya da kendilerininkinden farklı ideallere sahip olan başka kişilerle birlikte bilimsel bilginin hizmetinde çalışmak istemedikleri görüşüne sahip olanlar katkıda bulunmamakta özgürdürler.

Gelgelelim kendimizi bu hususta aldatmamalıyız; zira bu son cümle, pratikte, ilk bakışta göründüğünden çok daha fazla anlama sahiptir. İlk olarak; kişinin politik muarızlarıyla (ister sosyal ister entelektüel olsun) tarafsız bir forumda özgürce bir araya gelme olasılığı, her yerde ve bilhassa Almanya'da psikolojik sınırlamalarla karşılaşmaktadır. Dar kafalı parti fanatizminin ve bunun arkasındaki politik kültürün bir göstergesi olarak karşısında amansızca mücadele edilmesi gereken bu engel, sosyal bilimlerde bilimsel problem-

ler ortaya koymaya dönük itkinin fiiliyatta daima *pratik* "sorular" tarafından belirlendiği gerçeğinden dolayı, bizimki gibi bir dergiye de kendisini dayatmaktadır. Dolayısıyla, bilimsel bir problemin var olduğunun tam olarak fark edilmesi, kişisel bakımdan, spesifik olarak güdümlü motiv ve değerlere sahip olmakla eşzamanlı olmuştur. Somut bir probleme yönelik genel bir ilginin etkisi altında varlığa gelen bir dergi, yazarları arasına, şahsen bu problemlerle ilgilenen kişileri de daima dâhil edecektir; bunun sebebi, bazı somut durumların, onların inandıkları belirli ideal değerleri gerçekleştirmekle uyumsuz ya da bunu tehdit ediyor gibi görünmesidir. Benzer idealler arasındaki bağ, bu yazarlar çevresini bir arada tutacak ve yeni katılımların da temeli olacaktır. Bu durum, dergiye, en azından pratik sosyal *politika* sorunlarını ele alış tarzı açısından, belirli bir "*karakter*" kazandıracaktır ve kuşkusuz bu karaktere, kaçınılmaz bir biçimde, salt teorik analizler içerisinde dahi tam olarak ifade edilemeyen problemlere ilişkin değer-biçici bir bakış açısı taşıyan oldukça duyarlı kişilerin her türlü katılımı eşlik edecektir; *pratik* tavsiye ve tedbirlerin eleştirisinde, –yukarıda tartışılan belirli koşullar altında– bu oldukça meşru bir biçimde ifade bulur. *Archiv* ilk kez, (geleneksel olarak anlaşıldığı şekliyle) "emek problemi"nin bazı pratik veçhelerinin sosyal bilim tartışmalarının ön planında yer aldığı bir zamanda yayımlandı. *Archiv*'in ele almak istediği problemlere yönelen sözkonusu insanlar, nihaî ve kesin değer-yargılarına bağlıydılar ve bu nedenle derginin en düzenli yazarları hâline gelenler aynı zamanda bu değer-yargılarından kuvvetle etkilenmiş bir kültür görüşünü de desteklediler. Bu derginin, her ne kadar kendini açıkça "bilimsel" tartışmalarla sınırlandırmak ve "bütün politik bakış açılarının savunucuları"nı açıkça davet etmek suretiyle belirli bir "temayül"ü izlemeyi reddetse de, yine de yukarıdaki anlamıyla bir "karakter"e sahip olduğunun tamamen farkındayız. Bu "karakter", düzenli yazarlar grubu tarafından yaratılmıştır. Bu yazarlar genel olarak, bakış açılarındaki başka uyuşmazlıklar her ne olursa olsun, kendi hedeflerini emekçi kitlelerin fiziksel esenliklerinin korunması ve bu kitlelerin kültürümüzün maddî ve entelektüel değerlerini daha çok paylaşması olarak koyan insanlardı. Onlar, mevcut politik ve hukukî düzenin daha özgürce biçimlendirilmesi ile devletin maddî çıkarlar

arenasına müdahalesini birleştirdiler ve bunu bir araç olarak kullanıma koydular. Toplumsal düzenin uzak gelecekteki biçimine dair görüşleri –şimdilik– ne olursa olsun, onlar, kapitalist sistemin yeni beliren eğilimlerini kabul ettiler ve bunu, sözkonusu eğilimleri toplumsal örgütlenmenin eski biçimlerinden daha iyi gördükleri için değil, bunlara karşı kökten bir mücadele yürütmeye kalkışmanın işçi sınıfının kültürel yükselişini engellediğini ve buna hizmet etmediğini düşündükleri için yaptılar. Almanya'nın bugünkü mevcut durumu açısından –bu hususta daha spesifik olmamıza lüzum yoktur– bu, kaçınılması gereken bir şey olmadı ve hâlen de değildir. İşin doğrusu bu, bilimsel tartışmadaki katılımın çok-yanlılığında doğrudan meyvelerini vermişti ve dergi açısından da bir güç kaynağı teşkil etmişti; bu koşullar altında, varlığını haklılaştırmaya dönük iddialarından birisi belki de buydu.

Bilimsel bir dergide bu anlamıyla bir "karakter"in gelişmesinin bilimsel analiz özgürlüğü açısından bir tehdit teşkil edebilecek olması ve bunun tam da, yazarların seçimleri kasten tek-yanlı olduğu durumda sözkonusu olması şüphesiz ki mümkündür. Bu durumda, bir dergiye bir "karakter"in yerleşmesi, bir "eğilim"in varlığıyla pratikte eşanlamlı olur. Editörler, bu durumun üzerlerine yüklediği sorumluluğun farkındadırlar. Onlar, ne *Archiv*'in karakterini kasten dönüştürmeye ne de yazarları dikkatli bir biçimde belirli bazı parti bağlılıklarına sahip bilim insanlarıyla sınırlandırarak dergiyi yapay bir biçimde korumaya niyetlidirler. Onlar, bunu verili bir durum olarak almakta ve ileride göstereceği "gelişmeler"i beklemektedirler. Bunun gelecekte alacağı biçim ve yazar çevresinin kaçınılmaz büyümesi sonucu uğrayabileceği değişiklikler, esasen, bilim davasına hizmet etme çabasıyla çevreye dâhil olan ve sık katkıda bulunanlar hâline gelen ya da böyle kalan insanların karakterine bağlı olacaktır. Bu ayrıca, *problemler*in genişlemesinden –ki bu yönde gelişme derginin bir hedefidir– de etkilenecektir.

Bu değinilerle birlikte, henüz dokunmadığımız bir soruna, yani işlemler alanımızın olgusal sınırlanımı sorununa gelmiş bulunuyoruz. Gelgelelim, sosyalbilimsel bilginin genel olarak hedefinin ne olduğu sorusunu sormaksızın buna hiçbir cevap verilemez. "Değer-

yargıları" ile "empirik bilgi" arasına ilke olarak ayrım koyduğumuzda, sosyal bilimlerde, yani empirik sosyal gerçekliğin analitik düzenlenmesinde koşulsuz olarak geçerli bir bilgi tipinin varlığını önkabul olarak koymuş olduk. Bu önkabul şimdi, sosyal bilimlerde nesnel olarak "geçerli" doğrunun anlamını tartışmak zorunda olmamız açısından, problemimiz hâline gelmektedir. Bu problemin hakikiliği; yöntemler, "temel kavramlar" ve önkabuller hususlarındaki çatışmanın, "bakış açıları"ndaki sürekli değişimin ve "kavramlar"ın durmadan yeniden tanımlandığının farkında olan ve teorik ve tarihsel analiz tarzlarının arasında hâlen görünüşte kapanmaz bir uçurum olduğunu gören herkes için aşikardır. Bu, ümitsiz bir Viyanalı araştırmacının bir keresinde üzüntüyle yakındığı üzere, "*iki* iktisat bilimi"ni meydana getirir. Bu bağlam içerisinde "nesnelliğin" anlamı nedir? Aşağıdaki tartışma bu soruya ayrılacaktır.

II

Bu dergi, başlangıçtan beri, sosyal-ekonomik verileri kendi inceleme nesnesi olarak almıştır. Burada terimlerin tanımına ve muhtelif bilimlerin uygun sınırlarını tarif etmeye girmek pek anlamlı olmayacaksa da, yine de bundan ne kastettiğimizi özetle ifade etmek durumundayız.

Oldukça kaba bir biçimde ifade edilirse, en geniş anlamıyla "sosyal-ekonomik" olarak adlandırdığımız tüm bu fenomenler açısından temel unsur, şu olguda karşılığını bulur: Fiziksel varlığımız ve en fikrî ihtiyaçlarımızın dahi tatmin edilmesi, her nerede olursa olsun, nicel sınırlarla ve gerekli dışsal aracın niteliksel yetersizliğiyle karşı karşıya kalır; öyle ki, bunların tatmini, planlı hazırlık ve çalışmayı, doğayla mücadeleyi ve insanların bir araya gelmesini gerektirir. Bir olayın "sosyal-ekonomik" bir olay olma niteliği, onun "nesnel olarak" sahip olduğu bir şey değildir. Bu daha ziyade, sözkonusu tekil olaya belirli bir durumda atfettiğimiz spesifik kültürel anlamdan doğan bir şey olarak, bilişsel ilgimizin yönelimi tarafından koşullanmıştır. Kültürel bir olayın, bizim açımızdan taşıdığı spesifik önemi teşkil eden ilgili veçheleri her nerede sosyal-ekonomik bir olayla doğrudan ya da oldukça uzaktan bağlantılı olursa, bir sosyal bilim problemini içerir ya da en azından bu bağlantı var olduğu ölçüde, içerebilir. Bir

sosyal bilim problemi derken, bir disipline uygun bir görevi, şu temel sosyal-ekonomik fenomenin (yani, kaynak kıtlığının) dallanıp budaklanmış sonuçlarına ışık tutma hedefini kastetmekteyiz.

Tüm bir sosyal-ekonomik problemler alanı içerisinde, olayların ve norm, kurum vs. örüntülerinin, bizim açımızdan taşıdıkları aslî kültürel anlamı oluşturan ekonomik veçheyi ayırt edebiliriz artık. Sözgelimi, borsa ve bankacılık dünyasına ait fenomenler, bizi sadece *bu* bakımdan ilgilendiren türdendirler. *Kasten* ekonomik amaçlar için yaratılan ya da kullanılan kurumlar sözkonusu olduğunda, bu durum muntazaman (ama yalnızca değil) böyle olacaktır. Bilgimizin bu türden nesnelerini, "ekonomik" olaylar (ya da duruma göre, kurumlar) olarak adlandırabiliriz. Öte yandan, bizi ekonomik anlamları bakımından ilgilendirmeyen (ya da en azından esas itibarıyla ilgilendirmeyen), ancak belirli koşullar altında, ekonomik bakış açısının işaret ettiği çıkarlarla ilgili sonuçlar taşıdıkları için bu bakımdan anlam kazanan başka, sözgelimi dinî fenomenler de vardır. Bunları, "ekonomiyle bağlantılı" fenomenler olarak adlandıracağız. Son olarak, (örneğin, bir dönemin sanatsal beğenisindeki değişmeler gibi) bizim verdiğimiz anlamla "ekonomik" *olmayan* ve bizce ilgisiz (ya da olsa olsa pek az ilgili) ekonomik etkileri olan, ama gelgelelim, tekil örnekler sözkonusu olduğunda, bazı önemli bakımlardan, sanatla ilgili kamunun sosyal tabakalaşması gibi ekonomik faktörlerden yeri geldiğinde az çok güçlü bir biçimde etkilenen fenomenler sözkonusudur. Bunları da, "ekonomi tarafından *koşullanmış* fenomenler" olarak adlandıracağız. Sözgelimi "devlet" olarak adlandırdığımız, insan ilişkileri, normlar ve normatif olarak belirlenmiş tutumlar bütünü, bütçeyle ilgili malî bakımlardan "ekonomik" bir fenomendir; ekonomik hayatı yasama vasıtasıyla ya da başka bir biçimde (ve davranışını kasten-ekonomik etkenlerden başka şeylerin yönlendirdiği durumlarda dahi) etkilediği ölçüde de, "ekonomiyle bağlantılı"dır. Onun "ekonomik"-olmayan meselelerdeki davranışı kısmen ekonomik motivlerden etkilendiği ölçüde ise, "ekonomi tarafından koşullanmış" bir fenomendir. Bu söylenenlerden sonra şunlar aşikar hâle gelir: (1) "Ekonomik" fenomenlerin sınır çizgileri muğlaktır ve kolayca tanımlanamaz; (2) bir fenomenin "ekonomik" veçhesi asla *sadece* "ekonomi tarafından koşullanmış" ya da *sadece* "ekonomiyle bağlantılı" değildir; (3) bir

fenomen, *ancak ve ancak*, bu fenomenin maddî varoluş mücadelesindeki temel önemi üzerine *ilgi*mizi özel olarak yoğunlaştırdığımız müddetçe ve ancak bu ölçüde 'ekonomik'tir.

Marx ve Roscher'den beri sosyal-iktisat biliminin yaptığı gibi, dergimiz de, sadece ekonomik fenomenlerle değil aynı zamanda "ekonomiyle bağlantılı" ve "ekonomi tarafından koşullanmış" fenomenlerle de ilgilidir. Bu tür konuların alanı, doğal olarak (ve bugünkü ilgi odağımızla uygun bir biçimde çeşitlenerek) kültürel hayatın bütünlüğü boyunca uzanır. Her nerede olursa olsun en önemsiz ihtiyaç ya da arzunun dahi tatmin edilmesinde iş gören, spesifik olarak ekonomik motivler –yani, bizim için en önemli yönleriyle, yukarıda zikredilen temel olgudan kök alan motivler–, *kıt* maddî kaynakların kullanımına bağlıdırlar. Dolayısıyla onların gücü, her nerede olursa olsun, sadece kültürel isteklerin ya da tercihlerin tatmin edilme tarzına değil ama aynı zamanda bunların, en öznel yönleriyle dahi içeriklerine bağlıdır ve buna göre dönüştürülmüştür. "Maddî çıkarlar" tarafından yönetilen sosyal ilişkilerin, kurumların ve grupların dolaysız etkisi, kültürün istisnasız tüm alanlarına, estetik ve dinî duygunun en güzel nüanslarına dahi (sıklıkla bilinçsizce) uzanır. Politik hayatın daha üst perdesinde cereyan eden "tarihsel" olaylar, kolektif ve kitlesel fenomenler ve yanısıra devlet adamlarının "ayırt edici" davranışları ve bireysel edebî ve sanatsal başarılar ve hiç de bunlardan az olmamak üzere, gündelik hayatın olayları bundan etkilenmiştir. Bunlar, "ekonomi tarafından koşullanmış"tır. Öte yandan, tarihsel olarak verili bir kültürü meydana getiren tüm faaliyet ve durumlar, maddî isteklerin oluşum biçimini, bunların tatmin edilme tarzlarını ve uyguladıkları güç tiplerini etkiler. Böylelikle bunlar, "ekonomik gelişim"in istikametine etki ederler ve bundan dolayı da "ekonomiyle bağlantılı"dırlar. Bilimimiz, *ekonomik* kültürel fenomenlere –ekonomik olmak ya da ekonomik olmamak gibi– belirli nedenler isnat ettiği ölçüde, "tarihsel" bilgiyi araştırır. Kültürel hayatın spesifik bir unsurunu (kültürel anlamı içerisinde ekonomik unsuru), çok çeşitli bağlamların içinden geçerek izlediği ölçüde de, belirli bir bakış açısından hareketle tarihsel bir yorum yapıyor ve kültürün daha tam bir tarihsel bilgisine ulaşma yolunda, kısmî bir resim, bir *ön* katkı sunuyor demektir.

Sosyal ekonomik *problemler*, ekonomik bir olayın sebep ya da sonuç olarak bir rol oynadığı her yerde ortaya çıkmazlar; zira problemler sadece ilgili faktörlerin anlamının *problematik* hâle geldiği durumlarda ortaya çıkarlar ve sadece sosyal-iktisadın yöntemleri kullanılarak kesin bir biçimde belirlenebilirler. Yine de buna rağmen, sosyal-iktisadın alanı son derece kapsamlıdır.

Tartışmalardan sonra dergimiz, şimdiye dek, betimsel iktisat, dar anlamıyla iktisat tarihi ve istatistik gibi disiplinimizin oldukça önemli bir dizi özel alanını ele almaktan genellikle imtina etti. Benzer şekilde, teknik malî meseleleri tartışmayı ve modern mübadele ekonomisindeki fiyatlara ve pazarlara dair teknik-ekonomik problemleri incelemeyi de başka dergilere bıraktı. Dergimizin çalışma alanı, yatırıma yönelmiş sermayenin modern toplumlardaki baskın rolü sonucu ortaya çıkmış belirli çıkar çatışmalarının ve çıkarlar örüntüsünün mevcut anlamı ve tarihsel gelişimi oldu. Bu sebeple o, dar anlamda "sosyal mesele" teriminin, yani modern işçi sınıfının mevcut toplumsal düzen içerisindeki yeri meselesinin işaret ettiği pratik ve tarihsel problemlerle kendisini sınırlandırmadı. Şüphesiz ki, Almanya'da 1880'lerde yaygın hâle gelen bu özel meseleye dönük ilginin bilimsel olarak ayrıntılı bir biçimde ele alınması, derginin en temel görevlerinden birisi olmak durumundaydı. Çalışma koşullarının pratik işleyişi Almanya'da yasamanın ve kamusal tartışmanın değişmez konusu hâline ne kadar çok gelirse, bilimsel incelemenin vurgusu da bu problemin daha evrensel boyutlarının analizine doğru o kadar çok kaymak zorundaydı. Dolayısıyla bunun, kültürümüzün ekonomik temellerinin kendine has doğasından kaynaklanan ve bu anlamıyla spesifik olarak modern olan tüm kültürel problemlerin analiz edilmesiyle doruğuna varması gerekliydi. Dergi daha sonraları, modern devletlerin diğer büyük sosyal sınıflarının ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin oldukça çeşitli, kısmen "ekonomiyle bağlantılı" kısmen de "ekonomi tarafından koşullanmış" koşullarıyla tarihsel, istatistikî ve teorik açılardan ilgilenmeye başladı. Bizler, *insan topluluğunun sosyal-ekonomik yapısı*nın ve buna ait tarihsel örgütlenme biçimlerinin *genel kültürel anlamı*na dönük bilimsel araştırmanın dergimizin temel amacı olduğunu ifade ettiğimizde, sadece bu yayın politikasından sonuçlar çıkarmış oluyoruz. Dergimizi *Archiv für Sozialwissenschaft*

[Sosyal Bilim Arşivi] olarak adlandırmaktan kastımız budur. Bu başlık, aynı problemlerin tarihsel ve teorik ele alınışına ve kelimenin en geniş anlamıyla "sosyal *politika*"yı teşkil eden pratik çözüme işaret etmeye yöneliktir. Dolayısıyla biz, "sosyal" kelimesini, günümüzün sosyal problemlerinin ona bahşettiği anlamda kullanma hakkından faydalanmaktayız. Eğer ki, insan hayatındaki olayları kültürel anlamları bakımından ele alan bu disiplinleri birisi "kültür bilimleri" olarak adlandırmak isterse, bu durumda bizim anladığımız anlamıyla sosyal bilim o kategoriye dâhildir. Bunun mantıksal içerimlerinin ne olduğunu daha sonra göreceğiz.

Kültürel hayatın *sosyal-ekonomik* veçhesinin seçilmesi, şüphesiz ki, temamızın oldukça kesin bir biçimde sınırlandırılması anlamına gelir. Kültürün burada aracılığıyla ele alındığı ekonomik (ya da yanlış adlandırıldığı şekliyle "materyalist") bakış açısının "tek-yanlı" olduğu söylenecektir. Bu doğrudur ve tek-yanlılık da kastîdir. Bilimsel çalışmanın görevinin, ekonomik yaklaşımın "tek-yanlılığı"nı, onu *genel* bir sosyal bilim yönünde genişleterek tedavi etmek olduğu inancı, aslolarak, "sosyal olma" ölçütünün (yani, kişiler arası ilişkilerin), ancak somut bir yüklemle birleştiğinde bilimsel problemlerin sınırlandırılması için gerekli spesifikliği elde ettiğini görememekten mustariptir. Aksi hâlde "sosyal olan", bir bilimin inceleme nesnesi olmak bakımından, kilise tarihi ve özellikle de bizzat kültürel hayatın normatif düzeninin en önemli formu olan devletle ilgilenen tüm disiplinlerin yanısıra, sözgelimi filolojiyi de doğallığında içine alacaktır. Sosyal-iktisadın bizzat "sosyal" ilişkilerle ilgilendiği olgusu, en az onu bir "genel sosyal bilim"in zorunlu ilk adımı olarak görmek kadar, onu biyolojinin bir parçası kılan yaşamsal fenomenlerle ilgisi vasıtasıyla ya da onu gelişen ve ilerleyen geleceğin astronomisinin bir parçası kılan, gezegenlerden biri üzerindeki olaylarla meşguliyeti vasıtasıyla da haklı çıkarılabilirdi. Oysa burada sözkonusu olan, "şeyler" arasındaki "gerçek" karşılıklı-bağlantılar değildir; muhtelif bilimlerin alanını tanımlayan *problemler* arasındaki *kavramsal* karşılıklı-bağlantılardır. Yeni problemlerin yeni yöntemlerle izlendiği ve doğruların bu münasebetle keşfedildiği yerde, kayda değer yeni bakış açılarına kapı açan yeni bir "bilim" ortaya çıkar.

Oldukça genel bir anlama sahip gibi görünen "sosyal" teriminin, kullanımı dikkatli bir biçimde incelendiği an, her ne kadar anlamı sıklıkla belirsiz olsa da belirgin biçimde tikel bir renge bürünüvermesi rastlantısal değildir. Bu terimin "genelliği", muğlaklığından kaynaklanır. Terim, genel bir anlam verildiğinde, kültürün belirli unsurlarının sahip olduğu *anlam*ın analiz edilebilmesini sağlayacak hiçbir spesifik *bakış açısı* sağlamamaktadır.

Tüm kültürel fenomenlerin "maddî" çıkar örüntülerinin bir ürününe ya da bir işlevine *indirgenebileceği* şeklindeki modası geçmiş görüşten kurtulmuş olmamıza karşın, yine de sosyal ve kültürel fenomenlerin özel olarak ekonomik koşullanmalarına ve sonuçlarına atıfla analiz edilmelerinin, yaratıcı verimliliğe sahip bilimsel bir ilke olduğuna ve titizlikle uygulanarak dogmatik sınırlamalardan kurtarıldığı durumda uzun bir zaman daha böyle kalacağına inanmaktayız. Bir *Weltanschauung* olarak ya da tarihsel gerçekliğin nedensel açıklamasına dönük bir formül olarak "materyalist tarih anlayışı" denen şeyi, emin adımlarla reddetmek gerekir. Ama tarihin ekonomik *yorumu*nun ilerletilmesi, dergimizin en önemli amaçlarından birisidir. Bu, daha fazla açıklanmayı gerektirmektedir.

Sözgelimi *Komünist Manifesto*'da görünen erken formuyla ham deha öğelerine sahip olan sözüm ona "materyalist tarih anlayışı", hâlihazırda sadece meslekten olmayanların ve amatörlerin zihinlerinde varlığını sürdürmektedir. Bu çevrelerde hâlâ, ekonomik nedenlerin bir yerde ya da bir biçimde etkin olduğu gösterilene (ya da böyleymiş gibi görülene) dek, tarihsel bir olayın nedensel açıklanmasına dönük ihtiyacın asla tatmin olmayacağını söyleyen tuhaf koşul sözkonusudur. Bunun herhangi bir olayda geçerli olduğunu gördüklerinde, en yıpranmış hipotezlere ve en genel ibarelere razı oluyorlar; zira bu durumda, ekonomik "faktör"ün "gerçek" faktör, tek "doğru" faktör ve "nihayetinde her yerde kesin sonuca ulaştıran" faktör olduğuna inanmaya duydukları dogmatik ihtiyaç tatmin edilmiş oluyor. Bu durum katiyen burayla sınırlı değildir. Filolojiden biyolojiye hemen her bilim, zaman zaman, sadece uzmanlaşmış bilimsel bilginin değil, aynı zamanda "*Weltanschauung*"un da kaynağı olduğu iddiasında bulunur. *Modern* ekonomik dönüşümlerin ve özellikle de "emek sorunu"nun kapsamlı sonuçlarının derin kültürel anlam/

öneminin etkisi altında, kaçınılmaz monistik eğilime sahip ve doğası gereği öz-eleştirel olmayan her düşünce biçimi, bu yolu izler.

Aynı eğilim şimdi, ulusların dünya hâkimiyeti için verdikleri politik ve ticarî mücadelelerin artan bir şiddetle sürdürülüyor olduğu antropolojide de ortaya çıkmaktadır. Burada, tüm tarihsel olayların "son tahlilde" irsî "ırksal özellikler" arasındaki etkileşimin ürünleri olduklarına dair yaygın bir inanç sözkonusudur. Zaten eleştirel olmayan "ulusal karakterler" tarifinin yerine, daha da az eleştirel olan, "doğa bilimleri"ne dayandırılmış bir "sosyal teoriler" karışımı ortaya konuyor. Bizler, kendi bakış açımızdan anlamlı olduğu kadarıyla, antropolojik araştırmalardaki gelişimi dergimizde dikkatle izleyeceğiz. Ümit edilir ki; kültürel olayların nedensel olarak "ırksal karakteristikler"e başvurularak açıklanmasının –tıpkı "çevre"ye ya da daha önceleri, "çağın koşulları"na yapılan atıfta olduğu gibi– cehaletimizi kanıtladığı bu durumun, sistematik eğitimin ürünü olan araştırmalar vasıtasıyla tedricen üstesinden gelinecektir. Bu araştırma biçimini engelleyecek bir şey varsa o da; hevesli amatörlerin, kültüre ilişkin bilgimize farklı bir şey, tarihsel gerçeklik içinde vuku bulan tekil somut kültürel olaylara, spesifik bakış açılarından hareketle seçilmiş kesin empirik verilerin incelenmesi aracılığıyla, *somut, tarihsel olarak* verili nedenleri kesin bir biçimde isnat etme olanağını genişletmekten daha iyi bir şey katabilecekleri vehmine kapılmalarıdır. Yalnızca bu katkıyı sunmayı başarabildikleri ölçüde, vardıkları sonuçlar ilgimizi çekebilir ve sadece o zaman "ırksal biyoloji", yeni bilimler bulmaya dönük modern tutkunun bir ürünü olmaktan daha fazla bir şey hâline gelebilir.

Ekonomik tarih yorumunun anlam/önemi problemi için de aynı şey geçerlidir. Eğer ki, her şeyin sınırsızca abartıldığı bir döneme ayak uydurularak, bu tarih yorumunun bilimsel değerinin azımsanması tehlikesi bugün mevcutsa, bunun sebebi, gerçekliğin ekonomik yorumunun, tüm kültürel fenomenlerin –yani, bizim için anlamlı olan her şeyin– son tahlilde ekonomi-tarafından-koşullanmış şeklinde açıklandığı "evrensel" bir kanon olarak uygulanır olduğuna inanan, eşi benzeri görülmemiş naifliktir. Bunun mevcut mantıksal formu, kesinlikle sarih değildir. Sıkı sıkıya ekonomik bir açıklama her nerede güçlüklerle karşılaşsa, onun genel geçerliliğini kesin ne-

densel etken olarak muhafaza etmek için muhtelif araçlar illa ki bulunur. Kimi durumlarda, ekonomik motivlere başvurarak açıklanabilir *olmayan* bir tarihsel olay, *tam da bu nedenden dolayı*, bilimsel bakımdan önemsiz bir "tesadüf" muamelesi görür. Başka bazı durumlarda ise, "ekonomik" teriminin tanımı tanınmaz hâle gelecek denli esnetilir; öyle ki, nasıl olursa olsun bir biçimde maddî araçların kullanımıyla ilişkili olan tüm insanî çıkarlar, bu tanımın kapsamına sokulur. Ekonomik bakımdan özdeş iki durumda –politik, dinî, iklimsel ve ekonomik-olmayan sayısız başka belirleyenden dolayı– farklı tepkilerin vuku bulduğu tarihsel bakımdan yadsınamaz bir gerçekse, bu durumda ekonomik olanın önceliğini muhafaza etmek adına, tüm bu etkenler, ekonomik etkenin üzerlerinde bir "neden" olarak iş gördüğü, tarihsel bakımdan arızî "koşullar"a indirgenirler. Gelgelelim, ekonomik tarih yorumuna göre "arızî" olan tüm bu etkenlerin, ekonomik etkeninkiyle aynı anlamda kendi yasalarını izledikleri aşikardır. Bu ekonomik-olmayan etkenlerin spesifik anlamını yakalamaya çalışan bir bakış açısından bakıldığında, mevcut *ekonomik* "koşullar"ın da tamı tamına aynı anlamda "tarihsel bakımdan arızî" oldukları pekala söylenebilirdi. Buna rağmen, ekonomik etkenin ayrıcalıklı önemini korumaya dönük revaçta teşebbüs, kültürel hayatın tekil öğeleri arasındaki istikrarlı etkileşimin, bu öğelerin birbirlerine ya da hepsinin arasından birisine (yani, ekonomik öğeye) nedensel ya da işlevsel olarak bağlı oldukları şeklinde yorumlanmasına dayanır. Ekonomik-*olmayan* belirli bir kurum belirli ekonomik sınıf çıkarlarının yararına işlev gördüğünde, sözgelimi belirli dinî kurumlar kendilerinin "kötü polis" olarak kullanılmalarına izin verdiklerinde ya da fiilen böyle olduklarında, tüm bir kurum ya bu işlev için yaratılmış bir şey olarak ya da –oldukça metafizik bir biçimde– ekonomik etkenden neşet eden "gelişimsel bir eğilim"in sevk ve idare ettiği bir şey olarak kavranır.

Ekonomik kültür analizinin amacına ilişkin bu yorumun, kısmen bilimsel ilgisini ekonomi-tarafından-koşullanmış belirli kültürel problemlere doğru yönelten belirli bir tarihsel idea-örüntüsünün ifadesi, kısmen de uzmanlaşmış bir bilim departmanının azgın şovenizminin ürünü olduğunu kanıtlamak için ayrıntıya girmek şu anda gereksizdir. Bunun günümüzde, en iyi ifadeyle, eskidiği aşikardır. Her şeyin *yalnızca* ekonomik sebeplerle açıklanması, *herhangi bir* kültürel

fenomenler alanı şöyle dursun, bizzat "ekonomik" alan açısından dahi herhangi bir anlamda kesinlikle kapsayıcı olamaz. Bir ulusun bankacılık tarihine ilişkin, açıklayıcı amaçlardan dolayı sadece ekonomik motivlerden örnekler veren bir tarih çalışması ilke olarak ne denli kabul edilemez ise, aynı şekilde Sistine Madonna'yı [Raphael'in Hazreti Meryem tablosunu], içinde yaratıldığı çağa ait kültürün sosyal-ekonomik temelinin bir sonucu olarak açıklamak da o denli kabul edilemezdir. Bu, örneğin kapitalizmi, kapitalist davranışın doğuşunda rol oynamış dinsel ideaların içeriğindeki belirli değişimlere atıfla açıklamaktan kesinlikle daha doğru değildir; aynı şekilde, politik bir yapının kendi coğrafî arka planından hareketle açıklanmasından da daha kapsayıcı değildir. Bu örneklerin *hepsinde*, ekonomik etkene atfetmemiz gereken önemin derecesi, belirli durumlarda anlam iliştirdiğimiz ve ilgilendiğimiz sözkonusu fenomenin ilgili spesifik öğelerine isnat etmemiz gereken nedenler kümesi tarafından belirlenir. Kültürel gerçekliğe dönük spesifik "bakış açıları"ndan hareketle –bizim örneğimizde, ekonomik koşullanması bakımından– yapılan *tek-yanlı* analiz, sadece teknik olarak mecbur kalınmış bir çare olarak haklılaştırılabilir ki bunun sebebi de, niceliksel bakımdan benzer olan neden kategorilerinin ve kavramlar ve hipotezlerden oluşturulmuş benzer şemaların (*begrifflich-methodischen Apparates*) sonuçlarını gözlemlemeye dönük eğitimin, işbölümünün bütün avantajlarını sunuyor olmasıdır. Bu, somut tarihsel olayların nedensel açıklaması açısından değerli olduğu kanıtlanmış karşılıklı-bağlantılara dair bilgiler üretmekte başarılı olduğu ölçüde, keyfîlik ithamından muaftır. Ancak her hâlükarda, tarihin saf ekonomik yorumunun "*tek-yanlılığı*" ve gerçekdışılığı, genel anlamıyla, kültürel gerçekliğin bilimsel bilgisi için genel olarak geçerli olan bir ilkenin sadece spesifik bir örneğinden ibarettir. Aşağıdaki tartışmanın temel görevi de, bu ilkenin mantıksal temellerini ve genel metodolojik içerimlerini açık kılmaktır.

Kültüre –ya da muhtemelen daha dar bir biçimde ama amaçlarımız açısından kesinlikle özsel bir farklılık yaratmayacak bir şekilde söylersek– "sosyal fenomenler"e yönelik, (bunların açıklayıcı amaçlardan dolayı, açıktan ya da zımnen, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde seçildiği, analiz ve organize edildiği) özel ve "tek-yanlı" bakış açılarından azade, yani mutlak anlamıyla "nesnel" hiçbir bilimsel

analiz sözkonusu değildir. Bunun sebepleri, sosyal hayatı düzenleyen hukukî ya da geleneksel normlara yönelik salt *formel* ele alma biçiminin ötesine geçmeye çalışan tüm sosyal bilim araştırmalarının bilişsel hedefinin karakterinde yatmaktadır.

Bizi ilgilendiren sosyal bilim tipi, somut *gerçekliğin empirik bilimi*dir (*Wirklichkeitswissenschaft*). Hedefimiz, içine girdiğimiz gerçekliğin karakteristik biricikliğini anlamaktır. Bir yandan, çağdaş tezahürleri içerisinde tekil olayların arasındaki ilişkileri ve taşıdıkları kültürel anlamı, öte yandan ise, bunların tarihsel olarak *başka türlü* değil de neden *böyle* olduklarını anlamak istiyoruz. İmdi, hayatın bizleri doğrudan doğruya somut durumlarla nasıl karşı karşıya getirdiği üzerine düşünmeye çalıştığımız an, bu bize, hem "içimizde" hem de "dışımızda" peş peşe ve bir arada beliren ve kaybolan sonsuz çeşitlilikte olaylar sunuyor. Bu çeşitliliğin mutlak sonsuzluğu, dikkatimizi tek bir "nesne"ye, sözgelimi somut bir mübadele edimine odakladığımızda dahi eksilmiyor gibi; bu "tekil fenomen"in *tüm* tekil bileşenlerine yönelik kapsayıcı bir tanımlamaya ciddi bir biçimde girişir girişmez, onu nedensel olarak açıklayan hiçbir şey söylemiyor gibiyiz. Sınırsız gerçekliğe yönelik, sınırlı insan zihninin gerçekleştirebileceği tüm analizler, şu zımnî varsayıma dayanıyor: Bu gerçekliğin sadece sonlu bir parçası, bilimsel araştırmanın nesnesini teşkil etmektedir ve sadece o parça, "bilinmeye değer" olmak bakımından "önemli"dir. Gelgelelim, bu parça hangi ölçütlere göre seçilmektedir? Çoğu zaman, kültür bilimlerinin kesin ölçütünün de, son tahlilde, belirli nedensel ilişkilerin "düzenli" tekrarı olduğu düşünülür. Olayların sonsuz sayıda çeşitlenmiş akışı içerisinde algılayabileceğimiz "yasalar", bu anlayışa göre, gerçekliğin bilimsel olarak "temel" veçhesini oluşturur. Nedensel bir ilişkiyi bir "yasa" olarak gösterdiğimiz an, yani kapsamlı tarihsel tümevarım aracılığıyla bunun evrensel bakımdan geçerli olduğunu gösterdiğimiz ya da bunu kendi öznel tecrübemize göre doğrudan ve somut bir biçimde makul kıldığımız zaman, pek çok benzer örnek kendisini bu şekilde elde edilen formül kapsamına yerleştirir. Her bir tekil örnekte bulunan ve "yasa" kapsamındaki öğelerin seçilmesi sonucu açıklanmadan bırakılan tüm öğeler, "yasalar" sistemi ileride mükemmelleştirildiğinde dikkate alınacak, bilimsel açıdan tamama ermemiş artıklar olarak

telakki edilir. Ya da alternatif şekliyle, "arızî" ve dolayısıyla bilimsel bakımdan önemsiz olarak görülürler, *çünkü* "yasa"mn yapısına uygun değildirler; başka bir deyişle onlar, tipik olaylar değildir ve bu yüzden de sadece "avare/beyhude merak"ın nesneleri olabilirler. Bundan dolayı, kültür bilimleri de dâhil tüm bilimlerin, uzak gelecekte dahi ulaşmak için uğraş vermeleri gereken şeylerle ilgili oldukları ve buna hizmet ettikleri idealinin, gerçekliğin "çıkarsanabileceği" bir önermeler sistemi olduğunu açıkça beyan eden tutumla, Tarih Okulu'nun* izleyicileri arasında dahi sürekli karşılaşırız. İyi bilindiği üzere, önde gelen doğa bilimcilerden biri, kültürel gerçekliğin bu türlü ele alınışının (olgusal olarak varılamaz olan) ideal hedefinin bir tür "*astronomi*" bilgisi olduğunu gösterebileceğine inanmaktaydı.

Bana sorarsanız, –her ne kadar hâlihazırda sık sık tartışılıyor olsalar da– bu meseleleri daha yakından inceleme zahmetinden kaçınmayalım derim. Atıfta bulunulan "astronomi" bilgisine dair vurgulanması gereken ilk şey, onun hiç de bir yasalar sistemi olmadığıdır. Tam aksine, bu bilginin önvarsaydığı yasalar, mekanik gibi başka disiplinlerden alınmıştır. Ama o, ayrıca, bu yasaların işleyişinin biricik bir *oluşum*da yol açtığı *tekil* sonucun ne olduğu sorusuyla da ilgilidir; zira bizim için *önemli/anlamlı* olan, bu tekil oluşumlardır. Bu bilginin "açıkladığı" ya da öngördüğü her tekil örüntü, sadece onu önceleyen bir başka tekil örüntünün sonucu olarak nedensel bir biçimde açıklanabilir. Çok uzak geçmişin kurşunî sisi içerisinde ne kadar geriye gidersek gidelim, yasaların uygulandığı gerçeklik daima aynı ölçüde *tekil*, aynı ölçüde yasalardan *çıkarsanamaz* kalacaktır. Hiçbir tekil karaktere sahip olmayan ya da günümüz dünyasının kozmik gerçekliğinden daha az tekil karaktere sahip olan, kozmik bir "tarihöncesi durum", elbette ki anlamsız bir kavram olacaktır. Gelgelelim, alanımız açısından, bazen doğal hukuktan türetilen, bazen de tarihsel "tesadüflerden/arızalardan" azade ekonomik-sosyal "tarihöncesi durum"la ilişkilendirilerek, "ilkel tarımsal komünizm", cinsel "gelişigüzel ilişki" vs. gibi fenomenlerle karakterize edilmiş "ilkeller"in gözlemlenmesi vasıtasıyla haklılaştırılan, tekil tarihsel

* Burada kastedilen, Alman Tarih Okulu'dur. (Ç. n.)

gelişmenin bir biçimde somutluğunu yitirerek kendini gösterdiği önermelerde benzer fikirlerden hiç mi iz yoktur?

Sosyalbilimsel ilginin kalkış noktası, şüphesiz ki, kültürel hayatımızın *gerçek*, yani somut, tekil-olarak-yapılanmış oluşumudur ve bu oluşum, onun bizzat tekil-olarak-yapılanmış evrensel ilişkileri içerisinde ve açıkça aynı şekilde tekil-olarak-yapılanmış diğer sosyal kültürel koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkan gelişimi içerisinde gerçekleşmiştir. Buradaki durumun, sınırlayıcı bir örnek olarak astronomiye atıfla (ki bu örneği aynı amaçla mantıkçılar da düzenli olarak kullanırlar) sergilediğimizde daha vurgulu bir biçimde görünür hâle geldiği aşikardır. Oysa astronomideki göksel kütleler, sadece *niceliksel* ve kesin veçheleriyle ilgimize mazhar olurlarken; sosyal bilimlerde bizi ilgilendiren şey, fenomenlerin *niteliksel* veçhesidir. Şunu da eklemek gerekir ki; biz, sosyal bilimlerde, psikolojik ve zihinsel (*geistig*) fenomenlere dönük, genel olarak sahih doğa bilimlerine ait şemaların çözebileceği ya da çözmeye çalıştığı problemlerden spesifik anlamda farklı tipte bir problem olan empatik anlamayla ilgilenmekteyiz. Buna rağmen, sözkonusu ayrımın kendisi, ilk bakışta göründüğü kadar ilkesel bir ayrım değildir. Saf mekaniği bir yana koyarsak, sahih doğa bilimleri dahi niteliksel kategoriler olmadan ilerleyemezler. Oysaki kendi alanımızda, en azından –kültürümüzün temeli olan– para-ekonomisine özgü fenomenlerin nicelikselleştirilebilir olduğu ve dolayısıyla da "yasalar" olarak formüle edilebilecekleri fikriyle (ki açıkça çarpıtılmış bir fikirdir) karşı karşıya gelmekteyiz. Son olarak bu, "yasa" tanımının genişliğine ya da darlığına, yani niceliksel olmadıkları için sayısal analize tâbi olmayan düzenliliklerin de bu tanıma dâhil olup olmadığına bağlıdır. Özellikle psikolojik ve zihinsel etkenlerin etkisi sözkonusu olduğu kadarıyla, rasyonel davranışa hükmeden *kuralların* tespiti her hâlükarda dışarıda bırakılamaz. Her şey bir yana, psikolojinin görevinin *Geisteswissenschaften* adına matematiğin rolüne benzer bir rol oynamak olduğunu iddia eden bakış açısı (ki bu iddiaya göre psikoloji, sosyal hayatın karmaşık fenomenlerini psişik durum ve sonuçları içerisinde analiz eder, bunları olası en temel psişik öğelerine indirger ve sonra da bu öğelerin işlevsel karşılıklı-bağımlılıklarını analize tâbi tutar), hâlâ ısrarla savunulmaktadır.

Böylelikle, sosyal hayatın psişik temellerinin, "mekaniği" değilse de, "kimya"sı yaratılmış olacaktır. Bu tür araştırmaların kültür bilimleri açısından değerli ve –herhangi bir biçimde– kullanışlı sonuçlar üretip üretemeyeceğine burada karar veremeyiz. Fakat bu, her hâlükarda, bizim anladığımız anlamıyla sosyal-ekonomik bilginin (yani, kültürel *anlamı* ve nedensel ilişkileri bakımından *gerçekliğin* bilgisinin), yinelenen ardışıklıklar arayarak hedefine ulaşmasının mümkün olup olmadığı sorusuyla alakasız olacaktır. Yine de buyurun, sosyal fenomenler arasındaki gözlemlenebilir ve tahayyül edilebilir tüm ilişkilerin bazı nihaî temel "etkenler" içerisinde analiz edilmesinde, psikoloji aracılığıyla ya da herhangi başka bir biçimde başarıya ulaştığımızı, bunlara dair kapsayıcı bir analiz ve sınıflandırma gerçekleştirdiğimizi ve sonra da bunların davranışını kapsayan sahih yasaları kesin bir biçimde formüle ettiğimizi varsayalım. Bu sonuçların, *tarihsel olarak* verili bir kültüre ya da gelişimi ve kültürel anlamı içerisinde bundan doğan (kapitalizm gibi) herhangi bir tekil safhaya dair bilgimiz açısından anlamı ne olacaktır? Bu, hayvan ve bitki dünyasının biyogenetik yönlerine dönük bilgimiz açısından organik kimya bileşimlerini anlatan bir ders kitabı ne kadar faydalıysa ancak o kadar faydalı olacaktır. Her iki örnekte de, kesinlikle önemli ve faydalı başlangıç adımları atılmıştır. Ama bunların hiçbirisinde, somut gerçeklik "yasalar"dan ve "etkenler"den çıkarsanamaz. Çünkü bu yapılırsa, canlı fenomenlerin içerisinde bazı yüksek gizemli güçler ("dominantlar", "entelekyalar" ve artık ne isim verilirlerse) ikamet etmeye başlar. Ancak bunun bizatihî kendisi bir problemdir. Gerçek sebep; gerçeklik analizinin, bizim için tarihsel bakımdan anlamlı olan bir kültürel fenomene biçim vermek için düzenlenmiş (farazî!) "etkenler"in içerisindeki *oluşumlar*la ilgili olmasıdır. Dahası, bu tekil oluşumu "nedensel olarak" "açıklamak" istiyorsak, aynı ölçüde tekil başka oluşumlara da başvurmamız ve onu bunlar temelinde sözkonusu (farazî!) "yasalar"ın yardımıyla açıklamamız gerekir.

Bu (farazî) "yasalar"ın ve "etkenler"in belirlenmesi, her hâlükarda, bizi istenen bilgi tipine yöneltebilecek pek çok işlemden sadece birisidir. Bu "etkenler"in tarihsel olarak verili tekil oluşumunun ve (içinde bulundukları tarihsel bağlam tarafından koşullanmış olan)

anlamlı somut etkileşimlerinin analiz edilmesi ve özellikle de bu anlamın türünün ve dayandığı temelin *anlaşılır kılınması*, yerine getirilmesi gereken sonraki görev olacaktır. Aslına bakılırsa bu görevi, başlangıçtaki analizi kullanarak yerine getirmek zorunludur; ama yine de bu, tamamen yeni ve *farklı* bir görevdir. Tarihsel olarak evrilen bu oluşumların *çağdaş bakımdan* önemli tekil niteliklerinin geçmişini mümkün olduğunca uzağa dek izlemek ve bunları önce gelen ve aynı ölçüde tekil oluşumlar vasıtasıyla tarihsel olarak açıklamak, üçüncü görev olacaktır. Son olarak, gelecekteki olası örüntülerin kestirilmesi de, akla yatkın bir dördüncü görev olacaktır.

Tüm bu amaçlardan dolayı, açıktır ki, sarih kavramlar ve bu (farazî) yasaların bilgisi, keşifsel araç olarak (ama sadece bu anlamda) büyük değer taşımaktadır. İşin doğrusu bunlar, sözkonusu amaç için son derece vazgeçilmezdir. Ancak bu işlev açısından dahi sınırlı yapıda oldukları, nihaî bir hususta aşikar hâle gelir. Bunu ifade etmek suretiyle, kültür bilimleri yönteminin nihaî özelliğine ulaşmış oluyoruz. Bizler, hayatın fenomenlerini kültürel anlamları aracılığıyla analiz eden disiplinleri, "kültür bilimleri" olarak adlandırmaktayız. Gelgelelim, bir kültürel fenomenler oluşumunun *anlamı* ve bu anlamın dayandığı temel, ne kadar kusursuz olursa olsun bir analitik yasalar sisteminden (*Gesetzesbegriffen*) türetilemez ve bununla anlaşılır kılınamaz; çünkü kültürel olayların anlamı, bu olaylara dönük bir *değer-yönelimi*ni önvarsayar. Kültür kavramı, bir *değer-kavramı*dır. Empirik gerçeklik, onu değersel idealarla ilişkilendirdiğimiz için ve bu ölçüde, bizim için "kültür" hâline gelir. O, bu değerle-ilişkiden dolayı bizim için anlamlı hâle gelen gerçeklik parçalarını ve sadece bu parçaları kapsar. Mevcut somut gerçekliğin sadece küçük bir kısmı, değerle-koşullanmış ilgimiz tarafından renklendirilmiştir ve bizim için anlamlı olan da sadece bu kısımdır. Sadece bu kısmın anlamlı olmasının sebebi, değerlerimizle bağlantılı olmalarından dolayı önemli olan ilişkileri ortaya koyuyor olmasıdır. O, yalnızca böyle olduğu için ve böyle olduğu ölçüde, tekil özellikleri içerisinde bizim için bilmeye değerdir. Gelgelelim bizim için neyin anlamlı olduğunu, empirik verilerin "önvarsayımsız" bir incelemesi aracılığıyla keşfedemeyiz. Aksine, onun bizim için anlamlı olduğunu kavramamız, bir araştırma *nesne*si hâline gelmesinin önkoşuludur. Anlamlılık elbette ki bu tür yasalarla

çakışmaz ve yasa ne denli genelse, çakışma da o denli azdır. Zira bir fenomenin bizim için taşıdığı spesifik anlam, şüphesiz ki onun diğer fenomenlerle paylaştığı ilişkilerde bulunur bir şey *değildir*.

Gerçekliğe, ona anlam yükleyen değerlerin güdümü altında yönelmiş ilginin odağı ve bu şekilde ele alınmış fenomenlerin kendi kültürel anlamlarına uygun bir biçimde seçilmesi ve sıralanması, gerçekliğin yasalar ve genel kavramlar aracılığıyla analiz edilmesinden tamamen farklıdır. Gerçekliğin bu iki tip analizinden hiçbirisi, bir diğeriyle zorunlu bir mantıksal ilişkiye sahip değildir. Bunlar, tekil örneklerde çakışabilirler ama eğer ki bunların ara sıra çakışmaları bizi bunların *ilkece* ayrı şeyler olmadıklarını düşünmeye sevk ederse, bu son derece fecî bir şey olacaktır. Bir fenomenin *kültürel anlamı*, örneğin mübadelenin bir para ekonomisindeki anlamı, onun modern kültürün temel bir öğesi olarak kitlesel bir ölçekte var olduğu gerçeğine tekabül ediyor olabilir. Gelgelelim, onun kültürel anlamını anlaşılabilir kılmak için, onun bu rolü oynadığı tarihsel gerçeğinin nedensel olarak açıklanması gerekir. Mübadelenin *genel* yönlerine ve piyasanın tekniğine yönelik analiz, –hayli önemli ve vazgeçilmez– bir *başlangıç görevi*dir. Ancak bu analiz tipi, mübadelenin modern dünya içerisindeki temel anlamını tarihsel olarak nasıl edindiği sorusunu yanıtsız bırakmakla kalmaz, ama diğer her şey bir yana, mübadele tekniğinin betimlenmesiyle ilgilenmemiz adına ve bu teknikle ilgilenen yalnız tek bir bilimin var olması adına, aslen ilgilendiğimiz olguyu, yani para-ekonomisinin *kültürel anlamı*nı da yanıtsız bırakır ki bu herhangi bir "yasa"dan türetilebilir bir şey değildir. Mübadelenin, satın almanın vs. *cinsil* [*generic*] *özellikleri*, hukukçuyu ilgilendirir; ancak biz, mübadelenin bugün kitlesel bir ölçekte var olduğu *tarihsel* gerçeğinin *kültürel anlamı*nı analiz etmekle ilgilenmekteyiz. Bir açıklamaya ihtiyaç duyduğumuzda, kültürümüzün sosyal-ekonomik veçhelerinin, sözgelimi mübadelenin bugünküyle kesinlikle aynı cinsil özellikleri gösterdiği antik çağlarınkinden nasıl ayrıldığını anlamak istediğimizde ve "para ekonomisi"nin anlamının nerede yattığı sorusunu sorduğumuzda, araştırmanın içerisine oldukça farklı tipte mantıksal türetim ilkeleri girer. Biz burada, ekonomik kitle fenomenlerinin genel özelliklerinin araştırılmasından edindiğimiz kavramları uygulayacağız; işin doğrusu bunları, kültü-

rümüzün anlamlı veçheleriyle alakalı oldukları kadarıyla, serimleme *aracı* olarak kullanacağız. Gelgelelim araştırmamızın *hedef*ine, ne kadar kesin olurlarsa olsunlar sözkonusu yasaların ve kavramların serimlenmesi vasıtasıyla ulaşmak mümkün değildir. Evrensel kavramsallaştırmanın nesnesinin ne olması gerektiği sorusu, "önvarsayımsız bir şekilde" cevaplanamaz; yalnızca, "ticaret" olarak adlandırdığımız şu sonsuz çeşitliliğin belirli kısımlarının kültür açısından taşıdığı *anlam*a atıfla cevaplanabilir. Biz, tarihsel bir fenomenin bilgisine ulaşmaya çalışıyoruz ve burada tarihselden kasıt, fenomenin kendi hususiyeti (*Eigenart*) içerisinde anlamlı olmasıdır. Ve bunun içindeki can alıcı öğe ise, ancak sonsuz çeşitte fenomenin yalnız sonlu bir parçasının anlamlı olduğu önvarsayımı kabul edildiğinde, tekil bir fenomenin bilgisinin mantıksal bakımdan anlamlı hâle gelebilmesidir. "Yasalar"ın tahayyül edilebilir en geniş bilgisi dahi, bizi şu soru karşısında biçare bırakır: Gerçekliğin en küçük dilimi için dahi yapılan bir *tanım* asla tamamen kapsayıcı olamıyorsa, bu durumda tekil bir olgunun *nedensel açıklama*sı nasıl mümkündür? Herhangi bir olay üzerinde etkide bulunan nedenlerin sayısı ve tipi daima sonsuzdur ve şeylerin içerisinde, bunlardan bazılarını dikkate değer olarak ayıracak hiçbir şey yoktur. Gerçekliği ciddi ciddi "önvarsayımlar olmaksızın" analiz etmeye çalışmanın varacağı tek sonuç, sayısız tekil olay hakkındaki "varoluşsal yargılar"ın oluşturacağı bir kaostur. Ve bu sonuç dahi sadece görünüşte mümkündür; zira bu kaostaki her bir tekil kavrayış, daha dikkatli sınandığında, asla bir yargı içerisinde tamamen ifade edilemeyecek sonsuz sayıda bileşen kavrayışı açığa çıkaracaktır. Ancak ve sadece, somut gerçekliğin her bir örnekte sadece *bir parçası*nın bizi ilgilendirdiği ve bizim için *anlamlı* olduğu (ki bunun tek sebebi, bu parçanın, aracılığıyla gerçekliğe yaklaştığımız kültürel değerlerle ilişkili olmasıdır) durumda, bu kaostan düzene varmak mümkündür. *Dolayısıyla, son* derece karmaşık olan somut fenomenlerin sadece bazı yanları –yani, genel bir *kültürel anlam* atfında bulunduğumuz yanları–, bilmeye değerdir. Sadece bunlar, nedensel açıklamanın nesneleridirler. Ve bu nedensel açıklama da aynı şeyi kanıtlar: Herhangi bir somut fenomenin tüm gerçekliği içerisinde *tamamen kapsayıcı* bir nedensel açıklaması, pratik açıdan imkansız olmakla kalmaz, gerçekte anlamsızdır

da. Biz sadece, tekil bir durumda, bir olayın "temel" özelliğine isnat edilmesi gereken nedenleri seçeriz. Bir fenomenin *bireyliğ*inin/*tekilliğ*inin sözkonusu olduğu yerde, nedensellik sorunu bir *yasalar* sorunu değil, somut nedensel *ilişkiler* sorunudur; bu, o fenomeni genel bir kural altındaki örnek bir durum olarak sınıflandırma sorunu değil, ona belirli bir örüntünün bir sonucu olarak isnatta bulunma sorunudur. Kısacası bu bir *isnat sorunu*dur. Bir "kültürel fenomen"in –bir "tarihsel tekil"in[2]– ele alındığı her durumda, nedensel *yasaların* bilgisi, araştırmanın *amacı* değil sadece bir *aracı*dır. O, bir fenomenin (kültürel bakımdan anlamlı olan bir tekilliğin) ilgili bileşenlerinin somut nedenlerine dönük nedensel isnadı kolaylaştırır ve mümkün kılar. Nedensel yasaların bilgisi, şimdiye dek sadece buna ulaştığı kadarıyla, somut ilişkilere dönük bilgimiz açısından değerli olmuştur. Ve yasalar ne denli "genel", yani ne denli soyut olurlarsa, tekil fenomenlere dönük nedensel isnada ve daha dolaylı olarak, kültürel olayların anlamının anlaşılmasına o denli az katkıda bulunabilirler.

Tüm bunlardan ne sonuç çıkar?

Elbette ki bu, *evrensel* önermelerin bilgisinin, soyut kavramların inşasının, düzenliliklerin bilgisinin ve *"yasalar"* formüle etme çabasının kültür bilimlerinde hiçbir bilimsel meşruiyete sahip olmadıkları anlamına gelmez. Tam tersine, tarihçilerin bilgisi eğer sadece somut nedenlere somut sonuçlar isnat etmekten ibaretse, bu durumda herhangi bir tekil sonuca dönük *geçerli* bir isnat, *"nomolojik" bilgi*yi –yani yinelenen nedensel ardışıklıkların bilgisini– uygulamaksızın genel olarak imkansız olacaktır. Bir ilişkinin biricik tekil bir bileşeninin somut bir durumda bir sonuçtan nedensel olarak sorumlu olduğuna karar verilsin ya da verilmesin, sözkonusu nedensel açıklama, şüpheli durumlar açısından sadece, ondan ve aynı bileşimin açıklamayla alakalı diğer bileşenlerinden *genellikle* beklenen sonuçlar hesaplanarak tesis edilebilir. Başka bir deyişle, ilgili nedensel öğelerin *"yeterli"* sonuçlarını, bu türden herhangi bir sonuca varırken göz önünde bulundurmak gerekir. (Kelimenin en geniş anlamıyla) bir

2 Disiplinimizin metodolojisinde hâlihazırda zaman zaman kullanılmakta olan ve daha kesin formülasyonuyla artık mantıkta da yaygınlaşmaya başlayan bu terimi kullanacağız.

tarihçinin, şahsî tecrübeyle bilenmiş ve analitik yöntemlerle eğitilmiş muhayyile gücünü kullanarak, bu isnadı belirli makul bir tarzda ne ölçüde yerine getirebileceği ve bunu mümkün kılacak özel disiplinlerin yardımına ne ölçüde başvurması gerektiği, kişiden kişiye değişir. Gelgelelim her yerde ve dolayısıyla karmaşık ekonomik süreçler alanında da, genel bilgimiz ne denli kesin ve kapsamlı olursa, isnadın *kesinliği* de o denli büyük olur. Bu önerme; bizim burada, istisnasız tüm sözüm ona "ekonomik yasalar" da dâhil, sahih doğa bilimlerindeki daha dar anlamıyla "yasalar"la ilgilenmediğimiz ama bunun yerine, kurallar olarak ifade edilmiş *yeterli* nedensel ilişkilerle ve "nesnel olasılık" kategorisinin uygulanmasıyla ilgilendiğimiz gerçeğiyle asla çelişmez. Bu tür düzenliliklerin tesisi, bilginin *amacı* değil, *aracıdır*. Günübirlik tecrübede düzenli olarak yinelenen bir ilişki bir "yasa" olarak formüle edilsin veya edilmesin, bu bütünüyle her bir tekil örnek açısından ayrı ayrı kararlaştırılması gereken bir amaca uygunluk meselesidir. Yasalar, sahih doğa bilimlerinde, bu bilimler *evrensel anlamda geçerli* oldukları ölçüde önemli ve değerlidirler. Kendi somutlukları içerisinde tarihsel fenomenlerin bilgisi açısından ise, en genel yasalar, içerikten en yoksun olanlar bunlar oldukları için, en değersiz olanlardır. Bir terimin geçerliliği –ya da etki alanı– ne denli kapsamlı ise, olası en geniş sayıda fenomenin genel öğelerini kapsamak adına, bizi gerçekliğin zenginliğinden o denli uzaklaştırır; onun ister istemez mümkün olduğunca soyut ve bu yüzden de içerikten *yoksun* olması gerekir. Kültür bilimleri açısından, evrensel ya da genel olanın bilgisi asla kendinde değerli değildir.

Yukarıdan çıkarılacak sonuç şudur: Bilimin idealinin empirik gerçekliği "yasalar"a indirgemek olduğu tezine göre hareket edildiğinde, kültürel olayların "nesnel" analizi anlamsızdır. Bu analiz, sıkça iddia edildiğinin aksine, örneğin kültürel ya da psişik olaylar yasalara "nesnel anlamda" daha az uydukları için anlamsız değildir. Bu, başka birkaç nedenden dolayı anlamsızdır: İlkin, sosyal yasaların bilgisinin, sosyal gerçekliğin bilgisi olmayıp, zihnimizin bu amaca ulaşmak için kullandığı muhtelif çarelerden birisi olmasından dolayı; ikinci olarak da, somut gerçeklik örüntülerinin belirli *tekil* somut durumlar açısından bizim için taşıdığı *anlam* temeline dayanmaksızın, *kültürel* olayların bilgisinin kavranamaz olmasından

dolayı. Bunun *hangi* anlamda ve *hangi* durumlarda ortaya çıktığı, bize herhangi bir yasa aracılığıyla ifşa edilmemiştir; o, her bir tekil örnekte hangi "kültür"ü gördüğümüzün ışığında, *değer-idealarına* göre belirlenmiştir. "Kültür", dünyevî sürecin anlamsız sonsuzluğunun sonlu bir parçasıdır; *insanların* üzerine anlam ve önem atfettiği bir parçadır. *Belirli tikel* bir kültürü ölümcül düşman olarak gören ve "doğaya dönmeye" çalışan insan açısından dahi bu geçerlidir. O insan, ancak içinde yaşadığı kültüre kendi değerleri açısından baktıktan ve onu "çok yumuşak" bulduktan sonra, bu bakış açısına sahip olabilir. Bu salt anlamıyla mantıksal-formel bir olgudur ve tüm tarihsel kendiliklerin (*historische Individuen*) mantıksal olarak "değer-biçici idealar"da zorunlu kökleri olduğundan bahsettiğimizde kendini gösterir. Tüm bir *kültür bilimi*nin transandantal önvarsayımı, belirli bir tikel kültürü ya da herhangi bir genel "kültürü" *değerli* bulmamıza değil, tam aksine bizlerin, dünyaya dair bilinçli bir duruş sergileme ve ona *anlam* katma kapasitesine ve iradesine sahip *kültürel varlıklar* olmamıza dayanır. Bu anlam her ne olursa olsun, bizi, insan varoluşunun belirli fenomenlerini kendi ışığında yargılamaya ve bunlara (olumlu ya da olumsuz bakımdan) anlamlı şeyler olarak tepki vermeye sevk edecektir. Bu tutumun içeriği her ne olursa olsun, sözkonusu fenomenler bizim için kültürel anlama sahiptirler ve sadece bu anlam, bilimsel ilgiyi haizdir. Dolayısıyla burada, kültürel bilginin (modern mantığın terminolojisini izlersek) *değer-biçici idealar* (*Wertideen*) tarafından koşullandığını söylediğimizde, sadece *değerli* fenomenlere kültürel anlam atfedilebileceği görüşü gibi kaba saba yanlış anlamalara maruz kalmayacağımızı umuyoruz. Fuhuş, en az din ya da para kadar *kültürel* bir fenomendir. Her üçü de kültürel fenomenlerdir ve bunun sebebi de sadece, onların varoluşlarının ve tarihsel olarak büründükleri formun dolaylı ya da dolaysız bir biçimde kültürel *ilgi/çıkarlarımıza* temas etmesi ve ilgili kavramlar aracılığıyla analiz edilen gerçeklik kısmına *anlam* atfeden değer-biçici idealar tarafından odağa taşınmış problemlerle ilgili bilgiye ulaşmak için bizi gayrete getirmesidir: Her üçü de bunu yerine getirdikleri ölçüde birer kültürel fenomendir.

Kültürel gerçekliğin tüm bilgisi, görülebileceği üzere, daima *belirli bakış açılarından* hareketle edinilmiş bilgidir. Tarihçiden ve sosyal

araştırmacıdan, bir ilk önvarsayım olarak, önemli şeyler ile önemsizler arasına ayrım koymalarını talep ederek, bu ayrımı koymak için gerekli "bakış açısı"na sahip olmak zorunda olduklarını söylediğimizde, onların, gerçek dünyanın olaylarını nasıl bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde evrensel "kültürel değerler"le ilişkilendirdiklerini ve nasıl tam da bizim için anlamlı olan ilişkileri seçtiklerini anlamak zorunda olduklarını kastetmiş oluyoruz. Bu bakış açılarının "olguların kendisinden" türetilebilecekleri fikri durmadan tekrarlanıyorsa, bunun sebebi, mutlak bir sonsuzluktan ufak bir parça olarak seçtiği ve bizzat *ilgilendiği* kendi inceleme nesnesine bilmeden aracılığıyla yaklaştığı değer-biçici idealardan dolayı bunun böyle olduğunun farkında olmayan uzmanın kendini naif biçimde aldatmasıdır. Olayın tekil özel "veçheler"inin her zaman ve her yerde vuku bulan bu seçimiyle bağlantılı olarak, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde, kültürbilimsel çalışmanın, şu sıkça duyulan iddia (bilimsel bir çalışmanın içinde gerçekten değerli olan, onun "kişisel" öğesidir ve kişiselliğin, eğer varlığını haklılaştırmak isteniyorsa, her çalışmada beyan edilmesi gerekir, şeklindeki iddia) aracılığıyla atıfta bulunulan sözkonusu öğesi de ortaya çıkar. Kuşkusuz, araştırmacının değer-biçici ideaları olmaksızın, inceleme nesnesinin seçiminde hiçbir ilke ve somut gerçekliğin hiçbir anlamlı bilgisi sözkonusu olmayacaktır. Araştırmacının belirli kültürel olguların anlamı hakkında yargısı olmaksızın, nasıl ki somut gerçekliği analiz etmeye dönük tüm çabalar kesinlikle anlamsız kalıyorsa, aynı şekilde, onun kişisel inançlarının yönü ve değerlerin zihninin prizmasında uğradığı kırılma da, onun çalışmasına yön verir. Ve bilimsel dehanın araştırmanın nesnesiyle ilişkilendirdiği değerler, sadece neyin "değerli" sayılacağına dair değil ama aynı zamanda fenomenler içerisinde neyin anlamlı ya da anlamsız, neyin "önemli" ya da "önemsiz" olduğuna dair tüm bir çağın "kavrayış"ını belirleyebilir, yani buna karar verebilir.

Bundan dolayı, bizim anladığımız anlamıyla kültür bilimi, yalnızca kültürel *anlam* atfettiğimiz olaylarla (dolaysız olmasa dahi) belirli bir ilişkiye sahip gerçeklik bileşenleriyle bizzat ilgilendiği kadarıyla, "öznel" önvarsayımlar içerir. Yine de bu, niceliksel bir karaktere sahip anlamlı somut (*individueller*) doğa olaylarının bilgi-

siyle kesinlikle aynı anlamda, tamamen *nedensel* bir bilgidir. Resmî-hukukî bir görüşün eskilerden gelen eğiliminin kültür bilimlerinde yol açtığı pek çok kafa karışıklığı arasında yakın dönemde ortaya çıkanı; tüm ekonomik hayatın hukukî ya da geleneksel olarak *düzenlenmiş formlar* içerisinde meydana gelmek zorunda olduğunu, tüm bir ekonomik "gelişme"nin yeni *hukukî* formların yaratılması için verilen bir mücadele biçimini almak zorunda olduğunu ifade eden bir dizi zekice fakat yanlış argüman aracılığıyla "materyalist tarih anlayışı"nı "çürütme" çabasıdır. Böylelikle bu gelişmenin sadece etik ilkeler aracılığıyla anlaşılabilir olduğu söylenebilir ve dolayısıyla bu, sözkonusu izahata göre, her tür "doğal" gelişmeden kökten bir biçimde farklıdır. Bundan dolayı, ekonomik gelişmenin bilgisinin, karakter itibarıyla "teleolojik" olduğu söylenir. Şu muğlak "gelişme" teriminin ya da en az onun kadar muğlak "teleoloji" teriminin sosyal bilimlerdeki anlamını tartışmaya gerek duymaksızın şunu ifade etmek gerekir ki, bu tür bir bilginin, sözkonusu bakış açısının varsaydığı anlamıyla ille de "teleolojik" olması gerekmez. Normatif olarak düzenlenmiş hukukî *ilişkiler*in ve hatta bizzat normların kültürel anlamı, mevcut hukukî normların resmen tanındığı koşullarda dahi, kökten devrimci değişimlere maruz kalabilir. Doğrusu, kişi bir an için geleceğe dair hayallere gark olmak istese, sözgelimi, sonuca varmak için herhangi bir bilinçli "mücadele" olmaksızın ve kanunlarımıza tek bir paragraf dahi eklenip çıkarılmaksızın "üretim araçlarının toplumsallaştırıldığı"nı, hukuken düzenlenmiş birtakım ilişkilerin temelden ve pek çok durumda bütünüyle ortadan kalkarcasına değiştiğini teorik olarak gözünde canlandırabilirdi; bu durumda hukukî normların birçoğu *pratik olarak* anlamsız hâle gelirdi ve tüm kültürel anlamları da tanınmayacak derecede değişirdi. *De lege ferenda* [önerilen, arzu edilen hukuka dair] tartışmalar, "materyalist tarih anlayışı" tarafından haklılaştırılabilir bir biçimde göz ardı edilebilir; çünkü aslında bu anlayışın temel önermesi, hukukî kurumların *anlam*ının kaçınılmaz değişime tâbi olduğudur. Tarihsel gerçekliği nedensel olarak anlamaya dönük kılı kırk yaran emeğin talî önemde olduğunu düşünenler, bu anlamı göz ardı edebilirler; ama bunun yerini bir tür "teleoloji"nin alması imkansızdır. Bize göre "amaç", bir eylemin *neden*i hâline gelmiş bir *sonucun* kavranmasıdır.

Biz, anlamlı bir sonuç üreten ya da üretebilecek her nedeni dikkate aldığımız için, bunu da göz önünde tutarız. Bunun spesifik anlamını oluşturan yegane şey, insan davranışını yalnızca *gözlemlemek*le kalmayıp, onu anlayabilecek olmamız ve bunu da arzulamamızdır.

Kuşkusuz, tüm değer-biçici idealar "öznel"dir. Bir ailenin şeceresine dönük "tarihsel" ilgi ile, bir ulus ya da tüm bir insanlık için çağlar boyu ortak olan, tasavvur edilebilir en büyük kültürel fenomenlerin gelişimine dönük "tarihsel" ilgi arasında, her birimiz için farklı bir düzen içerisinde düzenlenmiş sonsuz bir "anlam" derecelendirmesi sözkonusudur. Ve elbette ki bunlar, insanların zihinlerine hükmeden kültürün ve ideaların karakterine uygun olarak, tarihsel anlamda değişkendirler. Ama açıktır ki bundan, kültür bilimlerindeki araştırmanın sadece, başkaları için değil de yalnız tek bir kişi için *geçerli* olmak anlamında "öznel" olan sonuçlara ulaşabileceği sonucu çıkmaz. Sadece, bu soruların farklı kişileri ne derece ilgilendirdiği değişkenlik gösterir. Başka bir deyişle, araştırma nesnesinin seçimini ve bu araştırmanın nüfuz etmeye çalıştığı sonsuz nedensel ağın kapsamı ve derinliğini belirleyen şey, araştırmacıya ve çağına hükmeden değer-biçici idealardır. Yol gösterici "bakış açısı", araştırmanın *yöntem*i açısından, araştırmada kullanacağımız kavramsal şemanın *inşası*nda büyük önemi haizdir. Ne var ki araştırmacı, bunların *kullanım* tarzı açısından, herhangi başka bir yerde olduğu gibi burada da, düşüncesinde taşıdığı normlara bağlıdır. Zira bilimsel hakikat, kesinlikle, hakikati *arayan* herkes için *geçerli* olan şeydir.

Gelgelelim, zaman zaman tarihçiler arasında dahi galebe çalan bir fikrin, yani kültür bilimlerinin hedefinin, gerçekleşmekten ne kadar uzak olursa olsun, gerçekliği *kalıcı* ve *evrensel* anlamda geçerli bir tür sınıflandırma içerisinde sentezleyebilecek ve tekrar tümdengelimle çıkarsayabilecek, kapalı bir kavramlar sistemi inşa etmek olduğu fikrinin anlamsızlığı buradan doğar. Sonsuz sayıda olayların seli, sonu gelmez bir biçimde sonsuzluğa doğru akmaktadır. İnsanları daima kendilerini yeniden ama farklı renklerde şekillendirmeye sevk eden kültürel problemler ve bu alanın, bizim açımızdan anlam ve önem kazanmış, yani bir "tarihsel tekil" hâline gelmiş somut olayların sonsuz akışı içerisindeki sınırları, durmaksızın değişime tâbidir. Gözlem ve bilimsel analizi mümkün kılan ente-

lektüel bağlamlar değişim gösterirler. Entelektüel hayatta görülecek Çin usulü bir kemikleşme, insansoyunu, hayatın sonsuzluğa doğru durmadan akışı hakkında yeni sorular soramaz hâle getirmediği müddetçe, kültür bilimlerinin kalkış noktası, sonsuz gelecek boyunca değişebilir olarak kalacaktır. Sistematik bir kültür bilimi, ele alması gereken problemlerin kesin, nesnel anlamda geçerli ve sistematik tespitini yapması anlamında dahi, kendi başına anlamsız olacaktır. Gerçekliğin kendi biricik karakteri içerisinde anlamlı olmakla "kültür" hâline geldiği göz önüne alınırsa, bu tür bir teşebbüs, yalnızca, spesifik olarak tekilleşmiş, heterojen ve birbirinden tamamen farklı çok sayıda bakış açısının bir derlemesini üretebilirdi.

Bu uzun tartışma burada tamamlandığına göre, son olarak, kültürel bilginin "nesnelliği" üzerine yapılan mülahazalar içerisinde *metodoloji*yle alakalı meseleye dönebiliriz. Soru şudur: Tüm diğer bilimler gibi bilimimizin de kullandığı *kavramlar*ın mantıksal işlevi ve yapısı nedir? Nihaî probleme özel atıfla yeniden ifade edersek, soru şudur: Kültürel gerçekliğe dönük bilgimiz açısından, *teori*nin ve teorik kavramsallaştırmanın (*theoretische Begriffsbildung*) önemi nedir?

İktisat, daha önce gördüğümüz üzere, en azından temel ilgi odağı açısından, bir "teknik" idi. Bundan kastımız; iktisadın, gerçekliği, en azından görünürde sarih ve sabit bir pratik değer-biçici bakış açısından, yani nüfusun "zenginliği"nin artmasından hareketle gözlemlediğidir. Öte yandan iktisat, büyük doğa yasası şemasını ve onsekizinci yüzyılın rasyonalist *Weltanschauung*'unu işin içine soktuğu için, ta en başından itibaren bir "teknik"ten daha fazla bir şeydi. Bu *Weltanschauung*'un, gerçekliğin teorik ve pratik olarak rasyonelleştirilebileceğine iyimser bir inanç besleyen doğası, kendiliğinden-aşikar sayılan bu bakış açısının *problematik* karakterinin keşfedilmesini *engellediği* kadarıyla, önemli bir sonuç verdi. Toplumun rasyonel analizi, doğa biliminin modern gelişimiyle ne ölçüde yakın bağlantı içerisinde ortaya çıkmışsa, tüm bir yaklaşım yöntemi açısından da ona o ölçüde bağlı kaldı. Teknik olarak ve dolaysızca uygulanabilir şeylere yönelik doğa bilimlerindeki pratik değer-biçici tutum, ta en başından itibaren, antik dönemden miras alınmış ve incelikle işlenmiş bir umutla, yani metafizik *geçerlilik* ve matematiksel *form*dan oluşmuş bir *kavramsal* sistem aracılığıyla gerçeklik bütünlüğünün

saf "nesnel" (yani, tüm tekil olumsallıklardan azade) ve monistik bir bilgisine erişme umuduyla yakından bağlantılıydı. Genelleyici soyutlama yöntemi ve empirik analize dayalı yasa formülasyonu aracılığıyla bu umudun gerçekleştirilebileceği düşünülüyordu. Değer-biçici bakış açılarına bağlı olan, klinik tıp gibi doğa bilimleri ve dahası uzlaşımsal anlamıyla "teknoloji" denen şey, bütünüyle pratik "hüner-ler" hâline geldiler. Bu arada, onların uğruna mücadele verdikleri değerler de, sözgelimi hastanın sağlığı, somut bir üretim sürecinin teknik bakımdan kusursuzlaştırılması vs., onların hepsi açısından sabitlenmiş oldu. Kullandıkları yöntem, yalnızca, teorik disiplinlerin formüle ettiği yasaların uygulanmasından ibaretti. Amaç verili olduğunda, somut pratik sorunların (örneğin bir hastalık vakası, bir teknik problem vs.) genel olarak geçerli yasaların özel örneklerine ilerlemeci bir biçimde indirgenmesi, teorik bilgideki genişlemenin teknik-pratik olanaklardaki genişlemeyle yakından bağlantılı ya da özdeş olduğu anlamına gelmekteydi.

Modern biyoloji, gerçekliğin bizi *tarihsel açıdan*, yani tüm somutluklarıyla ilgilendiren yönlerini, (özne hakkındaki temel her şeyi, evrensel olarak geçerli bir yasalar şeması içerisinde –gerçekte değilse de en azından görünüşte– içeren) evrensel olarak geçerli bir evrim ilkesinin kapsamına soktuğunda, bu, tüm bilimlerdeki tüm değer-biçici bakış açılarının nihaî alacakaranlığı gibi görünüyordu. Zira tarihsel olay denen şey, gerçeklik bütünlüğünün bir parçası olduğu için, tüm bilimsel çalışmaların önkoşulu olan nedensellik ilkesi, tüm olayların genel olarak geçerli "yasalar" içerisinde analiz edilmesini gerektiriyor göründüğü için ve bu fikri ciddiye alan doğa bilimlerinin ezici başarısından dolayı, bilimsel çalışmanın sanki olayların *yasalarını* keşfetmekten başka makul bir anlamı yokmuş gibi görünüyordu. Bilimsel bakış açısından bakıldığında, fenomenlerin sadece "yasalar"la bağlantılı yönleri temel alınabilirdi ve somut "tekil" olaylar da sadece "tipler" olarak, yani sadece yasaları temsil eden örnekler olarak düşünülebilirdi. Bu tür olayların kendilerine dönük ilgi, "bilimsel" bir ilgi olarak görülmüyordu.

İktisattaki bu natüralist monizme inanma-istencinin önemli yankılarını takip etmek burada imkansızdır. Sosyalist eleştiri ve tarihçilerin çalışmaları başlangıçtaki değer-biçici bakış açılarını dönüştür-

meye başladığında, bir yandan zoolojik araştırmanın zinde gelişimi, öte yandan Hegelci tümmantıkçılık [*panlogism*]*, kavram ile gerçeklik arasındaki ilişkiye dönük açık ve tam bir anlayışa ulaşmaktan iktisadı alıkoydu. Sonuç, bizi ilgilendirdiği kadarıyla şu oldu: Natüralist dogmanın sirayet etmesine karşı gösterilen, (Fichte'den beri) Alman idealizmden kaynaklı güçlü direnc ve Alman Tarih Okulu'nun hukuk ve iktisattaki başarısına rağmen, ve kısmen tam da Tarih Okulu'nun çalışmalarından dolayı, belirli can alıcı problemler açısından hâlâ natüralist bakış açısının üstesinden gelinememiştir. Disiplinimiz açısından hâlen problematik olan "teori" ve "tarih" ilişkisini, bu can alıcı problemlerin içerisinde görmekteyiz.

"Soyut"-teorik yöntem, bugün dahi, empirik-tarihsel araştırma ile arasındaki, köprü kurulamaz ve görünüşe göre uzlaştırılamaz bir uçuruma işaret etmektedir. Bu yöntemi savunanlar, gerçekliğin tarihsel bilgisinin yerine yasalar formülasyonunu ikame etmenin ya da tam tersine, en katı anlamıyla yasaları sadece tarihsel gözlemleri üst üste koyarak inşa etmenin metodolojik olarak imkansız olduğunun tamamıyla doğru bir biçimde farkındadırlar. O hâlde, bu yasalara ulaşmak için (ki onlar bilimin, en yüksek hedef olarak, buna yönelmesi gerektiğine emindirler), tüm gerçekliğiyle insan eylemlerinin yapısına dair dolaysız bir farkındalığa daima sahip olmamız gerektiğini kabul etmek durumundadırlar. Bu durumda --onlara göre– bilim, insan davranışını aksiyomatik apaçıklıkla doğrudan kavranabilir hâle getirebilir ve böylece onun yasalarını ifşa edebilir. Ne var ki bilginin tek sahih biçimi (dolaysızca ve sezgiyle aşikar olan yasaların formüle edilmesi), aynı zamanda, doğrudan gözlemlenmeyen olaylara geçiş imkanı veren tek biçimdir de. Bu yüzden, en azından ekonomik hayatın temel fenomenleriyle ilgili olduğu kadarıyla, sahih doğa bilimlerininkilere benzer bir soyut ve dolayısıyla salt formel önermeler sisteminin inşası, sosyal hayatın karmaşıklığını analiz etmenin ve entelektüel bakımdan zapt altına almanın tek aracıdır. Bu teoriyi yaratan kişinin *ilk* ve *tek* bilgi olarak resmettiği "yasalar"ın bilgisi ile tarihsel bilgi arasın-

* Dilimizde eskiden "mantıkıyye-i külliyye" olarak da karşılanan terim, her şeyin mantıksal ilişkilerden meydana geldiğini, toplumsal gelişmenin yasalarının mantık yasaları olduğunu savunan öğretiye işaret eder. (Ç. n.)

daki temel metodolojik ayrıma rağmen, o kişi şimdi, soyut teorinin önermeleri açısından (gerçekliğin "yasalar"dan *çıkarsanabilirliği* anlamında) empirik *geçerlilik* iddiasında bulunmaktadır. Kuşkusuz o, başlı başına soyut iktisat yasalarının empirik gerçekliği anlamında değil de, eşit ölçüde "sahih" teoriler tüm diğer ilgili faktörler açısından ayrı ayrı inşa edildiğinde, tüm bu soyut teorilerin bir arada nesnenin hakikî gerçekliğini –yani, o nesne hakkında bilmeye değer ne varsa hepsini– içermesi gerektiği anlamında bu iddiada bulunur. Sahih iktisat teorisi, *tek bir* psişik motivin işleyişiyle ilgilenirken, diğer teorilerin görevi, tüm diğer motivlerin yol açtığı davranışı, farazî geçerliliği arzulayan benzer türde önermelerle formüle etmektir. Bundan dolayı; bu diğer teorilerin, görünüşte fizik bilimi önermeleri izlenerek, verili gerçek öncüllerden niteliksel olarak ifade edilmiş sonuçlar çıkarsamaya, yani amaçlar verili olduğu için araçlarla ilgili ekonomik davranışa geçerli bir biçimde uygulanabileceğini söyleyen ve zaman zaman iktisat teorileri –örneğin fiyata, kâra, ranta vs. ilişkin soyut teoriler– tarafından da dile getirilen akıl almaz iddia, sarih bir biçimde "sona erdirilmiştir". Bu iddia, bu sonuca en basit örnekte dahi olsa ulaşabilmek için, mevcut tarihsel gerçeklik bütünlüğünün, tüm nedensel ilişkileriyle birlikte, "verili" varsayılması ve bilindik farz edilmesi gerektiğini görmekte başarısız olmuştur. Oysa *bu* bilgi tipi sonlu insan zihni tarafından erişilebilir olsaydı, soyut teori hiçbir bilişsel değere sahip olmazdı. Kültür bilimlerindeki her kavramın sahih doğa bilimlerindekilerle benzer olması gerektiğini söyleyen natüralist önyargı, bu teorik inşanın (*theoretische Gedankengebilde*) anlamını yanlış anlama sonucuna sürüklenmektedir. Bunun, spesifik bir "dürtü"nün (açgözlülük dürtüsünün) psikolojik olarak yalıtılmasına ya da spesifik bir insan davranışı ilkesinin (sözüm ona ekonomik ilkenin) yalıtık biçimde incelenmesine dair bir mesele olduğuna inanılmaktadır. Soyut teori, sanki psikolojik *aksiyomlar*a dayanıyormuş gibi, ve tarihçiler tarafından, sanki bu aksiyomların geçersizliğini göstermek ve ekonomik olayların seyrini psikolojik ilkelerden türetmek adına *empirik* bir psikolojiye çağrıda bulunuyormuş gibi görülmektedir. Biz bu noktada, (hâlihazırda yaratılması gereken) sistematik bir "sosyal psikoloji" biliminin kültür bilimlerinin ve bilhassa da sosyal iktisadın gelecekteki temeli olarak

taşıdığı öneme ilişkin inancın ayrıntılı bir eleştirisine girmek istemiyoruz. İşin doğrusu, ekonomik fenomenleri psikolojik bir biçimde yorumlamaya dönük bugüne dek girişilmiş kısmen zekice teşebbüsler her hâlükarda göstermektedir ki, prosedür, psikolojik niteliklerin analiziyle başlayıp ardından sosyal kurumların analizine doğru ilerlemez; tam tersine, psikolojik önkoşullara ve kurumların yarattığı sonuçlara vukufiyet, bu sonuncuların kesin bilgisini ve bunların yapısına dönük bilimsel analizi önvarsayar. Nitekim yalnızca somut durumlarda psikolojik analiz, kurumların tarihsel kültürel *koşullanmaları*na ve kültürel *anlamları*na dair bilgiyi derinleştirmede değerli bir katkı sağlayabilir. Bir kişinin bir sosyal durumda gösterdiği psişik davranışın ilginç yönleri, her bir örnekte, sözkonusu durumun özel kültürel anlamına göre özel biçimlerde tekilleşmiştir. Bu, psişik motiv ve itkilerin hayli somut ve son derece heterojen yapısına dair bir meseledir. Sosyal-psikolojik araştırma, muhtelif ve tamamen farklı *tekil* tiplerdeki kültürel öğeleri, empatik anlamamız tarafından yorumlanamaz olmalarına atıfla incelemeyi gerektirir. Kalkış noktası olarak tekil kurumların bilgisini alan sosyal-psikolojik araştırma aracılığıyla, gitgide, kurumların psikolojik bir tarzda nasıl anlaşılabileceğini öğreneceğiz. Ancak kurumları psikolojik yasalardan çıkarsamayacak ya da onları temel psikolojik fenomenler vasıtasıyla açıklamayacağız.

Dolayısıyla, soyut teorik önermelerin psikolojik doğrulanmasına ilişkin sorunu merkeze alan yaygın polemik, "açgözlülük dürtüsü" ve "ekonomik ilke" vs. sözkonusu olduğunda, beyhude hâle gelmiş durumdadır.

Soyut teori önermelerinin tesis edilmesi açısından, temel psikolojik motivlerden yapılacak "çıkarsamalar"a dair görünüşe göre tek mesele de budur. Gerçekte sözkonusu önermeler, kültür bilimlerine özgü ve belli ölçüde zarurî olan bir kavram-inşası biçiminin spesifik bir örneğidir. Bu noktada bunu daha ayrıntılı bir biçimde tanımlamaya değer; zira bu münasebetle, teorinin sosyal bilimlerdeki anlam/önemine dair temel soruyu daha yakından ele alabiliriz. Bununla birlikte, örnek olarak alıntıladığımız ya da ima ettiğimiz *şu* belirli analitik kavramların, hizmet etmeleri gereken hedeflere uyup uymadıkları, yani gerçekten uygun olup olmadıkları meselesini, bir daha

açmamak üzere tartışma dışı bırakıyoruz. Sözgelimi çağdaş "soyut teori"yi daha fazla geliştirmenin ne derece gerekli olduğu sorusu, nihayetinde, başka problemlerin yanısıra bizzat bununla da ilgilenmesi gereken bilimin stratejisine dair bir sorudur. "Marjinal fayda teorisi" pekala "marjinal fayda yasası" altında kapsanabilir.

Soyut iktisat teorisi içinde, tarihsel fenomenlerin "*idealar*"ı olarak tanımlanan sentetik inşaların bir örneğini bulmaktayız. Bu bize, mübadele ekonomisi, serbest rekabet ve sıkı sıkıya rasyonel davranış ilkelerine göre organize olmuş bir toplumun koşulları altında, meta piyasasındaki olayların ideal bir resmini sunar. Bu kavramsal örüntü, tarihsel hayatın belirli ilişki ve olaylarını, içsel bakımdan tutarlı bir sistem olarak kavranan bir bileşim içerisinde bir araya getirir. Bu inşanın kendisi, kelimenin tam anlamıyla, gerçekliğin belirli öğelerinin analitik olarak vurgulanmasıyla ulaşılmış bir *ütopya*ya benzer. Bunun empirik verilerle ilişkisi sadece şundan ibarettir: Mezkur soyut inşanın atıfta bulunduğu tipte piyasa-koşullu ilişkilerin bir ölçüde gerçeklikte var olduğunun keşfedildiği ya da böyle farz edildiği yerde, biz bu ilişkinin *karakteristik* özelliklerini, bir *ideal-tip*e atıfla, pragmatik olarak *sarih* ve *anlaşılır* hâle getirebiliriz. Bu işlem, açıklayıcı amaçların yanısıra keşifsel amaçlar açısından da vazgeçilmez olabilir. İdeal-tipik kavram, *araştırma* içerisinde isnatta bulunma becerimizi geliştirmemize yardım edecektir: O, bir "hipotez" *değildir* ama hipotezlerin oluşturulmasına rehberlik sağlar; gerçekliğin bir *betimleme*si de değildir ama bu türden bir betimlemeye sarih ifade yolları sağlamayı amaçlar. Dolayısıyla o, bir mübadele ekonomisine dayanan, *tarihsel olarak* verili modern toplumun "idea"sıdır ve bizim tarafımızdan, ortaçağ "kent ekonomisi" ideası "cinsil" bir kavram olarak inşa edilirken kullanılanlarla tamamen aynı mantıksal ilkeler aracılığıyla geliştirilmiştir. Bunu yaptığımızda, "kent ekonomisi" kavramını, gözlem altındaki tüm kentlerde fiilen mevcut ekonomik yapıların bir ortalaması olarak değil, bir *ideal-tip* olarak inşa etmiş oluruz. Bir ideal tip, bir ya da daha fazla bakış açısının tek-yanlı *vurgulanma*sıyla ve bu tek-yanlı vurgulanmış bakış açılarına uygun olarak birleşik bir *analitik* inşa (*Gedankenbild*) içine yerleştirilmiş dağınık, ayrık, az çok mevcut ve bazen de namevcut çok sayıda *somut tikel* fenomenin sentezlenmesiyle oluşturulur. Bu zihinsel inşayı,

kavramsal saflığa sahip şekliyle, gerçekliğin herhangi bir yerinde empirik olarak bulmak mümkün değildir. Bu bir *ütopya*dır. Tarihsel araştırma, her bir tekil durumda, bu ideal-inşanın gerçekliğe ne derece yaklaştığını ya da uzaklaştığını, örneğin belirli bir kentin ekonomik yapısının ne ölçüde bir "kent-ekonomisi" olarak sınıflandırılması gerektiğini belirleme göreviyle karşı karşıyadır. Dikkatli bir biçimde uygulandıklarında bu kavramlar, araştırma ve serimleme açısından bilhassa faydalıdırlar. "Zanaat" "ideası", fiilen içinde bulunmayan belli özellikler bir araya getirilmek suretiyle nasıl ki bir ütopya içerisinde ele alınabilirse, tamamen aynı biçimde, oldukça farklı çağların ve ülkelerin endüstriyel girişimlerindeki muğlak, karmaşık durum da, temel eğilimleri vurgulanmak suretiyle, tutarlı bir ideal-inşa içerisinde ele alınabilir. Bu durumda ideal-tip, orada ifade edilmiş bulunan idea (*Gedankenausdruck*) ile ilişkili olur. Tüm ekonomik ve hatta entelektüel etkinlik dallarının kurallarca yönetildiği bir toplum tasvir edilebilir ki, ideal-tipik "zanaat" sistemi karakterize edilirken de aynı ilke uygulanmış gibidir. Bununla birlikte, ideal-tipik "zanaat" sisteminin yanına, modern geniş ölçekli endüstrinin belirli özelliklerinden hareketle soyutlanmış, aynı ölçüde ideal-tipik bir kapitalist üretim sistemi bir antitez olarak konup bunlar birbirleriyle de karşılaştırılabilir. Bu temelde, bir "kapitalist" kültürün, yani sermaye yatırımının hâkim ilke olduğu bir kültürün ütopyası tarif edilebilir. Bu işlem, kendine has yönleriyle modern maddî ve entelektüel kültürün belirli tikel, somut olarak farklı özelliklerini, bakış açımıza göre tamamen kendinde-tutarlı olacak bir ideal inşa içerisinde vurgulayacaktır. Şu hâlde o, *kapitalist kültür "idea"sı*nın tasviri olacaktır. Bu işlemin yürütülebilir olup olmadığını ve nasıl yürütülebileceğini şimdilik göz ardı etmeliyiz. *Hiçbiri* bir diğerine benzemeyen ve *hiçbiri* empirik gerçeklik içerisinde fiilen mevcut bir ekonomik sistem olarak gözlemlenemez olan, fakat yine de *her biri*nin kapitalist kültür "idea"sınm bir temsili olduğunu iddia edebileceği bu türde çok sayıda (aslında, oldukça çok sayıda) ütopya geliştirmek mümkündür ya da daha doğrusu, bunun böyle olduğunu kabul etmek zorunludur. Bunlardan *her biri*, kültürümüzün empirik gerçekliğine ait (temel özellikleri açısından anlamlı olan) belirli özellikleri gerçekten içine aldığı ve bunları birleşik bir ideal-inşa

içerisinde bir araya getirdiği ölçüde, kapitalist kültür "idea"sının bir temsili olduğunu iddia edebilir. Zira bizi kültürel fenomenler olarak ilgilendiren bu fenomenler, onlarla ilişkilendirdiğimiz oldukça farklı türde değer-biçici idealar bakımından da bizim için ilgi çekicidir. Bunları bizim açımızdan anlamlı kılabilecek "bakış açıları" madem ki bu kadar farklıdır, o hâlde tikel bir kültürün ideal-tipik bir görünüşünün inşasına giren özelliklerin seçiminde oldukça farklı ölçütler uygulanabilir.

Bu türden ideal-tipik inşaların, oluşturmak istediğimiz biçimiyle *empirik* bir bilim açısından anlamı nedir? Buradan daha ileriye gitmeden önce şunu vurgulamamız gerekir: Etik bir *buyruğun*, yani var olması "gereken"e dair bir "model"in ideasını, kelimenin sıkı sıkıya mantıksal anlamıyla "ideal" olan analitik inşadan dikkatli bir biçimde ayırt etmek gerekir. Buradaki mesele, tahayyülümüzün makul bir şekilde motive olmuş ve dolayısıyla da "nesnel olarak mümkün" kabul ettiği ve nomolojik bakış açısından bakıldığında *uygun* görünen ilişkiler inşa etme meselesidir.

Tarihsel gerçekliğin bilgisinin "nesnel" olguların "önvarsayımsız" bir kopyası olabileceği ya da böyle olması gerektiği önermesini kabul eden herkes, ideal-tipin değerini inkar edecektir. Mantıksal anlamda "önvarsayımsızlık" diye bir şeyin sözkonusu olmadığını ve bir kanun maddesinden ya da dokümanter bir kaynaktan alınmış en basit pasajın dahi sadece "anlam"a ve nihayetinde değer-biçici idealara atıfla bilimsel bir anlama sahip olabileceğini fark edenler bile, bu tür herhangi bir tarihsel "ütopya" inşasını, hiç değilse tarihsel araştırmanın özerkliğini tehlikeye atan ve her hâlükarda beyhude bir uğraş olan serimleyici bir araç şeklinde mütalaa ederek pek fazla ciddiye almayacaktır. Oysaki gerçekte, sadece kavramsal bir oyunla mı *yoksa* bilimsel olarak verimli bir kavramsallaştırma metodu ve *teori*-inşasıyla mı uğraştığımız, asla *a priori* bir biçimde belirlenemez. Burada sadece tek bir ölçüt sözkonusudur ki o da, somut kültürel fenomenleri kendi karşılıklı-bağlılıkları içerisinde, kendi nedensel koşulları içerisinde ve kendi *anlamları* içerisinde ortaya koymaktır. Soyut ideal-tiplerin inşası, kendi başına bir amaç olarak değil, bir *araç* olarak önerilmektedir. Gelgelelim, tarihsel açıklamanın kavramsal öğelerine dair hakkıyla yerine getirilmiş her inceleme göstermektedir ki; tarih-

çi, somut ilişkilerin yalın tespitinin ötesine geçmeye ve "karakterize etmek" üzere en basit tekil olayın dahi kültürel *anlamı*nı belirlemeye teşebbüs ettiği an, kesin ve sarih olarak yalnızca ideal-tip biçiminde tanımlanabilir olan kavramları kullanmak *zorunda*dır. "Bireycilik", "emperyalizm", "feodalizm", "merkantilizm", "uzlaşımsal" [*conventional*] vs. gibi kavramlar ve aracılıklarıyla gerçekliği analitik ve empatik olarak anlamaya çalıştığımız benzer karakterdeki sonsuz sayıda kavram, somut bir fenomenin "önvarsayımsız" *tarif*i aracılığıyla mı yoksa çok sayıda somut fenomende *ortak* olan özelliklerin soyut sentezi aracılığıyla mı inşa edilmiştir? Tarihçinin sözcük dağarcığındaki yüzlerce kelime, uygun ifadeyi bulmaya dönük bilinçsizce hissedilen ihtiyacı ve somut olarak hissedilmekle birlikte açıkça üzerine düşünülmemiş anlamı karşılamak için yaratılmış muğlak inşalardan ibarettir. Başta betimsel siyaset tarihi alanındakiler olmak üzere çok sayıda olayda, bu inşaların muğlaklığı, sunumun açıklığına zarar veren bir şey olmamıştır. Okurun, her bir durumda tarihçinin zihnindeki şeyi illa ki *hissetmesi* ya da yazarın ilgili kavramın *belirli* bir anlamını sözkonusu somut duruma özel atıfla kullandığı fikriyle tatmin olabilmesi, yeterli görülmüştür. Gelgelelim, kültürel bir fenomenin anlamını apaçık bir biçimde değerlendirme ihtiyacı ne denli büyükse, sadece tikel biçimde değil ama aynı zamanda sistematik biçimde tanımlanmış sarih kavramlarla iş görme ihtiyacı da o denli kendini dayatır. Bu tür sentetik tarihsel terimlerin, *genus proximum* ve *differentia specifica* şemasına* uygun bir biçimde "tanımlanması" doğallığında anlamsızdır. Yine de buyurun bunun üzerine düşünelim. Kelimelerin anlamlarını tespit etmenin bu tür bir biçiminin, yalnızca, tasım kullanan aksiyomatik disiplinlerde bulunması gerekir. Bu kavramların kendi bileşenleri içerisinde basit bir "betimsel analiz"i diye bir şey ya yoktur ya da sadece aldatıcı bir biçimde vardır; zira bu bileşenlerden *hangisi*nin aslî sayılması gerektiği sorusu hemen kendini gösterir. Kavramın içeriğinin cinsil bir tanımı araştırıldığında, geriye kalan şey sadece, yukarıda açıklandığı anlamıyla ideal-tiptir. Bu, tarihsel gerçekliğe ve hatta "hakikî" gerçekliğe dahi tekabül etmeyen bir kavramsal inşadır (*Gedankenbild*). O, gerçek bir durumu ya da

* Bir tanımlama şemasıdır: Bir kavramın daha yüksek yakın cinsi (*genus proximum*) ile onu bu cinsten ayırt eden tür ayrımını (*differentia specifica*) belirtmede kullanılır. (Ç. n.)

eylemi bir *örnek* olarak kapsayacak bir şema olarak dahi iş görmeye pek uygun değildir. O, gerçek durum ya da eylemin, belli anlamlı bileşenlerinin açıklanması için kendisiyle *karşılaştırıldığı* ve incelendiği salt ideal bir *sınırlayıcı* kavram olarak bir anlama sahiptir. Bu tür kavramlar, nesnel olasılık kategorisini uygulayarak aracılığıyla ilişkiler formüle ettiğimiz inşalardır. Gerçekliğe yönelmiş ve onun tarafından disipline edilen tahayyülümüzün uygunluğu, bu kategori aracılığıyla *muhakemeye tâbi tutulur*.

Özellikle bu işlevi içerisinde ideal-tip, tarihsel bakımdan biricik oluşumların ya da bunların tekil bileşenlerinin cinsil kavramlar aracılığıyla analiz edilmesine dönük bir çabaya işaret eder. Bunun için gelin, örnek olarak "kilise" ve "mezhep" kavramlarını alalım. Bunlar, saf ve sınıflandırıcı bir biçimde, karakteristiklerden oluşan bileşimlere ayrıştırılabilirler; bu ayrıştırma vasıtasıyla, sadece bunlar arasındaki farklılıklar değil ama aynı zamanda kavramın içeriği de sürekli akışkan kalmak zorundadır. Ancak eğer "mezhep" kavramını cinsil bir biçimde, mesela "mezhepçilik ruhu"nun modern kültür açısından sahip olması gereken belli önemli kültürel anlamlara atıfta bulunarak formüle etmek istersem, bu durumda her ikisi de sözkonusu etkilerle yeterli nedensel bir ilişki içerisine gireceği için, her ikisinin karakteristikleri de *özsel* hâle gelir. Dolayısıyla kavramlar, her hâlükarda, ya tümden ya da sadece tekil örneklerde tam kavramsal *bütünlüğe* ulaşmış göründükleri ölçüde, ideal-tipik hâle gelirler. Herhangi başka bir yerde olduğu gibi burada da, saf hâliyle sınıflandırıcı olmayan her kavram, gerçeklikten kopar. Ancak bilgimizin gidimli [*discursive*] doğası, yani gerçekliği sadece bir entelektüel tadilatlar zinciri aracılığıyla kavrayabildiğimiz gerçeği, bu tür bir kavramsal kısaltmayı zorunlu kılar. Tahayyülümüz, sarih kavramsal formülasyonları bir *araştırma* aracı olarak kullanmaktan çoğu zaman imtina ediyor olabilir. Gelgelelim serimlemeyle ilişkili olduğu kadarıyla ve serimlemenin sarih olması istendiği ölçüde, kültürel analiz alanında kesin formülasyonların kullanılması, pek çok durumda kesin bir zorunluluktur. Bunu her kim tamamen göz ardı ederse, kendisini kültürel fenomenlerin formel veçhesiyle, mesela hukuk tarihiyle sınırlandırmak zorundadır. Hukukî normlar evreni, elbette ki açıkça tanımlanabilirdir ve tarihsel gerçeklik açısından (*hukukî*

anlamda!) geçerlidir. Ne var ki bizim anladığımız anlamıyla sosyal bilim, pratik *anlam*la ilgilenir. Bu anlam ise, hemen her zaman, sadece empirik verileri ideal bir sınırlayıcı örnekle ilişkilendirerek sarih bir biçimde kavranabilir. Eğer ki (kelimenin en geniş anlamıyla) tarihçi bu tür ideal tipleri bir "teorik inşa" olarak inşa etme çabasını, somut keşifsel hedefleri açısından faydasız ya da gereksiz oldukları gerekçesiyle reddederse, bu tutumunun kaçınılmaz sonuçları, ya benzer başka kavramları sözlü olarak formüle etmeksizin bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde kullanması ya da belli belirsiz "hissedilir olan"ın diyarında saplanıp kalması olacaktır.

Fakat hiçbir şey, natüralist önyargılardan ileri gelen bir şey olarak, teori ile tarihi *birbirine karıştırmak*tan daha tehlikeli değildir. Bu karışıklık kendisini ilkin, tarihsel gerçekliğin "hakikî" içeriğinin ve özünün bu tür teorik inşalarda resmedildiği inancında; ikinci olarak bu inşaların, tarihin içinde yatmaya zorlanacağı bir zorba yatak [*procrustean bed*] olarak kullanılmasında; üçüncü olarak da bu tür "idealar"ın gerçek "güçler" olarak, olayların akışının ardında işleyen ve bizzat tarih içerisinde sonuca ulaşan bir "hakikî" gerçeklik olarak varsayılmasında açığa vurur.

Bu sonuncu tehlike özellikle büyüktür; zira bizler de, öncelikli olarak, bir çağda yaşayan -ve dolayısıyla o çağın kültürünün bileşenleri olmak bakımından anlam taşıyan-, kitleleri ya da en azından tarihsel olarak önemli sayıda insanı etkilemiş düşünce ve idealleri o çağın "ideaları" olarak anlamaya alışkınızdır. İmdi, bu meselenin iki yönü vardır: İlk olarak, pratik ya da teorik düşüncenin bir eğilimi olmak anlamında "idea" ile, bir çağın ideal-*tipik* resmine ulaşmak için inşa edilmiş keşifsel bir araç olmak anlamında "idea" arasında bazı ilişkiler bulunmaktadır. Bir çağın belirli karakteristik sosyal fenomenlerinden soyutlanabilecek, belirli durumlara dair bir ideal tip, aynı zamanda, o çağda yaşayan insanların zihinlerinde, pratik hayatta uğruna mücadele verilmesi gereken bir ideal olarak ya da belirli sosyal ilişkileri düzenleyen bir kural olarak yer almış olabilirdi (ve işin doğrusu, hemen her zaman böyle olur). Yukarıda tartıştığımız ortaçağ "kent ekonomisi" modern ideal-tipiyle ilişkili olan "tedarik" (*Nahrungsschutz*) "ideası" ve pek çok kilise hukuku doktri-

ni (bilhassa da Aquinalı Thomas'ınkiler) açısından bu durum geçerlidir. Aynı şey, iktisadın şu çok konuşulan "temel kavramı" (ekonomik "değer") için de geçerlidir: Skolastik felsefeden Marksizm'e varana değin, nesnel olarak "geçerli" bir değer ideası, yani bir *etik buyruk* ideası, fiyat oluşumunun empirik sürecinden çıkarsanan bir soyutlamanın içine karıştırılmıştır. Metaların "değer"inin doğa yasasının belirli ilkeleri aracılığıyla belirlenmesi gerektiği anlayışı, kültürün – ki sadece Ortaçağ'ın kültürünün de değil– gelişimi açısından sonsuz öneme sahip olmuştur ve hâlâ da olmaktadır. Bu ayrıca, fiilî fiyat oluşumunu da oldukça çarpıcı bir biçimde etkilemektedir. Fakat *teorik* kavramdan kastedilmiş ve kastedilebilecek olan şey, *yalnızca* ideal-tipik inşalar aracılığıyla sarih bir biçimde açık kılınabilir. Klasik teorinin "Robinson Crusoe öncülleri"ni hakir görenler, bunları daha iyi kavramlarla, bu bağlamdaki anlamıyla daha açık kavramlarla değiştiremiyorlarsa, kendilerini zapt etmelidirler.

Dolayısıyla, insanların davranışlarına hükmeden tarihsel olarak belirlenebilir idea ile, buna uygun ideal-*tip*in soyutlanabileceği tarihsel gerçeklik bileşenleri arasındaki nedensel ilişki, elbette ki, hatırı sayılır sayıda farklı biçim alabilir. Gözlemlenmesi gereken temel nokta, bunların her ikisinin de, *ilke olarak*, kökten farklı şeyler olduklarıdır. Ancak hâlâ meselenin bir başka yönü sözkonusudur: Belirli bir çağdaki nüfusun davranışına hükmeden, yani insanların davranışlarının belirlenmesinde somut etkiye sahip olan sözkonusu idealar, bir parça karmaşık bir inşa sözkonusu ise, ancak ideal tip formunda kesin bir biçimde formüle edilebilirler; çünkü o, belirsiz ve durmadan değişen insan kitlelerinin zihinlerinde empirik olarak mevcuttur ve biçim ve içeriğin, açıklık ve anlamın onların zihinlerindeki sonsuz sayıda çeşitli nüansını içinde taşır. Ortaçağın belirli bir döneminde yaşayan bireylerin ruhsal hayatlarına ait öğeler, örneğin bu bireylerin "Hıristiyanlığı" olarak adlandırabileceğimiz şey eğer tamamen resmedilebilseydi, sonsuz derecede farklılaşmış ve hayli çelişkili idea ve duygu bileşimlerinden oluşan bir kaos teşkil ederdi. Ortaçağ kilisesinin kesinlikle bir inanç birliği oluşturabilme ve özellikle yüksek bir derecede hüküm sürebilme yetisine sahip olduğu gerçeğine rağmen, bu durum geçerlidir. Bu kaos içerisinde (yine de sabit bir kavram olarak kullanmak zorunda olduğumuz) Ortaçağ "Hıristiyanlığı"nın ne

olduğunu ve Ortaçağ kurumlarında bulduğumuz bu "Hıristiyan" öğelerin nereye dayandığını sorarsak eğer, her tekil örnekte olduğu gibi burada da, kendimizin yarattığı saf bir analitik inşayı uygulamakta olduğumuzu görürüz. Bu; iman şartlarına, kilise hukukuna ve göreneklere dayalı normlardan, davranış kurallarından ve bir "idea"nın içinde erittiğimiz sonsuz sayıda somut karşılıklı-ilişkiden oluşmuş bir birleşimdir. Bu, ideal-tip kavramlarını uygulamaksızın tutarlılığa ulaşmamızın mümkün olmadığı bir sentezdir.

İçinde bu tür "idea"lar sunduğumuz kavramsal sistemin mantıksal yapısı ile empirik gerçeklikte dolaysızca verili olan şeyler arasındaki ilişki, hatırı sayılır derecede değişkenlik gösterir. Bu ilişki, bir ya da birkaç basitçe formüle edilmiş teorik ana ilkenin (örneğin Calvin'in kader öğretisinin ya da açıkça tanımlanabilir etik postülaların) insan davranışına hükmettiği durumlar sözkonusu olduğunda görece basittir; öyle ki, bu tezlerden mantıksal olarak çıkarsanabilecek bir idealar hiyerarşisi içerisinde "idea"yı analiz edebiliriz. İdeaların saf mantıksal anlamıyla sahip oldukları ikna edici gücün anlamı ne kadar önemli olursa olsun –ki Marksizm, bu tip bir güç açısından sıradışı bir örnektir–, yine de insanların zihinlerinde vuku bulan empirik-tarihsel olayların aslen mantıkla değil *psikoloji*yle koşullanmış olarak anlaşılması gerektiği, elbette ki kolayca göz ardı edilir. Temel ana ilkeler ve postülaların, hâlâ mantıksal ya da müşterek bir biçimde bunlardan türetilmiş idealar tarafından hükmedilen insanların zihinlerindeki yaşamları son bulduğu vakit, tarihsel olarak etkili ideaların bu tür sentezlerinin ideal-tipik karakteri çok daha açık bir biçimde ortaya çıkar; çünkü tarihsel ve orijinal anlamıyla temel olan "idea", ya ölmüştür ya da genellikle, yaygın nüfuza sadece en geniş içerimleri açısından ulaşmıştır. Sentezin *bizim yarattığımız* bir "idea" olduğu basit gerçeği; bu temel ana ilkelerin, açık bilinç düzeyine ya oldukça kusurlu bir biçimde çıktığı ya da hiç çıkmadığı durumlarda ya da en azından açıkça işlenmiş idea bileşimleri biçimini almadığı durumlarda, çok daha çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar. Biz bu işlemi benimsediğimizde (ki çoğu zaman olan budur ve olması da gerekir), bu idealarla, sözgelimi belirli bir dönemin "liberalizm"iyle veya "Metodizm"le veyahut da "sosyalizm"in entelektüel açıdan inceltilmemiş bir çeşidiyle ilgilenmeye başlarız

ve bunu, kalkış noktası olarak kabul ettiğimiz ekonomik çağların sentetik "ilkeler"iyle aynı karaktere sahip bir *saf* ideal tip aracılığıyla yaparız. Serimlenmesi gereken ilişkiler ne denli kapsamlı ve bunların sahip olduğu *anlam* da ne denli çok-yanlı olursa, bunların kavramsal bir sistem içindeki kapsamlı sistematik serimi o denli ideal-tip karakterine yaklaşır ve bu tür *tek bir* kavram aracılığıyla iş görme ihtimali de o denli azalır. Bu tür durumlarda, yeni ideal-tipik kavramlar inşa ederek anlamın sürekli *yeni* veçhelerini keşfetmeye dönük sıklıkla tekrarlanan teşebbüsler, tamamen doğal ve kaçınılmazdır. Sözgelimi Hıristiyanlığın "öz"üne ilişkin tüm serimlemeler, sadece empirik olarak mevcut olguların tarihsel betimlemesi şeklinde davranmaya niyetlenildiğinde zorunlu olarak oldukça görece ve problemli bir geçerliliğe sahip olan ideal tiplerdir. Öte yandan bu tür serimlemeler, gerçeklikle *karşılaştırma yapmaya* ve gerçekliği *ölçüp biçmeye* dönük kavramsal araçlar olarak kullanıldıklarında, araştırma açısından büyük değere ve serimleyici hedefler açısından da yüksek sistematik değere sahiptirler. Bunlar, bu hedefe ulaşmada olmazsa olmazdır.

Bu tür ideal-tipik serimlemelerde zımnen içerilen bir başka epey karmaşık anlam daha vardır. Bunlar sürekli, sadece *mantıksal* anlamda değil *pratik* anlamda da ideal-tipler olmaya çalışırlar ya da bilinçsizce böyle olurlar; yani bunlar aynı zamanda, –örneğimizden devam edersek– araştırmacının bakış açısından *olması gereken* şeyleri ve *ona göre ilelebet değerli oldukları için* Hıristiyanlıkta "aslî" olan şeyleri içeren *model tipler*dir de. Eğer ki bu bilinçli ya da –daha sıklıkla olduğu gibi– bilinçsiz bir durumsa, bu durumda bunlar, araştırmacının *değer-biçici bir biçimde* Hıristiyanlıkla *ilişkilendirdiği* idealleri içerirler. Bu idealler, o araştırmacıyı Hıristiyanlık "idea"sına doğru yönelten ve başka insanları (mesela erken dönem Hıristiyanları) Hıristiyanlığa bağlamış değerlerden büyük oranda farklı olabilen ve aslında daima farklı olacak görev ve amaçlardır. Gelgelelim bu anlamıyla "idealar", artık saf anlamda *mantıksal* yardımcı araçlar, gerçekliğin karşılaştırıldığı kavramlar olmaktan çıkıp, aracılıklarıyla değer-biçici bir biçimde *yargıda bulunulan* idealler hâline gelirler. Burada sözkonusu olan, artık empirik gerçekliği değerler bakımından ele almaya dönük saf teorik işlemle ilgili bir mesele değildir; daha

ziyade sözkonusu olan, "*Hıristiyanlık*" kavramıyla birleştirilmiş bir *değer-yargıları* meselesidir. İdeal tip bu noktada empirik geçerlilik iddiasında bulunsa da, aslında Hıristiyanlığa yönelik değer-biçici *yorum*un diyarına girmiştir. Empirik bilim alanı artık geride bırakılmıştır ve bu durumda, ideal-tipik bir inşayla değil, bir inanç beyanıyla karşı karşıya kalırız. İlke olarak bu ayrım kadar önem taşıyan bir diğer şey ise, "idea" teriminin bu temelden farklı iki anlamının birbirine karıştırılmasının, tarihsel çalışmalarda olağanüstü bir sıklıkla görülüyor olmasıdır. Betimleyici tarihçi, bir şahsiyete ya da bir çağa dair kendi "anlayış"ını geliştirmeye her ne zaman başlasa, bu hemen yanı başındadır. Schlosser'in rasyonalizmin ruhuna uyguladığı sabit etik standartların tam aksine, hem "kendi terimleri aracılığıyla" üzerine konuştuğu çağı "anlamaya" hem de hâlâ o çağı "yargılamaya" çalışan göreceliği dikkate alacak şekilde eğitilmiş modern tarihçi, kendi yargısı için bizzat inceleme nesnesinden hareketle standartlar türetmeye, yani "ideal-tip" anlamındaki "idea"dan, *ideal* anlamındaki "idea"yı çıkarmayı mümkün kılmaya dönük bir ihtiyaç duyar. Bu tür bir yaklaşımın yol açtığı estetik tatmin, onu sürekli, bu iki ideal tipin birbirinden ayrıldığı çizgiyi göz ardı etmeye sevk eder: Bu, bir yandan değer-yargısını görmeyi engelleyen, öte yandan da bizzat kendi yargısının sorumluluğundan kurtulmaya çalışan bir hatadır. Bunun tam aksine, *bilimsel öz-denetimin temel vazifesi* ve ciddi ve aptalca hatalardan kaçınmanın tek yolu, gerçekliğin, mantıksal anlamıyla ideal-*tipler* aracılığıyla yapılacak mantıksal olarak *karşılaştırmalı* analizi ile, *idealler temeli*nde gerçekliğe yöneltilen *değer-yargıları* arasında kalın ve kesin bir ayrım çizgisi çizmektir. Bizim anladığımız anlamıyla bir "ideal-tip"in, bir kez daha tekrarlarsak, *değer-yargıları* ile hiçbir bağlantısı yoktur ve saf *mantıksal* olandan gayrı hiçbir mükemmelleştirme girişimiyle ilgilenmez. Dinler kadar genelevlerin de ideal tipleri sözkonusudur ve polis etiği açısından olduğu gibi tam karşıtları açısından da teknik olarak "uygun" olan genelev türleri ideal tiplerinin var olduğu bir gerçektir.

Bu noktada bizce, diğerlerinden kat kat daha karmaşık ve daha ilgi çekici olan bir örneğe, yani *devlet kavramı*nın mantıksal yapısına dair ayrıntılı bir tartışmaya girişmek gerekiyor. Ama önce şunu vurgulamak gerek: Empirik gerçeklikte "devlet" ideasına tekabül eden

şeyleri incelediğimizde, dağınık ve farklı (hem aktif hem de pasif) insan eylemlerini, kısmen biricik kısmen de tekrarlı karakterde olan, olgusal ve hukukî olarak düzenlenmiş ilişkileri, velhasıl bir ideanın, yani normların ya da bazı insanların ötekilerle girdiği otorite-ilişkilerinin fiilî ya da normatif geçerliliğine dönük inancın birbirine bağladığı her şeyi içine alan bir sonsuzlukla karşılaşırız. Bu inanç, kısmen bilinçli kısmen belirsiz bir biçimde hissedilir ve kısmen de, bu "idea" üzerine gerçekten açıkça tanımlanmış bir tarzda düşünmesi gereken ama ideanın telaffuz edilmesine yardımcı bir "genel devlet teorisi"ne ilk elde ihtiyaç duymayacak insanlar tarafından pasif bir biçimde benimsenir. Devletin bilimsel kavranışı, nasıl formüle edilirse edilsin, tabiî ki daima belirli keşifsel hedeflerden dolayı inşa ettiğimiz bir sentezdir. Ama öte yandan, insanların zihinlerinde mevcut bulunan muğlak sentezlerden de soyutlanabilir. Gelgelelim, devleti vücuda getirenlerin zihinlerindeki bu sentezlerde varsayılan tarihsel "devlet"in somut içeriği, kendi payına sadece ideal-tipik kavramların kullanılması suretiyle açık hâle getirilebilir. Bununla birlikte, bu sentezin bir devletin mensupları tarafından (daima mantıksal açıdan kusurlu bir biçimde) yapılma tarzının ya da başka bir deyişle, *onlar*ın devlet hakkında bizzat inşa ettikleri "idealar"ın (mesela, Amerikan "iş" kavrayışının tersine, Alman "organik" devlet metafiziği) büyük pratik öneme sahip oldukları hususunda en ufak bir şüphe dahi olamaz. Başka bir deyişle, burada da, *geçerli* olması gereken ya da *geçerli olduğuna inanılan pratik idea* ile, keşifsel amaçla teorik olarak oluşturulmuş ideal tip birbirine oldukça yaklaşmakta ve sürekli birbirinin içinde erime meyline girmektedir.

İdeal tipi kasten, kendi biriciklikleri içinde anlamlı olan tekil somut örüntülerin (örneğin Hıristiyanlık, kapitalizm vs.) incelenmesi ve sistematik karakterizasyonu için gerekli, –münhasıran olmasa da– özünde zihinsel bir inşa olarak düşünmekteyiz. Bunu, kültürel fenomenler alanında soyut *tip*in soyut *tür*le (*Gattungsmässigen*) özdeş olduğunu söyleyen yaygın görüşten kaçınmak için yaptık. Gerçekte olan bu değildir. Yaygın bir biçimde tartışılmış ve yanlış-kullanım nedeniyle ıskartaya çıkarılmış "tipik" kavramının tam bir mantıksal analizini burada yapmak mümkün olmamakla birlikte, önceki tartışmamıza dayanarak şunu ifade edebiliriz ki; "tesadüfî/arızî"

olanın dışlanması şeklinde gerçekleştirilen tip-kavramları inşası, tarihsel anlamda tekil fenomenlerin analizinde bir yere sahiptir. Ancak elbette ki, tarihsel analizin ve somut tarihsel kavramların unsurları olarak sürekli karşılaştığımız bu *cinsil* kavramlar, kavramsal açıdan temel olan belirli öğelerin soyutlanması ve vurgulanması suretiyle birer ideal tip olarak da biçimlendirilebilirler. Pratik anlamıyla bu, aslında, ideal-tipik kavramları uygulamanın özellikle sık karşılaşılan ve önemli bir örneğidir. Her *tekil* ideal tip, hem *cinsil* hem de ideal-tipik anlamıyla inşa edilmiş kavramsal *öğeler* içerir. Bu örnekte de, ideal-tipik kavramların özellikle mantıksal işlevini görmekteyiz. Örneğin "mübadele" kavramı, onun bileşen parçalarının *anlam*ını göz ardı ettiğimiz ve terimi sadece gündelik kullanımı içerisinde analiz ettiğimiz sürece, pek çok fenomende ortak olan özelliklerin bir bileşimi olması anlamında, basit bir tür kavramıdır (*Gattungsbegriff*). Ne var ki eğer biz bu kavramı sözgelimi "marjinal fayda" kavramıyla ilişkilendirir ve ekonomik açıdan rasyonel bir olay olarak "ekonomik mübadele" kavramını inşa edersek, bu durumda sözkonusu kavram, mantıksal açıdan tamamen elden geçirilmiş olan her türlü "ekonomik mübadele" kavramı gibi, mübadelenin "tipik" *koşullar*ına dair bir yargı içerir. O, *oluşsal* [*genetic*] bir karakteri varsayar ve böylelikle de mantıksal anlamıyla ideal-tipik hâle gelir; yani kendisini, onunla sadece karşılaştırılabilecek ya da ilişkilendirilebilecek olan empirik gerçekliğin içinden çekip çıkarır. Aynı şey, iktisadın "temel kavramları" denen tüm kavramlar için de geçerlidir: Onlar da oluşsal bir formda ancak ideal tipler olarak geliştirilebilirler. Sadece belirli empirik fenomenlerin ortak özelliklerini özetleyen basit türsel ya da cinsil kavramlar (*Gattungsbegriffe*) ile yarı-cinsil *ideal tip* –ve örneğin, "zanaat"ın "doğası" ideal-tipik kavramı– arasındaki ayrım, elbette ki her bir somut durumda değişiklik gösterir. Ancak hiçbir türsel ya da cinsil kavram, kendiliğinden "tipik" bir karaktere sahip değildir ve saf anlamıyla cinsil "ortalama" tip diye bir şey de sözkonusu değildir. Tipik büyüklüklerden –örneğin istatistikteki şekliyle– bahsettiğimiz her yerde, salt bir ortalamadan daha fazla bir şeyden bahsetmiş oluruz. Bu, ne denli gerçeklikte kitlesel fenomenler olarak görünüm kazanan olayların basit sınıflandırmasına dair bir mesele ise, o denli tür kavramlarına dair de bir meseledir. Öte yandan,

karmaşık tarihsel örüntüleri ne denli spesifik *kültürel anlam* içeren bileşenleri bakımından kavramsallaştırırsak, kavram da (ya da kavramlar sistemi) o denli ideal-tipik karakterde olacaktır. İdeal-tipik kavram-inşasının hedefi, daima, kültürel fenomenlerin sınıflandırmaya-dayalı ya da ortalama karakterini değil, daha ziyade biricik tekil karakterini açıkça belirgin hâle getirmektir.

İdeal-tiplerle şimdiye dek, olayların akışı içerisinde istikrarlı olarak, içinde gelişmelerin gerçekleştiği tarihsel bakımdan tekil bileşimler olarak kavradığımız ilişkilere dair soyut kavramlar oldukları kadarıyla ilgilendik. Gelgelelim bu noktada, sosyal bilimlerin hedefinin gerçekliği "*yasalar*"a indirgemek olması gerektiğini söyleyen natüralist önyargının "tip" kavramı yardımıyla yeniden öne sürülmesi gibi bir karışıklık baş gösterir. *Gelişimsel* ardışıklıklar da ideal tipler içerisinde inşa edilebilir ve bu inşalar epey hatırı sayılır bir keşifsel değere sahip olabilir. Ancak bu, bilhassa, ideal tip ile gerçekliği birbirine karıştırma tehlikesinin ortaya çıkmasına neden olur. Sözgelimi, *kesin* "zanaat" ilkeleriyle organize olmuş bir toplumda sermaye birikiminin tek kaynağının toprak rantı olduğu teorik sonucuna varılabilir. Muhtemelen buradan hareketle, zanaata dayalı bir ekonomik örgütlenmeden (belirli spesifik etkenlerden –mesela sınırlı arazi, artan nüfus, kıymetli madenlerin akın etmesi, yaşam tarzının rasyonelleşmesi– dolayı) kapitalist bir ekonomik örgütlenmeye geçişin saf ideal bir resmi inşa edilebilir (inşanın doğruluğu burada sözkonusu edilmemektedir). Gelişmenin empirik-tarihsel seyrinin inşa edilmiş olanla gerçekte özdeş olup olmadığı, yalnızca bu inşayı, ideal tip ile "olgular"ı karşılaştırmada keşifsel bir araç olarak kullanmak suretiyle soruşturulabilir. Eğer ideal tip "doğru bir biçimde" inşa edilseydi de olayların gerçek seyri ideal tipin öngördüğüne tekabül *etmeseydi*, bu durumda ortaçağ toplumunun belirli bakımlardan *kesin* "zanaata dayalı" tipte bir toplum olmadığı hipotezi ispatlanmış olacaktı. Ve eğer ideal tip, keşifsel açıdan "*ideal*" bir biçimde inşa edilmişse –ki bunun örneğimizde gerçekleşip gerçekleşemeyeceği ve ne şekilde mümkün olduğu, burada tamamen göz ardı edilecektir–, ortaçağ toplumunun zanaata dayalı olmayan bileşenlerini kendilerine has karakteristikleri ve kendi tarihsel anlamları içerisinde daha kesin bir biçimde anlamaya götüren bir patika içerisinde araştırma-

ya rehberlik edecektir. *Eğer* ideal tip bu sonuca ulaşıyorsa, mantıksal hedefini gerçekleştirmiş demektir ve bu, böyle yaparak gerçeklikten kopuşunu kanıtlamış olsa dahi geçerlidir. Mevcut durumda bu hedef, bir hipotezin test edilmesiydi. İdeal-tipik gelişimsel *inşalar* ile *tarihi* birbirinden keskin bir biçimde ayırmak gerektiğini ve buradaki inşanın, tarihsel bir olaya (olayın bugünkü bilgimiz temelinde mümkün görünen nedenlerini elerken) gerçek nedenlerini sarih ve geçerli bir biçimde isnat etmeye dönük bir araçtan başka bir şey olmadığını akılda açıkça tuttuğumuz müddetçe, bu işlem metodolojik hiçbir şüpheye yol açmaz.

Bu ayrımın tüm katılığıyla korunması, belirli koşullardan dolayı pratikte çoğu zaman olağanüstü derecede güçleşir. Bir ideal tipin ya da ideal-tipik bir gelişimsel ardışıklığın somut ispatına ulaşmak adına, empirik-tarihsel gerçeklikten çıkarılmış somut açıklayıcı materyali kullanmak suretiyle *onu açık hâle getirmeye* çalışılır. Kendi içinde tamamen meşru olan bu işlemin tehlikesi, tarihsel bilginin burada, olması gerekenin tam aksine teorinin *hizmetkarı* olarak görülmesidir. Bu ilişkiyi normal bir ilişki olarak görmek ya da daha kötüsü, teoriyi tarihe karıştırmak ve aslında bu ikisini birbirine karıştırmak teorisyene oldukça cazip gelir. Gelişimsel bir ardışıklığın ideal inşası ya da belirli kültürel yapı ideal-tiplerinin kavramsal bir sınıflandırması (sözgelimi, "kapalı ev ekonomisi"nden başlayarak türetilen endüstriyel üretim biçimleri ya da "anlık ilahlar"la başlayan dinsel kavramlar), *oluşsal* bir sınıflandırmayla karıştırıldığında, bu durum uç noktada ortaya çıkar. Bu durumda, seçilmiş kavramsal ölçütlerin sonucu olan tip dizileri, bir yasanın zorunluluğuyla kendini açan bir tarihsel ardışıklık olarak görünür hâle gelir. Bir yanda analitik kavramların mantıksal sınıflandırması, öte yanda mekan, zaman ve nedensel ilişki içinde bu şekilde kavramsallaştırılmış olayların empirik düzenleri, böylelikle birbirlerine bağlanması gereken şeylermiş gibi görünür; ki inşanın somut geçerliliğini ispat etmek için gerçekliği zorlamak, hemen her zaman karşı konulmaz bir cazibeye sahiptir.

Bize göre en önemlilerden birisi olan şu ideal-tipik inşaya, yani Marksçı teoriye dair bir ispatlamadan kasten kaçındık. Bu, belirli bir Marx yorumuna girişerek herhangi bir başka açıklamayı zora

sokmamak ve bu büyük düşünürle ilgilenen ve onu takip eden literatüre dönük düzenli bir eleştirel analizler sunma pratiğini sağlayacak ve dergimizde yer alacak tartışmaları önceden belirlememek için yapıldı. Biz burada sadece, elbette ki özellikle Marksçı "yasalar"ın ve gelişimsel inşaların –teorik olarak seslendirildikleri kadarıyla– birer ideal tip olduklarını vurgulayacağız. Bu ideal tiplerin gerçekliği *değerlendirmek* için kullanıldıkları vakit taşıdıkları üstün (ve aslında eşsiz) *keşifsel* önem, şimdiye dek Marksçı kavram ve hipotezleri kullanmış olan herkesçe malumdur. Öte yandan, empirik olarak geçerli ya da gerçek (yani, dosdoğru metafizik) olarak tasarlandıkları an ne derece zararlı oldukları da, yine bunları kullananlar açısından malumdur.

Türsel ya da cinsil kavramlar (*Gattungsbegriffe*); ideal tipler; ideal-tipik cinsil kavramlar; insanların zihinlerinde fiilen var olan düşünce-örüntüleri anlamında idealar; bu tür ideaların ideal tipleri; insanlara hükmeden idealler; bu tür ideallerin ideal tipleri; tarihçinin tarihsel olgu olarak yaklaştığı idealler; empirik verileri örnekleyici bir biçimde kullanan *teorik* inşalar; teorik kavramlardan ideal sınırlayıcı örnekler olarak faydalanan *tarihsel* araştırmalar; bunların burada sadece ipuçları verilebilecek olası muhtelif kombinasyonları; tüm bunlar saf zihinsel inşalardır: Dolaysızca verili olanın empirik gerçekliği açısından her bir tekil örnekte problematik olan ise ilişkilerdir. Bu olasılıklar listesi, yalnızca, kültür bilimleri alanında yüz yüze kaldığımız kavramsal-metodolojik problemlerin sonsuz biçimde dallanıp budaklanmış olduğunu açığa çıkarır. Dolayısıyla, pratik metodolojik meselelere yönelik, yani sadece sergilenmesi gereken problemlere yönelik ve yanısıra, ideal tiplerin "yasalar"la ilişkilerinin, ideal-tipik kavramların müşterek kavramlarla ilişkilerinin vs. vs. ayrıntılı bir biçimde elden geçirilmesine yönelik enine boyuna bir tartışmadan feragat etmek durumundayız.

Tarihçi, tüm bu tartışmalardan sonra dahi, ideal-tipik kavramların yaygın olmasının, ergenlik çağındaki bir disiplinin karakteristik semptomlarına işaret ettiğinde hâlâ ısrar edecektir. Ve bunun doğruluğunu belirli bir anlamda teslim etmek de gerekir; ama onun vardıklarından başka sonuçlarla... Bunun için gelin, başka disiplinlerden birkaç örnek alalım. Sinirli bir ergen delikanlının ve yanısıra

ilkel dilleri araştıran bir filologun, bir dili ilkin "organik olarak", yani normlar tarafından düzenlenmiş empirik-üstü bir bütünlük olarak kavradığı kesinlikle doğrudur; ancak linguistik biliminin görevi, geçerli olması gereken gramer kurallarını tespit etmektir. Yazılı dile dönük mantıksal detaylandırmalar, yani o dilin içeriğinin kurallara indirgenmesi, örneğin geçmişte *Accademia della Crusca** tarafından yapıldığı üzere, "filoloji"nin kendisi için koyduğu ilk görevdir. Bunun tam tersi bir istikamette, günümüzün önde gelen filologlarından biri, filolojinin inceleme nesnesinin "*her bir bireyin* konuşma tarzı" olduğunu açıktan beyan ettiğinde, bu tür bir programın formülasyonu dahi, yalnızca, görece sarih bir yazılı dil ideal-tipi varsa mümkündür; aksi takdirde, sonsuz çeşitte *konuşma*nın tamamen yönelimsiz ve sınırsız bir biçimde incelenmesi sözkonusudur (en azından zımnen). Doğa yasalarının inşası ve organik devlet teorileri kesinlikle aynı işlevi görürler ve *bizim* anladığımız anlamıyla bir ideal tipin ne olduğu hatırlanırsa, Benjamin Constant'ın antik devlet teorisi tam da bu türdendir. Bu, empirik olguların engin denizinde güvenli bir biçimde seyahat etmeyi öğrenene dek, bir liman işlevi görür. Bilim çağının gelişi, empirik geçerliliğin elde edilmesi olarak ya da bir türsel *kavram* (*Gattungsbegriff*) olarak düşünüldüğü sürece, ideal-tipin aşılmasına işaret eder. Gelgelelim, Constant'ın parlak hipotezini, onun sahip olduğu ideal-tipik karakter akılda tutulduğu müddetçe, antik siyasî hayatın belirli veçhelerini ve tarihsel bakımdan biricik özelliklerini ispatlamak için kullanmak bugün hâlâ meşrudur. Dahası, ölümsüz gençlik bahşedilmiş bilimler vardır ve tarihsel disiplinler de bunların arasındadır; ilelebet ileriye doğru akan kültür akıntısının daima yeni problemleri beraberinde getirdiği tüm disiplinler... Bunların üstlendiği görevin tam da kalbinde yatan şey sadece *tüm* ideal tiplerin geçiciliği değildir *ama* aynı zamanda *yeni* ideal tiplerin kaçınılmazlığıdır da.

Tarihsel kavramların "gerçek" ve "doğru" anlamını belirlemeye dönük teşebbüslerin, daima yeniden ortaya çıkmalarına karşın, hedeflerine ulaşmaları mümkün değildir. Bundan dolayı, tarihçilerin kullandıkları sentetik kavramlar ya kusursuz olmayan bir biçim-

* İtalyan Rönesansı'nın edebî dili olan Toscan'ı rafine hâle getirmek için 1582'de Floransa'da kurulmuş edebî akademinin adıdır. (Ç. n.)

de tanımlanmıştır ya da, muğlaklığı gidermek için çabalandığı an kavram soyut bir ideal tip hâline gelir ve dolayısıyla, gerçekliğin ilgili olabileceği veçhesini aydınlatan, teorik ve bu münasebetle "tek-yanlı" bir bakış açısı olarak kendini gözler önüne serer. Ne var ki bu kavramların, gerçekliği içine tamamen *entegre edebilecek* bir şema olarak açıkça uygunsuz oldukları görülür. Zira gerçekliğin belirli bir anda anlamlı olan parçalarını anlamada kesinlikle vazgeçilmez olan bu idea sistemlerinden hiçbiri, gerçekliğin sonsuz zenginliğini tamamen kapsayamaz. Bunlar bütünüyle, bilgimizin mevcut durumuna ve el altındaki kavramsal örüntülere dayanarak, olgular kaosunu, *ilgiler*imizin koşullandırdığı alan içerisinde çizdiğimiz bir düzene sokmaya dönük teşebbüslerden ibarettir. Dolaysızca verili gerçekliğin analiz edilmesi, daha doğrusu analitik bir biçimde yeniden düzenlenmesi aracılığıyla ve bu yeniden düzenlemenin, o gerçekliğe dair bilginin durumuna ve ona yönelik ilginin odağına tekabül eden kavramlar tarafından gerçekleştirilmesi aracılığıyla geçmişte geliştirilmiş entelektüel aygıt, gerçeklikten çekip çıkarabileceğimiz ve çekip çıkarmak *istediğimiz* yeni bilgiyle sürekli bir gerilim içerisindedir. Kültür bilimlerinin ilerlemesi, bu çatışma sayesinde vuku bulur. Gerçekliği aracılıklarıyla kavramaya çalıştığımız kavramların durmadan yeniden inşa edilmesi, bunun sonucudur. Sosyal bilimlerin tarihi, gerçekliği kavram inşası vasıtasıyla analitik bir düzene koyma çabasından –bu şekilde inşa edilmiş analitik inşaların her seferinde bilim ufkunun genişlemesi ve yön değiştirmesi sonucu feshedilmesinden– ve kavramların bu şekilde dönüştürülmüş temellerde yeniden formüle edilmesinden geçen kesintisiz bir süreçtir ve öyle de kalacaktır. Bu sürecin gösterdiği şey, kavramsal sistemler inşa etme çabasının *genellikle* yanlış olduğu değildir: Her bilim, sadece betimsel olan tarih dahi, zamanının kavramsal mal varlığıyla iş görür. Tam aksine bu süreç, kültür bilimlerinde kavram-inşasının problemin konulma biçimine bağlı olduğuna ve sözkonusu problemin bizzat kültürün içeriğine göre değişkenlik gösterdiğine işaret eder. Kültür bilimlerinde kavram ile gerçeklik arasındaki ilişki, bu türden tüm sentezlerin geçici olmasını gerektirir. Teori-inşasına dönük bilimimizdeki büyük teşebbüsler, dayandıkları temelleri temin eden bakış açılarının sınırlarını açığa çıkardıklarından dolayı, daima faydalı olmuşlardır.

Sosyal bilimler alanındaki en büyük ilerlemeler, pratik kültürel problemlerle özsel bir bağ taşırlar ve bir kavram-inşası eleştirisi kisvesine bürünürler. Bu eleştirinin hedeflerine ve dolayısıyla da sosyal bilimlerdeki *sentez ilkeleri*nin araştırılmasına bağlı kalmak, dergimizin aslî görevleri arasında olmak durumundadır.

Söylenenlerden hareketle çıkarsanması gereken sonuçlar içerisinde, görüşlerimizin muhtemelen, Tarih Okulu'nun pek çok (hatta en sıradışı) temsilcisinin (ki sulbünden gelenler arasında kendimizi de saymamız gerekir) görüşlerinden şurada burada ayrıldığı bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Tarih Okulu, her bilimin amaç ve hedefinin eldeki verileri bir kavramlar sistemi içerisinde düzene koymak olduğunu, bu kavramların içeriğinin de, tâ ki "tamamlanmış" ve *dolayısıyla* tümdengelimli bir bilim ortaya çıkıncaya dek, empirik düzenliliklerin gözlemlenmesi, hipotezlerin inşa edilmesi ve bunların doğrulanması aracılığıyla oluşturulması ve bu şekilde yavaş yavaş kusursuzlaştırılması gerektiğini söyleyen görüşü pek çok biçimde, açıktan ya da zımnen hâlâ savunmaktadır. Bundan dolayı, bugünün tarihsel-tümevarımsal çalışmaları, disiplinimizin eksikliklerinden dolayı zorunlu olan bir hazırlık görevini üstlenir. Bu bakış açısına göre, açık-seçik kavramlar inşa edip uygulamaktan daha şüpheli hiçbir şey yoktur; zira bu, uzak geleceğe yönelik alelacele bir kestirim olarak görülmektedir.

Bu anlayış, Tarih Okulu'yla özdeşleşmiş araştırmacıların çoğunluğunun hâlen esaslı bir biçimde benimsediği klasik-skolastik epistemoloji çerçevesi içerisinde ilke olarak korunaklı bir durumdaydı. Kavramların işlevinin, "nesnel" gerçekliği analizcinin muhayyilesinde *yeniden-üretmek* olduğu varsayılıyordu. Tüm açık-seçik kavramların *gerçek-dışı* olduğuna dönük sürekli atıflar da bu yüzdendi. Gelgelelim eğer kişi, nihaî anlamıyla Kant'tan gelen modern epistemolojinin temel fikirlerindeki içerimlerin, yani kavramların empirik veriler üzerinde entelektüel hâkimiyet sağlamak için kullanılan esas itibarıyla analitik araçlar olduklarının ve bunun sadece böyle olabileceğinin farkına varırsa, bu durumda kesin oluşsal kavramların zorunlu olarak birer ideal tip olması, o kişiyi bunları inşa etmekten vazgeçmeye sürüklemeyecektir. Kavram ile tarihsel araştırma arasındaki ilişki, bunun farkına varanlar tarafından ter-

sine çevrilmiştir; Tarih Okulu'nun hedefi de bu durumda mantıksal olarak imkansız görünür: Kavramlar amaç değildirler; aksine, somut tekil bakış açılarından bakıldığında anlamlı olan fenomenleri anlama amacının araçlarıdırlar. Aslında bunun *sebebi* tam da şudur: Tarihsel kavramların içeriği, zorunlu olarak değişime tâbidir ve bunların her fırsatta kesin ve sarih bir biçimde formüle edilmeleri gerekir. Uygulamada, bunların ideal analitik inşalar karakterinde oldukları titizlikle akılda tutulmalı ve ideal tip ile tarihsel gerçeklik birbirine karıştırılmamalıdır. Şunu anlamak gerekir: Yol gösteren değer-idealarının geçireceği kaçınılmaz değişimden dolayı, gerçekten betimleyici olan tarihsel kavramları bir nihaî amaç olarak genelde tasavvur etmemek gerektiği için, köşeli ve sarih kavramların inşası, herhangi bir zamanda ilgimize yön veren, geçerliliklerin *sınırlarını* açıkça fark etme olanağını bizlere sağlayan somut *tekil* bakış açısıyla bağlantılıdır.

Somut bir tarihsel olayın seyrinin, belirli bir örnekte, açıkça tanımlanmış kavramlar aracılığıyla analiz edilmeksizin, parlak bir biçimde aşikar kılınabileceği vurgulanacaktır ve zaten bunu bizzat biz de kabul etmekteyiz. Alanımızdaki tarihçiler buna dayanarak, siyaset tarihçilerinin söylediği şekliyle "bizzat hayatın dili"ni konuşabileceklerini iddia edeceklerdir. Kesinlikle doğrudur! Gelgelelim bu yordam içerisinde, sözkonusu olayların içinde anlamlarını kazandıkları bakış açısına dönük açık bir farkındalık düzeyine ulaşmanın büyük ölçüde tesadüflere bağlı kalacağını da eklemek gerekir. Bizler genel olarak, politik tarihçinin takdim ettiği kültürel görüşlerin çoğunlukla sarih olması (ya da öyle görünmesi) anlamında, onun sahip olduğu elverişli pozisyona sahip değiliz. Saf anlamıyla dolaysız olan her tür somut tanımlama, *sanatsal* bir betimlemeden izler taşır. "Onların her biri, kalplerinde yatan şeyi görür". Somut ve dolaysız bir biçimde algılanmış şeylerin *mantıksal* analizi açısından, yani *kavramların* kullanımı açısından, değer *yargıları* daima önkoşuldurlar. Bunları *in petto* [sahne arkasında] tutmak aslında mümkündür ve estetik açıdan da çoğu zaman tatmin edicidir ama bu, okurun sahip olduğu yönelimin teminatını daima, bizzat yazarın (yargılarının içerik ve kapsamıyla ilgili) yöneliminin teminatını da sıklıkla tehlikeye atar.

Gelgelelim açık-seçik kavram-inşasının, pratik, ekonomik ve sosyal politikanın pratik tartışmalarında ihmal edilmesi, özellikle tehlikeli bir hâl alır. Bu, sözgelimi "değer" teriminin (ki bilimimizin içinde bulunduğu sefaletin talihsiz çocuğu olan bu terim, *ancak ve sadece*, bir ideal tip olarak sarih bir anlam kazanabilir) ya da (kavramsal olarak kesin bir analize tâbi tutulduklarında genellikle ayakta kalamayacak olan) "üretken", "ekonomik bir bakış açısından" vs. gibi terimlerin kullanım biçiminden beslenen dışardan birinin aklının alamayacağı bir şeydir. Gündelik hayat dilinden edinilen *müşterek* kavramlar, özellikle zararlı etkilere sahiptirler. Meslekten olmayan birinin kolayca anlayabileceği bir örnek vermek için, gelin, bilhassa "tarımsal çıkarlar" teriminde kullanıldığı şekliyle "tarım" kavramını ele alalım. Somut ekonomik anlamıyla aktif bireylerin kendi çıkarları hakkında taşıdıkları, empirik olarak belirlenebilir, az çok açık *öznel* idealları olarak "tarımsal çıkarlar"la işe başladığımızda ve sığır üreticileri, sığır yetiştiricileri, hububat üreticileri, hububat tüketicileri, hububat kullanarak viski damıtan çiftçiler vs. arasında vuku bulan sayısız çıkar çatışmasını tamamen göz ardı ettiğimizde, belki tüm meslekten olmayanlar değilse de kesinlikle tüm uzmanlar, muğlak bir biçimde bu başlık altında düşünülen antagonistik ve çatışmalı değerle-ilişki (*Wertbeziehung*) formlarının yarattığı büyük girdabı fark edecektir. Biz burada bunlardan sadece birkaçını sayacağız: Kendi mülkünü satmak isteyen ve bu yüzden de arazi değerinin hızlı artışından çıkarı olan çiftçilerin çıkarları; satın almak, kiraya vermek ya da kiralamak isteyenlerin taban tabana zıt çıkarı; belirli bir mülkü, çocuklarına sosyal avantaj sağlamak için tutmak isteyen ve bu yüzden de *arazili* mülkün istikrarından çıkarı olan kişilerin çıkarı; kendilerinin ya da çocuklarının çıkarına, toprağa bakmak ve en girişimci çiftçiye ya da –tamamen aynı şey demek olmayan– en büyük sermayeye sahip satınalıcıya gitmek isteyenlerin birbiriyle çatışan çıkarları; iş dünyasındaki anlamıyla en "işbilir çiftçi"nin ekonomik hareket özgürlüğünde ifadesini bulan saf anlamıyla ekonomik çıkarı; belirli hâkim sınıfların, kendilerinin ve dolayısıyla çocuklarının "sınıf"larının geleneksel sosyal ve politik pozisyonunu muhafaza etmeye dönük birbiriyle çatışan çıkarları; sosyal bakımdan mâdun çiftçi katmanlarının, onlardan yukarıda olan ve onları baskılayan

katmanların çökmesinden kaynaklanan çıkarları; bunun bazen tam tersine, herhangi bir katmanın, ekonomik çıkarlarını korumak için, mâdun katmanlardan yukarıda olanların önderliğini elde etmekten çıkarı. Bu liste, mümkün olduğunca özet ve dağınık bir biçimde yapsak dahi, sonu gelmez bir biçimde uzatılabilirdi.

Birbiriyle karışmış ve birleşmiş oldukça çeşitli saf anlamıyla ideal değerin, bize kendimizi hatırlatmak için, daha "egoistçe" çıkarları engelledikleri ve yolundan saptırdıkları gerçeğiyle birlikte ve her şey bir yana, şunu da tartışmadan geçeceğiz: "Tarımsal çıkarlar"dan bahsederken aklımızda *sadece* bizzat çiftçilerin belirli bir zamanda kendi çıkarlarıyla ilişkilendirdikleri maddî ve düşünsel değerler değil ama aynı zamanda, *bizim* tarımla ilişkilendirebileceğimiz kısmen oldukça heterojen değer-idealları da vardır. Tarımla ilişkili bu değer-idealarına örnek olarak, ucuz ve iyi beslenmeyle ilgili çıkarlardan türetilen *üretimle ilgili çıkarları* zikredebiliriz ki bizzat bu iki çıkar [ucuz ve iyi beslenme] birbiriyle her zaman uyumlu değildir; bunlar, kentin ve ülkenin çıkarları arasında bulunabilecek pek çok çatışmayla ve bugünkü kuşağın çıkarlarının gelecek kuşakların çıkarlarıyla ille de özdeş olması gerekmediğiyle bağlantılıdır: *Kalabalık bir nüfusla ilgili çıkarlar*, bilhassa da geniş bir kırsal nüfusla ilgili olanlar, ya "Devlet"in dış veya içişlerindeki çıkarlardan ya da çok çeşitli türde, mesela geniş bir kırsal nüfusun ulus kültürünün karakteri üzerinde yaratması beklenen etki gibi başka ideal çıkarlardan türetilir. Oysa sözkonusu "nüfus-çıkarları", kırsal nüfusun tüm kesimlerinin oldukça çeşitli ekonomik çıkarlarıyla ve işin doğrusu, kırsalda ikamet eden kitlenin bugünkü tüm çıkarlarıyla uyuşmuyor olabilir. Başka bir örnek de, kırsal nüfusun belirli bir tipte sosyal tabakalaşmasına dönük çıkardır ve bu örneği vermemizin sebebi, buradan hareketle üretilebilecek politik ya da kültürel etki tipidir: Bu çıkar, yönelimine bağlı olarak, hem birey çiftçilerin tüm makul çıkarlarıyla (bugün ve gelecekte en acil olanlarıyla dahi), hem de "Devlet'in"kilerle çatışma içerisinde olabilir. Buna başka bir güçlüğü de eklemek gerekir: "Devlet", bu türden ve çok sayıda benzer tekil çıkarla ilişkilendirme eğiliminde olduğumuz "çıkarlar"dan dolayı, çoğu zaman sadece, değer-biçici-idea ipliklerinin karman-çorman birbirine geçtiği bir kördüğümü anlatmak için kullanılan kapsayıcı bir terimden ibarettir

ve bu değer-biçici-idealar, yerine göre tekil örneklerle ilişkilendirilir. Mesela: Dışardan gelecek tehditlere yönelik salt askerî güvenlik; bir hanedanın ya da belirli bir sınıfın kendi evindeki hâkim konumunun güvenlik altına alınması; ulusun resmî-hukukî birliğinin, bizzat kendi hatırına ya da, yeri geldiğinde yine farklılaşabilecek olmakla birlikte, bizi politik anlamda birleşik bir halk olarak temsil ettiğine inandığımız belirli nesnel kültürel değerleri muhafaza etme çıkarı temelinde sürdürülmesi ve genişletilmesi; devletin sosyal yanlarının, farklı kültürel idealara uygun bir biçimde bir kez daha yeniden-inşa edilmesi vs. Sadece "tarım"la ilişkilendirebileceğimiz ve genel "devlet-çıkarları" etiketi altında içerilen şeyleri ifade etmek dahi bizleri çok uzaklara sürükleyecektir. Seçtiğimiz örnekler ve yaptığımız kısa analizler, kaba ve basitleştirilmiştir. Uzman-olmayan kişiler artık, örneğin "işçinin sınıf çıkarları" terimini, kısmen işçilerin çıkar ve ideallerinden kısmen de *bizim* aracılıklarıyla işçilere baktığımız ideallerden oluşmuş hangi çatışmalı unsurların bu kavrama dâhil edildiğini görmek için, benzer şekilde (ve daha adamakıllı) analiz edebilirler. "Görece" karakterlerini salt empirik bir biçimde vurgulayarak çıkar çatışması sloganlarının üstesinden gelmek imkansızdır. Olası muhtelif bakış açılarının açık-seçik, keskince tanımlanmış analizi, bizi sözel karışıklıktan çıkaracak yegane patikadır. "Serbest ticaret argümanı", bir *Weltanschauung* olarak ya da geçerli bir *norm* olarak ileri sürüldüğünde gülünç derecede saçmadır –ki bu, bireyin kabul ettiği ticaret politikası idealleri her ne olursa olsun, aynı ölçüde doğrudur– ama gelgelelim, dünyanın en büyük tüccarlarının bu tür bir ideal-tipik formül içerisinde ifade edilmiş hikmetinin keşifsel değerini küçümsememiz, ticaret politikasına dair tartışmalarımızda ciddi hasara neden olacaktır. Tekil örneklere ilgi göstermemizi sağlayan bakış açıları, sadece ideal-tipik kavram-inşası vasıtasıyla apaçık hâle getirilebilir. Bunların kendine has karakteri, empirik gerçeklik ideal-tiple *karşılaştırıldığında* ortaya çıkar. Gündelik konuşmadaki farklılaştırılmamış müşterek kavramların kullanılması, daima, düşünce ile eylemin birbirine karıştırılması için kullanılan bir paravandan ibarettir. Gerçekte bu, büyük sıklıkla, aldatıcı ve hileli yöntemlerin kullandığı bir araçtır. Kısacası bu, problemin uygun formülasyonu engellemeye dönük bir araçtır.

Artık sonuna geldiğimiz bu tartışmanın yegane hedefi, bilimi imandan ayıran sırat köprüsünün istikametini izlemek ve sosyal ve iktisadî bilgiye ulaşmanın *anlam*ını aşikar kılmaktı. Tüm empirik bilginin *nesnel* geçerliliği yalnızca; belirlenmiş bir gerçekliğin, spesifik anlamıyla *öznel* olan, yani içinde bilgimizin *önkabuller*ini sergileyen ve sadece empirik bilginin bize verebileceği *hakikatlerin değeri*nin önşart olarak kabul edilmesine dayanan kategorilere göre düzenlenmesine bağlıdır. Bilimimizin erişebileceği araçlar, bu hakikate hiçbir değer vermeyen insanlara hiçbir şey sunmaz. Bilimsel hakikatin değerine yönelik inancın, insanın orijinal doğasının değil, belirli kültürlerin ürünü olduğunu unutmamak gerekir. Bilimsel hakikate hiçbir değer vermeyenler, bilimin yerine, tam da onu biricik kılan bakımlardan, yani ne empirik gerçeklik ne de onun yeniden-üretilmiş biçimleri olan ama buna rağmen empirik gerçekliğin analizini geçerli bir tarzda kolaylaştıracak olan başka bir hakikat koymak için boş yere çabalayacaklardır. Empirik sosyal bilimlerde, gördüğümüz üzere, olayların sonsuz zenginliği içerisinde bizim için temel olan şeylerin anlamlı bilgisine ulaşma olasılığı, son tahlilde değer-biçici idealar temelinde konumlanmış olan ve spesifik olarak belirlenmiş bir karaktere sahip bakış açılarının durmaksızın uygulanmasına bağlıdır. Bu değer-biçici idealar, kendi paylarına, anlamlı insan davranışının unsurları olarak keşfedilebilir ve analiz edilebilirdirler ama geçerlilikleri, tek başına empirik verilerden *türetilemez*. Sosyal bilimlerin "nesnelliği" tam aksine şuna bağlıdır: Empirik veriler, tek başına onları bilmeye değer kılan değer-biçici idealarla daima ilişkilidirler ve empirik verilerin anlamı da bu değer-biçici idealardan türetilir. Gelgelelim bu veriler, değer-biçici idealaların geçerliliğinin empirik olarak imkansız ispatı için bir temel hâline asla gelemezler. Varoluşumuzun anlamının içinde köklendiği nihaî ve kesin değerlerin empirik-üstü geçerliliğini şu ya da bu biçimde bütünüyle elde edeceğimize dönük inanç, empirik gerçekliğe anlamını veren somut bakış açılarının kesintisiz değişkenliğiyle uyuşmaz değildir. Tam aksine her iki görüş de birbiriyle uyum içerisindedir. Kendi irrasyonel gerçekliğine ve kendi olası anlamlar deposuna sahip olan hayat, bitmez tükenmez bir şeydir. Değerle-ilişkinin içinde meydana geldiği

somut form, ilelebet akış hâlinde kalır ve şimdiye dek, insanî kültürün belli belirsiz görünen geleceğindeki değişimlere tâbi olmuştur. En yüce değer-biçici idealların yaydığı ışık, daima, olayların zamanlar boyudur akıp duran engin kaotik akıntısı içerisinde şimdiye dek değişimler göstermiş sonlu bir parçayı aydınlatır.

Ancak tüm bunlar, sosyal bilimlerin uygun görevinin yeni bakış açıları ve yeni analitik inşalar peşinde koşmak olduğu şeklinde yanlış anlaşılmamalıdır. *Tam aksine*, şu önermeden daha kesin bir biçimde vurgulanacak hiçbir şeyin olmaması gerekir: Başka araçların yanısıra kavram-inşasının ve inşaların eleştirilmesinin de hizmet etmeye çalıştığı yalnız ve yegane nihaî amaç, *somut tarihsel olayların* ve *örüntülerin kültürel anlamı*nın bilgisine ulaşmaktır.

F. Th. Vischer'in terimleriyle söylersek, "inceleme nesnesi uzmanları" ve "yorumlayıcı uzmanlar" sözkonusudur. İlkinin olguya doymaz iştahı, sadece hukukî belgelerle, istatistiksel sayfalarla ve anket kağıtlarıyla tatmin edilebilir ama o, yeni bir ideanın damıtılmasına karşı duyarsızdır. İkincinin yeni entelektüel inceliklere yönelik boğazına düşkünlüğü ise, damak zevkini olgulara karşı duyarsızlaştırmıştır. Tarihçiler arasında büyük ölçüde Ranke'nin sahip olduğu hakikî sanatsal yetenek ise, hâlihazırda *bilinen* olguları bilinen bakış açılarına göre yorumlayarak yeni bilgi üretme yetisi olarak tezahür etmiştir.

Bir uzmanlaşma çağının ortasında kültür bilimlerinde icra edilen tüm araştırmalar, belirli bir inceleme nesnesine belirli problem grupları vasıtasıyla yöneldikleri ve onun metodolojik ilkelerini tesis ettikleri an, verilerin analizini kendinde bir amaç addedeceklerdir. Bu, tekil olguların değerini nihaî değer-idealarıyla ilişkileri açısından takdir etmeye bir son verecektir. İşin doğrusu, bizzat kendisinin nihayetinde genel olarak değer-idealarından köklendiğini de unutacaktır. Ve iyi ki böyle olması gerekir. Ancak atmosferin değiştiği öyle bir an gelir ki; üzerine düşünmeksizin kullanılan bakış açıları belirsizleşmeye başlar ve tutulan yol alacakaranlıkta yitirilir. Büyük kültürel problemlerin ışığı artık başka yere vurmaktadır. O zaman bilim de kendi bakış açısını ve kendi analitik aygıtlarını değiştir-

meye ve olayların akışlarını düşüncenin doruklarından görmeye hazırlanır. Ve emeğine anlam ve yön verebilecek olan yegane şeyi, yıldızları seyretmeye başlar:

> ... der neue Trieb erwacht,
> Ich eile fort, ihr ewiges Licht zu trinken,
> Vor mir den Tag und unter mir die Nacht,
> Den Himmel über mir und unter mir die Wellen.[3]

3 *Faust*: Perde I, Sahne II [*Faust*'un Recai Bilgin (MEB Yayınları, 1992, s. 54) ve Nihat Ülner (Öteki Yayınları, 2000, s. 47) tarafından gerçekleştirilmiş iki ayrı Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır. (Ç. n.)]

> ... içimde yeni bir heves uyandı:
> Onun sonsuz ışığını yudumlamak için,
> Sabırsızlıkla yola koyuluyorum,
> Önümde yeni bir gün, arkamda gece,
> Tepemde gökyüzü, altımda dalgalar.

3.

Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine Eleştirel İncelemeler

I. Eduard Meyer'in Metodolojik Görişlerinin Bir Eleştirisi

En seçkin tarihçilerimizden birisi, kendisine ve meslektaşlarına, kendi bilimsel çalışmalarının amacının ve yönteminin bir açıklamasını verme zorunluluğu hissettiğinde bu, kendi disiplin sınırlarının çok ötesinde bir ilgi uyandırır; çünkü böyle yaparak o, kendi disiplin sınırlarının ötesine geçmiş ve metodolojik analizler alanına girmiş olur. Bunun bazı istenmeyen sonuçlara yol açması kaçınılmazdır. Gelişiminin mevcut durumu içerisinde herhangi bir diğer disiplin gibi uzmanlaşmış bir disiplin olan mantığın kategorileri, eğer özgüvenle kullanılmak isteniyorsa, herhangi bir diğer disiplinin kategorileriyle aynı ölçüde aşinalık gerektirir. Açıktır ki; burada tartışılacak olan *Zur Theorie und Methodik der Geschichte* (Hadle, 1900) [Tarih Teorisi ve Metodolojisi Üzerine] adlı kitabın yazarı Eduard Meyer, mantıkla, aşağıdaki sayfaların yazarından daha fazla bu türden devamlı bir ilişki içerisinde olduğunu iddia etmez, edemez de. Bu çalışmanın metodolojik ayrıntıları, tabir caizse, hekimin değil de bizzat hastanın koyduğu bir teşhis gibidir ve bunların bu şekilde değerlendirilmesi ve anlaşılması istenir. Profesyonel bir metodolog, Meyer'in formülasyonlarının pek çoğuna içerleyecek ve kendi hedefleri açısından gerçekten

yeni olan pek çok şeyi bu çalışmadan öğrenmeyecektir. Fakat bu, çalışmanın komşu disiplinler açısından taşıdığı önemi azaltmaz.[1]

Aslında, uzmanlaşmış metodolojinin başarısı, özel disiplinlerin hedef ve yöntemlerine dönük "ideal-tipik bir biçimde" inşa edilmiş kavramlar kullanmasıdır ve dolayısıyla bunlar şimdiye dek, sözkonusu özel disiplinlerin başları üzerinde yükselmişlerdir; zira özel disiplinlerin bu tartışmalar içerisinde kendilerini çıplak gözle tanımaları zordur. Bu sebepten dolayı, kendi inceleme nesneleri içerisinden temellendirdikleri metodolojik tartışmalar, özel disiplinlerin kendilerini açıklamaları açısından daha faydalı olabilir; metodolojik olarak kusurlu formüle edilmiş olmalarına rağmen (ve bir anlamda tam da bundan dolayı) bu mümkündür. Aslında, Meyer'in yaptığı açıklamanın basit bir biçimde anlaşılır olması, komşu disiplinlerdeki uzmanlara, kelimenin dar anlamıyla "tarihçiler"le ortaklaşa paylaştıkları belirli mantıksal problemlerin çözülmesi hedefine dönük bir dizi hususa dikkat yöneltme fırsatı sağlamaktadır.

Aşağıdaki tartışmaların amacı da bu türdendir; bu tartışmalar içerisinde, Meyer'in kitabıyla da bağlantılı olarak, sırasıyla bir dizi spesifik mantıksal problem somut bir biçimde açıklığa kavuşturulmaya çalışılacak ve ardından, kültür bilimlerinin mantığı üzerine yapılmış daha yeni başka birkaç çalışma, Meyer'le ilgili tartışmamız esnasında varılan bakış açısından hareketle, eleştirel bir biçimde gözden geçirilecektir. Kalkış noktamızı bilinçli olarak sadece *tarihsel* problemlerden almaktayız ve "kurallar"a ya da "yasalar"a varmaya çalışan, sosyal hayatla ilgili diğer disiplinlere sadece tartışmamızın sonraki aşamasında gireceğiz. Böyle yapmamızın sebebi, özellikle, bugüne dek gösterilmiş çabaların çoğunlukla, sosyal bilimlerin doğasını, onları "doğa bilimleri"nden ayırt ederek tanımlamaya dönük olmasıdır. Böylesi bir işleyiş içerisinde, şu türden bir zımnî varsayım daima mevcuttur: Tarih, kendisini sadece materyallerin toplanmasına vak-

1 Okurun, Meyer'in formülasyonlarındaki zayıflıkları ortaya koymayı amaçlayan aşağıdaki eleştiriyi, zeki görünme ihtiyacının bir sonucu olarak görmeyeceği umut edilir. Sıradışı bir yazarın yaptığı hatalar, sıradan bir bilim insanının doğru ifadelerinden daha eğitici mahiyettedir. Niyetimiz, Eduard Meyer'in başarılarını değerlendirmek değil, tam tersine, onun yetersizliklerinden ders çıkarmaktır ve bu sayede onun, tarih metodolojisinin bazı önemli problemlerini (farklı başarı dereceleriyle) nasıl ele almış olduğunu anlayabileceğiz.

feden bir disiplindir ya da böyle değilse, şanslı olduğu durumlarda, sadece tarihsel çalışma başladıktan sonra "gerçek anlamıyla" başlayabilen entelektüel çalışma için inşa edilmiş materyaller olarak iş gören "olgular"ı işin içine sokabilen salt betimleyici bir disiplindir. Ve dahası, ne yazık ki profesyonel tarihçiler dahi, "tarihsel çalışma"nın "bilimsel çalışma"dan nitel olarak farklı bir şey olduğu, çünkü "kavramlar" ve "kurallar"ın tarihle "hiçbir ilgisi" olmadığı önyargısının güçlenmesine katkıda bulunmak için ellerinden geleni artlarına koymamakta ve bunu da, uzmanlaşmış anlamıyla "tarih"in özgün tanımını verirmiş gibi yapmaktadırlar. "Tarih Okulu"nun ısrarcı etkisinden dolayı bizzat sosyal bilime çoğunlukla "tarihsel" bir temel verildiği için ve bundan dolayı da, disiplinimizin teoriyle ilişkisi, yirmi-beş sene önce neyse aynı ölçüde problemli kaldığı için, ilkin "tarihsel" araştırmadan mantıksal olarak ne anlaşılması gerektiğini sormak ve ardından bu soruyu, tartışılmaz ve genel olarak kabul görmüş şekliyle tarihyazımı denen (ve eleştirmekte olduğumuz kitabın da esas itibarıyla ilgili olduğu) alanda çözümlemek doğru yöntem gibi gözükmektedir.

Eduard Meyer, tarih *pratiğ*ine dönük metodolojik incelemelerin öneminin aşırı derecede abartılmasına karşı bir uyarıyla işe başlamaktadır: En kapsamlı metodolojik bilgi hiçbir kişiyi bir tarihçi hâline getirmeyecektir ve yanlış metodolojik bakış açıları ille de yanlış bilimsel pratiği beraberinde getirmez; tam aksine bunlar, sadece, tarihçinin kendi doğru yöntem ilkelerini yanlış formüle edebileceğine ya da yanlış yorumlayabileceğine işaret ederler. Aşağıdaki önerme ise özü itibarıyla doğru bir önerme olarak salık verilir: Metodoloji bizi, kendilerini açık bilinç düzeyine çıkarmak suretiyle kendi değerlerini pratikte *kanıtlayan* araçları düşünümsel bir biçimde anlamaktan başka bir yere götürmez; anatomi bilgisi, "doğru şekilde" yürümenin ne kadar önkoşulu ise, metodoloji de, verimli entelektüel çalışmanın o kadar önkoşuludur. Aslını söylemek gerekirse, kendi yürüme biçimini durmadan anatomi bilgisiyle idare etmeye çalışan kişi, tökezleme tehlikesiyle ne denli yüz yüze gelecekse, kendi araştırmasının amaçlarını dışardan gelen metodolojik düşünümlere dayanarak belirlemeye çalışan profesyonel bilim insanı da, aynı zorluklara düşme tehlike-

siyle o denli yüz yüze gelecektir.[2] Eğer metodolojik çalışma belirli bir hususta tarihçinin pratiğine doğrudan hizmet edebilecekse –ki niyeti elbette budur–, bu ancak, felsefe sosuna batırılmış amatörlüğe düşme tehlikesinden o tarihçiyi ilelebet kurtarmak suretiyle olacaktır. Bilimleri tesis etmek ve yöntemlerini geliştirmek, ancak *nesneye/varlığa has [substantive] problemler*i açıkça ortaya koymak ve çözmekle mümkündür. Öte yandan, salt epistemolojik ve metodolojik düşünümler, bu tür gelişmelerde temel rolü asla oynayamazlar. Bu tür tartışmalar, yalnızca, bir veriyi analiz nesnesi hâline getiren "bakış açısı"nın dikkate değer derecede kaymasının bir sonucu olarak, yeni "bakış açısı" artık "girişim"in şimdiye dek uygulandığı mantıksal formlarda bir revizyon gerektirdiğinde ve bundan dolayı da, kişinin kendi çalışmasının "doğa"sına dair bir muğlaklık belirdiğinde, bilimsel girişim açısından önemli hâle gelirler. Tarih sözkonusu olduğunda mevcut durum tam da budur ve metodolojinin "pratik" açısından ilke olarak önemsiz olduğuna dair Eduard Meyer'in görüşü, haklı olarak, onun bugün bizzat metodolojiyle uğraşmasını engellememektedir.

Meyer ilk olarak, tarihsel incelemeleri metodolojik bakış açısından hareketle dönüştürmeye çalışan yakın dönemli teorileri serimleyerek işe başlamakta ve bilhassa eleştirmek istediği bakış açısını (3. sayfa), şunları öne sürerek formüle etmektedir:

1. Aşağıdakiler tarih açısından önemsizdirler ve dolayısıyla bunları, bilimsel bir açıklamaya layıkıyla ait şeyler olarak görmemek gerekir:
   a. "tesadüfî" olan;
   b. somut kişilerin "özgür" iradeye dayalı kararı;
   c. "idealar"ın insanların eylemleri üzerindeki etkisi.

   Meyer bunların tam tersine iddia etmektedir ki,

2. Bilimsel bilginin uygun nesneleri şunlardır:
   a. bireysel eylemlerin aksine "kitlesel fenomenler";
   b. "tikel" olanın aksine "tipik" olan;
   c. bireylerin politik eylemlerinin aksine "komüniteler"in, bilhassa da "sınıflar"ın ve "uluslar"ın gelişimi

2 Eğer Eduard Meyer kendi iddialarının çoğunu kelimenin tam anlamıyla ciddiyetle savunsaydı, yapmış olacağı şey tam da bu olacaktı.

Sonuç olarak da şunu öne sürmektedir:

3. Tarihsel gelişme, bilimsel açıdan sadece nedensel bir tarzda anlaşılabilir olmasından dolayı, "yasalar"ı izleyen bir süreç olarak kavranmak durumundadır. Dolayısıyla tarihsel araştırmanın gerçek amacı; insan topluluklarındaki "gelişimsel aşamalar"ın zorunlu "tipik" ardışıklığını keşfetmek ve zengin çeşitlilikte tarihsel veriyi bu ardışıklıkla bütünleştirmektir.

Aşağıdaki tartışmada, Meyer'in analizindeki bilhassa Lamprecht'in eleştirisiyle ilgili tüm hususları, zamanı gelinceye dek bir kenara bırakacak ve hedefi Eduard Meyer'in kitabının salt eleştirisi olmayan aşağıdaki incelemelerin gereklerine uygun bir biçimde, Meyer'in yukarıdaki argümanlarından bazılarını izleyen kısımlardaki özel tartışma için seçerek, bu argümanların yeniden düzenlenmesi işine soyunacağız.

Mücadele ettiği bakış açısına karşı çıkmak için Meyer, ilk olarak, "özgür irade" ve "şans"ın –ki bunların her ikisi de, ona göre, mükemmelen "kat'i ve sarih kavramlar"dır– tarihte ve genel olarak hayatta oynadığı oldukça büyük role atıfta bulunur.

"Şans" tartışmasıyla (s. 17 vd.) ilgili olarak; açıktır ki Eduard Meyer, bu kavramı nesnel "nedensizlik durumu" (metafizik anlamıyla "mutlak" şans) olarak yorumlamaz; ama aynı zamanda bu kavramı, bir olaylar dizisinin her bir tekil örneğinde (örneğin zar atılması durumunda) zorunlu olarak yinelenen nedensel koşulların bilgisini edinmenin öznel anlamda mutlak imkansızlığı (epistemolojik anlamıyla "mutlak" şans) olarak da yorumlamaz.[3] Onun "şans"tan anladığı, daha ziyade, farklı bileşimler olarak kavranan neden grupları arasındaki mantıksal bir ilişki anlamında "görece" şanstır ki Meyer "şans"ı esasen, elbette her zaman "doğru bir biçimde" formüle edilmiş olmasa da, ayrıntılı pek çok gelişmeye rağmen hâlâ Windelband'ın en erken dönem yazılarını temel alan profesyonel mantıkçılar tarafından kabul edildiği şekliyle anlar. Aslolarak o, şu iki şans kavramı arasında doğru bir ayrım yapar: (1) *Nedensel* "şans" kavramı ("görece şans"

3 Örneğin zar atma ya da piyango gibi sözüm ona "şans" oyunlarının temelinde yatan, bu tür bir "şans"tır. Belirli bir sonucun somut belirleyici koşullarının, olayın sonucu üzerinde yarattığı etkinin *mutlak* bilinemezliği, kelimenin dar anlamıyla "ihtimal hesabı" olanağı açısından temeldir.

da denir). "Şans"ın yarattığı sonuç burada, bir olayın kavramsal bir birlik içinde sentezlediğimiz nedensel bileşenlerinden "beklenebilecek" türde bir sonuçla karşıtlık içerisinde bulunur: Burada mesele, nedensel bileşenlerin nedenler olarak birleştirilmesinde hesaba katılmakla birlikte bunların "dışındaki" bazı koşulların sonucu olan belirleyicilerden, değişimin genel kurallarına göre *çıkarsanabilir* olmayan "şans"a dairdir (s. 17–19). Meyer bu nedensel "şans" kavramını şundan ayırır: (2) Bundan oldukça farklı olup, "özsel" gerçekliğin karşıtı olan teleolojik "şans" kavramı, ya gerçekliğin bilgi açısından "özsel-olmayan" ("şans" ya da "bireysel olan") öğe veya bileşenlerini dışarıda bırakmak suretiyle, keşifsel hedeflerden dolayı bir kavram inşa etme sorunudur veyahut da bazı somut veya kavramsallaştırılmış nesnelere bir "amacın" "aracı" olarak değer biçme ve böylelikle de sadece bazı karakteristikleri "araç" olarak pratik bakımdan ilişkili görürken diğerlerini pratikte "ilgisiz" görme sorunudur (s. 20-21).[4] Kuşkusuz, (bilhassa 20. sayfa ve devamında, tersi durumun "olaylar" ile "şeyler" arasındaki bir ayrım olarak tasavvur edildiği) formülasyon, gerekli pek çok şeyi ele almadan bırakır ve Meyer'in gelişme kavramına yönelik tutumunu ileride (2. Kısım'da) tartıştığımızda, problemin bütünüyle mantıksal içerimleri içinde düşünülmediği oldukça aşikar hâle gelecektir. Yine de söylediği şeyler, tarihsel pratiğin gereklerine uygundur. Gelgelelim bizim burada ilgimizi çeken, onun sonraki bir pasajda (s. 28) "şans" kavramını ne biçimde yinelediğidir. "Doğa bilimleri" der Meyer, "dinamitin fitili ateşlenirse bir patlama olacağını (...) öne sürebilir. Gelgelelim bu patlamanın spesifik bir örnekte vuku bulup bulmayacağının ya da ne zaman vuku bulacağının ve bu tür bir durumda belirli bir kişinin yaralı mı ölü mü yoksa sağ salim kurtulmuş mu olacağının bilgisine ulaşmak doğa bilimi açısından imkansızdır; zira bu şansa ve *bilimin hakkında hiçbir şey bilmediği ama tarihin uğraş alanına giren özgür irade*ye bağlıdır". Burada, "şans"ın "özgür irade"yle oldukça yakın bir biçimde birleştirildiği-

4 Bu "şans" kavramlarının, sadece görece bakımdan tarihsel olan bir disiplinden (sözgelimi biyolojiden) dışlanması gerekmez. L. M. Hartmann (*Die geschichtliche Entwicklung* [Tarihsel Gelişme], s. 15 ve 25), açıkça Meyer'i izleyerek, tam da bundan ve "pragmatik" "şans" kavramından söz etmektedir; ancak o, her hâlükarda, yanlış formülasyonuna karşın, Eulenberg'in iddia ettiği şeyi (*Deutsche Literaturzeitung* [Alman Literatür Gazetesi], 1905, No. 24) yapmamakta, yani "nedensiz olanı nedensele" dönüştürmemektedir.

ni görmekteyiz. Meyer, ikinci bir örnek olarak, bir takımyıldızının "kesinlikle" ortaya çıkma olasılığının ("kesinlik"le kastedilen, örneğin yabancı ya da dışardan gezegenlerin güneş sistemine zorla girmesi gibi "müdahaleler"in bulunmadığı varsayımıdır) astronominin araçlarıyla "hesaplanma" ihtimalini zikrettiğinde, bu husus daha da göze çarpar hâle gelmektedir. O, bunun tam tersine, takımyıldızının "gözlemlenebileceğini" kesinlikle öngörmenin imkansız olduğunu beyan etmektedir. İlk olarak, yabancı gezegenlerin sisteme zorla girişinin, Meyer'in varsayımına göre, –sadece tarih değil astronomi tarafından da– "hesaplanamaz" olması, "şans"ı hesaba katmayı zorunlu kılar. İkinci olarak, bir astronomun hesaplanmış bir takımyıldızını "gözlemlemeye" de çalışacağı ve herhangi bir dışarıdan müdahale "şansı" mevcut değilse, onu gözlemlemeyi gerçekten de başaracağı, normalde çok kolayca "hesap edilebilir". "Şans"ı adamakıllı deterministik bir tarzda yorumlamasına karşın, her ne kadar açıkça ifade etmese de Meyer'in zihninde, tarihsel olayların kendine has irrasyonalitesini belirleyen "özgür irade" ile "şans" arasında oldukça yakın bir benzerlik olduğu izlenimi edinilebilir. Buyurun, bunu daha yakından inceleyelim.

Meyer'in "özgür irade" olarak tanımladığı şey, ona göre hiçbir biçimde (s. 14), insan eylemleri için dahi ona göre koşulsuz şartsız geçerli olan "aksiyomatik" "yeterli neden ilkesi"yle bir çelişki içermez. Tam aksine, davranışta "özgürlük" ve "zorunluluk" arasındaki ayrım, basit bir bakış açıları ayrımına dönüştürülebilir. Bir örnekte, *olagelen* şey üzerine düşünürüz ve bu bize, daha önce fiilen alınmış bir kararla birlikte, "zorunlu" olarak gözükür. Oysaki özgürlük örneğinde, olayı "oluş hâlinde", yani henüz vuku bulmamış ve dolayısıyla "zorunlu" olmayan bir şey olarak değerlendiririz; o olay, bu biçimiyle, sonsuz sayıda "olasılık"tan sadece birisidir. Gelgelelim, süreçteki bir gelişmeyi göz önüne aldığımızda, insanî bir kararın daha sonra fiilen verildiğinden farklı bir biçimde verilemeyeceğini asla iddia edemeyiz. İnsan eylemine dair tartışmada, " 'İstiyorum'u asla aşamayız".

O hâlde şöylesi bir soru baş gösterir: Meyer, iki bakış açısı (yani (1) sözkonusu sebepten dolayı "özgür" olarak kavranan "süreçteki gelişim" ile (2) "vuku bulmuş" ve bu sebepten dolayı "zorunlu" olarak kavranan "olaylar") arasındaki ayrımın, "ölü" doğa alanında değil

de sadece insanî motivasyonlar alanında uygulanması gerektiğini mi söylemektedir? Meyer 15. sayfada, "ilgili şahsiyeti ve koşulları bilen" bir kişinin sonucu, yani "gelişmekte olan" kararı "yüksek bir olasılıkla" öngörebileceğini vurguladığı için, bu türden bir ayrımı kabul ediyor gibi görünmez. Gelgelelim, tekil bir olayın verili koşullardan hareketle gerçekten kesin bir biçimde öngörülmesi, "ölü" doğa alanında, ayrıca şu iki önvarsayıma da bağlıdır: (1) Olayın "hesap edilebilir", nicel olarak ifade edilebilir ilgili bileşenleri sözkonusudur ve (2) olayın vuku bulmasıyla alakalı tüm koşullar, gerçek anlamıyla bilinebilir ve kesin bir biçimde ölçülebilirdir. Aksi takdirde ve daima bir kural olarak, her nerede, gelecekteki belirli bir günün kesin hava durumu gibi bir olayın somut tekilliğine dair bir soru varsa, orada muhtelif kesinlik derecelerine sahip olasılık yargılarının ötesine geçemeyiz. Bu durumda "özgür" irade, herhangi bir özel statüye sahip olmayacaktır ve "İstiyorum" da sadece, James'in tartıştığı ve kendi teorilerine yasal yükümlülük açısından zarar vermeden deterministkriminologların da kabul ettiği bir şey olarak, bilincin formel "buyruğu"yla aynı şey olacaktır.[5] Şu hâlde "özgür irade" sadece, belki de asla tamamen keşfedilemeyecek ama her hâlükarda "yeterli" olan nedenlerden ileri gelmiş bir "karar"a nedensel anlam isnadında bulunulmasına işaret eder ve en sıkı deterministdahi buna ciddi bir biçimde itiraz etmeyecektir. Burada sözkonusu olan bundan fazla bir şey olmasaydı, "şans" tartışmalarında zaman zaman zikredilen, tarihsel olayların irrasyonelliği kavramının neden kabul edilebilir olamayacağını görmekte başarısız olacaktık.

Fakat Meyer'in bakış açısına yönelik bu tür bir yorum açısından, şunun gözlemlenmesi rahatsız edicidir: Meyer, özgür iradeyi bu bağlamda zorunlu kabul etmekte ve bunu, eğer birey kendi iradî eylemlerinden sorumlu olmak zorundaysa, içsel bir tecrübe olarak irade özgürlüğünün vazgeçilmez olduğunu vurgulamak için yapmaktadır. Ama bu iddia yalnızca, Meyer tarihe kendi kahramanlarını yargılama görevi yüklemeye niyetlenseydi doğrulanmış olabilirdi. Dolayısıyla bu, Meyer'in bu pozisyonu gerçekte ne ölçüde benimsediğine dair bir meseledir. Kendi sözleriyle (s. 16): "Biz, insanları

5 Örneğin bkz. Liepmann'ın *Einleitung in das Strafrecht* [Ceza Hukukuna Giriş] adlı çalışması.

[sözgelimi 1866'da Bismarck'ı] kendi kararlarına yönelten motivleri açığa çıkarma ve bu kararların doğruluğunu ve [*buraya dikkat!*] o insanların şahsiyetlerinin değerini muhakeme etme çabasındayız". Bu formülasyon ışığında, Meyer'in, "tarihsel olarak eyleyen" şahsiyetlerle ilgili *değer yargılarına* ulaşmayı, tarihin en yüksek görevi olarak gördüğüne pekala inanılabilir. Sadece daha önce zikredilmiş olan, "biyografi"ye yönelik tutumu değil ama aynı zamanda tarihsel şahsiyetlerin ve onların nedensel öneminin "içkin değeri"nin eşit olmadığıyla (s. 50–51) ilgili yaptığı sürekli vurgular da bunu kesin kılar; zira bir önceki cümlede şahsiyetin "değer"inden kastedilen ya da tutarlı bir biçimde kastedilebilecek olan tek şey, bu somut kişilerin (olumlu ya da, IV. Friedrich Wilhelm örneğinde olduğu gibi, olumsuz) bazı eylemlerinin ya da bazı niteliklerinin bir *değer yargısı*ndan dolayı taşıdığı *nedensel* önemdir. Fakat bu kararların "doğruluğu"nun "yargılanması"yla kastedilen, farklı biçimlerde anlaşılabilir: Ya (1) kararın temelinde yatan hedefin –sözgelimi bir Alman vatanseverinin bakış açısından, Avusturya'yı Almanya'dan defetme hedefinin– "değer"ine dair bir yargı olarak; ya da (2) tarihin şu soruya (savaşa girme kararı, şu anda neden Almanya'nın birleşmesi hedefine ulaşmak için uygun bir araçtır?) olumlu cevap verip vermediği meselesine atıfla ya da tersine, tarih bu soruya olumlu bir cevap verdiği için, sözkonusu kararların analiz edilmesi olarak. Meyer'in fiilen kendi zihninde, sorunun bu iki şekilde konulma tarzını açıkça ayırt edip etmediği meselesini es geçebiliriz. Açıktır ki tarihsel nedensellikle ilgili bir argüman açısından sadece ikinci önerme anlamlıdır; zira tarihsel duruma ilişkin, biçim itibarıyla "teleolojik/sonuca dayalı" olan ve "araç ve amaç" kategorileri aracılığıyla ifade edilen bu yargı, açıktır ki, diplomatlar için yazılmış bir talimatlar kitabı formunu değil, olayların *nedensel* tarihsel anlamına dair bir yargıyı mümkün kılması bakımından "tarih" formunu alan bir sunum içerisinde anlamlıdır. Bu tür yargının iddiası şudur: O anda, bir karar verme "fırsat"ı kaçırılmış değildir, çünkü kararı "alanlar", Meyer'in deyişiyle, bu kararı tüm engellere rağmen savunmak için gerekli "ruh ve zihin kuvveti"ne sahiptirler; dolayısıyla, sözkonusu karara ve onun karakterbilimsel ve diğer önkoşullarına nedensel olarak isnat edilmesi gereken şeyler (başka bir deyişle, ör-

neğin bu "karakter nitelikleri"nin varlığının tarihsel "önem"e sahip bir "etken"i ne ölçüde ve ne anlamda teşkil ettiği) belirlenmiştir. Gelgelelim aşikardır ki, belirli bir tarihsel olayı somut kişilerin eylemleriyle ilişkilendiren bu tür problemlerin, *etik* "sorumluluğun" anlamı ve önemi meselesinden kalın çizgilerle ayırt edilmesi gerekir.

Eduard Meyer'in yazısındaki bu son ifadeyi, belirli edimlere nedensel bir şekilde belirli "karakterbilimsel" nitelikler ve bu niteliklerle ve çok sayıda "çevresel" koşulla ve aynı zamanda somut durumla açıklanması gereken, eyleyen şahsiyetlere ait "motivler" isnat etmenin salt "nesnel" anlamıyla yorumlayabiliriz. Ancak bu durumda Meyer'in, çalışmasının bir sonraki pasajında (s. 44-45), "motivleri araştırma"nın tarih açısından "talî" olduğunu belirtmesi, dikkate değer derecede çarpıcı hâle gelir. Öne sürülen sebep, yani motivleri incelemenin güvenilir bilginin ötesine geçtiği ve aslında çoğu zaman bir eylemin tatmin edici olamayacak "oluşsal [*genetic*] bir formülasyonu"na yol açtığı iddiası, mevcut veriler ışığında açıklanabilir ve dolayısıyla eylemin basitçe bir "veri" olarak kabul edilmesi gerektiğine, tekil örneklerde ne denli doğru olursa olsun, somut dışsal doğal ya da fiziksel olaylara dönük çoğu zaman aynı ölçüde problemli "açıklamalar" dikkate alınırsa, mantıksal bir ölçüt olarak başvurulamaz. Meyer'in motivlerin incelenmesine dair bakış açısı (ki tarih açısından "iradî karar" temel etkeninin önemi üzerine yaptığı güçlü vurguyla ve aktardığımız "sorumluluk"la ilgili ifadeleriyle bağlantılıdır) her ne olursa olsun, her hâlükarda, Meyer'le ilgili olduğu kadarıyla, insan eylemine dönük etik ve nedensel analiz tarzlarını –"değer atfetme" ile "açıklama"yı– bir ölçüde birbirine karıştırma eğiliminde olunduğu şüphesine yol açmaktadır.[6] Zira Windelband'ın

6 "Motivlerin soruşturulması" altında içerilmesi gereken şeyler burada net bir biçimde ifade edilmiş değildir ama açıkça anlaşılan odur ki biz, "somut bir şahsiyet"in "karar"ını, bize "pragmatik" bir bakışla sadece tesadüfî bir şey, yani anlamlı bir yorumlamaya hem açık olmayan hem de değmeyen bir şey olarak göründüğü zaman, mutlak anlamda "nihaî" olgu olarak davranırız; bu yüzden, sözgelimi, Çar Paul'un verdiği delice kararlar bu türdendir. Gelgelelim, tarihin en açık görevlerinden birisi, daima, empirik olarak verili "dışsal eylemler"i ve bunların sonuçlarını, eylemin tarihsel olarak verili "koşullar"ı, "hedefler"i ve "araçlar"ı ışığında anlamaktan ibarettir. Nitekim Meyer'in kendisi de herhangi başka bir tarzda ilerlemiş değildir. "Motivlerin soruşturulması", yani gerçekten "peşinden gidilmiş" olan şeye ve bu arzunun temeline dönük analiz, bir yandan, analizi tarih-dışı bir pragmatik kurallar gövdesinin içinde yitirmekten kaçınmanın aracıyken, öte yandan, "tarih- ➔

geliştirdiği ve sorumluluk ideasının nedensellik ideasını içermeyen bir anlama sahip olduğunu ve ahlakî bilincin normatif değeri açısından olumlu bir temel teşkil ettiğini söyleyen formülasyonun münasip görülüp görülemeyeceği meselesinden tamamen ayrı bir şey olarak, bu formülasyon, her hâlükarda, empirik, bilimsel ve nedensel bakış açısıyla tasavvur edildiği şekliyle "normlar" ve "değerler" dünyasının nasıl bu tür bir bakış açısıyla sınırlandırılabilir olduğuna yerinde bir biçimde işaret etmektedir.[7]

Elbette ki, belirli bir matematiksel önermenin "doğru" olup olmadığı muhakeme edilirken, bunun bilgisinin "psikolojik olarak" nasıl meydana geldiği ve "matematik tahayyülü"nün ancak "matematiksel beyin"in bazı anatomik anormalliklerine eşlik ettiği zaman mı en yüksek derecede mümkün olduğu gibi sorular asla sorulmaz. Kişinin etik olarak muhakeme edilmiş kendi "motiv"inin, empirik bilim teorisine göre, nedensel bir biçimde belirlendiği düşüncesi, vicdan muhakemesi karşısında hiçbir ağırlığa sahip değildir; aynı şekilde, bir sanatsal başarısızlık örneğinin, köken itibarıyla Sistine Chapel'le aynı ölçüde belirlenmiş olduğunu kabul etmek gerektiği düşüncesi de, estetik yargı açısından hiçbir önem taşımaz. Nedensel analiz kesinlikle hiçbir değer yargısı sağlamaz[8] ve bir değer yargısı da kesinlikle bir nedensel açıklama değildir. Ve tam da bu nedenle, bir olaya değer biçilmesi –örneğin, doğal bir fenomenin "güzelliği" gibi–, ona yönelik nedensel açıklamadan oldukça farklı bir alanda cereyan eder ve bundan dolayıdır ki tarihsel eylemleri, tarihin vicdanı karşısında ya da herhangi bir tanrının veya insanın yargı makamı karşısında sorumlu tutarak yargılamada tarihin rolüne yönelik ilgi ve yanısıra

sel ilgi"nin temel kalkış noktalarından da birisidir: Aslında biz, başka şeylerin yanısıra, insanoğlunun "hangi arzular"ının tarihsel "yazgılar"a bağlanarak "anlamlı/önemli" hâle dönüştüğünü görmeyi arzulamaktayızdır.

7 Windelband (*Über Willensfreiheit* [İrade Özgürlüğü Üzerine], son bölüm), "irade özgürlüğü" sorununu kriminolojik tartışmalardan kurtarmak için özellikle bu formülasyonu seçmektedir. Gelgelelim bu tip bir nedensel karşılıklı-bağlantı, ceza hukuku normlarının uygulanabilirliği açısından asla tamamen alakasız olamayacağı için, bu formülasyonun kriminolog açısından uygun olup olmadığına dair de bir sorundur bu.

8 Fakat bununla, bir nesnenin (örneğin, bir sanat eserinin) değersel-anlamını "anlama"ya dönük "psikolojik" desteğin, onun kökenine yönelik nedensel analiz açısından temel hiçbir şey kazandırmadığını kastetmemekteyiz. Bu meseleye daha sonra döneceğiz.

felsefî "özgürlük" problemini tarihin yöntemleri içine karıştıran tüm diğer usuller, tam da tarihin nedensel ardışıklıkları arasına mucizeler girdiği ölçüde, tarihin empirik bir bilim (*Erfahrungwissenschaft*) olma özelliğini askıya alacaklardır. Eduard Meyer (s. 20), Ranke'yi izleyerek, "tarihsel bilgi ile dinî *Weltanschauung* arasındaki keskin ayrım" adına, bu sonuncu durumu elbette ki reddeder ama bana sorarsanız, tarihsel bilgi ile etik arasındaki aynı ölçüde keskin ayrımı bulandıran ve bizzat Meyer'in de alıntıladığı (s. 26, dipnot 2) Stammler'a ait argümanın peşinden gitmekten kendini alıkoysaydı, daha iyi olurdu. Meyer (s. 20), "gerçek doğası yıkıma uğratılmadığı" müddetçe "asla bir formüle indirgenemeyecek" olan "saf anlamıyla bireysel bir etken"in, empirik olarak verili özgürlük ve sorumluluk ideaları vasıtasıyla tarihsel gelişimde bir yere sahip olduğunu iddia ettiği ve sonra da bu önermeyi, belirli şahsiyetlerin verdiği bireysel anlamda iradî kararların büyük tarihsel (nedensel) önemine dayanarak ispatlamaya çalıştığı an, farklı bakış açılarının bu şekilde metodolojik olarak birbirine karıştırılmasının ne tür felaketlere yol açabileceği kanıtlanmış olur. Bu kadim hata,[9] tam da tarihin spesifik karakterini koruyan bir bakış açısından işlendiğinde son derece tehlikelidir; çünkü bu hata, oldukça farklı alanlara ait problemleri tarihin içine sokar ve (determinizm-karşıtı) belirli bir inancın tarihsel yöntemin geçerliliği açısından olmazsa olmaz olduğu yanılsamasını üretir. Her türlü irade özgürlüğünün –nasıl anlaşılırsa anlaşılsın– eylemin "irrasyonelliği"yle özdeş olduğu ya da eylemin "irrasyonelliği"nin özgür iradeden kaynaklandığı varsayımındaki hata oldukça aşikardır. "Hesaplanamazlık" özelliği, her ne kadar "doğanın kör güçleri" kadar olmasa da, büyük bir imtiyazdır ama delinin imtiyazıdır.[10]

9 Bu hatayı şu çalışmamda ayrıntılı bir biçimde eleştirmiştim: "Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalokonomie" ["Roscher ve Knies, ve Tarihsel Ekonomi-Politiğin Mantıksal Problemleri"].

10 Çılgınca saltanatının son dönemlerinde Rus Çarı Paul'un gerçekleştirdiği eylemler, bizce, tıpkı İspanyol Donanması'nı dağıtan fırtına gibi anlamlı biçimde yorumlanabilir ve dolayısıyla "hesaplanabilir" değildir. Her iki örnekte de, kendimizi "motivlerin soruşturulması"ndan alıkoyarız ve açıktır ki bunun sebebi, bu olayları "özgür" olarak yorumlamamız değildir; sebep, bunların somut nedenselliğinin bizim açımızdan ulaşılamaz kalmak zorunda olması da değildir (ki Çar Paul örneğinde patoloji, muhtemelen gerekli cevabı sağlayabilecektir); bunun sebebi bunların, tarihsel açıdan bizi yeterince ilgilendirmemesidir. Bu meseleyi ileride daha yakından ele alacağız.

Oysaki biz, empirik bir "özgürlük hissi"nin en yüksek ölçütünü, rasyonel olarak gerçekleştirdiğimizin bilincinde olduğumuz (yani, *fiziksel ve psişik "zorlama"nın, duygusal "etkilenimler"in ve yargının beraklığını engelleyen "tesadüfî" müdahalelerin sözkonusu olmadığı*, açıkça idrak edilmiş bir amacı, bilgimizin ölçüsüne, yani empirik *kurallara* en uygun "araçlar" vasıtasıyla kovaladığımız) eylemlerle bağlantılandırmaktayız. Ama eğer tarih sadece bu anlamda "özgür" eylemlerle meşgul olsaydı, görevi fevkalade hafiflemiş olurdu: Aktörün hedefi, "motiv"i ya da "ilkeler"i, kullanılan araçtan sarih bir biçimde türetilebilir olurdu ve *davranış*taki "şahsî" öğeyi teşkil eden tüm irrasyonellikler de devredışı bırakılmış olurdu.[11] Kişinin eyleminin bu tür saf rasyonel terimlerle yorumlanabilir *olmaması*, demem o ki sadece irrasyonel "önyargılar"ın, yani düşüncedeki hataların ve yanısıra olgusal hataların değil ama aynı zamanda "mizacın", "haleti ruhiye"nin ve "etkilenimler"in de kişinin özgürlüğünü –kısaca onun eylemini– oldukça farklı –"doğal değişim"in empirik "anlamsızlığı"na işaret eden– derecelerde altüst ediyor olması, saf anlamıyla pragmatik bir tarihin imkansız olduğunu kanıtlar. Eylem, bu türden bir "irrasyonelliği" tüm doğa olaylarıyla aynı ölçüde *paylaşır* ve tarihçi, tarihsel karşılıklı-bağlantıları yorumlarken, insan davranışının "irrasyonelliği"nden sinir bozucu bir şey olarak söz ediyorsa, bu durumda tarihsel-empirik eylemi, doğa fenomenleriyle değil, uygun araçlara mutlak bir biçimde yönelmiş, saf anlamıyla rasyonel, yani mutlak bir biçimde amaçlı bir eylemin idealiyle karşılaştırıyor demektir.

Tarihsel analizin karakteristikleri olan "şans" ve "özgür irade" kategorilerine yönelik Eduard Meyer'in yaptığı açıklama, birbirinden

11 Bu bağlamda, "Roscher ve Knies" adlı makalemde mevcut düşüncelerle karşılaştırınız: Kesin biçimde rasyonel eylem (ki mesele bu şekilde de konabilir), verili "durum"a basit ve tam "uyum gösterme" olabilecektir. Menger'in teorik şeması, sözgelimi, "piyasa durumu"na kesin biçimde rasyonel "uyum"u önvarsayar ve buradan hareketle de "ideal-tipik" saflıktaki sonuçları sergiler. İşin aslı tarih, sadece tek tek bireylerin tekil anlamda "özgür", yani sonuçsal olarak mutlak anlamda rasyonel eylemlerinin ortaya çıkışına ve aralarındaki karşılıklı bağlantıya dönük bir analizden ibaret olsaydı, bir pratik "uyum" örüntüleri gövdesinden (edimbilim/*pragmatics*) daha fazla bir şey olmayacaktı (ki bu, L. M. Hartmann'ın yapmaktan hoşlanabileceği bir şeydir). Bu sonuçsal-olarak-rasyonel [*teleological-rational*] anlam, Hartmann'ın yaptığı gibi "uyum" kavramının dışında bırakılırsa, ileride sergileme fırsatını yakalayacağımız üzere, tarihsel incelemeler açısından kesinlikle ilgisiz bir fikir hâline gelir.

farklı problemleri tarih metodolojisine sokma hususunda bir parça muğlak bir tutuma işaret eder; dahası, sahip olduğu tarihsel nedensellik anlayışının, çarpıcı çelişkiler içerdiği görülmektedir. Meyer, 40. sayfada, tarihsel araştırmanın daima, sonuçtan nedene doğru ilerleyerek nedensel ardışıklıklar bulmaya çalıştığını oldukça güçlü bir biçimde vurgular. Ancak Eduard Meyer'in formülasyonundaki[12] bu vurgu bile tartışmaya açıktır: Ele alınan vakanın doğasından hareketle, belirli bir tarihsel olayın ya da yeni açığa çıkmış bir tarihsel oluşun üretmiş olabileceği sonuçları bir hipotez formunda formüle etmek ve bu hipotezi "olgular"la sınayarak doğrulamak tamamen mümkündür. Ancak gerçekte kastedilen şey, göreceğimiz üzere, bundan oldukça farklı bir şeydir: Yakın zamanda "teleolojiye bağlılık" ilkesi olarak adlandırılan ve nedenlere dönük tarihsel ilgiye hâkim olan şey. Bununla birlikte, sonuçtan nedene doğru yukarıda zikredilen yükselmenin tarihe özgü olduğu iddia edilirse, kuşkusuz bu da tatmin edici değildir. Somut bir "doğa olayı"na dönük nedensel "açıklama" da, başka biçimde değil ama tıpkı bu biçimde ilerler. Bunun yanısıra, hâlihazırda "vuku bulmuş" olmanın, bizim açımızdan, kesinlikle "zorunlu" olmak anlamına geldiği ve sadece "oluş hâlinde" olan şeylerin bizim tarafımızdan salt "olasılık" olarak yorumlanabileceği şeklindeki görüşün (gördüğümüz üzere) 14. sayfada ileri sürülmesine karşılık, aynı Eduard Meyer 40. sayfada bunun tam tersi bir önermeyi savunmakta ve bunu da, tarih çalışmalarında "neden" teriminden ve (gördüğümüz üzere) onun gözünde ıskartaya çıkmış olan "motivlerin araştırılması"ndan nasıl kaçınma gereği hissetmişse aynı o biçimde, sonuçtan neden çıkarsamadaki bilhassa problemli öğeyi vurgulamak suretiyle yapmaktadır.

Eduard Meyer'in bakış açısından bakıldığında, bu son çelişki, sonuçtan neden çıkarsamadaki problemli öğenin bilgiye dönük kapasitelerimizin temel sınırlılığından kaynaklandığını kabul eden ama determinizmi bir ideal postüla olarak koruyan bir formülasyon aracılığıyla çözülmeye çalışılabilirdi. Ancak o, bu yolu da kararlı bir biçimde reddetmiş (s. 23) ve bunun peşisıra (s. 24), bir kez daha ciddi şüphelere yol açan bir tartışmaya girişmiştir. Eduard Meyer, bir

12 Meyer son derece talihsiz bir biçimde şöyle der: "Tarihsel araştırma, çıkarımlarında sonuçtan nedene doğru ilerler".

keresinde, *Die Geschichte des Altertums* [Antik Zamanların Tarihi] adlı eserinin girişinde, "genel" ile "tikel" arasındaki ilişkiyi "özgürlük" ile "zorunluluk" arasındaki ilişkiyle, bunların her ikisini de "birey" ile "kolektivite" arasındaki ilişkiyle bağlantılandırmıştı; bunun sonucu olarak (yukarıya bakınız), "ayrıntı"da (yani, tikel örnekte) "birey" baskın iken, tarihsel olayların "temel eğilimleri"ne "yasa" ya da "kural" hükmeder hâle gelmişti. Meyer, pek çok "modern" tarihçiyi etkisi altına alan ve bu formülasyon içerisinde tamamen ve esasen kafa karıştırıcı olan bu görüşten, kısmen Rickert'in kısmen de von Below'un etkisiyle açıkça vazgeçmiştir. Özellikle von Below, Eduard Meyer'in verdiği bir örneğin tam tersine, "yasanın hükmettiği gelişme" mefhumuna ısrarla itiraz etmişti. Yirmibeş üyesi olan bir federal devletin birleşik bir devlet hâline gelme zamanının ve şeklinin "tarihsel olarak işleyen etkenlerin hususiyeti"ne bağlı olduğunu, ama bunun tam tersine, Almanya'nın birleşik bir ulus olma yolunda gelişiminin bize "tarihsel bir zorunluluk" olarak göründüğünü söyleyen Meyer'e karşılık, von Below şöyle yakınır: "Başka türlü olamaz mıydı?" Meyer, bu eleştiriye şüphe götürmez bir biçimde açıktır. Ancak bana sorarsanız, von Below'un hücum ettiği Meyerci formülasyon hakkında ne tür bir yargıya varılırsa varılsın, şunu görmek oldukça kolaydır: von Below'un eleştirisi her hâlükarda pek çok şeyi kanıtlar ve tam da bu yüzden, hiçbir şeyi kanıtlamaz. Zira herhangi bir vicdan azabı duymaksızın, von Below ve Eduard Meyer'le birlikte "yasanın-hükmettiği gelişme" kavramını kullandığımız durumda da, aynı itiraz geçerlidir. İnsanoğlunun bir insan cenininden geliştiği ya da gelişeceği gerçeği, bize *yasanın*-hükmettiği bir gelişme olarak görünür; ama yine de, dışsal "kazalar"ın ya da "patolojik" bir kalıtsal mirasın yol açtığı "farklı bir sonucun ortaya çıkması" da kuşkusuz mümkün olabilirdi. "Gelişme" teorisyenlerine karşı girişilen polemikte mesele, (yukarıda öne sürülenler gibi argümanlar vasıtasıyla öyle kolayca ortadan kaldırılamayacağı aşikar olan) "gelişme" kavramının dosdoğru kavranması ve mantıksal olarak sınırlandırılması meselesidir. Bizzat Eduard Meyer'in kendisi, bu çatışmanın en iyi örneğidir. Zira o, sadece iki sayfa sonraki (s. 27) bir dipnotta, aslında önceden reddetmiş olduğu ama "Giriş"te öne sürdüğü şema uyarınca, "ortaçağ" kavramını "açıkça tanımlanmış bir kavram" olarak tanım-

lamaya tekrar geri dönmektedir. Meyer'in metinde söylediği şudur: "Zorunluluk" kelimesi, tarih biliminde sadece, belirli koşulların yol açtığı tarihsel bir sonucun oldukça yüksek düzeyde meydana gelme "olasılığı"na sahip olduğuna, yani *tüm bir gelişmenin, tabir caizse, tek bir sonuca bağlı olduğuna* işaret eder. Dahası Meyer, Almanya'nın birliğine dair yaptığı vurguda da bundan daha fazla bir şey söylemek istememişti. Ve Meyer bu bağlamda, bir olayın vuku-bulmama olasılığının her şeye rağmen sözkonusu olduğunu vurguladığında, bu durumda onun, sabit olmayan gök cisimleri tarafından muhtemelen "altüst edilebilecek" olan astronomi hesaplamalarıyla bağlantılı olarak vurguladığı şeyleri yeniden hatırlatmak isteriz. Aslında bu hususta belirli doğa olaylarından hiçbir farklılık yoktur ve doğa alanındaki açıklamalarda dahi,[13] somut olaylara dair bir mesele olsun ya da olmasın, zorunluluk yargısı kesinlikle, nedensellik kategorisinin ortaya çıkabileceği biricik ve hatta tek temel form değildir. Eduard Meyer'in, J. Wellhausen'le girdiği polemik sonucunda "gelişme" kavramından kuşku duyduğu hipotezi, bizleri yanlışa sürüklemeyecektir ki bu esasen –ama yalnızca değil– aşağıdaki karşıtlığa dair bir meseleydi: Yahudiliğin "gelişim"ini, esasen "içeriden dışarıya doğru" vuku bulan bir şey olarak mı ("evrimsel bir biçimde" mi), yoksa "dışarıdan" gelen belirli somut tarihsel güçler tarafından (özellikle de Pers krallarının, Pers politikalarından türetilen düşüncelerden hareketle koyduğu "yasalar"ın zorlamasıyla) koşullanmış olan ve Yahudilerin içkin karakterleriyle ilgisi olmayan bir şey olarak mı ("epigenetik bir biçimde" mi) yorumlamak gerekir? Bunlardan hangisi doğru olursa olsun, "genel olan", "özü itibarıyla (?) olumsuzlayıcı" olarak ya da daha kesin formüle edilirse, tarihsel gelişmenin sonsuz olasılıklarına "hudutlar" koyan "sınırlayıcı" "koşul" olarak görülürken, bu olasılıklardan hangisinin "gerçeklik"[14] hâline geleceği sorusu, "tarihsel hayatın daha yüksek (?) tekil etkenleri"ne bağlı görülürse (s. 46), Giriş'te kullanılan formülasyonda asla hiçbir ilerleme sözkonusu olamaz.

13 Bu problemi burada ayrıntılarıyla tartışmak, bizi oldukça uzaklara sürükleyecektir. Bunun için benim "Roscher und Knies" adlı makaleme bakınız.

14 Bu formülasyon, Kistiakowski'nin "Problems of Idealism"deki (ed. Novgorodzev, Moskova, 1902) "Rus sosyoloji okulu"yla ve sosyal bilimlerin problemlerinde olasılık kategorisinin yeriyle ilgili makalesinde incelediği ve Rus sosyoloji okulunda ortak olan belirli düşünce tarzlarını hatırlatmaktadır. Bu makaleye daha sonra döneceğiz.

Böylelikle, "genel olan"ın (*das "Allgemeine"*) –yani yanlış bir biçimde "genel olan"la (*"generellen"*) karıştırılan "genel vasat" değil de, *soyut* bir kavram olarak *kural olan*ın–, tarih sahnesinin arkasında işleyen etkin bir güç olduğu varsayılır ve bu varsayım, Eduard Meyer'in başka yerlerde açık ve kesin bir biçimde vurguladığı bir gerçeği, gerçekliğin yalnızca somut ve tikel olan tarafından oluşturulduğu temel gerçeğini göz ardı eder.

"Genel" ile "tikel" arasındaki ilişkilere dönük bu şüphe götürür formülasyon, asla sadece Eduard Meyer'e özgü olmadığı gibi, asla sadece onun tipindeki tarihçilere mahsus da görülemez. Tam aksine bu formülasyon; tarih incelemesini rasyonel bir tarzda "tekilliğin bilimi" olarak tesis etmek için, insan gelişimi sürecinin benzerlikler ve özdeşliklerini belirlemenin gerekli olduğunu ve böylelikle geriye, çözünmez bir artık olarak (ya da Breysig'in deyişiyle, "en güzel çiçekler" olarak) tikelliklerin ve kıyaslanamaz ve analiz edilemez öğelerin kalacağını iddia eden ve pek çok "modern" tarihçi tarafından –ama Eduard Meyer tarafından değil– her şeye rağmen paylaşılan popüler anlayışın tam da temelinde yatar. Fiilî tarih pratiğine daha yakın düşen bu anlayış, tarih mesleğinin/uğraşının bir "sistematik bilim" hâline gelmesi gerektiğine dönük naif inançla kıyaslandığında, bir ilerlemeyi temsil eder. Ama gelgelelim bu da, kendi tarzı içerisinde, oldukça naiftir. "Bismarck"ı, diğer insanlarla ortaklaşa paylaştığı her şeyi açıklamanın dışında tutarak ve ona "özel" olan şeyleri muhafaza ederek, kendi tarihsel önemi içerisinde anlama çabası, yeni başlayanlar için eğitici ve eğlendirici bir egzersiz olabilirdi. Bu durumda, örneğin, "bireyliğin" cinayet masası tarafından keşfedilmiş en özel işareti olarak Bismarck'ın "başparmak izi"nin, bu "en güzel çiçekler"den birisi olduğu ve bunun tarih açısından kaybının yeri doldurulamaz bir şey olduğu –elbette ki, mantıksal tartışmalarda daima olduğu gibi, materyallerin ideal tamlığa sahip olduğu varsayılırsa– savunulabilirdi. Ve eğer bu argümana, sadece "doğası gereği" "tinsel" (*geistige*) ve "psikolojik" niteliklerin ve olayların "tarihî" olarak hesaba katılabileceği söylenerek hararetle karşı çıkılsaydı, bu durumda Bismarck'ın gündelik hayatı –"her şeyiyle tamamen" bilebilseydik eğer– bizlere, bu dünyadaki herhangi başka bir kişide benzer bir harman ve örüntü içerisinde asla bulunamayacak ve ilgileri gereği sadece onun baş-

parmak izinden çıkarsanabilecek olan (sadece ona has) ayırt edici bir şahsî hususiyetler sonsuzluğu sunardı. Daha da ileri gidilip, Bismarck'ın hayatındaki sadece tarihsel bakımdan "anlamlı" bileşenlerin, bilimi ilgilendirdiği kadarıyla, dikkate alınması gerektiğinin "apaçık" olduğu düşüncesine itiraz edilirse, buna verilecek mantıksal cevap şu olacaktır: Nihaî mesele, tam da bu "apaçıklık"ın kendisidir, zira bu, tarihsel bakımdan "anlamlı" bileşen parçalarına dair mantıksal ölçütün ne olduğu sorununu açığa çıkarır.

Ortak olanı biricik olandan tahliye etme egzersizi –ki verilerin mutlak tamlığını varsayar–, en uzak gelecekte dahi asla bir sonuca varamayacaktır ve bir "ortak nitelikler" sonsuzluğu tahliye edildikten sonra, geride hâlâ bir bileşen parçaları sonsuzluğu kalacaktır; bu sonuncu bileşenler parçaları sonsuzluğunun en enerjik biçimiyle tahliye edilmesinden sonra dahi, bu tikellikler arasında tarihsel bakımdan "esas" olan şeyin ne olduğu sorusunun cevabına doğru en küçük bir mesafe katedilmiş olmayacaktır. Bu egzersizi sürdürme çabasından ortaya çıkabilecek tek netice, yalnızca bu olabilirdi. Oysa diğer bir netice, bu tahliye işleminin olayların nedensel seyrinin mükemmelen kavranmasını gerektirmesidir ve bu, hiçbir bilimin bir ideal hedef olarak dahi talip olamayacağı bir şeydir. Apaçık bir şeydir ki; tarihsel alandaki her "karşılaştırma", kültürel "anlamlar"a *atıfta bulunmak* suretiyle hâlihazırda bir seçim yapılmış olduğunu ve bu seçimin de, nedensel failliğe yönelik atfın hedef ve yönünü açık bir biçimde belirlerken, veriler içerisindeki hem "genel" hem de yanısıra "tikel" öğelerden oluşmuş zengin bir sonsuzluğu dışarıda tuttuğunu önvarsayar. "Benzer" olayların karşılaştırılmasını, sözkonusu nedensel faillik isnadının *sadece bir* aracı olarak (ve aslında bana sorarsanız, en önemli araçlardan biri olarak ve uygun kapsamının çok uzağında kullanılagelen bir araç olarak) düşünmek gerekir. Bunun mantıksal anlamıyla daha sonra ilgileneceğiz.

Eduard Meyer, 48. sayfadaki -hâlâ tartışılmayı bekleyen- vurgusunda görüleceği üzere, tikel olanın *tek başına* tarihin inceleme nesnesi olduğu hatalı görüşünü paylaşmaz; ve genel olanın tarihteki anlamı meselesine gelindiğinde, tarihsel incelemenin yegane "araç" ve "önvarsayımları"mn "kurallar" ve kavramlar olduğu (29. sayfanın ortası) şeklinde yaptığı yorumlar, göreceğimiz üzere, esas itibarıyla

mantıksal açıdan doğrudur. Sadece onun yukarıda eleştirdiğimiz formülasyonu şüphe götürür durumdadır ve bu, tam da burada eleştirdiğimiz hatayla aynı eğilimi ifşa eder.

İmdi, tüm bu eleştirilere rağmen, profesyonel tarihçi, burada eleştirilen görüşlerde "gerçek" payı olduğu izlenimini muhafaza edecektir. Kendi yöntemini tartışan böyle bir tarihçi için durumun böyle olduğunu söylemeye lüzum bile yoktur. Aslına bakılırsa Meyer, argümanlarında yer alan hakikat öğelerinin mantıksal olarak doğru formülasyonuna çoğu zaman oldukça yakın durmaktadır. Örneğin 27. sayfanın üst kısmında, "gelişimsel aşamalar"dan söz edilmekte ve bunların, olguların *keşfedilmesi* ve düzenlenmesi için yol gösterici ipuçları olarak iş görebilecek "*kavramlar*" oldukları söylenmektedir; hakeza, bilhassa "olasılık" kategorisini işe koştuğu çok sayıda pasajda da mezkur doğru formülasyona oldukça yakındır. Gelgelelim, mantıksal problemin baş gösterdiği yer tam da burasıdır; bu noktada, tarihsel olayların gelişme kavramıyla nasıl düzenlendiği, "olasılık kategorisi"nin mantıksal anlamının ne olduğu ve bu kategorinin tarihsel karşılıklı-bağlantılara dönük ayrıntılı incelemede nasıl uygulandığı sorularını tartışmamız gerekir. Eduard Meyer, bu meselelerle yüzleşmekte başarısız olmasından dolayı, "yasalar"ın yönettiği olayların tarihsel araştırmada oynadıkları rol hususunda doğru olan şeyi "hissedebildi" ama gelgelelim, bana öyle geliyor ki, bunu uygun bir formülasyon içerisinde veremedi. Bu mesele, elinizdeki makalenin özel bir kısmında (II. Kısım) ele alınacaktır. Burada ise, Eduard Meyer'in metodolojik formülasyonuna karşı, zorunlu olarak özü gereği olumsuz olan değiniler yaptıktan sonra, ilkin, tarihin "nesne"sinin ne olduğu problemine dair tartışmaların ele alınış tarzıyla [ki Meyer'in çalışmasının ikinci (s. 34-44) ve üçüncü (s. 54-56) kısımlarında sergilenmiş olup, buraya dek sunulmuş olan mülahazalar içerisinde aslında zaten değinilmiş bir meseledir] ilgileneceğiz.

Keza, Eduard Meyer'le birlikte, soruyu şu şekilde de formüle edebiliriz: "Hakkında malumat sahibi olduğumuz olayların hangileri "tarihsel"dir? Meyer bu soruya ilk başta oldukça genel bir cevap verir: "Sonuçları olan ve vuku bulmuş şey, tarihseldir". Bunun anlamı şudur ki "tarihsel", somut bir tekil durumda nedensel bakımdan önemli olan şeydir. Bu noktada, Eduard Meyer'in 36. sayfada formü-

le ettiği bu anlayıştan hemen 37. sayfada vazgeçtiğini vurgulamak adına, ilgili tüm diğer sorunları göz ardı ediyoruz.

Meyer'e göre, "kendimizi sonuçlar üreten şeylerle sınırlamış olsaydık dahi, tikel olay sayısının hâlâ sonsuz kalacağı" aşikardır. O, haklı olarak, "her tarihçinin bunlar arasında yaptığı seçimi" neyin belirlediği sorusunu sorar ve cevabını da verir: "Tarihsel ilgi". Ancak o, daha sonra ele alacağımız bazı mülahazalardan sonra, tarihsel ilginin hiçbir mutlak normu olmadığını ekler ve bu tezini de, önceden zikrettiğimiz gibi, "tarihsel" olanı "etkili" olanla sınırlandırmaktan bir kez daha vazgeçecek bir tarzda açıklar. Rickert'in, "IV. Friedrich Wilhelm'in Alman krallık tacını reddetmesi, 'tarihsel' bir olaydır ama onun ceketlerini hangi terzinin diktiğinin, tarihle alakası yoktur" şeklindeki örneklerle yaptığı vurguyu, Meyer şöyle yorumlar: "Sözkonusu terzi daima siyaset tarihiyle alakasız kalabilir kuşkusuz ama biz, o terzi hakkında sözgelimi modanın ya da dikim endüstrisinin veyahut da fiyatların vs. tarihiyle bağlantılı tarihsel bir ilgi beslediğimizi tahayyül edebiliriz pekala". İşte, her ne kadar Meyer, daha ileri mülahazalarda, bu farklı durumlar içerisinde kavradığımız "ilgi/çıkar"ın *mantıksal* yapı anlamında hatırı sayılır farklılıklar içerdiğini ve bu farklılıkların farkına varamamanın, temelden farklı olan ama sıklıkla özdeşleştirilen iki kategoriyi –*ratio essendi* [varlık nedeni] ve *ratio cognoscendi* [bilme nedeni]– birbirine karıştırma tehlikesine yol açtığını nadiren gözden kaçırmış olsa da, mesele tam da budur. Terzi örneği tam anlamıyla sarih olmadığı için, iyisi mi buyurun, bu kafa karışıklığını daha açık bir tarzda sergileyen bir örnek vasıtasıyla, sözkonusu ayrımı daha sarih hâle getirelim.

"Die Entstehung des Staats... bei Tlinkit und Iroskesen"[15] [Tlingit ve Iroskesen Kabilelerinde... Devletlerin Oluşumu] üzerine denemesinde K. Breysig, bu kabileler arasında vuku bulan, "devletin akrabalık yapısındaki ("Geschlechterverfassung") kökeni" olarak yorumladığı ve "bir türün karakteristiği olmak bakımından önemli" olan

15 *Schmollers Jahrbuch* [Schmoller Yıllığı] 1904, s. 483 vd. Burada, sözkonusu çalışmanın özsel değeri meselesine elbette ki asla girmiyoruz; tam tersine, alıntıladığım örneklerin tümünde olduğu gibi burada da, Breysig'in *tüm* iddialarının *doğru olduğu* varsayılacaktır.

tikel olayları sergilemeye çalışır. Yani, başka bir deyişle bu olaylar, devlet oluşumunun "tipik" formunu temsil ederler ve bu bakımdan "neredeyse evrensel düzeyde... geçerliliğe" sahiptirler.

İmdi, Breysig'in olgusal iddialarının doğruluğu varsayımı altında, durum açıkça aşağıdaki gibidir: Bu Kızılderili "devletler"inin oluşumu olgusu ve bunun vuku bulma tarzı, dünya tarihinin gelişimiyle nedensel rabıtası açısından, olağanüstü derecede küçük bir önemi haizdir. Dünyanın sonraki politik ya da kültürel gelişiminin (*Gestaltung*) "önemli" bir tek olgusu dahi, sözkonusu olgudan etkilenmiş değildir, yani bir neden olarak onunla ilişkilendirilemez. Bu Kızılderili devletlerinin oluşum tarzı ve belki de bizatihî varlıkları, çağdaş ABD'deki politik ve kültürel durumun oluşumu açısından "alakasız"dır; yani, Themistokles'in belirli kararlarının sonraki etkileri günümüzde hâlâ görülürken, bu ikisi arasında kanıtlanabilir hiçbir nedensel bağlantı mevcut değildir: Harikulade bütüncül bir "evrimsel tarihsel gelişim" şemasını inşa etme çabalarını hayalkırıklığı yaratacak biçimde engellese de, durum budur. Öte yandan –eğer Breysig haklıysa–, onun bu devletlerin oluşum süreciyle ilgili analizlerinde üretilen *önermeler*, devletlerin ortaya çıkma tarzıyla ilgili *genele dair bilgi*miz açısından çığır açıcı bir önem arz edebilecektir. Eğer Breysig'in gelişimin "tipik" seyri görüşü doğru olsaydı ve bu, bilgimize yeni bir katkı teşkil etseydi, bu durumda bazı kavramları, devlet teorisinin kavramsallaştırılması açısından taşıdıkları değerden tamamen ayrı bir biçimde, ya da en azından, başka tarihsel gelişmelerin nedensel olarak yorumlanmasında keşifsel araçlar olarak kullanılabilecek biçimde formüle eder bir konumda olabilecektik. Başka bir deyişle bu spesifik gelişim, gerçek bir tarihsel etken olarak, hiçbir öneme sahip değildir ama (Breysig'e sorarsak) kendi yaptığı analiz, olası bir "bilgi ilkesi" sağlaması bakımından, olağanüstü derecede önemlidir. Öte yandan, Themistokles'in verdiği kararların bilgisine sahip olmak, sözgelimi "psikoloji" ya da herhangi bir başka kavramsallaştırıcı bilim açısından hiçbir anlam ifade etmez; o devlet adamının sözkonusu durumda o şekilde karar "verebildiği" olgusu, "yasaların teşkil ettiği bir bilim"in yardımı olmaksızın da, bizim için anlaşılabilirdir; doğrusu ya, bu olguya dair anlayışımız, somut nedensel rabıtalara dönük bilgimizin gereğidir ama bu, genelleşmiş bilgimizde hiçbir zenginleşmeye işaret etmez.

Şimdi de buyurun, "doğa" alanından bir örnek alalım: Roentgen'in kendi panosundan yanıp söner gördüğü tikel X-ray ışınları, kozmik sistemdeki herhangi bir yerde de etkide bulunmak zorunda olan enerjinin korunumu yasası uyarınca, bazı somut etkiler bırakmışlardır. Ne var ki Roentgen'in laboratuarındaki bu tikel ışınların "anlam/önem"i, kozmik gerçek nedenler karakterinde olmalarında yatmaz. Roentgen'in laboratuarında olan şey, sadece, tıpkı her deney gibi, olayların vuku buluşunun belirli "yasalar"ını çıkarsamaya zemin sağlaması bakımından bir öneme sahiptir.[16]

Eduard Meyer'in, burada eleştiriyor olduğumuz pasajlarına düştüğü bir dipnotta (s. 37, dipnot 2) alıntıladığı vakaların içinde bulunduğu durum, kuşkusuz tam olarak budur. Meyer o dipnotta, "(kayıtlar ya da belgeler içerisinde) şans eseri farkına vardığımız en alakasız insanın dahi, *geçmişin koşullarının bilgisine bu kayıt ve belgeler aracılığıyla ulaşabileceğimizden* dolayı, tarihsel ilgiye mazhar olduğunu" hatırlar. Aynı kafa karışıklığı, –hafızam beni yanıltmıyorsa– Breysig (şu anda yerini bulamadığım bir pasajda) şunu söylediğinde de kendini gösterir: Breysig, tarihsel araştırmada inceleme nesnesi seçiminin, "anlamlı" olan şeylere, yani bireysel bakımdan "önemli" olan

16 Bu, sözkonusu tikel Röntgen ışınlarının, bir fizik tarihi içerisinde, "tarihsel" olaylar olarak tasavvur edilemeyeceği anlamına gelmez. Bu tür bir fizik tarihi, başka şeylerin yanısıra, Roentgen'in laboratuarında o belirli günlerdeki etkenler bileşimine neden olmuş olan, yani radyasyona sebep olmuş ve dolayısıyla sözkonusu "yasa"nın keşfedilmesine yol açmış olan "tesadüfi/arızî" koşullarla ilgilenebilirdi. Açıktır ki sözkonusu ışınların mantıksal statüsü, bu bağlamda tamamen değişecektir. Bunun mümkün olmasının sebebi, bu olayların burada, kökleri *değerler*de ("bilimin ilerlemesi") bulunan bir rol oynamış olmalarıdır. Belki de, bu mantıksal ayrımın sadece, "*Geisteswissenschaften*"in [tin bilimlerinin] inceleme nesnesinin alanına taşınmanın bir sonucu olduğu, dolayısıyla bu tikel ışınların *kozmik* etkilerinin tartışma dışı bırakıldığı öne sürülebilirdi. Gelgelelim, sadece bizim için bir şey "anlamına gelmesi", yani "değer biçilmiş" olması şartıyla, bu ışınları "önemli" kılan tikel "değer biçilmiş" nesnenin "fiziksel" mi yoksa "psişik" mi olduğu konu dışı bir meseledir. O nesneye yönelmiş bilginin olgusal *olasılığını* varsaydığımız an, sözkonusu tikel ışınların tikel kozmik (fiziksel, kimyasal vs.) etkileri, (teorik olarak) "tarihsel olgular" hâline gele*bilecektir*; ama sadece, bunlardan hareketle oluşturulmuş nedenleme dizileri, bir "tarihsel tekillik" olan, yani bizim, kendi *belirli tekil* karakteri (*individuellen Eigenart*) içerisinde, *evrensel bakımdan* önemli olarak "değer biçtiğimiz" belirli tikel bir sonuca yol açmışsa. Sözkonusu ışınlar ile evrensel bakımdan önemli bir nesne arasında kurulan bu tür bir ilişki, nedensel diziler fiilen tesis edilse dahi hâlâ görülemez olsaydı, bu tür bir girişim ancak o zaman anlamsız olurdu.

şeylere doğru meylettiğini söyleyen argümanı; araştırmanın, kendi en önemli sonuçlarından çoğuna "kil numuneleri" vb. kullanarak ulaştığı gerçeğine atıfta bulunarak, tamamen yıkıma uğratabileceği kanısındadır. Benzer argümanlar günümüzde oldukça rağbet görmektedir ve bunların IV. Friedrich Wilhelm'in "ceket"ine ve Eduard Meyer'in kayıtlarındaki "önemsiz şahıslar"a benzerliği de oldukça aşikardır; tıpkı buradaki tartışmalarda bir kez daha ortaya konan aynı kafa karışıklığına da sahip oldukları gibi. Zira söylediğimiz üzere, Breysig'in "kilden numuneler"i ve Eduard Meyer'in "önemsiz şahıslar"ı –Roentgen'in laboratuarındaki tikel X-ray ışınlarından daha fazla bir biçimde–, tarihsel ardışıklık içerisinde *nedensel* bağlarla birleşmiş değillerdir; tam aksine, bunların belirli karakteristik özellikleri, yeri geldiğinde "kavramların işlenmesi" için önemli hâle gelen belirli tarihsel olguları belirginleştirmenin aracıdırlar, yani bunlar bizzat, belirli sanatsal "çağlar"ın cinsil "karakteri"nin tesisi için ya da somut tarihsel karşılıklı-bağlantıların nedensel yorumu için kullanılacak keşifsel araçlar hâline gelebilirler. Kültürel gerçeklik tarafından verili olan datanın mantıksal kullanımında,[17] (1) bir yanda, "tikel olgular"ın soyut bir "kavram"ın "tipik" örnekleri olarak, yani keşifsel bir araç olarak açıklayıcı kullanımıyla yapılan kavram-sallaştırma ile (2) öte yanda, diğer başka şeylerin yanında, kavram-sallaştırmanın ürünlerini de, hem örnekleyici bir biçimde, hem de keşifsel araçlar şeklinde kullanarak, "tikel olgu"nun bir bağ olarak, yani gerçek bir nedensel etken olarak gerçek, dolayısıyla da somut bir *bağlam*a yerleştirilmesi arasına ayrım koyan bu bölünme; (1'e dair) Rickert'in "doğabilimsel", Windelband'ın ise "nomotetik" yöntem olarak adlandırdığı şey ile (2'ye dair) "tarihsel kültür bilimleri"nin mantıksal hedefi arasına ayrım koymayı zorunlu kılar. Bu ayrıca, tarihin bir gerçeklik *bilimi* (*Wirklichkeitswissenschaft*) olarak adlandırılabileceği tek doğrulanmış anlama da işaret eder. Zira tarih, gerçekliğin tikel unsurlarına sadece keşifsel *araçlar* olarak değil ama aynı zamanda bilginin *nesneleri* olarak, tikel nedensel bağlantılara

17 Burada yazar, kanıtların sınırında yazmıştır: Akıl yürütmedeki bir sonraki adım, bu noktada kaybedilmiştir. Ek olarak: Bir olgu, bir tür-kavramının (*Gattungsbegriff*) bir örneği olarak düşünüldüğü durumda, *keşifsel* bir araçtır (*Erkenntnis mittel*). Ama her keşifsel araç, bir tür-kavramı değildir.

da sadece bilginin öncülleri değil ama aynı zamanda *gerçek* nedensel etkenler olarak davrandığında, ancak o zaman bir *gerçeklik bilimi* olarak anlam kazanabilir. Bunun yanısıra tarihin, önceden-varolmuş bir gerçekliğin salt betimi ya da "olgular"ın salt yeniden-üretimi olduğunu söyleyen naif popüler görüşün ne derece yanlış olduğunu da göreceğiz.[18]

Rickert'in, Eduard Meyer'in eleştiriye tâbi tuttuğu "terzi"si, kil numuneleriyle ve kayıtlardaki "önemsiz şahıslar"la aynı konumdadır. Belirli bir terzinin krala belirli bir ceket teslim etmesi, *prima facie* [ilk bakışta], "moda"nın gelişimi ve "dikim endüstrisi" ile arasındaki kültürel-*tarihsel* nedensel karşılıklı-bağlantı açısından dahi, oldukça önemsiz bir anlama sahiptir. Yalnızca, bu tikel teslimatın sonucunda tarihsel *sonuçlar* ortaya çıktığı zaman, yani yalnızca o terzinin şahsiyeti ya da onun teşebbüsünün talihi, modanın ya da endüstriyel örgütlenmenin dönüşümüne ilişkin bir bakış açısından nedensel olarak "anlamlı" hâle gelirse ve bu tarihsel rol, tam da o ceketin teslimatından nedensel bakımdan etkilenmiş olursa, bu durum değişecektir.

Öte yandan, modanın vs. açıklanması için keşifsel bir araç olarak, IV. Friedrich Wilhelm'in giydiği ceketlerin tarzı ve bunların belirli (sözgelimi, Berlin'deki) dikim atölyelerinden gelmiş olması, kesinlikle, o dönemdeki modanın ne olduğunu keşfetmek için materyal olarak erişebileceğimiz herhangi bir şey kadar "anlamlı/önemli" olabilir. Kralın ceketleri, bu durumda, *keşifsel bir araç* olarak ayrıntılandırılmış olan bir *tür*-kavramının örneği olarak ele alınır. Oysa öte yandan Kayzer'in tacı reddetmesi, bu ceketlerle kıyaslandığında, tarihsel bir durumdaki somut bir *bağ* olarak, yani spesifik bir somut değişimler dizisindeki gerçek *sonuç* ve *neden* olarak görülür. Bunlar kesinlikle temel mantıksal ayrımlardır ve daima da böyle kalacaklardır. Ve mutlak anlamda ayrı olan bu iki duruş noktası, kültür öğrencisinin pratiğinde ne denli çok iç içe geçmiş olursa olsun –ki bu daima olan bir şeydir ve en ilginç metodolojik problemlerin de kaynağıdır–, bu

18 Burada kullanıldığı anlamıyla "gerçeklik bilimi" terimi, tarihin özsel doğası açısından mükemmelen uygundur. Bu terimin, basit bir önvarsayımsız "betimleme"ye atıfta bulunmak suretiyle yapılan popüler yorumundaki yanlış anlama, Rickert ve Simmel tarafından yeterince ele alınmıştır.

ayrımı açık-seçik bir biçimde yapamayan hiç kimse, tarihin mantıksal karakterini anlamayı başaramayacaktır.

Oysaki Eduard Meyer, mantıksal olarak ayrı olan bu iki "tarihsel gerçeklik" kategorisinin karşılıklı ilişkisine dair, birbiriyle uyuşmayan iki bakış açısı sergilemektedir. O bir yandan, gördüğümüz üzere, tarihsel karşılıklı-bağlantılardaki tarihsel bakımdan "etkin", yani gerçek nedensel bağlara (Kayzer'in tacı reddetmesine) dönük "tarihsel ilgi" ile, tarihçi açısından keşifsel araçlar olarak önemli hâle gelebilecek olan olguları (IV. Friedrich Wilhelm'in ceketi ya da kayıtlar) birbirine karıştırmaktadır. Ama öte yandan –ki şimdi bundan bahsedeceğiz–, "tarihsel bakımdan etkin" olan ile, fiilî ya da muhtemel bilgimizin nesneleri arasındaki ayrımı o denli keskinleştirmektedir ki; tarihçinin bilimsel "ilgi"sinin sınırları hakkında iddialarda bulunmaktadır ve bu her ne ölçüde olursa olsun o büyük çalışmasında gerçekleşseydi, hayranlarında zorunlu olarak derin bir üzüntü uyandıracaktı. Meyer şöyle söylemektedir (s. 48): "Tarihçilerin yapmak zorunda oldukları seçimde, *karakteristik* olan şeyin (yani, karakteristik bakımdan biricik olan ve bir kurumu ya da bir tekilliği diğer tüm benzerlerinden ayıran şeyin) nihaî olduğuna uzun zamandır inanmaktayım. Bu görüş, kesinlikle doğru olmakla birlikte, sadece bir kültürün tekilliğini onun karakteristik özellikleri vasıtasıyla kavrayabildiğimiz kadarıyla, tarihçinin ilgisine mazhar olur. Bu yüzden tarihçinin seçiciliği, tarihsel bakımdan daima ve sadece, kültürün tarihsel *etkililiğini*... bizim için kavranabilir kılan bir araçtır". Bu tamamen, önceki tüm mülahazaların gösterdiği gibi, buradan çıkarsanan şu sonuçlar kadar doğrudur: Tikel olanın ve şahsiyetlerin tarih açısından "önem"i problemiyle ilgili rağbet gören formülasyon zayıf bir biçimde konulmuştur; "şahsiyet", kesinlikle bütünlüğü içerisinde değil, sadece tarihsel durumla nedensel ilgisi bakımından tarihe "dâhil edilir" ve bunun sebebi de, bu nedensel ilginin tarih bilimi tarafından tesis edilmiş olmasıdır; belirli bir şahsiyetin nedensel bir etken olarak taşıdığı tarihsel önem ve aynı şahsiyetin kendi "içkin değer"i ışığında gösterdiği "insanî" önem, kesinlikle birbiriyle ilişkili değildir. Ve son olarak, belirleyici bir konumda bulunan bir şahsiyetin tam da "yetersizlikleri", nedensel bakımdan önemli olabilir. Tüm bunlar tamamen doğrudur. Fakat, gelin tek seferde söyleyelim, şu

şu sorunun cevabı hâlâ verilmiş değildir: Kültürün içeriğine dönük –tarihsel bakış açısıyla yapılan– analizin, ele alınan kültürel olayları sadece etkililikleri açısından kavranır kılmayı amaçlayabileceğini iddia etmek *ne* anlamda doğrudur? Eduard Meyer'in kendi tezinden çıkarsadığı sonuçlar üzerine düşündüğümüz an, bu sorunun mantıksal önemi ortaya çıkar. O ilk başta (s. 48), "mevcut koşulların kendi başlarına asla tarihin nesnesi olmadıkları, bunun ancak tarihsel bakımdan etkili hâle geldikleri zaman mümkün olduğu" sonucuna varır. Bir sanat eserinin, edebî bir ürünün, anayasal bir kurumun ya da göreneğin vs., herhangi bir tarihsel çalışma içerisinde (sanat ve edebiyat tarihi de dâhil) "tüm yönleri"yle analiz edilebilmesi, ihtimal dâhilinde değildir; ayrıca bu uygun da değildir çünkü böyle yapıldığında, "tarihsel etkililiğe ulaşmamış" unsurları dikkate almak gerekir. Ama öte yandan tarihçi, kendi çalışmasına, "bir sistemde (örneğin, anayasa hukuku sisteminde) oldukça talî bir statüye sahip kimi ayrıntıları" dâhil etmek zorundadır ve bunun sebebi de, bu ayrıntıların nedensel önemde olmalarıdır. Meyer ayrıca, yukarıda zikredilen tarihsel seçim ilkesinden hareketle, *biyografi*nin tarihsel değil, "edebi" bir disiplin olduğu sonucunu çıkarır. Peki ama neden? Çünkü ona göre biyografinin nesnesi, tarihsel bakımdan etkili bir etken olarak değil, içkin doğasının *kendi bütünlüğü içerisinde* tikel olarak verili olan şahsiyettir. Bu şahsiyetin tarihsel bakımdan etkili olması, burada sadece bir önvarsayımdır, sadece ona hasredilmiş bir biyografiye sahip olmasının sebebidir. Bir biyografi, o kahramanın çağının tarihi değil de, sadece bir biyografi olduğu müddetçe, tarihin –tarihî bir *olay*ın temsili olma– görevini yerine getiremez. Bu iddiaya karşılık, şu soru sorulabilir: Bu özel statünün "şahsiyetler"e bahşedilmesinin sebebi nedir? Genel olarak Maraton Savaşı ya da Pers Savaşları gibi "olaylar", Homerik anlatım tarzı içerisinde tamamen *speciminia fortitudinis* [biricik sarsılmaz varlıklarıyla] tanımlandıkları tarihsel bir anlatıya, kendi "bütünlükleri" içerisinde "dâhil" değiller midir? Belli ki sadece hemen yukarıda zikredilen örnekler açısından dahi, sözkonusu olay ve koşullar, tarihsel nedensel bağlantılar için nihaî olan tarihsel bir anlatıya dâhildirler. Bu, kahramanlık efsaneleri ile tarihin ayrı yollara düşmeye başlamalarından bu yana, en azından ilke olarak böyle olagelmiştir. Peki, günümüzde "biyografi"ye dair

durum nedir? Kim ne derse desin, "biyografi kahramanının dışsal ve içsel hayatının... tüm ayrıntıları"nın bir biyografiye dâhil olduğunu iddia etmek, Eduard Meyer'in kastettiği Goethe araştırması bu izlenimi vermeye çalışsa dahi, kesinlikle yanlıştır (ya da tumturaklı bir mübalağadır). Burada basitçe, Goethe'nin hayat hikayesi açısından muhtemelen önem arz edebilecek her şeyi, nedensel bir dizi içindeki doğrudan bir halka olarak –yani, tarihsel bakımdan ilişkili bir olgu olarak– ya da tarihsel bakımdan ilişkili olgular inşa etmenin bir aracı olarak –yani, bir "kaynak materyal" olarak– içermeyi amaçlayan bir materyal toplama tarzına dair bir mesele sözkonusudur. Gelgelelim açıktır ki, yüksek bilim standartlarını karşılayan bir Goethe biyografisine, sunumda içerilen öğeler olarak, sadece anlamlı olgular dâhil edilir.

Şüphesiz ki biz burada, sözkonusu kelimenin ("anlamlı") anlamında bulunan ve mantıksal analiz gerektiren bir muğlaklıkla karşı karşıya kalmaktayız ki bu analiz, göreceğimiz üzere, Eduard Meyer'in görüşlerindeki "sağlam çekirdeği" ve aynı zamanda onun, tarihsel açıdan "etkili olan" şeyi tarihin nesnesi olarak koyan teorisinin formülasyonundaki kusuru açığa çıkarabilir.

Kültürel hayat olgularının bilimsel olarak ele alınabileceği muhtelif mantıksal bakış açılarını görmek için, buyurun bir örneği irdeleyelim: Goethe'nin Bayan von Stein'a yazdığı mektuplar. Şunu peşin peşin açıklığa kavuşturalım ki; burada "tarihsel olma" muamelesi gören şey, önümüzdeki fark edilebilir "olgu" olan yazılı kağıtlar değildir. Bu kağıtlar daha ziyade sadece, başka bir olguyu, yani Goethe'nin orada dışa vurulan duygulara sahip olduğunu, onları kâğıda döktüğünü ve Bayan von Stein'a ilettiğini ve ondan cevaplar aldığını, velhasıl Goethe'nin mektuplarının doğru şekilde yorumlanmış "içeriği"nden çıkarsanabilecek yaklaşık anlamı bilmenin araçlarıdırlar. Mektuplarının "anlam"ının "yorumlanması" sonucu –ki bu, nihayetinde "bilimsel" yöntemler aracılığıyla yapılır– açığa çıkarılan bu "olgu", gerçekte, bu mektuplara atıfta bulunduğumuzda aklımızda olan şeydir. Bu olgu, (1) tarihsel, nedensel bir bağlama, doğrudan ve kendi başına entegre olmuş olabilir. Örneğin, o yılların işitilmemiş bir şevkle bağlı olduğu sofuca kısıtlamaların, Goethe'nin Güney semaları altında dönüşüm geçirdiği zamanlarda dahi var-

lığını sürdürerek, onun gelişiminde derin izler bıraktığı aşikardır. Goethe'nin "şahsiyet"indeki bu etkileri araştırmak, onun yaratıcı eserlerinde bunların izini sürmek ve bunları, o yılların olaylarıyla bağlantılarını mümkün olduğunca sergilemek suretiyle, nedensel bir biçimde "yorumlamak", edebiyat tarihinin en az ihtilaflı görevleri arasındadır. Bu mektupların kanıt teşkil ettiği olgular, "tarihsel" olgulardır, yani gördüğümüz üzere, nedensel bir zincirdeki somut halkalardır. Şimdi de buyurun, bu deneyimlerin Goethe'nin şahsî ve edebî gelişiminde hiçbir etkiye sahip olmadıklarının, yani onun bizi "ilgilendiren" şahsiyet özelliklerinden ve eserlerinden kesinlikle hiçbirinin bu deneyimlerden etkilenmediğinin bir biçimde gerçekten ispatlanabileceğini varsayalım (burada, bu varsayımın ya da ileride yapacağımız herhangi başka varsayımların ihtimali sorusunu sormuyoruz). Bu durumda sözkonusu deneyimler, nedensel açıdan etkisiz olmalarına rağmen, (2) *keşifsel* araç olarak ilgimizi çekebilirlerdi; bunlar, Goethe'nin tarihsel biricikliğinde –sıklıkla dendiği üzere– "karakteristik" olan bir şey sunabilirlerdi. Ne var ki bunun anlamı, Goethe'nin tüm hayatı ya da hayatının önemli bir dönemi boyunca ona özgü olan, ve onun tarihsel bakımdan ilgimizi çekmiş edebî anlatımlarını ve şahsî özelliklerini hatırı sayılır bir biçimde etkileyen bir davranış tipine ve hayat görüşüne dair bilgileri, sözkonusu deneyimlerden hareketle çıkarsayabileceğimizdir (şu anda sözkonusu olan, bunu gerçekten yapıp yapamayacağımız değildir). Böylelikle Goethe'nin "hayat"ının nedensel örgüsüne somut bir halka olarak bütünleşebilecek olan bu "tarihsel" *olgu*, bu "hayat görüşü" olabilecektir; bu, Goethe'nin kalıtımsal olarak gelmiş ve eğitimden, çevreden ve hayatının yazgısı içerisinde edinilmiş şahsî özelliklerinden ve (belki de), uyarınca yaşadığı, tavrının ve yaratımlarının belirlenmesinde rol oynayan ve bile isteye benimsediği "davranış kuralları"ndan teşkil olmuş ve gruplaşmış niteliklerden mürekkep bir kavramsal bileşimdir. İşin doğrusu bu durumda, Bayan von Stein'la yaşanan bu deneyimler –"hayat görüşü", *tikel* olaylarda "ifade edilen" kolektif bir kavram (*beggriffliches Kollektivum*) olduğu için–, "*tarihsel*" bir olgunun gerçek *bileşenleri* olabileceklerdir. Ama açıktır ki bunlar, yukarıda üretilen varsayımlar altında, öz itibarıyla kendi başlarına değil ama daha ziyade o hayat görüşünün "semptom-

ları" olarak, yani *keşifsel* araçlar olarak dikkatimizi çekeceklerdir. Dolayısıyla bunların, bilinmek istenen nesneyle mantıksal ilişkisi, bir değişime uğramıştır.

Gelin şimdi de, bir adım atıp, bunun böyle olmadığını varsayalım: Sözkonusu deneyimler, diğer çağdaşlarının aksine, Goethe'nin herhangi bir biçimde karakteristik özelliği olabilecek hiçbir şey içermemekte, daha ziyade tamamen, dönemin Almanya'sındaki belirli sosyal çevrelerin yaşama kalıplarında baştan aşağı "tipik" olan bir şeye tekabül etmektedirler. Bu durumda sözkonusu deneyimler bize, Goethe'ye dönük tarihsel bilgimiz açısından yeni hiçbir şey anlatmayacaklardır ama belirli koşullar altında muhtemelen, (3) uygun biçimde kullanılabilir bu tipte bir *paradigma* olarak, başka bir deyişle, sözkonusu çevrelerin zihinsel ve ruhsal tutumlarındaki "karakteristik" özellikleri bilmenin bir aracı olarak ilgimizi çekebileceklerdir. Geçmişteki bu grup ve bu grubun ifadesi olmuş yaşama kalıbı açısından –varsayımlarımız temelinde– "tipik" olan tutumların belirli özellikleri, başka çağların, ulusların ve sosyal tabakaların yaşama kalıplarıyla karşıtlığı içerisinde, kültürel-tarihsel bir nedensel bağlama somut neden-sonuç olarak yerleştirilecek, "tarihsel" bir olgu olabilecektir. Bu durumda onun, İtalyan *cicisbéa*sıyla* ve benzerleriyle arasındaki farklılığa bakılarak, "Alman ahlak ve âdabımuaşeret tarihi"nin ışığında ya da bu tür ulusal farklılıklar olmadığı düşünülüyorsa, o çağın genel ahlak ve âdabımuaşeret tarihi ışığında, nedensel bir biçimde "yorumlanması" gerekecektir.

O hâlde gelin, bir adım daha atıp, bu mektupların içeriğinin bu amaçla dahi kullanışlı olmadığını ve tam tersine, belirli "temel" bakımlardan, belirli kültürel koşullarda düzenli bir biçimde vuku bulan *aynı* türden fenomenlere işaret ettiğini; başka bir deyişle, (Goethe'nin) sözkonusu deneyimlerin(in) *bu* bakımlardan, Alman ya da Ottocento kültürünün hiçbir özgün özelliğini değil, daha ziyade, belirli koşullar altında tüm kültürlerde ortak olup, kesin kavramlarla formüle edilmesi mümkün belirli özellikleri ortaya koyduğunu varsayalım. O zaman da, (4) sözgelimi, bu ortak bileşenlerin meydana

* 17. ve 18. yüzyıl İtalya'sında, evli kadınlara âşıklık ya da yarenlik eden centilmen beyler topluluğu. (Ç. n.)

geldiği koşulları analiz, yalıtılmış soyutlama ve genelleştirme vasıtasıyla tespit etmek, düzenli ardışıklığın ana-ilkesi hakkında "yorumda bulunmak" ve bu şekilde ulaşılmış "kural"ı oluşsal bir tür-kavramı (*Gattungsbegriff*) olarak ifade etmek bir "kültürel psikoloji"nin ya da bir "sosyal psikoloji"nin görevi olacaktır. Goethe'nin deneyimlerinin, onun tikel ve biricik özellikleri açısından hayli alakasız olan bu baştan aşağı genel (*Gattungsmässige*) bileşenleri, bu durumda, sadece bu tür-kavramına ulaşmanın bir aracı olarak ilgiyi haizdirler.

Ve son olarak, (5) bu "deneyimler"in, nüfusun herhangi bir tabakasında ya da herhangi bir kültürel çağda karakteristik olan hiçbir şey içermediği durumları, *a priori* [önsel olarak] mümkün görmek gerekir. Ancak "kültür-bilimsel" (*Kulturwissenschaftlicher*) bir ilginin mevcut olmadığı durumlarda dahi, aşk ilişkilerinin psikolojisiyle ilgilenen bir psikiyatrın, bir dizi "faydalı" bakış açısından hareketle, bu mektupları, bazı sofuca "rahatsızlıklar"ın "ideal-tipik" bir örneği olarak ele alabileceği pekala düşünülebilir –bunun gerçekten böyle olmadığı sorusu ise bu noktada yine konu dışıdır-; tıpkı Rousseau'nun *İtiraflar*'ının sinir hastalıkları uzmanının ilgi alanına girmesi gibi. Elbette ki burada, mektupların bu muhtelif bilimsel amaçların tümüne birden hizmet etme olanağının dikkate alınması gerekir ve kuşkusuz, buradaki çeşitlilik de, –mektupların içeriğinin *muhtelif* bileşenleri yüzünden, ve yanısıra, *aynı* bileşenlerin *farklı* amaçlara hizmet etmesi yüzünden– mantıksal olanakları tamamıyla tüketmiş değildir.[19]

Yukarıdaki analizi ters bir düzende tekrar gözden geçirirsek, Bayan von Stein'a yazılan mektupların, yani Goethe'nin ifadelerine ve deneyimine göre bu mektuplardan çıkarsayabileceğimiz içeriğin, aşağıdaki biçimlerde "anlam" kazandığını görürüz: (a) Son iki durumda (4, 5), bunların *genel* doğalarını aydınlatmaya yönelmiş, türsel ve dolayısıyla keşifsel bir *aracın* (*Erkenntnismittel*) örnekleri olarak (No. 4, 5); (b) bileşik bir fenomenin (*Kollektivum*) "karakteristik" bileşenleri olarak ve dolayısıyla, bu fenomenin *tikel* (*individuel-*

19 Açıktır ki bu, sözgelimi, bir ve aynı bilimsel sunumda bir arada bulunabilecek bu muhtelif bakış açılarını katı bir biçimde ayırt ederken mantığın yanlışa düştüğünü kanıtlayacak bir şey değildir. Ne var ki, Rickert'in görüşlerine yöneltilen pek çok yanlış itirazın varsayımı tam da budur.

len) özelliklerini aydınlatmaya dönük keşifsel bir araç olarak (No. 2, 3);[20] (c) tarihsel bir örgüdeki (*Zusammenhang*) nedensel bir bileşen olarak (No. 1). (a)'da listelenen durumlarda (No. 4 ve 5), sadece, bu belirli örneklerin yardımıyla inşa edilmiş türsel kavramlar (*Gattungsbegriff*) –daha sonra ele alınacak– belirli koşullar altında tarihsel bir kanıtlamayı doğrulamada önemli oldukları ölçüde, tarih açısından bir "anlam" sözkonusudur. Öte yandan, Eduard Meyer "tarihsel olan"ın kapsamını "etkili olan"la –yani, yukarıdaki listedeki No. 1 (c) ile– sınırlandırdığında, bununla, "anlam" durumlarının (b) başlığı altındaki ikinci kategorisi üzerine düşünmenin tarihin kapsamı dışında kaldığı kastedilmiş olamaz; başka bir deyişle, kendi başlarına tarihsel ardışıklığın unsurları olmayan ama sadece bu tür nedensel ardışıklıklara entegre edilmeleri gerekli olguları aydınlatmaya hizmet eden olgular üzerine, sözgelimi, Goethe'nin mektuplaşmalarında yer alan, onun edebî üretimi için nihaî önemde olan "tikel özellikler"e ya da Ottocento toplumunun sahip olduğu kültürün, ahlak ve âdabımuaşeretin gelişimi için gerekli veçhelerine "işaret eden" bu türden bileşenler üzerine düşünmenin, tarihin kapsamı dışında kaldığı kastedilmiş olamaz. Başka bir deyişle, şimdi atıfta bulunulan bilgi türünü üretmeye hizmet eden olguların tarih tarafından –eğer (No. 2'deki gibi) Goethe'nin "tarihi" tarafından değilse, en azından 18. yüzyılın "âdabımuaşeret tarihi" (No. 3) tarafından– ilelebet göz ardı edilmesi gerektiği kastedilmiş olamaz. Meyer'in bizzat kendi çalışması, durmaksızın, bu tür keşifsel araçlarla ilerlemek zorundadır. Bundan kasıt sadece şu olabilir: Bu tür her çalışmada, "tarihsel bir örgünün (*Zusammenhang*) bileşenleri", "keşifsel bir araç"tan farklı bir şeydir. Oysaki gerek "biyografi" gerekse de "klasik incelemeler", Goethe'nin mektuplaşmalarındaki yukarıda zikredilen bileşenler gibi "karakteristik" ayrıntıları, bu ayrımın tersine hareket eder bir biçimde kullanmaz. Bunun Eduard Meyer açısından bir engel teşkil etmediği ise aşikardır.

20 Bu özel durumların tartışılması, sonraki kısımda bizi daha yakından ilgilendirecektir. Bundan dolayı, bir şeyin ne ölçüde mantıksal olarak biricik görülebileceğine dair soruyu, burada bilerek değinmeksizin bırakıyoruz. Burada sadece, o da daha büyük kesinliğe sahip olmasından dolayı, bunun, "olgular"ın tarihsel ve nomotetik kullanımları arasındaki mantıksal ayrımı katiyen karartmadığını, zira her hâlükarda, *somut* olgunun burada, bu tartışmada başvurulduğu anlamıyla "tarihsel olarak", yani somut bir nedensel zincirin bir halkası olarak kullanılmadığını ifade etmek isteriz.

Ancak bu durumda önümüze, şimdiye dek analiz edilenlerin tümünden daha büyük bir "anlam" tipi çıkar. Tekrar örneğimize başvurursak, Goethe'nin sözkonusu deneyimleri, bizim için sadece "neden" olarak ya da "keşifsel araç" olarak "anlamlı" olmakla kalmaz, ama –bu deneyimlerden, Goethe'nin hayat görüşüne, 18. yüzyıl kültürüne ya da kültürel olayların "tipik" seyrine vs. dair yeni ve bugüne dek bilinmeyen bir bilgi elde edip etmediğimizden tamamen ayrı olarak ve bu deneyimlerin Goethe'nin gelişiminde herhangi türde nedensel etkide bulunup bulunmadıklarından da tamamen ayrı olarak– bu mektupların biricik karakteristik içeriği, –olduğu hâliyle, yani bu içeriğin dışında kalan ve onda içerilmeyen herhangi bir "anlam" bulmak için uğraşmaksızın– bizim için bir değer-atfı (*Bewertung*)* nesnesidir de. Yazarları hakkında hiç ama hiçbir şey bilinmese dahi, mektuplar bu türden *değer-atfı* nesneleri olabilirler. İmdi, burada esasen bizi ilgilendiren iki husus sözkonusudur: İlki, bu "değer-atfı"nın nesnenin içindeki kıyaslanamaz, biricik ve yeri doldurulamaz unsurla ilgili olması ve ikincisi de, karakteristik biricikliği (*individuellen Eigenart*) içerisinde nesneye dönük bu değer-atfının, nesnenin niçin bir düşünüm nesnesi ve (bu noktada "bilimsel" demekten kasten kaçınacağız) entelektüel işleyişin bir nesnesi hâline getirildiğinin, yani niçin bir *yorumlama* nesnesi hâline getirildiğinin sebeplerini sağlıyor olması. Bu "yorumlama",[21] fiilî pratikte hemen her zaman birbirine karıştırılan ama aslında mantıksal açıdan birbirlerinden keskin bir biçimde ayrılmaları gereken iki yol izleyebilir. Yorumlama ilk durumda "*değer-yorumu*" (*Wertinterpretation*) hâline gelebilir ve gelir de; yani bu durumda bize, sözkonusu mektuplaşmanın entelektüel, psikolojik ve tinsel (*geistigen*) içeriğini "anlama"yı vaaz eder; o, bulanık ve muğlak bir

* Bu pasajdaki yoğun kullanımdan dolayı, "değer atfetme" ve "değer biçme" (sıfat hâliyle "değer-biçici") terimlerini aynı anlamda kullandığımı ve "değerlendirme"yi bu kullanımdan ayırdığımı tekrar vurgulamak isterim. Nitekim İngilizceye çevirenler de, bu pasaj özelinde sözkonusu ayrımı vurgulamak için, sırasıyla "*valuation*" ve "*evaluation*" terimlerini kullanmaktadır. Bunun için, "Çevirmenin Önsözü"nde yaptığım açıklamaya bakınız. (Ç. n.)

21 Burada Almanca *Interpretation* kelimesi kullanılmaktadır ve Weber bunu, metin içerisinde sıklıkla kullandığı ve burada daima "yorumlama" olarak çevrilen *Deutung* ile aynı anlamda kullanmaktadır (E. A. Shils).

biçimde "hissettiğimiz" şeyleri sarih bir biçimde "*değerlendirme*" düzeyini geliştirir ve yükseltir. Ne var ki yorumlama, bu amaç dolayısıyla, *bir değer yargısı* telaffuz etmeyi ya da "önerme"yi asla gerektirmez. Onun analiz esnasında fiilen "önerdiği", daha ziyade, *nesnenin değerlerle* olası muhtelif *ilişkileri*dir (*Wertbeziehungen des Objektes*). Değerlendirmeye alınmış nesnenin bizde ortaya çıkardığı "tutum"un ille de pozitif bir tutum olması gerekmez. Bu yüzden, Goethe'nin Bayan von Stein'la ilişkisi örneğinden hareket edersek, sözgelimi modern hayatta rastladığımız sıradan, cinsel konularda görgüsüz biri ya da mesela bir Katolik ahlakçısı, hiç değilse "anlayıcı" bir tutumdan ziyade bu hususta esastan negatif bir tutum takınabilirdi. Ya da yorumlama nesneleri olarak, Karl Marx'ın *Kapital*'i, *Faust*, Sistine Chapel'in tavanı ya da Rousseau'nun *İtiraflar*'ı, Rahibe Theresa'nın, Bayan Roland, Tolstoy, Rabelais, Marie Bashkirtseff'in tecrübeleri ya da Dağdaki Vaaz [*Sermon on the Mount*] üzerine ardı ardına düşündüğümüzde karşılaşacağımız şey, sonsuz sayıda bir "değer-biçici" tutumlar çeşitliliğidir. Bu oldukça farklı nesneler hakkındaki "yorumlamalar" (ki tabiî yorumlamanın zahmete değer olduğu düşünülüyorsa ve burada varsaydığımız amaçlardan dolayı gerçekleştiriliyorsa), sadece *formel* yönden benzerler ki o da, yorumlamanın anlamının, *olası* "değer-biçici bakış açıları"nı ve "değer-biçici yaklaşım"ı bizim için açığa çıkarmaktan ibaret olmasıdır. Yorumlama, (sözgelimi Karl Marx'ın *Kapital*'inin entelektüel içeriği örneğini dikkate alırsak) sadece *normlar*ın (mezkur örnek açısından, düşünce normlarının) dikkate alındığı yegane "bilimsel" değer olarak belirli bir değer-atfını empoze eder. Ama burada dahi, nesneye dönük nesnel anlamda geçerli "değer-atfı"na (mevcut örnekte, Marksçı düşünce formlarının mantıksal "doğruluğu"), ille de bir "yorumlama" niyetiyle girişilmesi gerekmez. Ve bir değer-atfının bu şekilde empoze edilmesi, "normlar"la değil de "kültürel değerler"le ilgili bir mesele olduğu durumda, "yorumlama"nın alanını tamamen aşan bir göreve işaret eder. Kişi, nasıl ki –Bayan von Stein'a yazılan mektuplar örneğimizde içerilen– bir yanda yakıcı tutkunun öte yanda çileciliğin olduğu karışımı, bakış açımızdan mükemmel derecede güzel olan duygusal hayatın tüm çiçekleriyle birlikte reddedebilirse, tamamen aynı şekilde, –burada içerilen her türde– mantıksal ya da özsel bir çelişki-

ye düşmeksizin, antik dönemin şiirsel ve sanatsal kültürünün ürünlerini ya da Dağdaki Vaaz'ın dinî tutumunu, hiçbir geçerlilik sözkonusu olmaksızın doğallığında reddedebilir. Gelgelim bu negatif "yorumlama", onu gerçekleştiren kişi açısından bakıldığında asla "değersiz" olmayacaktır; zira bu tür bir yorum, negatif karakterine rağmen ve aslında tam da bundan dolayı, o kişiye "bilgi" sağlayabilir ve bunu da, dediğimiz gibi, onun "içsel hayatı"nı ve "zihinsel ve tinsel (*geistigen*) ufku"nu genişletecek ve onu, başlı başına yaşama-kalıplarının olanak ve nüanslarını kavramaya ve bunlar vasıtasıyla düşünmeye ve kendisini, (en geniş anlamıyla) entelektüel, estetik ve etik açılardan farklılaşmış bir biçimde geliştirmeye muktedir kılabilecek (ya da başka bir deyişle, onun "psişe"sini, tabir caizse, "değerlere daha duyarlı" hâle getirebilecek) bir şekilde gerçekleştirebilir. Entelektüel ve zihinsel (*geistigen*), estetik ya da etik yaratımların "yorumlanması", bu bakımdan, bu son durumun etkilerini içinde taşır ve "tarih"in belirli bir anlamda bir "sanat" olduğu iddiası, bu bakımdan, kültürel ve beşerî bilimlerin ("*Geisteswissenschaften*") "öznelleştirici" olarak tarif edilmesiyle aynı şekilde, ispat edilebilir bir biçimde "doğruluk payı" içermektedir. Gelgelelim, yorumlamanın bu işlevi aracılığıyla, hâlâ "empirik olanın düşünce aracılığıyla incelenmesi" olarak adlandırılabilecek olan şeyin sınırlarına varmış oluruz; burada artık, kelimenin münasip ve ayırt edici anlamıyla "tarihsel çalışma"ya dönük bir ilgi sözkonusu değildir.

Eduard Meyer'in, "geçmişe dönük felsefî mülahaza" derken, "tarihsel" nesnelerin özünde *zamansal-olmayan* ilişkilerini, yani onların *aksiyolojik* geçerliliğini (*Wertgeltung*) kalkış noktası olarak alan ve bize bunları "anlama"yı vaaz eden *bu* tipte bir yorumlamayı kastettiği aşikar gibidir. "Tarihin ürünlerini bugüne yerleştiren ve dolayısıyla bunları sona ermiş hâlleriyle dikkate alan", nesneyi "oluş hâlinde ve tarihsel etkilere sahip şekliyle değil, olmuş hâliyle" ele alan ve bu yüzden de "tarih"in aksine, o nesneyi "tüm veçheleriyle" inceleyen bu tip bir bilimsel etkinlik tanımı –ki onun yaptığı (s. 55) tanımdır–, bunun göstergesidir. Bu bilimsel etkinlik, Eduard Meyer'e göre, aslen edebiyat ve sanatın alanına ait, ama açıkça ifade ettiği üzere bunun yanısıra, politik ve dinsel kurumların, görgü ve tutumların ve "niha-

yetinde, bir bütünlük olarak ele alman bir çağın tüm bir kültürü"nün alanına ait "belirli yaratımları enine boyuna yorumlama"ya gayret eder. Bu tip bir "yorumlama", elbette ki, uzmanlaşmış linguistik disiplinlere uygun anlamıyla, konu hakkında "filolojik" hiçbir şey söylemez. Edebî bir nesnenin metne-bağlı-linguistik "anlam"ının yorumlanması ve "zihinsel, entelektüel ve tinsel (*geistigen*) içeriğin" yorumlanması ve o nesnenin kelimenin değer-yönelimli anlamıyla "anlam"ı; gerçekte bunların hepsi, oldukça sık bir biçimde ve iyi nedenlerle, el ele ilerleyebilir. Ama yine de bunlar, mantıksal açıdan tamamen farklı işlemlerdir; bunlardan biri, yani metne-bağlı-linguistik yorum, tüm bilimsel çalışma tipleri ve "kaynak materyaller"in kullanımı açısından, –gerek duyulan zihinsel çalışmanın değeri ve yoğunluğuna değil, mantıksal rolüne ilişkin olarak– temel önkoşuldur. O, tarihsel bakış açısından bakıldığında, "olgular"ı doğrulamanın teknik bir aracıdır; (çok sayıda disiplinin yanısıra) tarihin bir "aracı"dır. "Değer-analizi" (*Wertanalyse*) anlamıyla "yorumlama" ise, –hemen yukarıda tarif edilmiş işlemi *ad hoc* bir tarzda tanımlayacağımız üzere[22]– kesinlikle tarihle *aynı* ilişki içerisinde değildir. Çünkü bu tip bir "yorumlama", tarihsel bir bağlamla "nedensel bakımdan" ilişkili olan olguları aydınlatmaya yönelik olmadığı gibi, bir tür-kavramının (*Gattungbegriff*) inşası açısından kullanışlı olan "tipik" unsurların soyutlanmasına yönelmiş de değildir; o, bunların tam aksine, kendi nesnesini, yani (Eduard Meyer'in örneğinden gidersek) sözgelimi bir bütün olarak Helenistik uygarlığın en önemli döneminin "topyekun kültürü"nü "bizzat onun adına" düşünmekte ve onu kendi "değerle-ilişkileri" içerisinde anlaşılır kılmaktadır. Bu yüzden o, evvelce tartıştığımız üzere "tarih"le dolaylı ya da dolaysız ilişki içerisinde olan herhangi bir başka bilgi kategorisi altında kapsanabilir değildir. Bu tip bir yorumlamanın, –Eduard Meyer'in (s. 54'ün sonu) kendi "filoloji"si açısından farz ettiği gibi– tarihin bir "yardımcı"sı addedilmesi kesinlikle ve özellikle mümkün değildir; zira gerçekte o, kendi nesnesine, tarihin yaptığından oldukça farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır.

22 Bu esasen, bu tip bir "yorumlama"yı, sadece metne-bağlı-linguistik yorumlamadan ayırt etmek için yapılır. Bu ayrımın pratikte fiilen her zaman vuku bulmadığı gerçeği, *mantıksal* ayrımı engellememelidir.

Eğer buradaki bu iki tür yorumlama arasındaki farklılığın, yalnızca, birisi (yani değer-analizi) kendi nesnelerine tamamlanmış ürünler olarak "durağan bir biçimde" yaklaşırken, diğerinin (tarihin) kendi nesnelerine "gelişimsel bir biçimde" yaklaşmasından, yani ilki olayların çapraz bir kesitini alırken, ikincisinin ise zamana yayılmış kesitini almasından kaynaklandığı kanıtlanmaya çalışılsaydı, bu durumda sözkonusu farklılık kuşkusuz oldukça küçük bir öneme sahip olacaktı. Çünkü bir tarihçi dahi, örneğin kendi çalışmaları özelinde Eduard Meyer, kendi tasarısını kurmak için, "durağan olarak" (*zuständlich*) tanımladığı bazı "verili" başlangıçları kendi kalkış noktası olarak almak zorunda kalacak ve serimlemesi esnasında, "gelişmeler"in "sonuçlar"ını tekrar tekrar "durağan" kesitler şeklinde gruplandıracaktır. Örneğin Atina *ecclesia*sının* belirli bir zaman noktasındaki sosyal terkibine ilişkin gerçekleştirilmiş, hem onun nedensel-tarihsel koşullarını hem de Atina'nın politik "durum"u üzerindeki etkilerini sarih kılmaya yardımcı olan monografik bir çalışma, Eduard Meyer açısından dahi, kuşkusuz "tarihsel" bir çalışmadır. Sözkonusu ayrım, Eduard Meyer'e daha ziyade şurada yatıyor gibi görünmektedir: "Filolojik" (yani "değer-analitik") çalışma, tarihle ilişkili olgularla bizzat ilgilenebilir ve doğrusu, normalde ilgilenecektir de; ama bunlarla birlikte, tarihin ele aldıklarından oldukça farklı olgularla da ilgilenmek durumundadır. Öte yandan "değer-analizi", (1) tarihsel bir nedensel ardışıklığın bizzat halkası olan olgularla ve (2) kategori (1)'deki olguları aydınlatmak açısından keşifsel araç olarak kullanışlı olan olgularla uğraşmaz. Başka bir deyişle, değer-analizinin olguları, tarihle, şimdiye kadar değinildiği şekliyle hiçbir ilişki içerisinde değildir. O hâlde bu olguların içinde yer aldıkları başka ilişkiler nelerdir ya da bu değer-analitik yaklaşımın, herhangi bir tarihsel bilgi tipiyle hiç ama hiçbir ilişkisi bulunmamakta mıdır?

Tartışmamızı daha ileriye götürmek için, buyurun Bayan von Stein'a yazılan mektuplar örneğimize dönelim ve ikinci bir örnek olarak da Karl Marx'ın *Kapital*'ini ele alalım. Bunların her ikisi de açıktır ki yorumlamanın nesneleri hâline gelebilirler ve bu sadece,

* Atinalı özgür yurttaşların bir araya gelip kamusal yasamada bulunduğu ortam. (Ç. n.)

burada bahis konusu etmeyeceğimiz metne-bağlı-linguistik yorumlama açısından değil ama aynı zamanda, bunların değerle ilişkilerini (*Wertbeziehungen*) "anlama"mızı sağlayan ve örneğin "Faust" ya da Marx'ın *Kapital*'i *entelektüel* içeriği bakımından nasıl "yorumlanıp" inceleniyor ve *aynı problemler*le ilgilenen diğer idea sistemleriyle (tarihsel değil) *entelektüel* ilişkileri nasıl gözler önüne seriliyorsa, Bayan von Stein'ın mektuplarını da aynı o şekilde analiz eden ve "*psi*kolo*jik* olarak" yorumlayan değer-analitik yorumlama açısından da geçerlidir. Bu amaçtan dolayı "değer-analizi", kendi nesnelerine, Eduard Meyer'in terminolojisini izlersek, aslen "durağan" (*zuständlich*) bir biçimde yaklaşır; yani daha doğru bir formülasyon içerisinde ifade edilirse, bu analiz biçimi, nesnelerinin, salt tarihsel-nedensel anlamdan tamamen muaf "değerler" olmak bakımından sahip oldukları karakteri ve bize göre tarihin ötesinde bir statüye sahip olmalarını kendi kalkış noktası olarak alır. Şu hâlde "değer-analitik" yorumlama, kendisini bu tür bir nesneyle mi sınırlar? Kesinlikle hayır! Goethe'nin sözkonusu mektuplarına ilişkin bir yorumlama ne kadar böyleyse, *Das Kapital*'e, Faust'a, Orestes'e ya da Sistine Chapel'deki tablolara ilişkin bir yorumlama da o kadar böyledir. O daha ziyade, kendi hedefine tamamen ulaşmak için, o ideal değer-nesnesinin (*Wertobjekt*) tarihsel bakımdan koşullanmış olduğunu; sözkonusu Goethe-mektuplarının yazıldığı dönemin genel koşulları, yani sosyal "ortam"ı ve oldukça somut olayları bilinmediği müddetçe ve Marx'ın kendi kitabını kaleme aldığı dönemin tarihsel olarak verili "problem-durumu" ve onun bir düşünür olarak gelişimi tartışılmadığı müddetçe, düşünce ve duygudaki çok sayıda nüans ve dönemecin "anlaşılamaz" olarak kalacağını hesaba katacaktır. Dolayısıyla Goethe'nin mektuplarına dönük yorumlama, başarılı olmak için, bunların ortaya çıktığı koşullara (en önemsizleri de dâhil tümüne) ilişkin ve yanısıra, gerek Goethe'nin salt kişisel –"ev içi"– ortamındaki gerekse de mektupların tikel nitelikleri açısından *nedensel* anlama sahip (Eduard Meyer'in deyişiyle, "etkili") olmuş olan, en geniş anlamıyla topyekun kültürel ortamdaki en kapsamlı ilişkilere (*Zusammenhange*) ilişkin *tarihsel* bir araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü aslında, bu mektupların içine doğduğu psişik

bağlamın ne olduğunu bize, tüm bu nedensel koşullar anlatır ve bu mektupları "anlamamızı" sağlayan da gerçekte budur.[23]

23 Parlak bir biçimde yazılmış, kasten tek-yanlı olan *Die Sprache als Schopfung und Entwicklung* [Yaratım ve Gelişme Olarak Konuşma] (Heidelberg 1905, s. 8 vd.) adlı eserinde La Fontaine'in bir fablına dönük analizinde Vossler dahi, böyle yapmak istememesine rağmen, bu ifadeyi doğrulamaktadır. "Estetik" yorumlamanın yegane "meşru" görevi, ona göre (kendisine yakın bir konumda bulunan Croce'ye göre olduğu gibi), edebî "yaratım"ın ne ölçüde uygun bir "ifade" olduğunu göstermektir.

Yine de o, aynı zamanda, La Fontaine'in oldukça somut "psişik" karakteristiklerine (s. 93) ve bunun da ötesinde "çevre" ve "ırk"a dönük bir atfa başvurmaya mecbur kalmaktadır ve bizim, bu neden isnadının ve var olan şeylerin kökenlerine dönük bu soruşturmanın (ki yeri gelmişken, daha sonra ele alınacak bir husus olarak, daima genelleştirilmiş kavramlarla iş görürler) niçin tam da bu oldukça etkileyici ve eğitici taslağın çizildiği noktada devre dışı bırakıldığını ya da bu neden isnadını genişletmenin, "yorumlama"nın hedeflerinden dolayı niçin kullanışsız hâle geldiğinin düşünüldüğünü (ki Vossler böyle düşünüyor gibidir) kavramamız mümkün değildir. Vossler, "uzamsal" ve "zamansal" koşullanmışlığı "sadece ele alınan konudan (Stoff) dolayı" (s. 95) kabul ettiğini söyleyerek bu itirafları tekrar geri aldığında ama estetik açıdan tek başına aslî olan "form"un, "tinin özgür yaratımı" olduğunu iddia ettiğinde, Croce'ninkine benzer bir terminolojiyi izlemiş olduğunu hatırlatmak gerekir. Bundan dolayı "özgürlük", "normlara uyma"yla (*Normgemassheit*) eşdeğer hâle gelir ve "form" da, Croce'deki anlamıyla *doğru* ifade olup, başlı başına estetik *değer*le özdeştir. Gelgelelim bu terminoloji, "varlık"ın "norm"la karıştırılmasına yol açma tehlikesi altındadır. Vossler'in bu teşvik edici çalışmasının büyük meziyeti, saf fonetikçilere ve linguistik pozitivistlere karşı, şunları oldukça kuvvetli bir biçimde bir kez daha vurguluyor olmasıdır: (1) Dil fizyolojisi ve psikolojisinin, "tarihsel" incelemelerin ve "fonetik" yasalar tesis etmeye uğraşan alanların yanısıra, edebî yaratımların "değerler" ve "normlar"ını yorumlamaya dönük tamamen özerk bir bilimsel görev mevcuttur; ve (2) bu "değerler"i ve normları *anlama*nın ve "deneyimleme"nin kendisi, zihinsel ve tinsel yaratımların kökeni ve koşullanmışlığına dönük *nedensel* yorumlama açısından bir *sine qua non*dur [zorunlu bir koşuldur], zira edebî ürünlerin ya da dilsel ifadelerin yaratıcıları bunları bizzat "deneyimlerler". Fakat vurgulamak gerekir ki; değerler ve normların, *değer* standartları değil *nedensel* bilginin *aracı* olduğu bu *durum*da bunlar, "normlar" olarak değil, "psişik" bir *olay*ın "olası" empirik içeriği şeklindeki saf olgusallıkları içerisinde, mantıksal rol oynamaya başlarlar. Bunlar, bu rolün içerisinde, felçli bir kimsenin sabuklamalarından "ilke olarak" farklı değildirler. İnancım odur ki; Vossler'in ve Croce'nin terminolojisi, tekrar tekrar, "değer-atfı" ile (nedensel) "açıklama"yı mantıksal olarak birbirine karıştırma ve "açıklama"nın özerkliğini reddetme eğilimine girmektedir ve bu, argümanın inandırıcılığını zayıflatmaktadır. Vossler'in "estetik" dediği şeyin görevlerinin yanısıra, saf empirik incelemenin bizzat kendi görevleri, hem özü hem de mantıksal işlevi itibarıyla özerktir ve böyle de kalacaktır. Bu tür nedensel analizin günümüzde "halk psikolojisi" ya da "psikoloji" olarak adlandırılması, sadece geçici bir terminolojik hevesin bir sonucudur; ama bu, nihayetinde asla, bu tip analize dönük nesnel doğrulamayı etkilemez.

Ama öte yandan, kendi hedefleri uğruna ve Duntzer tarzında girişilmiş nedensel "açıklama"nın, her yerde olduğu gibi burada da, "meselenin sadece bir kısmını kavradığı" hâlâ doğrudur. Ve açıktır ki; tek başına "değer analizi" olarak adlandırdığımız bu yorumlama tipi, bu diğer "tarihsel", yani nedensel "yorumlama" tipi için bir rehber işlevi görür. İlk tip analiz, nesnenin "değerli" bileşenlerini açığa çıkarırken, ikinci tip analizin meselesi, bu bileşenlerin nedensel "açıklama"sına ulaşmaktır. İlk tip analiz, nedensel bağıntılar ağının geriye-dönük bir biçimde [*regressively*] izlenmesini sağlayan bağlantı noktaları yaratır ve böylelikle nedensel analize, belirleyici "bakış açıları" sağlar; ki gerçekte bunlar olmadan –tabir caizse ıssız denizde pusulasız olarak- işlemesi gerekirdi. İmdi, birileri kalkıp, bizzat onlarla ilgili olduğu kadarıyla, karşılıklı yazılmış bu son derece asil "aşk mektupları"nın tarihsel olarak "açıklanması" göreviyle uğraşırken, tarihsel analizin tüm araçlarına bakmanın gerekli olduğunu inkar edebilir (ve çoğu edecektir de). Başım üstüne! Ama aynısı, her ne kadar kadirbilmezlik gibi görünse de, Karl Marx'ın *Kapital*'i ve de tarihsel araştırmanın *tüm* nesneleri için geçerlidir. Marx'ın kendi çalışmasını üzerine inşa ettiği materyallerin bilgisi, onun fikirlerinin kökeninin nasıl tarihsel bakımdan koşullanmış olduğunun bilgisi ve günümüz iktidar ilişkilerine ya da Alman politik sisteminin kendi tikel karakteristikleri içerisinde gelişimine dönük her türlü tarihsel bilgi, şüphesiz ki birilerine, düpedüz sıkıcı ve faydasız bir şey olarak ya da en azından, oldukça talî önemde bir şey ve kendinde amaç olarak doğrusu epey anlamsız bir şey olarak görünebilir. Ne var ki böyle düşünenleri, Eduard Meyer'in şüphesiz biraz kısa ama açık bir biçimde kabul ettiği üzere, ne mantık ne de bilimsel deney "çürütebilir".

Değer-analizinin *mantıksal* yapısı üzerinde bir parça daha uzun durmak, amaçlarımız açısından faydalı olacaktır. H. Rickert'in oldukça açık bir biçimde geliştirdiği, "tarihsel tekilliğin" inşası "değerle-ilişki" (*Wertbeziehung*) tarafından koşullanmıştır, şeklindeki fikrini, bu değerlerle ilişkililiğin, "devlet", "din", "sanat" vs. gibi genel *kavramlar*[24] ve kesinlikle ilgili "değerler"e tekabül eden (öyle deniliyor) benzer kavramlar altında yapılan bir sınıflandırmayla özdeş oldu-

24 Bu görüş, Schmeidler'e aittir (Ostwald, *Annalen der Naturphilosophie* III, s. 24 vd.).

ğunu iddia ederek anlamaya ya da "çürütmeye" yönelik ciddi ciddi teşebbüsler sözkonusudur; tarihin, kendi nesnelerini, bu değerlerle ilişkiye soktuğu ve bu münasebetle spesifik "bakış açıları"na ulaştığı gerçeği, bu durumda (eklenen şey işte budur), doğa bilimleri alanındaki olayların "kimyasal", "fiziksel" vs. "veçheleri"nin tamamen farklı türde ele alınışıyla eşdeğer kılınmaktadır.[25] Bunlar, "değerle-ilişki"den (*Wertbeziehung*) ne anlaşıldığına ve ne anlaşılması gerektiğine ilişkin hatırı sayılır yanlış anlamalardır. Somut bir nesneyle ya da nesnenin muhtemel "değerle-ilişkileri"nin teorik tesisiyle ilgili fiilî bir "değer-yargısı", benim bunları belirli bir tür-kavramı ("aşk mektubu", "politik yapı", "ekonomik fenomen") altında sınıflandırdığım anlamına gelmez. Aksine, "değer-yargısı", somut tekilliği içerisindeki nesne karşısında belirli bir somut tarzda "bir tutum aldığım" anlamına gelir; nesne açısından nihaî olan bana ait bu tutumun, yani benim "değersel-bakış açıları"mın öznel kaynakları, kesinlikle bir "kavram" değildirler, hele "soyut bir kavram" hiç değildirler; bunlar, daha ziyade, tamamiyle somut, hayli bireysel bir biçimde inşa ve tesis edilmiş "duygu" ve "tercih"lerdir; ancak bu, belirli koşullar altında, (tekrarlarsak) somut türde belirli bir buyruğun (*sollens*) yarattığı bilinç de olabilir. Ve ben, bir nesnenin somut değerlendirme aşamasından, değerle *muhtemel* ilişki hakkında teorik-yorumlayıcı düşünüm aşamasına geçtiğimde ve nesnelerden hareketle "tarihsel tekillikler" inşa ettiğimde, bu, (daha önce metafizik bir kullanımla işe koşulmuş olan) "idealar"ın sözkonusu politik yapılara (örneğin, "Büyük Frederick'in devleti"), sözkonusu şahsiyete (örneğin, Goethe ya da Bismarck) ya da sözkonusu yazınsal ürüne (örneğin, Marx'ın *Kapital*'i) "dâhil edildikleri" ya da bunların içinde "kendilerini buldukları" somut, tekil ve dolayısıyla son tahlilde biricik formu, kendim ve başkaları için *yorumlayıcı* bir tarzda sarih kıldığım anlamına gelir. Ya da, daima şüpheli ama yine de kaçınılabilir metafizik ifade tarzından kendini sakınan farklı bir formülasyonla söylersek: Ben, tarihsel tekillikler inşa ederken, sözkonusu gerçeklik kesimini açığa çıkaracak ve

25 Şaşkınlıkla bildiririm ki bu görüş, *Archiv für Sozialwissenschaft*'ta Franz Eulenberg tarafından da savunulmuştur. Bana sorarsanız, onun Rickert'e ve "onun insanları"na karşı giriştiği polemik, kesinlikle sadece, hâlihazırdaki mantıksal analizin nesnesini yani "tarih"i kendi mülahazalarından *dışladığı* durumda mümkün olabilir.

bunun sonucunda az çok evrensel bir "*anlam*" iddiasında bulunacak (ama *nedensel* "anlam"dan keskin bir biçimde ayırt edilmesi gereken) *olası* "değer-biçici" tutumlar için gerekli odak noktalarını sarih bir biçimde geliştirmekteyim. Karl Marx'ın *Das Kapital*'i, "yazınsal bir ürün" olma karakterini, matbaa mürekkebi ve kağıttan oluşmuş, Çok Satanlar Listesi'nde haftada bir yayımlanan tüm çalışmalarla paylaşır; ancak onu bizim açımızdan "tarihsel" bir tekillik kılan şey, yazınsal ürünler sınıflandırmasındaki yeri değil, tam tersine, "bizim" onun içinde "kâğıda dökülmüş" olarak bulduğumuz, tamamiyle biricik "entelektüel içeriği"dir. Aynı şekilde, barın kapanma saatinde son içkisini almış görgüsüz bir adamın yaptığı ayaküstü politik zevzeklikler, bir "politik olay"la aynı niteliği paylaşır; tabiî basılı ve yazılı metinlerden, ses dalgalarından, talim alanındaki vücut hareketlerinden, prenslerin, diplomatların vs. kafalarındaki zekice ya da aptalca düşüncelerden oluşmuş bileşimi, velhasıl "Alman İmparatorluğu"nun tekil kavramsal yapısı içerisinde "bizim" sentezlediğimiz şeyleri saymazsak; çünkü "biz" o politik olaya, bizim için bütünüyle biricik olan ve (sadece politik değerlerden değil) sonsuz sayıda "değer"den temellenmiş bulunan belirli bir "tarihsel ilgi"yle yaklaşmaktayızdır. Bu "anlam"ı –sözgelimi, değerlerle olası ilişkisi bakımından Faust'un nesnesinin içeriğini, ya da başka türlü ifade edilirse, tarihsel tikelliğe dönük "ilgimizin içeriği"ni– bir tür-kavramı vasıtasıyla ifade etmek (ya da böyle yapmayı düşünmek), açıkça saçmadır. İşin aslı, onun "içeriği"nin, ilgimizin muhtemel odak noktalarına göre bitmez tükenmez olması, "en yüksek" düzeydeki tarihsel tekilliklere has bir karakteristik özelliktir. Bizim, tarihsel nesneleri ilgili değerlerle ilişkilendirme tarzları içerisinde bazı "önemli" eğilimleri ayırt edip sınıflandırdığımız ve ardından bu sınıflandırmanın, kültür bilimlerindeki işbölümü için bir temel olmak bakımından faydalı olduğu gerçeği, doğallığında, şu önermeyi bütünüyle etkisiz[26] hâle getirir: "Genel, yani evrensel önem"de bir "değer", "genel", yani soyut (*genereller*)

26 "Hırıstiyanlık"ın somut bir "tecessüm"ünün, örneğin Provans lehçesiyle şövalyece şiirin ortaya çıkışındaki sosyal ve ekonomik *belirleyenleri* araştırırken, bu sonuncuyu, ekonomik *önemi* namına "değerlendirilen" bir fenomene dönüştürmemekteyim. Birey araştırmacının ya da sınırları tikel olarak geleneksel anlamıyla çizilmiş "disiplin"in, kendi "alan"ını, işbölümüne ilişkin salt teknik değerlendirmelerden hareketle tanımlama tarzı, burada mantıksal bir önem arz etmemektedir.

bir kavramdır. Bu görüş, kişinin tek bir cümlede "hakikat"i dile getirebileceği veya *tek bir* eylemle "etik açıdan doğru" davranabileceği veyahut da *tek bir* sanat eseriyle "güzel"i vücuda getirebileceği görüşü kadar tuhaftır.

Fakat biz gelin, Eduard Meyer'e ve onun, tarihsel "önem/anlam" probleminin üstesinden gelme çabalarına dönelim. Yukarıdaki mülahazalar, aslında metodoloji alanından ayrılmakta ve tarih felsefesine temas etmektedir. Metodoloji zeminine sıkı sıkıya yerleşmiş bakış açısından bakıldığında, gerçekliğin belirli *tekil* bileşenlerinin tarihsel incelemenin nesneleri olarak seçilme durumu, ancak ve sadece, mütekabil bir *ilgi*nin sözkonusu *olgusal* varlığına atıfla doğrulanmak zorundadır. "Değerle-ilişki", aslında, bu ilginin *anlamı*ndan sonrasını soruşturmayan bu tür bir görüş açısından, daha fazla bir anlam ifade edemez. Ve bu yüzden Eduard Meyer de, bu hususta (ve bu bakış açısından haklılaştırılabilir bir biçimde), bu ilginin varlığının, her ne kadar düşük değer biçilirse biçilsin, tarih için kafî olduğunu söyleyerek tatmin olmaktadır. Gelgelelim, yaptığı tartışmadaki bazı belirsizlik ve çelişkiler, bu türden kusurlu bir felsefî-tarihsel yönelimin sonuçlarını yeterince açık bir biçimde göstermektedir.

Tarihin yaptığı "seçim, *şimdiki zaman*ın tarihsel gelişmenin sonuçlarına ilişkin taşıdığı her türlü tarihsel *ilgi*ye dayanır; öyle ki tarih, bu gelişmeye yol açan nedenlerin izini sürme ihtiyacı hisseder" diyor Eduard Meyer (s. 37). Sonra da bunu şu anlamda yorumluyor (s. 45): Tarihçinin, "tarihe yaklaşımında aracılık vazifesi gören problemleri bulduğu yer, bizzat kendi şahsıdır" ve sonra da bu problemler, ona, "eldeki materyali aracılıklarıyla düzene koyduğu yol gösterici ilkeleri" sağlar.

Bu, daha önce söylenmiş ve söylenmekte olan şeylerle tamamen uyuşmaktadır ve dahası, Eduard Meyer'in "sonuçtan nedene gitme" hakkındaki önceden eleştirilen ifadesinin doğruluk kazandığı olası tek anlam da budur. Burada sözkonusu olan, onun inandığı üzere, nedensellik kavramını tarihe özgü bir biçimde kullanmakla ilgili bir mesele değildir; bu, daha ziyade, "değerli" bir kültür bileşeniyle başlayan *regressus/geriye doğru gitme*nin vazgeçilmez bileşenler olarak kendi bünyesine dâhil etmesi gereken "nedenler"in sadece, "tarihsel olarak anlamlı" oldukları meselesiyle ilgilidir. O hâlde burada söz-

konusu olan, yanlış anlaşılmaya yazgılı bir ifade içinde tanımlandığı şekliyle, "teleolojiye bağlılık" ilkesidir. Ancak bu noktada bir soru baş gösterir: Yukarıda zikredilen alıntıya dayanarak Eduard Meyer'in görüşü olduğuna inanılabileceği üzere, *geriye doğru gitme*nin kalkış noktasının, ille de *bugün*ün bir bileşeni mi olması gerekir? Aslına bakılırsa Eduard Meyer, bu hususta tamamen kesin bir pozisyon almaz. O, "tarihsel olarak etkili/sonuç veren" derken gerçekte ne kastettiğine ilişkin hiçbir açık anlatımda bulunmaz ki bu, daha önce söylenmiş olan şeylerden de bellidir. Zira –başkaları tarafından ona binaen dile getirildiği üzere– eğer sadece "etkilere/sonuçlara" sahip olan şeyler tarihin alanına aitse, bu durumda her tarihsel serimleme (sözgelimi onun *Geschichte des Altertums* adlı eseri) açısından can alıcı soru şu olacaktır: Hangi nihaî sonucun ve bunun unsurlarından hangisinin temel olduğunu, yani tanımlandığı şekliyle tarihsel gelişmenin "sonucu" olduğunu kabul etmek gerekir? Ayrıca bu durumda, bir olgunun, bu nihaî sonucun herhangi bir bileşeni açısından nedensel hiçbir anlam taşımadığı için, tarihsel açıdan önemsiz bir şey olarak dışlanması gerekip gerekmediğini de kararlaştırmak gerekir. Eduard Meyer'in iddialarından birçoğu, ilk bakışta, –kısaltma olsun diye adlandıracağımız şekliyle– bugünün "kültürel durumu"nun bu noktada belirleyici olması gerektiği izlenimi vermektedir. Bu görüşe göre, sadece kültürel hayatımızın mevcut politik, ekonomik, sosyal, dinsel, etik, bilimsel ya da herhangi başka kesiminde, *bugün hâlâ* nedensel öneme sahip olan olgular ve bu olguların günümüzde doğrudan kavranabilir olan "etkiler"i (bkz. s. 37), "Antik Çağların Tarihi"ne dâhildirler; ancak öte yandan, bir olgunun antikçağ kültürünün tikel karakteri açısından en temel öneme sahip olup olmadığı, tamamen alakasız bir ölçüt hâline gelecektir (bkz. s. 48). Eduard Meyer'in çalışması, sözgelimi Mısır'la ilgili ciltte ciddi ciddi bu pozisyonu alsaydı, değerinden çok şey yitirecekti ve eğer böyle olsaydı pek çok kişi, bir antikçağ tarihinden bekledikleri şeyleri kesinlikle bulamayacaklardı. Ancak o, başka bir patikaya sapar (s. 37): Biz bunu –yani tarihsel açıdan "etkili" olan şeyi–, "ona *sanki* çağdaş bir şeymiş *gibi davrandığımız* ölçüde geçmişte" deneyimleyebiliriz. Buna göre, her ne olursa olsun her kültür bileşenine, her nasıl seçilmiş olursa olsun bir antikçağ tarihi içindeki belirli bir bakış açısından hareket-

le, kesinlikle "etkili" bir şey olarak "davranılabilir"; gelgelelim bu durumda, Eduard Meyer'in tesis etmeye çalıştığı sınır ortadan kalkmış olacaktır. Ve hâlâ ortada cevaplanması gereken bir soru kalacaktır: Olayların hangi yönü, bir "Antikçağ Tarihi" tarafından, tarihçi için temel öneme sahip şeylerin ölçütü olarak kabul edilmektedir? Eduard Meyer'in bakış açısından bakıldığında bunun cevabı, antik tarihin "sonu", yani bize uygun bir "son nokta" olarak görünen durum –sözgelimi İmparator Romulus'un saltanatı veya Justinyanus'un saltanatı veyahut da (muhtemelen daha iyisi) Diokletiyanus'un saltanatı– olmak zorundadır. Bu durumda da, antikçağın bu "son dönemi"nin, bu "yaşlılık dönemi"nin "karakteristiği" olan her şey, her hâlükarda ve en geniş kapsamıyla, tamamen "yaşlanma" sürecinde nedensel bakımdan temel ("etkili") olan "olgular" şeklinde, çağın kapanışına ilişkin açıklamaya kesinlikle dâhil edilecektir. Bu kapsayıcılık zorunludur; çünkü tarihsel açıklamanın nesnesi, çağın *karakteristiği* olan şeyler aracılığıyla tesis edilmiştir. Aynı zamanda bizlerin, sözgelimi Antik Yunan kültürünü tasvir ederken, sözkonusu zamanda (yani İmparator Romulus ya da Diokletiyanus'un saltanatları esnasında) artık herhangi bir "kültürel etki" göstermeyen her şeyi dışarıda bırakmamız gerekecektir ki bu, edebiyatın, felsefenin ve genel kültürün o dönemki mevcut durumu içerisinde olup, "antikçağ tarihi"ni bizim için değerli kılan ve çok şükür, Eduard Meyer'in çalışmasında da atlanmadığını gördüğümüz pek çok öğenin dehşetengiz derecede büyük bir kısmına tekabül edecektir.

Sadece herhangi bir sonraki çağda nedensel etkiler göstermiş şeyleri içerecek olan bir antikçağ tarihi, özellikle tarihsel olanın gerçek belkemiğinin politik ilişkiler olduğu düşünülüyorsa, (Ranke'nin ifadesiyle) Goethe'yi *epigoni*sine [taklitçisine] "bağımlı kılan" [*mediatize*], yani onun karakteristik özellikleri ve eylemleri arasında sadece edebiyatta "etkili" olmuş öğeleri tanımlayan bir Goethe "tarihi" kadar boş görünecektir; buradan doğru bakıldığında, bilimsel (*wissenschaftliche*) "biyografi" ile başka türlü sınırlandırılmış olan tarihsel nesneler arasında ilkece hiçbir ayrım bulunmamaktadır. Eduard Meyer'in tezi, kendisinin bunun için ürettiği formülasyon içerisinde gerçekleştirilebilir değildir. Ya da bizler, Meyer örneğinde de onun teorisi ile pratiği arasındaki çelişkiden kurtulma imkanına sahip

miyiz? Eduard Meyer'i, tarihçinin kendi problemlerini "bizzat kendi şahsı"ndan istihraç ettiğini söylerken işitmiştik; o, bu vurgunun ardından şöyle devam eder: "Tarihçinin içinde çalışmalarını yürüttüğü şimdiki zaman, hiçbir tarihsel sunumdan dışlanamayacak olan bir etkendir". Bir "olgu"nun "tarihsel bir olgu" olduğuna işaret eden "etkililiği"ni, modern tarihçinin o olguyla bizzat kendi tekil kendiliği ve kökenlerinin ilgili özellikleri (yani o olguyu başka bir şey değil de olduğu şey hâline getiren şeyler) içerisinde ilgilendiği ve okurlarının da ilgisini bu yöne çekebildiği durumlarda mı mevcut olarak kabul etmemiz gerekir?

Açıktır ki Eduard Meyer'in argümanları (s. 36, 37 ve 45), birbirinden oldukça farklı iki "tarihsel olgu" kavramını birbirine karıştırmaktadır. Bunlardan ilki, denebilir ki "kendi namına", yani somut biriciklikleri içinde ilgimizin nesneleri olarak "değerli" olan gerçeklik öğelerine; ikincisi ise, sözkonusu "değerli" bileşenlerin nedensel belirlenimini anlamaya dönük duyduğumuz ihtiyaç sonucu zorunlu olarak dikkat yönelttiğimiz gerçeklik bileşenlerine atıfta bulunur. Eduard Meyer'in verdiği anlamda, yani nedensel *gerileme*deki bir "neden" olmak bakımından tarihsel olarak "etkili" olan "tarihsel olgu" tipi, bu ikincisidir. Bunlardan ilki tarihsel tekillikler, ikincisi ise tarihsel (gerçek) nedenler olarak tanımlanabilir ve Rickert'le birlikte, bunlar arasında, "aslî" ve "talî" tarihsel olgular şeklinde bir ayrıma gidilebilir. Tarihsel bir analizin tarihsel "nedenler"le, yani Rickert'teki anlamıyla "talî" olgularla, Eduard Meyer'deki anlamıyla ise "etkili" olgularla katı bir biçimde sınırlandırılması, bizim için kuşkusuz sadece, eğer nedensel açıklamanın tek başına ele almak istediği tarihsel tekillik hâlihazırda sarih bir biçimde barizse mümkün olabilir. Ancak bu aslî nesne ne kadar kapsayıcı olursa olsun –ki bu örneğin, Avrupa'dan "yayılan" ve en farklı bakış açılarından hareketle düşünülebilecek "kültürel değerler"in fantastik bir karışımı olan total "modern kültür", yani günümüzün Hıristiyan kapitalist hukuksal (*rechtsstaatliche*) kültürü olabilirdi–, bu nesneyi tarihsel olarak açıklayan nedensel gerileme, eğer Ortaçağ'a ya da Antikçağlara dek uzanacaksa, "kendi namına" epey bir "ilgimizi" çeken mebzul miktarda nesneyi, nedensel açıdan önemsiz oldukları için, her şeye rağmen ihmal etmek zorundadır. Bu ihmal edilen

olgular, açıklayıcı bir nedensel gerilemenin kalkış noktası olarak alabileceği, kendi namına "tarihsel tekillikler" hâline getirilebilirler. Bu tür olgulara yönelik "tarihsel ilgi"nin, bu olguların çağdaş kültürün evrensel bir tarihi açısından nedensel bir öneme sahip olmamaları sonucu özellikle azaldığı kesinlikle doğrudur. İnkaların ve Azteklerin kültürel gelişiminin bıraktığı tarihsel bakımdan alakalı izler bu türden olup, oldukça küçük (Eduard Meyer'deki anlamıyla modern kültürün kökenine dair evrensel bir tarihin, herhangi bir şey kaybetmeksizin bu husus hakkında muhtemelen sessiz kalabileceği) derecede önem arz etmektedir. Eğer –şimdi varsayacağımız üzere– bu tür küçük izler kalmışsa, bu durumda İnkaların ve Azteklerin kültürel gelişimi hakkında bildiklerimiz, "tarihsel nesne" ya da "tarihsel neden" olarak değil, her şeyden önce, kültür incelemesine uygun teorik kavramların oluşturulmasına yönelik "keşifsel araç" olarak bizi ilgilendirir. Bu bilgi, pozitif açıdan, feodalizm kavramının oluşturulmasında tekilleştirilmiş ve spesifik bir örnek sağlama ya da negatif açıdan, İnkaların ve Azteklerin oldukça farklı kültürel özelliklerinden hareketle, Avrupa kültür tarihinin incelenmesinde kullandığımız belirli kavramları sınırlandırma işlevini görebilir. Bu son işlev, Avrupa kültürel gelişiminin tarihsel biricikliğine dönük daha açık bir kökensel karşılaştırma yapabilmemize olanak sağlar. Eduard Meyer'in (tabiî tutarlı olsaydı), tarihsel açıdan "etkili" hâle gelmedikleri için, bugünün kültürel durumuna doğru yönelmiş bir antikçağ tarihinden dışlayabileceği antikçağ kültürü bileşenleri açısından da tamamen aynı mülahazalar geçerlidir.

Tüm bunlara rağmen açıktır ki, İnkalara ve Azteklere ilişkin olarak, onların kültürünün karakteristik veçhelere sahip belirli öğelerinin tarihsel bir "tekillik"e dönüşebileceği gerçeği, yani bunların ilkin "değerle ilişkileri" bakımından "yorumlayıcı bir biçimde" analiz edilebilecekleri ve sonra da bir kez daha "tarihsel" incelemenin nesnesi hâline dönüşebilecekleri gerçeği, ne mantıksal olarak ne de olguların doğası gereği dışarıda bırakılabilir; öyle ki buna uygun davranıldığında, nedenler içerisinde geriye dönük inceleme, sözkonusu tarihsel tekillikle ilişkisi içerisinde onun "tarihsel nedenleri" hâline gelen öğelerin kültürel gelişimiyle ilişkili olgulara varabilecektir. Ve eğer birisi bir "Antikçağ Tarihi" kaleme alırsa, bunun sadece çağdaş kül-

türümüzde nedensel olarak "etkili" olan olguları içerdiğine ve bunun da, bu tarih sadece, *ya* değer atfedilmiş "tarihsel tekillikler" olarak "aslî bakımdan" *ya da* (bu veya başka "tekillikler"le ilişkisi içerisinde) "nedenler" olarak "talî bakımdan" önemli olan olgularla ilgilendiği için böyle olduğuna inanmak, kendini boşu boşuna aldatmak olur.

Bir Helen kültürü tarihi açısından hâkim kültürel değerlerin kapsamını belirleyen şey, bizim kültürümüz ile Helen kültürü arasındaki nesnel nedensel ilişki değil, bizim "değerler"e yönelik "ilgi"mizin mahiyetidir. Çoğunlukla –ve tamamen öznel bir değer-atfı sonucunda– Helen kültürünün "doruk noktası" olarak gördüğümüz çağ, yani Asiklos ile Aristoteles arasındaki dönem, Eduard Meyer'inki de dâhil her "Antikçağ Tarihi" içerisine bir "içkin değer" (*Eigenwert*) olarak kendi kültürel içeriğiyle birlikte dâhil olur. Bunu değiştirebilecek tek şey; bizim gelecekteki bir çağda, antikçağın kültürel "yaratımları"yla, bugün bir orta Afrika kabilesinin (ilgimizi sadece kültürel ürün örnekleri olarak, yani sadece kavramlar oluşturmanın aracı olarak ya da "nedenler" olarak çeken) "şarkıları"yla ve "dünya görüşü"yle ilişkimiz neyse ancak o ölçüde doğrudan bir "değer-irtibatı" (*Wertbeziehung*) kurabileceğimiz bir durumun sözkonusu olmasıdır. Mesele bu durumda şöyle konabilir: Bizler, şimdinin insanları olarak, antikçağ kültürünün karakteristik cisimleşmeleriyle bir tür "*değer*-irtibatı"na sahibiz ve Eduard Meyer'in "tarihsel olan" olmak bakımından "etkili olan" kavramına isnat edilebilecek olası tek anlam da budur. Öte yandan, tarihin "ileri kültürler"e gösterdiği spesifik ilginin motivasyonuna dair Eduard Meyer'in yaptığı açıklama, Meyer'in kendi "etkili olan" kavramının ne kadar çok heterojen bileşen bir araya getirilerek oluşturulduğunu açıkça gösterir. "Bunun sebebi" diyor Meyer (s. 47), "sözkonusu insanların ve kültürlerin sınırsızca yüksek derecede 'etkili' olmaları ve günümüzü hâlen etkilemeleridir". Bu kuşkusuz doğrudur ama şurası kesindir ki, bunların tarihsel nesneler olarak anlamına dönük kesinleşmiş "ilgi"mizin tek nedeni bu değildir; bu önermeden hareketle, Eduard Meyer'in iddia ettiği üzere (a.y.) başka bir önerme ("onlar –yani, tarihsel bakımdan ileri kültürler– ne denli ilerlemişse, ilgi de o denli büyük olur" önermesini) türetmek ise enikonu imkansızdır. Bir kültürün "içkin değeri"ne dair burada temas ettiğimiz sorunun, o kültürün tarihsel

"etkililiği" sorunuyla hiçbir alakası yoktur; Eduard Meyer'in burada yaptığı, "değerli olan" ile "tarihsel bakımdan önemli olan"ı birbirine karıştırmaktan ibarettir. Her tarihin *şimdi*nin değer-ilgilerinden hareketle yazıldığı ve her şimdiki durumun, tarihin sahip olduğu ve değer-idealarının yön verdiği ilgi değiştiği için tarihin verilerine yeni sorular eklediği ya da ekleyebileceği kayıtsız şartsız doğru olsa da, şurası kesindir ki bu ilgi, tarihsel "tekillikler"i, tamamen geçmişe ait olan, yani bugüne ait bir kültürel bileşenden geriye dönük bir nedensel zincirle çıkarsanamayacak olan kültürel bileşenlere dönüştürür ve onlara bu şekilde "değer atfeder". Bu durum, doğuşundan uzun zaman sonra bile modern kültür üzerinde etkilere sahip olan Helen kültürünün bileşenleri gibi büyük nesneler için ne kadar geçerliyse, Bayan von Stein'a yazılan mektuplar gibi küçük nesneler için de o kadar geçerlidir. Aslında Eduard Meyer, gördüğümüz üzere, öne sürdüğü olasılık –yani, geçmişteki bir anın, Meyer'in koyduğu üzere, şimdiye ait bir zaman dilimi olarak "ele alınabilmesi"[27] (s. 47)– vasıtasıyla bu içerimi kabul etmektedir. O, bunu diyerek aslında, "geçmiş" kültürel bileşenlerin dahi, hâlen algılanabilir bir "etki"nin var olup olmadığına *bakılmaksızın*, tarihsel nesneler olabileceğini ve bunların, sözgelimi antikçağın "karakteristik" değerleri olarak, bir "Antikçağ Tarihi"nde olguların seçimine ve tarihsel araştırmanın istikametine dönük standartlar sağlayabileceğini kabul etmiş olmaktadır. Şimdi buradan devam edelim.

Eduard Meyer, *şimdi*nin "tarih"in nesnesi hâline gelememesinin özel sebebi olarak, bugünün hangi bileşenlerinin gelecekte "etkili" olarak ortaya çıkacağının henüz bilinmediği ve bilinemeyeceği argümanını zikrettiğinde, şimdinin (öznel) tarih-dışılığıyla ilgili bu önerme, en azından sınırlı bir ölçüde doğrudur. Bugünün olgularının "nedenler" olarak *nedensel* önemine, sadece ve nihaî olarak gelecek "karar verir". Gelgelelim, burada anlaşıldığı üzere, yazılı kaynakların ve kayıtların vs. yokluğu sonucu bu tür ilgili etkenler göz ardı edilse dahi, problemin tek yönü bu değildir. Gerçek anlamıyla dolaysız şimdi, henüz tarihsel bir "neden" olmamakla kalmaz ama aynı zamanda henüz tarihsel bir "tekillik" hâline de gelmemiştir:

27 Ancak s. 55'te yaptığı izahatlara göre bu işlem, yine de gerçekten sadece "filoloji" tarafından yerine getirilebilir.

Bir deneyim "benim içimde" ve "bana ait bir biçimde" vuku bulduğu anda, empirik bir "bilgi"nin nesnesi hâline gelen şey, o "deneyim"den daha fazla bir şeydir. Tüm tarihsel "değer-atıfları", tabir caizse, "düşünceyle varılan" [*contemplative*] bir öğe içerir. Değer-atfı aslen ve sadece, "tutum-almış özne"nin gerçekleştirdiği dolaysız değer-atıflarından ibaret değildir; aksine, onun temel içeriği, gördüğümüz üzere, nesnenin *olası* "değerle ilişkiler"inin (*Wertbeziehungen*) "bilgi"sidir. Dolayısıyla o, en azından teorik olarak, nesneye dönük "tutum"u değiştirme kapasitesini önvarsayar. Bu, şöyle ifade edilegelmiştir: Bir deneyim bir nesne olarak "tarihe ait" olmadan önce, bizim o deneyim hakkında "nesnel hâle gelmemiz gerekir"; ancak bu, onun nedensel olarak "etkili" olduğunu kesinlikle ima etmez.

Gelgelelim, "deneyimleme" ve "bilme" ilişkisine dair bu tartışmayı burada daha fazla ayrıntılandırmamız mümkün değildir. Şunu söylemek kafîdir: Yukarıdaki kapsamlı serimleme boyunca, Eduard Meyer'in "etkili" olarak "tarihsel" kavramının sadece yetersiz olduğu değil ama aynı zamanda niçin yetersiz olduğu da gayet açık hâle gelmiştir. Bu kavrayış, her şeyden önce, "aslî" tarihsel nesne (meydana gelişinin nedensel açıklamasıyla ilgilenilen değerli kültürel tekilliğin ta kendisi) ile "talî" tarihsel nesne (o "tekillik"in "değerli" karakteristiklerini nedensel gerilemeyle ilişkilendiren nedenler) arasındaki mantıksal ayrımdan yoksundur. Bu neden isnadı, ilke olarak, empirik bilgiye dair tüm önermelerde olduğu gibi, empirik doğruluk olarak "nesnel bakımdan" geçerli olmak hedefiyle yapılır. Bir ilke meselesi olmayıp bütünüyle olgusal olan bu soruna, yani nedensel analizin sözkonusu hedefe, somut doğa olayları alanındaki açıklamaların ulaştığı derecede ulaşıp ulaşamayacağı sorununa ilişkin kararı, sadece verilerin yeterliliği verebilir. Mesele, açıklanması gereken ve burada tekrar tartışmayacağımız belirli anlamıyla "öznel" olan verili bir "nesne" için tarihsel "nedenler" belirlemek değildir; mesele daha ziyade, tarihsel "nesne"nin, yani bizzat "tekillik"in sınırlandırılmasıdır, çünkü burada ilgili değerler belirleyicidir ve değerlere dönük kavrayış da, bizzat tarihsel değişime tâbi olan şeydir. Dolayısıyla ilk olarak, Eduard Meyer, tarihsel olan herhangi bir şeye dair "mutlak ve koşulsuzca geçerli" bir bilgiye "asla" ulaşamayacağımızı iddia ederken (s. 45) hatalıdır; bu, "nedenler" açısından doğru değildir.

Ancak o aynı zamanda, tarihsel disiplinlerde bilginin geçerliliğine ilişkin durumun, doğa bilimlerindeki durumdan "farksız" olduğunu iddia ederken de eşit derecede hatalıdır. Bu son önerme, tarihsel "tikellikler" açısından, yani "değerler"in tarihte rol oynama tarzı açısından doğru değildir ve bu "değerler"in oluşum tarzına ilişkin olarak da savunulamaz. (Bu "değerler"in "geçerliliği"nden başlı başına ne anlaşıldığına bakılmaksızın; değerlerin "geçerliliği", her hâlükarda, empirik bir doğruluk olan nedensel bir ilişkinin geçerliliğinden ilke olarak farklı bir şeydir; her ne kadar bunların her ikisini de, son tahlilde, felsefî anlamıyla normatif açıdan bağlı olarak kavramak gerekmekteyse de, bu yine de böyledir). Aracılıklarıyla kültürel nesneler üzerine düşündüğümüz ve bunları tarihsel araştırmanın "nesneleri" hâline getiren ("değerler"e yönelmiş durumdaki) "bakış açıları" değişime tâbidirler. Çünkü, ve bunlar böyle oldukları müddetçe, daima yeni "olgular" tarihsel olarak "önemli" (*wesentlich*) hâle gelecektir ve bu da daima yeni bir tarzda gerçekleşecektir; bunlar gibi mantıksal tartışmalarda, kaynak materyallerin değişmeden kaldıklarını varsaymamıza rağmen. Gelgelelim, "öznel değerler" tarafından koşullanmış olan bu oluş tarzı, mekaniği bir model olarak alan doğa bilimlerine her hâlükarda tamamen yabancıdır ve aslında, tarihsel bilimler ile doğa bilimleri arasındaki ayırt edici *farklılığı* teşkil eden şey tam da budur.

Özetlersek: Kelimenin gündelik anlamıyla bir nesnenin "yorumlanması", "filolojik" bir yorumlama olduğu, örneğin o nesnenin linguistik "anlam"ına dair olduğu kadarıyla, uygun tarihsel çalışmanın ilk adımı olan teknik bir görevdir. O, belirli "kültürel çağlar"ın veya belirli şahsiyetlerin veyahut da (sanat ya da edebiyat eserleri gibi) belirli tekil nesnelerin tikel yönlerinin *karakteristiği* olan şeyleri "yorumlayıcı bir biçimde" analiz ettiği kadarıyla, tarihsel kavramların oluşturulmasına yardımcı olur. Ve aslında, sahip olduğu mantıksal rol açısından bakıldığında, o, ya (başlı başına somut bir tarihsel bileşimin nedensel olarak ilgili bileşenlerinin fark edilmesine yardımcı olduğu kadarıyla) bir yardımcı olarak; ya da tam tersine, (bir nesnenin –örneğin Faust'un, Orestes'in ya da belirli bir çağın Hıristiyanlığının– içeriğini, değerlerle olası ilişkisi bakımından "yorumladığı" kadarıyla) bir rehberlik ve istikamet kaynağı olarak

işlev görür. Bu son durumda, nedensel tarih incelemesi için "görevler" temin eder ve böylelikle incelemenin *ön-koşul*u olur. Belirli bir halkın ve çağın "kültür"ü kavramı, "Hıristiyanlık" kavramı, "Faust" kavramı ve ayrıca –ki bunu göz ardı etme eğilimi sözkonusudur– "Almanya" kavramı gibi kavramlar, *tarihsel* araştırmanın nesneleri olarak, yani değer-idealarıyla ilişkileri aracılığıyla oluşturulmuş olup, tekilleştirilmiş *değersel-kavramlar*dır.

Aracılıklarıyla olgulara yaklaştığımız bu değerlerin bizzat kendileri eğer analiz nesnesi yapılmışsa, bu durumda biz –bilmemizin amacına bağlı olarak– tarih *felsefesi* ya da "tarihsel ilgi" psikolojisi alanlarında çalışma yürütüyoruz demektir. Öte yandan, somut bir nesneyi eğer "değer analizi" açısından ele alırsak, yani onu tikel karakteristikleri bakımından "yorumlarsak" ve bunu nesneye ilişkin olası değer-atıflarını kendimiz için "açık seçik bir biçimde" canlı kılmak amacıyla yaparsak, velhasıl kültürel bir yaratıma yönelik (çok yanlış olmasına rağmen böyle adlandırılageldiği üzere) "empatik bir deneyim" ("*Nacherleben*") amaçlanıyorsa, bu hâlâ bir "tarihsel çalışma" değildir: Eduard Meyer'in formülasyonunun "sağlam çekirdeği", işte budur. Ama bu, tarihsel çalışma olmasa dahi, bir nesneye dönük tarihsel "ilgi"nin, onun bir "tekillik" şeklindeki aslî kavramsallaştırmasının ve ancak bundan sonra anlamlı bir biçimde mümkün hâle gelen nedensel tarih incelemesinin kaçınılmaz "*forma formans*"ıdır [biçimlendirici biçimidir]. Gündelik hayatta gerekçelendirilmiş değer-atıfları, pek çok durumda, nesneyi biçimlendirir ve tarihsel araştırma için zemin hazırlar: Politik komünitelere ve bilhassa tarihçinin kendi devletine yönelik tüm tarihsel yazıların başlangıcında dahi vuku bulan şey budur. Dolayısıyla tarihçi, görünüşte –ama sadece görünüşte ve sadece bildik, rutin kullanım kapsamında– herhangi bir özel değer-yorumu gerektirmeyen bu sabit ve katı "nesneler"le karşılaştığında, "tam da" kendi alanında olduğuna inanmaya devam edebilir. Gelgelelim, anayoldan ayrıldığı ve bir devletin "biricik" politik "karakter"ine ya da bir siyaset dehasının "biricik karakteri"ne ilişkin yeni ve önemli vukuflara ulaşmaya çalıştığı an, mantıksal ilke gereği, tıpkı *Faust* yorumcusunun yaptığı gibi, buradan ileriye gitmek zorundadır. Ama hiç kuşkusuz –ki burası Eduard Meyer'in haklı olduğu yerdir–, bir analizin, nesnenin içkin değerine yönelik bu tür

bir "yorumlama" düzeyinde *kaldığı* yerde, nedenlerin aydınlatılması görevi yerine getirilmeden bırakılmış ve hatta nesnenin diğer daha kapsamlı ve daha çağdaş kültürel nesneler açısından nedensel olarak ne anlama geldiği sorusu dahi, nesneye ilişkin olarak sorulmamış olur. Bu noktada, henüz tarihsel araştırma başlamamıştır ve tarihçi tarihsel problemlerin sadece hammaddelerini algılamış durumdadır. Bana göre savunulamaz olan şey sadece, Eduard Meyer'in inancını temellendirirken kullandığı yoldur. Eduard Meyer, özellikle verilerin "statik", "sistematik" ele alınışını, tarihinkine karşıt bir ilkenin örneği olarak kavradığı için ve örneğin Rickert de, "sistematik olan"ın, sosyal ve zihinsel alanda dahi, "tarihsel kültür bilimleri"yle karşıtlık içinde ve "doğabilimsel" bir görüşün karakteristiği olarak görüldüğü dönemden sonra, "*sistematik kültür* bilimleri" kavramını daha yakın bir dönemde formüle ettiği için, bu durumda görev, daha sonra başka bir bölümde şu problemi öne sürmektir: "Sistematik bilim-sınıflandırma sistemi" [*systematics*] tam anlamıyla nedir ve bunun içindeki, tarihsel yaklaşım ve "doğa bilimleri"ni kapsayan farklı ilişki dizileri nelerdir?[28]

Eduard Meyer'in "filolojik yöntem" olarak adlandırdığı, yani "klasik incelemeler" biçimini almış, antikçağ ve bilhassa Helen kültürüne yönelik ele alış tarzı, kaynaklara yönelmek için gerekli linguistik ustalık vasıtasıyla, aslında fiilen gerçekleştirilebilirdir. Fakat bunu belirleyen şey sadece bu değildir; aynı zamanda, sıradışı bilim insanlarının belirli karakteristikleri ve her şeyden önce, klasik antikçağ kültürünün bizim kendi tinsel ve entelektüel disiplinimiz açısından taşıdığı "anlam" da önemlidir. O hâlde buyurun, antik kültüre yönelik ilke olarak akla yatkın olan bakış açılarını, aşırı derecede şematik ve dolayısıyla saf teorik bir tarzda formüle edelim. (1) Bir bakış açısı, antik kültürün mutlak değerine yönelik bir anlayış olabilirdi ve bu bakış açısı, (örneğin Winckelmann'ın ifade ettiği üzere) hümanizmin ve nihayetinde "klasisizm" denen şeyin tüm çeşitlerinin (burada incelemeyeceğimiz) örneklerini antik kültürde bulabilirdi. Bu anlayışa göre, bunu en geniş içerimlerine dek izlersek, antik kültürün

28 Bununla birlikte, "bilimler"i "sımflandırma"nın olası muhtelif ilkelerine dair bir tartışmaya gerçek anlamıyla girmiş oluyoruz.

öğeleri –kültürümüzün Hıristiyan bileşenlerinin ya da rasyonalizmin ürünlerinin ona "eklenmediği" ya da onu "yeniden-biçimlendirmediği" ölçüde–, *başlı başına kültürün* en azından bilkuvve [*virtual*] öğelerine tekabül eder. Böyle olmalarının sebebi, terimin Eduard Meyer'deki anlamıyla sadece "nedensel olarak" etkili *olagelmeleri* değil, daha ziyade onların nedensel olarak etkili olmalarını eğitimimiz açısından *gerekli kılan* mutlak değerleridir. Dolayısıyla antik kültür, kişinin kendi halkını ileri bir kültür durumu düzeyinde eğitmesi amacıyla geliştirilmiş, aslen *in usum scholarum* [akademik kullanım içerisinde] bir yorumlama nesnesidir. En kapsamlı anlamıyla, yani "bilinegelen şeylerin bilgisi" olarak "filoloji", klasik antikçağı, salt tarihsel olandan ilkece daha fazla bir şey, yani ilelebet geçerli bir şey olarak kavrar. (2) Diğer, modern bakış açısı ise tam karşı uçta yer alır: Antikçağ kültürü, bu görüşe göre, kendi hakikî tekilliği bakımından bizden o denli uzaktadır ki, onun hakikî "öz"üne dair "daha da fazla" bilgi edinmek istemek tamamen anlamsızdır. O, yalnızca, herhangi bir özsel yanıyla yinelenmesi mümkün olmayan en yüksek insanlık biçimiyle kendilerini aşılamış ve ondan herhangi bir estetik tarzda "zevk almak" isteyen küçük bir grup insan açısından, yüce değerde bir nesnedir.[29] (3) Son olarak, klasik incelemelerin yöntemleri, bilimsel bir ilginin hizmetindedirler; çünkü antikçağın kaynak materyalleri aslında, olağanüstü zengin bir etnografik veriler gövdesi sağlar ve bu veri gövdesi, sadece kendi kültürümüzün değil "her" kültürün tarih-öncesine uygulanabilir genel kavramlara, analojilere ve gelişimsel yasalara dönük ihtiyacı karşılayacak biçimde kullanılabilir. Buna uygun bir örnek, karşılaştırmalı din incelemesinin gelişimidir: Antikçağın sıkı sıkıya filolojik bir öğrenim sayesinde oldukça kapsamlı bir biçimde incelenmesi karşılaştırmalı din incelemesi çalışmalarını mümkün kılmasaydı, bu çalışmaların bugünkü yüksek düzeyine ulaşması imkansız olurdu. Bu görüş, antikçağı, sahip olduğu kültürel içerik genel "tipler"in inşası için keşifsel bir araç olarak uygun olduğu kadarıyla dikkate alır. Dolayısıyla burada klasik antikçağ, ilk "bakış açısı"nın aksine, "daimi" bir kültürel norm sağlayan bir şey olarak görülmezken, ikinci "bakış açısı"nın aksine, bireysel tefekkürle

29 Eduard Meyer'in tüm saldırı oklarını yönelttiği, U. von Willamowitz'in şu meşhur "ezoterik" öğretisi, buna örnek olabilirdi.

oluşturulan değer-atfının mutlak anlamda biricik nesnesi olarak da görülmez.

"Teorik" olarak formüle edilmiş bu anlayışlardan her üçünün de, antik tarihin "klasik incelemeler" biçiminde ele alınışıyla kendi hedeflerinden dolayı ilgilendiklerini süratle fark etmekteyiz. Tarihçinin sahip olduğu ilginin gerçekte bunların her birinin ilgisini karşılamakta başarısız olduğunu, çünkü her üçünün de, "tarih"ten farklı bir şeyi aslî amaç olarak aldığını görmek için ayrıca bir yoruma ihtiyacımız yoktur. Ama öte yandan Eduard Meyer, çağdaş dünyada artık tarihsel bakımdan "etkili" olmayan şeyleri antikçağ tarihinden kazımak için ciddi ciddi uğraştığında, antikçağda tarihsel bir "neden"den daha fazlasını arayan herkesin gözünde, muarızlarının eleştirisini hak etmiş görünecektir. Ve onun bu büyük çalışmasını takdir eden herkes, onun bu fikirlere sadık kalsaydı asla ilerleyemeyecek olmasına sevinmekte ve yanlış formüle edilmiş bir teori uğruna bu yolu daha fazla zorlamamasını umut etmektedir.[30]

II. Tarihsel Açıklamada Nesnel Olasılık ve Yeterli Nedensellik

"İkinci Kartaca Savaşı'nın patlaması", diyor Eduard Meyer (s. 16), "Hannibal'in, Yedi Yıl Savaşları'nın patlaması Büyük Frederick'in, 1866 Savaşı ise Bismarck'ın iradî kararlarının sonucudur. Onlar tamamen farklı karar vermiş olabilirlerdi ve bu durumda başka insanlar da... farklı kararlar vermiş olabilecekti. Sonuçta tarihin seyri, farklı olabilecekti". Meyer bir dipnotta (s. 10, dipnot 2) şunu da ekler: "Bunu derken... bu savaşların vuku bulmayabileceğini savunmayı ya da reddetmeyi kastetmiyoruz: Bu, tamamen cevapsız ve gereksiz bir sorudur". Tarihte "özgürlük" ve "zorunluluk"un ilişkisi hakkındaki önceki önermesi ile bu ikinci cümle arasındaki sarsak ilişkiyi göz ardı etsek dahi, cevaplanamaz ya da kesin bir

30 Önceki tartışmaların genişliği, açıktır ki, bunların metodolojiye ilişkin doğrudan pratik sonuçlarda "ortaya çıkardıkları" şeyler için yetersizdir. Bundan dolayı bunları fazlalık olarak görenlere sadece, "değerli" bilgiyi somut inceleme aracılığıyla yakalayarak, bilginin "anlam"ıyla ve içerikle ilgili sorulardan basitçe kaçınmaları salık verilebilir. Bu soruları yöneltenler tarihçiler değildir; bilakis bu yanlış görüşü ileri süren ve "bilimsel bilgi"nin "yasaların keşfi"yle özdeş olduğu teması üzerinde hâlâ varyasyon geliştirenlerdir. Bu kesinlikle bilginin "anlam"ına ilişkin bir meseledir.

biçimde cevaplanamaz soruların bu nedenle "fuzulî" sorular olduklarını söyleyen görüşün bizzat kendisini burada sorgulamamız gerekir. Eğer empirik bilimlerin hiçbir cevap veremeyecekleri en yüksek problemler asla sorulmasaydı, empirik bilimlerle boşuna zaman harcanmış olurdu. Biz burada bu tür "nihaî" problemlerle uğraşmıyoruz; daha ziyade, bir yandan olayların seyri tarafından "tarihlenmiş" ama öte yandan aslında fiilî ve muhtemel bilgimizin ışığında pozitif ve sarih bir biçimde cevaplanamayan bir soruyla ilgilenmekteyiz. Dahası bu, katı "determinist" bir bakış açısından bakıldığında, verili "belirleyiciler"den dolayı imkansız olan şeylerin sonuçlarını tartışan bir sorudur. Ve fakat, tüm bunlara karşın, eğer, sözgelimi Bismarck savaş çıkarmaya karar vermeseydi ne olurdu sorusu, katiyen "fuzulî" bir şey değildir. Bu, aslında, gerçekliğin tarihsel biçimlenişi açısından nihaî öneme sahip bir şeyle, yani sonsuz sayıda "etkenler" bütünlüğünün oluşturduğu bağlamda bu bireysel karara atfedilmesi uygun olan nedensel *önem/anlam*ın ne olduğuyla ve dolayısıyla tarihsel bir açıklamada buna verilmesi gereken rolün ne olduğuyla ilişkilidir. Eğer tarih, dikkate değer olay ve şahsiyetlerin salt bir kroniği olma düzeyinden daha yükseğe çekilecekse, bu tür sorular sormaktan başka hiçbir seçeneği yoktur. Ve esasen tarih, bir bilim olarak kuruluşundan bu yana bu şekilde ilerlemiştir. Eduard Meyer, önceden zikredilmiş formülasyonunda, tarihin olayları "oluş"tan hareketle ele aldığını ve dolayısıyla tarihin nesnesinin, önceden "vuku bulmuş" şeylerin karakteristiği olan "zorunluluk" alanında yer almadığını; tarihçinin, somut bir olayın nedensel anlamı üzerine yorumda bulunurken, bir tutuma ve kendinde iradeye sahip olan ve eğer kendi eylemi kendisine sadece "olası" olarak değil aynı zamanda "zorunlu" olarak görünseydi asla "eylemeyecek" olan[31] tarihsel insana benzer şekilde davrandığını söylerken tam da doğru bir biçimde buna işaret etmektedir. Meyer'le *aramızdaki ayrım sadece şudur:* Eyleyen kişi, burada varsayacağımız üzere rasyonel olarak eylediği ölçüde, kendisini ilgilendiren gelecek gelişmelerin getireceği, kendisine "dışsal" ve nesnel olarak verili olan "koşullar"ı da, gerçekliğe ilişkin bilgisi eriştiği kadarıyla tartar. O, kendi davranışının muhtelif "olası

31 Kistiakowski'nin, *bu* "olasılık" kavramı için geçerli olmayan eleştirisi (*a.g.e.*, s. 393), bu önermenin doğruluğuna tesir etmez.

tarzları"nı ve "dışsal" koşullarla bağlantılı olarak bunlardan *beklenebilecek* sonuçları, zihninin içerisinde nedensel bir bileşim olarak yeniden düzenler. Böyle yapmaktaki amacı, (zihinsel olarak) ortaya konmuş "olası" sonuçlara uygun bir biçimde, "hedef"ine uygun olan şu ya da bu eylem tarzının lehine karar vermektir. Ancak tarihçi, kahramanı karşısında bir avantaja sahiptir: O, verili dışsal koşullara dönük değerlendirmenin, eyleyen kişinin geliştirdiği bilgi ve beklentilere gerçekten tekabül edip etmediğini *a posteriori* bilir. Bu sorunun cevabı, eylemin fiilî "başarı"sında tezahür eder. Ve *mantıksal* soruları aydınlatırken *teorik olarak* varsayabildiğimiz ve burada ilk ve son olarak varsayacağımız bir şey olarak, bu koşulların ideal maksimum bilgisi aracılığıyla (ki gerçeklikte bu tür bir maksimuma ulaşılması oldukça enderdir, belki de imkansızdır) tarihçi, "kahramanı"nın az çok açık bir biçimde işlettiği ya da işletebilecek olduğu aynı zihinsel muhasebeyi geriye dönük bir biçimde yürütebilir. Tarihçi böylelikle şu soru hakkında düşünebilir: Örneğin bizzat Bismarck'ınkinden daha fazla başarı şansı olan başka bir karar alınsaydı hangi sonuçlar beklenebilirdi? Meseleye bu şekilde bakmanın hiç de "fuzulî" olmadığı aşikardır. Bizzat Eduard Meyer'in kendisi (s. 43), Berlin'in Mart günlerinde doğrudan sokak savaşının patlak vermesine yol açan iki el silah sesine yönelik olarak, bu prosedürü neredeyse aynen uygulamaktadır. Bu silahları kimlerin ateşlediği, ona göre, "tarihsel olarak alakasız" bir sorudur. Peki bu, Hannibal'in, Büyük Frederick'in ve Bismarck'ın kararlarına dair tartışmaya kıyasla niçin daha alakasızdır? "Çatışmanın patlak vermesine neden olabilecek *herhangi bir* kaza da bu duruma yol açabilirdi" (!) Burada, bizzat Eduard Meyer'i, görünüşte "fuzulî" bir soruya (bu silahlar atılmasaydı neler "olabilirdi"?) cevap verirken görmekteyiz ve bunların tarihsel "anlam"ı, (bu örnekte: alakasızlıkları) bu şekilde belirlenmektedir. Hannibal, Büyük Frederick ve Bismarck örneklerindeki "durumlar", en azından Meyer'in görüşüne göre, aşikar bir biçimde farklıdır. Eğer bu örneklerde farklı kararlar verilseydi, çatışmanın her hâlükarda ya da seyrine ve sonucuna hükmeden somut politik bağlaşımlar altında patlak verebileceği gibi bir durum kesinlikle sözkonusu olmazdı. Zira aksi takdirde bu kararlar, sözkonusu silah sesleri kadar önemsiz olacaktı. Tek bir tarihsel olgunun bir tarihsel koşullar bileşiminde mevcut olmadığı ya da değişmiş olduğu düşünü-

lürse, bu durum, tarihsel olayların gidişatını, *tarihsel açıdan önemli* belirli bakımlardan farklı olabilecek bir biçimde *koşullandıracaktır*, diyen bir yargı, sözkonusu olguların "tarihsel anlam/önemi"nin belirlenmesi açısından hatırı sayılır bir değere sahip görünmektedir. Tarihçi pratikte bu yargıyı sadece nadir durumlarda –yani sadece, tam da "tarihsel anlam/önem" hakkındaki tartışma çerçevesinde– kasten ve açıkça geliştirmeye ve desteklemeye yönelse dahi, bu durum geçerlidir. Açıktır ki bu durum, bir koşullar bileşimindeki tek bir nedensel bileşenin ortadan kalkmasının ya da değişmesinin etkisine ve bu koşulların tarih açısından önemine dair yargıların mantıksal yapısı hakkında düşünmeye yol açacaktır. Bu probleme dair daha açık bir kavrayış elde etmeye çalışacağız.

Bu önemli mesele hakkında otorite talep eden incelemeler yürütenlerin tarihçiler ya da tarih metodologları değil de tamamen alakasız disiplinlerin temsilcileri olması, tarihin mantıksal analizinin[32] sefil durumunu gözler önüne serer.

Bizim burada ilgilendiğimiz "nesnel olasılık" namlı teori, güzide fizyolog von Kries'ın çalışmalarına[33] ve kavramların onu izleyen ya da eleştiren çalışmalardaki ortak kullanımına dayanmaktadır. Bu çalışmalar aslen kriminoloji alanına aittir ama ayrıca, başta Merkel, Rümelen, Liepmann ve yakın zamanlarda Radbruch olmak üzere başka hukuk yazarları tarafından da üretilmektedirler.[34] Von

32 Bilahare tartışılması gereken kategoriler, açıkça fark edilebileceği üzere, sadece, sıklıkla dendiği gibi *uzman* "tarih" disiplini alanında değil ama aynı zamanda ("cansız doğa"daki tekil olaylar da dâhil) *her* tekil olayın nedenlerine dönük "tarihsel" tetkiklerde de uygulanma alanı bulur. Burada ele alınan "tarihsel" kategorisi, mantıksal bir kategoridir ve tek bir disiplinin tekniğiyle sınırlandırılmamıştır.

33 *Über den Begriff der objektiven Möglichkeit und einige Anwendungen desselben* [Nesnel Olasılık Kavramı ve Bazı İşlevleri Üzerine] (Leipzig 1888). Bu tartışmanın önemli esasları, von Kries tarafından ilk kez, *Prinzipien der Wahrscheinlichkeitsrechnung* [Olasılık Teorisinin İlkeleri] adlı eserinde ileri sürülmüştür. Bu arada şimdiden vurgulamak gerekir ki; tarihsel "nesne"nin doğasına uygun olarak, Von Kries'ın teorisinin sadece en temel öğeleri, tarih metodolojisi açısından önem arz etmektedir. Kesin anlamıyla "olasılık hesabı" denen şeyin ilkelerini, açıktır ki, tarihte nedensel analizin işleyişi açısından düşünmemek gerekir ve hatta bunun bakış açısının analojik bir kullanımını geliştirmeye girişmek dahi büyük dikkat gerektirir.

34 Von Kries'ın teorisinin hukuk problemlerinin analizinde kullanılmasının en derine nüfuz eden eleştirisi, Radbruch ("Die Lehre von der adequaten Verursachung" ["Yeterli Nedensellik Öğretisi"], *Abhandlungen des von Lisztschen Seminars*, Cilt I, sayı 3. Lite- ↠

Kries'ın fikirleri sosyal bilimler metodolojisinde bugüne dek sadece istatistikte benimsenmiştir.[35]

---

ratürün diğer önemli çalışmalarına dönük referanslar da burada bulunabilir) tarafından geliştirilmiştir. Onun "yeterli nedensellik" kavramına ilişkin analitik kavrayışı ancak daha sonra, teorinin en basit formülasyon içerisinde serimlenmesinin ardından ele alınabilir (zira göreceğimiz üzere bu formülasyon, eksiksiz değil sadece geçici olacaktır).

35 Teorik istatistikçilerden L. von Bortkiewicz, von Kries'ın teorileriyle oldukça yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Bkz. "Die erkenntnisttheoretischen Grundlagen der Wahrscheinlichkeitsrechnung" [Olasılık Teorisinin Epistemolojik Temeli], Conrads' *Jahrbucher*, 3. Dizi içinde, cilt XVII (ayrıca bkz. cilt XVIII) ve "Die Theorie der Bevolkerungs-und Moralstatistik nach Lexis" [Nüfus Teorisi-ve Moral İstatistik Sözlüğüne Doğru] (*a.g.e.*, cilt XXVII). Von Kries'ın teorisi, A. Tschuprow için de temeldir; onun *Brockhaus-Ephron Encyclopaedic Dictionary*'deki "Moral İstatistik"le ilgili makalesine ne yazık ki ulaşamadım. Şu makalesine bkz. "Die Aufgaben der Theorie der Statistik" [İstatistik Teorisinin Görevi], Schmoller's *Jahrbuch* 1905 içinde, s. 421 vd. Daha ayrıntılı bir sunumunun daha sonraki bir yayın için saklandığı anlaşılan ve şimdilik sadece bir taslak biçiminde sunulmuş olan Kistiakowski'nin eleştirisiyle (*Problems of Idealism*'deki daha önce zikredilen makale, s. 378 vd.) mutabık olmam mümkün değildir. Onun temel ithamı (s. 379), teorinin, Mill'in *Mantık*'ına dayanan yanlış bir neden kavramı kullandığı üzerinedir; özellikle, ["etkililik" (*Wirkens*) anlamında] bizzat insan-merkezci bir nedensellik yorumuna dayanan "bileşik" ve "yönlü neden" kategorisi. (Radbruch da bu son noktayı ima etmektedir; bkz. *a.g.e.*, s. 22 vd.). Gelgelelim "etkililik" (*Wirkens*) kavramı, ya da daha yansız biçimde ama aynı anlamda adlandırıldığı şekliyle, "nedensel bağ", tekilleşmiş nitel değişim dizilerini ele alan her tür nedenler incelemesi için vazgeçilmezdir. Etkililik kavramının, ille de gereksiz ve şüpheli metafizik önvarsayımlarla malûl olması gerekmediğini ve bunun zorunluluk olmadığını daha sonra tartışacağız. (Tschuprow'un nedensel çoğulluk ve temel nedenlerle ilgili açıklaması için bkz. *a.g.e.*, s. 436). Burada sadece, "olasılık"ın "biçimlendirici" ("*formende*") bir kategori olduğunu, yani onun, tarihsel bir açıklamaya katılması gereken nedensel bağların seçimini belirleme yönünde bir işlev gördüğünü söylemekle yetineceğim. Öte yandan, tarihsel materyal bir kez oluşturulmaya görsün, en azından ideal olarak, "olasılık" diye bir şey içermez. Öznel olarak, bizzat tarihçinin zihninde tarihsel açıklama, zorunluluk yargılarına oldukça seyrek ulaşır ama nesnel olarak tarihsel açıklamaya, hiç kuşkusuz, "sonuca" "nedenler" isnat etmenin, tarihsel açıklamanın vuku bulması için, yetersiz olsa da yeterli koşul sayılması gerektiği varsayımı hâkimdir. (Kuşkusuz açıkça vurgulamak gerekir ki; kısaca bilimsel açıdan "ilgisiz" denen bir koşullar sonsuzluğu da, sonucun yeterli koşulları addedilen nedenlerle bağlantılıdır). Nesnel olasılık kategorisinin kullanımı, nedensellik teorisinin uzun zaman önce üstesinden geldiği bir kavrayışı, yani gerçek nedensel bağlantılardaki belirli bağların, nedensel zincirin içine girdikleri zamana dek, tabir caizse "etki etmeksizin havada asılı durdukları" kavrayışını asla gerektirmez. Bizzat von Kries, kendi teorisi ile John Stuart Mill'inki (*a.g.e.*, s. 107) arasındaki karşıtlığı, beni tamamen ikna edecek bir biçimde sergilemiştir (bunun için aşağıya bakınız). Yine de, Mill'in de nesnel olasılık kategorisini tartıştığı ve böyle yaparak, bir bakıma "yeterli nedensellik" kavramını da inşa etmiş olduğu doğrudur (bkz. Werke, III, s. 262, Gomperz'in edisyonu).

Doğaldır ki sorunu, cezaî suç meselesinden dolayı ilgili olduğu kadarıyla ele alanlar, kesinlikle hukukçular ve özellikle de ceza hukukunda uzmanlaşmış hukukçulardı. Zira, –birisinin eylemleri aracılığıyla belirli bir dışsal sonuca "neden olduğu"nun hangi koşullar altında öne sürüleceği problemiyle ilgilendiği ölçüde– ceza meselesi salt bir nedensellik sorunudur. Ve aslında açıktır ki bu problem, tarihsel "nedensellik" problemiyle tamamen aynı mantıksal yapıya sahiptir. Zira insanların pratik sosyal ilişkilerine ve özellikle de hukuk sistemine ilişkin problemler, tıpkı tarih gibi, "insan-merkezli" [*anthropocentric*] bir yönelime sahiptir, yani *insan* "eylemleri"nin nedensel anlam/önemini soruştururlar. Ve tıpkı, ceza hukuku tarafından neticede cezalandırılması gereken ya da medenî hukuk tarafından tazminata mahkum edilmesi gereken somut bir zararlı eylemin nedensel sabitliği meselesinde olduğu gibi, tarihçinin nedensellik problemi de, soyut "eşbiçimlilikler" (*Gesetzlichkeiten*) tesis etmeye değil, somut sonuçları somut nedenlerle ilintilendirmeye yöneliktir. Ancak hukuk bilimi ve özellikle de ceza hukuku, ilave bir problemin ortaya çıkmasının sonucu olarak beliren ve sadece kendisine özgü olan bir problemden dolayı, tarihle paylaştığı problemler alanından ayrılır: Bir bireyin eyleminin yarattığı bir sonucun *nesnel* anlamda salt nedensel bir biçimde o eyleme isnat edilmesi, aynı zamanda, eylemleri, o bireyin kendi *öznel* "suçu"nu içerir şekilde tanımlamak için yeterli midir? Artık bu, algılama ve nedensel yorumlama aracılığıyla "nesnel biçimde" keşfedilebilir olan olguların basitçe tespit edilmesiyle çözümlenebilir, salt nedensel bir problem değildir. Daha ziyade bu, etik ve başka değerlere doğru yönlenmiş ceza politikasının bir problemidir. Günümüzde bu *a priori* olası olan, fiilen ise sıklıkla ve düzenli bir biçimde meydana gelen durum olduğundan, açıkça ifade edilmiş ya da yorumlama aracılığıyla çıkarsanmış biçimiyle hukuk normlarının anlamı, "suç"un yürürlükte olan hukuk açısından varlığının esasen faile ilişkin *öznel* olgulara (yani sonuçları öngörmeye yönelik maksatlı, *öznel bakımdan* işler kapasiteye vs.) dayanması gerektiği görüşünü savunma eğilimine yol açmaktadır. Bu koşullar altında, saf nedensel bağlantının mantıksal olarak ayırt edici karakteristiklerinin anlamı, hatırı sayılır değişimler sergileyecektir.[36]

36 Modern hukuk, eyleme değil faile yönelir (bkz. Radbruch, *a.g.e.*, s. 62) ve öznel "suç"u soruşturur. Oysa tarih, empirik bir bilim olarak kalmaya çalıştığı müddetçe, somut olayların "nesnel" temellerini ve somut "eylemler"in sonuçlarını araştırır; faili yargı-➔

Soruşturmanın amaçlarındaki bu farklılığın önemsiz addedilmesi sadece tartışmanın ilk aşamalarında geçerlidir. Bizler ilk olarak, hukuk teorisiyle birlikte, bireysel bir "neden"e somut bir sonuç atfetmenin genel olarak nasıl mümkün ve ilkece gerçekleştirilebilir olduğunu sorarız ve bunu da, bireysel "olay"ın vuku bulmasını koşullayan nedensel etkenlerin gerçekte *sonsuz sayıda* olduğunu ve bu nedensel etkenlerin kesinlikle hepsinin, sözkonusu sonucun somut biçimiyle vuku bulmasında olmazsa olmaz olduğunu göz önünde tutarak yaparız.

Sonsuz sayıda belirleyen içerisinde seçim yapma olasılığı, ilkin, tarihsel *ilgiler*imizin biçimi tarafından koşullanmıştır.

Tarihin bir "olay"ın somut *gerçekliği*ni kendi tekilliği içerisinde nedensel olarak anlamaya çalıştığı söylendiğinde, açıktır ki bununla, gördüğümüz üzere, bir olayın somut *gerçekliği*nin kendi tekil niteliklerinin bütünlüğü içerisinde "yeniden üretildiği" ve nedensel olarak açıklandığı kastedilmez. Bu sonuncusu sadece fiilen imkansız olmakla kalmaz aynı zamanda ilke olarak anlamsız bir iştir de. Aksine tarih yalnızca, ele alınan olayların, "genel önem" taşıyan ve *bu yüzden* genel bakış açısından tarihsel *ilgi*ye nail olan "unsurlar"ının ve "yönler"inin nedensel açıklamasıyla ilgilenir ve bu, nasıl ki bir yargıç, yaptığı mülahazalarda, vuku bulmuş olayların tüm kendine has seyrini değil de olayların, hukuk normları altında kapsanmaya uygun bileşenlerini dikkate alıyorsa, kesinlikle aynı biçimdedir. Yargıç, "kesinlikle" önemsiz sonsuz sayıda ayrıntı bir yana, doğabilimsel, tarihsel ya da sanatsal bakış açılarından bakıldığında ilgiye değer olabilecek şeylerle de asla ilgilenmez. Talî fenomenler sonucunda karşı konulmaz bir itkinin ölüme sebebiyet verip vermediği, bir fizyologun ilgisini ziyadesiyle çekebilecekken yargıcı ilgilendirmez. Maktulün ya da kâtilin dış görünüşünün sanatsal betimleme için uygun bir obje olup olmadığı ya da örneğin cinaî ölümün, olaya herhangi bir iştiraki olmayan "sahne arkasındaki bir insan"ın bürok-

lamanın peşinde değildir. Radbruch'un von Kries'a yönelttiği eleştiri, haklı olarak, (hepsine değil) modern hukukun bu temel ilkesine dayanır. Ancak böylelikle o, kastî olmayan hasar, "işe karışacak bir etkinin soyut olasılığı"na karşı kazanç sigortasının bunu telafi etmesi ve mesuliyeti alınamaz olan bu şeylerin sigorta edilmesi durumlarında, bu demektir ki "nesnel" nedenselliğin açıkça gündeme geldiği her yerde, von Kries'ın teorisinin geçerliliğini teslim etmiş olur. Gelgelelim tarih, bu örneklerle tamamen aynı *mantıksal* durumdadır.

ratik bir hiyerarşide "terfi" kazanmasına yardımcı olup olmayacağı, yani bu sonuncu örnekte cinaî ölümün bu sebeple nedensel bakımdan "değerli" olup olmayacağı, yargıcı ilgilendirmez. Ölümün, sözgelimi polisin belirli güvenlik tedbirleri aldığı sırada gerçekleşip gerçekleşmediği ya da hatta belki de bazı uluslararası çatışmaları meydana getirebilecek ve bu yüzden "tarihsel bakımdan" önem arz edebilecek türde olup olmadığı da yargıcı ilgilendirmez. Yargıcı ilgilendiren tek şey, itki ile ölüm arasında gerekli biçimi almış nedensel bir bağ olup olmadığı ve kâtilin öznel tavrının ve fiille ilişkisinin ceza hukukunun belirli bir normunun uygulanabileceği türde olup olmadığıdır. Öte yandan tarihçi de, örneğin Sezar'ın ölümüyle, cezaî-hukukî açıdan ya da "olay"a yol açan tıbbî problemler açısından ilgilenmez; olayın tüm ayrıntıları da –Sezar'ın "tekil karakteristik özellikleri" açısından ya da Roma'daki ilgili durumun "karakteristik özellikleri" açısından önemli olmadıkları müddetçe, yani "keşifsel araçlar" olarak bir anlama sahip olmadıkları ya da son durumda, ölümünün "politik etkisi"yle ilişkileri içerisinde, yani "gerçek nedenler" olarak önemli olmadıkları müddetçe– tarihçinin ilgi alanına girmez. Daha ziyade o, bu olay açısından aslolarak, ölümün somut politik koşullar altında vuku bulduğu olgusuyla ilgilenir ve buradan hareketle bir meseleyi, yani bu olgunun "dünya tarihi"nin seyrinde bazı önemli "sonuçlar" taşıyıp taşımadığı meselesini tartışır.

Bu yüzdendir ki burada, tarihsel sonuçlara tarihsel nedenler tayin etme probleminde ve benzer şekilde eylemlere hukuka göre isnatta bulunma probleminde, gerçek bir eylemin sonsuz sayıda bileşenini "nedensel bakımdan alakasız" olarak dışarıda bırakma problemi sözkonusudur. Belirli bir koşul, görmekte olduğumuz üzere, sadece ele alınan olayla hiçbir ilişkiye sahip olmadığı zaman –ki böylelikle biz onu, olayların fiilî seyrinde herhangi bir değişim yaratmadığı müddetçe yok sayabiliriz– önemsiz olmakla kalmaz; aslında belirli koşulun bizi esasen ilgilendiren şeyin nedenlerinden biri olmadığı, yani sözkonusu eylemin somut anlamıyla temel bileşenlerinden biri olmadığı görülüyorsa, bu belirli koşulun nedensel alakasızlığını tespit etmek için yeterlidir.

Ne var ki gerçek problemimiz şudur: Bu kavrayışı hangi mantıksal işlemler aracılığıyla ediniyoruz ve sonsuz sayıda belirleyici etkenin içindeki belirli bileşenler ile sonuçların sözkonusu "temel"

bileşenleri arasında bu tür nedensel bir ilişki *olduğunu* kanıtlayıcı bir biçimde nasıl tespit edebileceğiz? Açıktır ki bunu, herhâlde olayların seyrini basitçe "gözlemleyerek" yapmamız mümkün değildir; eğer bundan –böyle bir şey mümkün olsaydı dahi–, sözkonusu uzamzaman sathında vuku bulan fiziksel ve psişik olayların tümünün "önvarsayımsız" zihinsel "fotoğraf"ını çekmek anlaşılıyorsa, bu kesinlikle mümkün değildir. Aksine, sonuçlara nedenlerin atfedilmesi, bir dizi *soyutlama* içeren bir düşünce süreci sonucu ortaya çıkar. İlk ve belirleyici soyutlama şöyle vuku bulur: İlkin fiilî nedensel bileşenlerden bir ya da birkaçının belirli bir yönde değiştiğini *varsayar* ve sonra da kendimize, bu şekilde değişmiş koşullar altında aynı (aynı derken, "temel" noktalarda aynı) sonucun mu yoksa bir başka sonucun mu "beklenebileceğini" sorarız. Buyurun, Eduard Meyer'in kendi çalışmasından bir örnek alalım. Pers Savaşları'nın batı kültürünün gelişimi açısından taşıdığı dünya-tarihsel "anlam/önem"i, Meyer kadar parlak ve açık bir biçimde izah eden kimse yoktur. Mantıksal olarak konuşursak, bu nasıl olmaktadır? Esasen şu biçimde: İki "*olasılık*" arasında bir "karar" verildiği öne sürülür. Bu "olasılıklar"dan ilki, kökleri gizem ve kehanetlere dayanan ve mümkün olan her yerde (örneğin Yahudiler arasında olduğu gibi) ulusal dini bir tahakküm aracı olarak kullanan teokratik-dinî bir kültürün Pers himayesi altında gelişmesi idi. Diğer olasılık ise, bu dünyaya yönelmiş olan ve bize hâlâ ayakta kalmamızı sağlayan kültürel değerleri kazandıran Helenik özgür fikirler çevreninin zaferi tarafından temsil edilmekteydi. "Karar", Maraton "savaş"ında zayıf güçte olanların mücadelesi sonucu verildi. Bu, daha sonra, Atina donanmasının gelişiminin ve dolayısıyla özgürlük savaşının daha ileri gelişiminin, Helenik kültürün bağımsızlığının sağlanmasının, özel biçimiyle batı tarihyazımının başlangıcı için pozitif bir itkinin, dramanın tam anlamıyla gelişmesinin ve dünya tarihinin bu minyatür tiyatrosunda –saf nicel standartlar vasıtasıyla– meydana gelmiş tüm bir biricik zihinsel hayatın vazgeçilmez "önkoşul"u oldu.

Atinalı olmadığımıza göre, bu savaşın bizi tarihsel olarak ilgilendirmesinin yegane nedeni, açıkça, sözkonusu iki "olasılık" arasında "hüküm vermesi" ya da en azından bu hükümle büyük ölçüde ilgisi olmasıdır. Bu "olasılıklar"a ilişkin, ve geriye dönük incelememizde görüldüğü şekliyle bu karara "bağlı" olan yeri doldurulamaz

kültürel değerlere ilişkin bir değerlendirme olmaksızın, bunun "anlam/önem"ine ilişkin bir ifadede bulunmak imkansız olacaktır. Bu değerlendirme olmaksızın, işin doğrusu, iki Kaffir kabilesi* ya da Kızılderililer arasındaki bir didişmeyi eşit derecede nihaî savaş olarak değerlendirmememiz ve tam da şu "modern" kolektif çalışmada fiilen yapıldığı gibi, Helmolt'un *Weltgeschichte*'sindeki [Dünya Tarihi] şu donuk-zihinli "temel fikirler"i[37] tam bir ciddiyetle kabul etmememiz için hiçbir sebep olmayacaktır. Modern tarihçiler, bazı araştırmalarında somut bir olayın "anlam/önem"ini sarih düşünce ve gelişimsel "olasılıklar"ın açıklanması vasıtasıyla tasvir etmek durumunda kaldıktan hemen sonra, olağan olduğu üzere, bu görünüşte anti-determinist kategoriyi kullandıkları için bağışlanmayı talep ettiklerinde, bu taleplerini mantıksal doğrulama olmadan öne sürmektedirler. Örneğin Karl Hampe, *Conradin* [Genç Konrad/V. Konrad] adlı çalışmasında, Togliacozza Savaşı'nın tarihsel "anlam/önem"ine dair, savaşın tamamen "tesadüfî" ("tesadüfî" derken, oldukça kişisel taktik olaylar tarafından belirlenmiş) sonucunun aralarında bir "hükme vardığı" muhtelif "olasılıklar"ın tartılması temelinde, oldukça öğretici bir açıklama sunmakta ama birdenbire argümanını zayıflatarak şöyle eklemektedir: "Ama tarih, olasılık nedir bilmez". Buna şöyle cevap vermemiz gerekir: Determinist aksiyomlara tâbi olarak kavranan ve "nesnel bir şey" hâline gelen süreç (*Geschehen*) [olarak tarih], "olasılıklar" hakkında hiçbir şey bilmez, çünkü o, kavramlar hakkında hiçbir şey "bilmez". Ama [bir bilgi alanı olarak] "*tarih*", bir bilim olmaya çalıştığı varsayıldığında, olasılıkları kabul eder. Her tarihsel çalışmanın her satırında ve aslında arşiv ve kaynak materyallerin yayımlanmak için her seçiminde, "olasılıklara dair yargılar" olur ve doğrusu, eğer yayının bilgi için bir değere sahip olması isteniyorsa, olması da gerekir.

---

* Güney Afrika kabilelerinden söz edilmektedir. (Ç. n.)

37 Söylemek bile gereksiz ki; bu yargı, sözkonusu çalışmada içerilen tek tek makalelere (ki bunların bazıları oldukça ayırt edici başarılara imza atarken, bazıları metodolojik bakımdan düpedüz "eski moda"dır) yönelik değildir. Alçakça ihmal edilmiş Kaffir ve Kızılderili kabilelerini –nihayet, nihayet!– en az Atinalılar kadar ciddi bir biçimde ele alabilecek olan ve tam da bu muameleyi gerçekten açık ve belirgin kılmak için verilerin coğrafî düzenlenişine başvuran bir tür "toplumsal" adalet kavrayışı, çocukluktan başka bir şey değildir.

O hâlde, birtakım "olasılıklar"dan –ki sözkonusu savaşlar bu "olasılıklar" arasında bir hükme varır– bahsederken ne kastetmekteyiz? Bu, ilk olarak, –gelin, bunu sakinlikle söyleyelim– "muhayyileye dayalı inşalar"ın [*imaginative constructs*] üretilmesini içerir ve bu, fiilen mevcut "gerçekliğin" bir ya da daha çok öğesinin göz ardı edilmesi ve bir ya da daha çok "koşul" değiştirilerek dönüşüme uğratılmış bir olaylar seyrinin zihinde inşa edilmesi suretiyle olur. Bu yüzden tarihsel bir yargıya ulaşmanın ilk adımı dahi –özellikle vurgulamak gerekir ki– bir *soyutlama* sürecidir. Bu süreç, –olası nedensel ilişkilerin bir bileşimi olarak kabul edilmeleri gereken– doğrudan verili dataya ait bileşenlerin analizi ve zihinde yalıtılması aracılığıyla ilerler ve "gerçek" nedensel bileşimin bir sentezine ulaşması gerekir. Dolayısıyla bu ilk adımda dahi verili "gerçeklik", tarihsel bir olgu hâline gelmesi için, bir "zihinsel inşa"ya dönüştürülür. Goethe'nin deyişiyle, "teori" "olgu"da içkindir.

İmdi eğer bu "olasılıklara dair yargılar" –yani, belirli koşullar dışarıda bırakıldığı ya da değiştirildiği takdirde neler "olabileceğine" ilişkin önermeler– bir parça daha yakından incelenir ve bunlara gerçekte nasıl vardığımız sorulursa, burada kuşkusuz, bir yalıtma ve genelleştirme meselesinin sözkonusu olduğunu söylemek gerekir. Bunun anlamı şudur: Bizler "verili olan"ı bu şekilde "bileşenler"ine ayırırız ve bu bileşenlerden her biri, belirli bir "empirik kural"a denk gelir; böylece, bunlardan her birinin, "koşullar" olarak mevcut diğerleriyle birlikte, empirik bir kurala uygun olarak ne tür bir etkide bulunmalarının "beklenebileceği" belirlenir. Şu hâlde, burada ifade edildiği anlamda bir "olasılık" yargısı, sürekli "empirik kurallar"a (*Erfahrungsregeln*) atıfta bulunmak demektir. Dolayısıyla "olasılık" kategorisi, *negatif* formuyla kullanılmış olmaz. Başka bir deyişle o, iddialı ya da itiraz kaldırmaz bir yargının aksine, bilgisizliğimizin ya da eksik bilgimizin bir ifadesi değildir. O, tam tersine, burada "olayların yasaları"na dönük pozitif bir bilgiye, dedikleri gibi "nomolojik" bilgimize atıfta bulunur.

Belirli bir trenin bir istasyondan geçip geçmediği sorusu "olabilir" diye cevaplandığında, bu iddia, soruyu öznel olarak cevaplayan kişinin, bu kanıyı bertaraf edebilecek olguları bilmediği ve bunun doğruluğu için tartışacak bir konumda olmadığı anlamına gelir. Başka bir deyişle bu, "bil*me*mek" demektir. Gelgelelim Eduard Meyer eğer

Maraton Savaşı zamanında Antik Yunan'da teokratik-dinî bir gelişmenin "olası" ya da bir ihtimal "olanaklı" olduğuna hükmederse, bu tam tersine, tarihsel olarak verili durumun belirli öğelerinin *nesnel olarak* mevcut olduğunu iddia etmek anlamına gelir. Yani bu öğeler, bugün nesnel geçerlilikle ortaya çıkarılabileceklermiş gibi mevcutturlar ve biz, Maraton Savaşı'nın vuku bulmadığını ya da farklı bir biçimde vuku bulduğunu (elbette ki olayların fiilî seyrindeki bir sürü başka bileşen de dâhil) tasavvur ettiğimizde, sözkonusu belirli öğelerin, bir kereliğine kriminoloji terminolojisinden ödünç alarak söylersek, *genel empirik kurallara* göre, teokratik-dinî bir gelişme üretmeleri "mümkün" olur. Maraton Savaşı'nın "anlam/önem"ine ilişkin bu tür bir yargının dayandığı "bilgi", buraya dek söylediğimiz tüm şeylerin ışığında, bir yandan "tarihsel durum"a "ait" ve belirli kaynaklara dayanarak aydınlatılabilir olan "olgular"ın bilgisidir ("ontolojik" bilgi") ve öte yandan da, hâlihazırda gördüğümüz üzere, insanların belirli durumlarda eğilimli oldukları karşılık verme tarzlarıyla ilişkili olanlar başta olmak üzere, belirli bilindik empirik kuralların bilgisidir ("nomolojik bilgi"). Bu "empirik kurallar"ın ne tip bir "geçerliliğe" sahip oldukları, daha sonra ele alınacaktır. Her hâlükarda açıktır ki Eduard Meyer'in, Maraton Savaşı'nın "anlam/önem"i için nihaî olan kendi tezini (eğer karşı çıkılıyorsa) kanıtlaması için, "muhayyile"mizin bu "ontolojik" bilgiye, kendi deneyimimizden kaynaklanan "nomolojik" bilgimize ve başkalarının davranışına ilişkin bilgimize başvurabileceği noktaya dek, "durum"u kendi "bileşenler"ine ayırarak analiz etmesi gerekir. Bu yapıldığında, sözkonusu olguların müşterek eyleminin –belirli bir biçimde değiştirilmiş hâliyle tasarlanan koşullar da dâhil– "nesnel olarak olası" olduğu iddia edilen bir sonuca yol "açabileceği"ne ilişkin pozitif bir yargıda bulunabiliriz. Bu, başka bir deyişle, sadece şu anlama gelebilir: *Eğer* biz, sonucu, değiştirilmiş koşullar altında fiilen vuku bulmuş bir şey olarak "tasarlasaydık", o durumda, böylece değiştirilmiş olguları "yeterli nedenler" olarak kabul *edebilirdik*.

Basit bir meselenin bu oldukça kapsamlı formülasyonu (ki muğlâklıktan kaçınmak adına gerekliydi), sadece tarihsel nedensel bağlantılar hakkında önermeler formüle etmenin her iki soyutlama tipinden de (yani, yalıtma ve genelleştirme) yararlandığını göstermekle kalmaz; ama aynı zamanda, "somut bir olgu"nun tarihsel

"anlam/önem"iyle ilişkili en basit tarihsel yargının dahi, önceden tamamlanmış bir biçimde "bulunmuş" bir şeyin basitçe kayıt altına alınmasından çok uzakta olduğunu da gösterir. En basit tarihsel yargı dahi, kategorisel olarak oluşturulmuş bir entelektüel inşanın ürünü olmakla kalmaz ama aynı zamanda onun, "verili" gerçekliği sahip olduğumuz tüm bir "nomolojik" empirik bilgi gövdesine taşımadığımız müddetçe, geçerli bir içerik elde etmesi de mümkün değildir.

Tarihçi buna karşı haklı olarak, tarihsel incelemenin fiilî seyrinin ve tarihsel yazıların fiilî içeriğinin başka bir yol izlediğini öne sürecektir. Tarihçinin "durum duyusu", yani "sezgi"si, bu görüşe göre, genelleştirmeleri ve "kurallar"ın yansımasını değil, nedensel karşılıklı-bağlantıları açığa çıkarır. Doğa bilimleriyle karşıtlık, aslında tamamen şundan dolayıdır: Tarihçi, olayların ve şahsiyetlerin açıklanmasıyla ilgilenir ve bunlar, bizim kendi entelektüel, tinsel ve psikolojik terkibimizle doğrudan paralel bir biçimde "yorumlanır" ve "anlaşılırlar". Tarihçinin açıklaması "zekaya dayalı" akıl yürütme vasıtasıyla üretilmediği için, tarihsel inceleme içerisinde neticede tekrar tekrar ortaya çıkan mesele, duruma ilişkin açıklamanın açık seçik canlılığına, yani "durum duyusu"na dairdir ve bu, okurun betimlenmiş olan şeylerle, tarihçinin sezgisi aracılığıyla somut bir biçimde kavradığı ve deneyimlediğiyle aynı şekilde "empati" kurmasına izin verir. Üstelik, genel empirik kurallar uyarınca "olabilecek" olan şeylere ilişkin nesnel bir yargının, nedensel bir bileşen dışarıda bırakılmış ya da değiştirilmiş olarak düşünüldüğünde, çoğu zaman epeyce muğlak olduğu ve sıklıkla da bu yargıya hiç varılamayacağı iddia edilir. Bu yüzden aslında, tarihte neden atfına dönük böylesi bir temelden ısrarla uzak durmak gerekir; bu, tarihsel bilginin mantıksal değeri açısından kurucu bir unsur olamaz.

Bu türden argümanlar, aslında, farklı karakterde problemleri birbirine karıştırmaktadırlar. Bunlar, bilimsel bilginin *oluşumu*nun psikolojik seyri ile bilinen şeyi sunmanın "sanatsal" formunu birbirine karıştırırlar; oysa bunlardan biri, okuru psikolojik olarak, ötekisi ise bilginin *mantıksal yapısı* vasıtasıyla etkilemek amacıyla seçilmiştir.

Ranke geçmişi "sezmektedir"; ve daha düşük rütbeli bir tarihçi tarafından bilginin ilerletilmesi dahi, eğer o bu tür bir "sezgisel" armağana sahip değilse, yetersiz bir hizmete işaret eder. Böyle oldu-

ğu durumda o tarihçi, tarih girişimi içerisinde, bir tür düşük düzey bürokrat olarak kalır. Nitekim bunun, bilginin matematikte ve doğa bilimlerinde katettiği gerçekten büyük ilerlemelerden kesinlikle hiçbir farkı yoktur. Zira bu ilerlemeler de tamamen, sonradan olgular *vis-a-vis* [karşısında] "doğrulanmış" (yani geçerlilikleri, hâlihazırda mevcut empirik bilginin kullanımını içeren prosedürler aracılığıyla sınanmış ve mantıksal olarak doğru bir biçimde "formüle edilmiş") olan hipotezler şeklindeki sezgisel muhayyile parıltıları içerisinde, sezgiyle meydana gelirler. Aynısı tarih için de geçerlidir: Biz burada, "özsel olan"ın bilgisinin nesnel olasılık kavramının kullanımına bağlı olduğu üzerinde ısrar ederken, psikolojik açıdan ilgi çekici olan ama bizi burada ilgilendirmeyen bir soru (yani, "bir tarihsel hipotez, araştırmacının zihninde nasıl meydana gelir?" sorusu) hakkında hiçbir şey iddia ediyor değiliz. Burada sadece, hipotezin şüpheli ya da ihtilaflı durumlarda geçerli olduğunu kanıtlamaya vasıta olacak mantıksal kategori meselesiyle ilgilenmekteyiz; çünkü onun mantıksal "yapı"sını belirleyen şey *tam da budur*. Ve eğer tarihçinin sunum tarzı, tarihsel nedensel yargıların mantıksal sonucunu, kanıt göstermekten vazgeçmiş bir akıl yürütme vasıtasıyla okura naklederse, yani hakkında kılı kırk yaran bir "akıl yürütme geliştirmek"ten ziyade olayların seyrini "sunmak"la yetinirse, yaptığı sunum belki bir tarihsel roman olabilir ama artistik bir biçimde oluşturulmuş dış cephenin arkasında, dayanıklı nedenlerin teşkil ettiği katı iskelet yapısı bulunmadığı müddetçe, asla bir bilimsel bulgu olamaz. Tarihsel açıklama "hakikat" olmak anlamında "geçerlilik" iddiasında bulunsa dahi, mantığın kuru yaklaşımı sadece bu iskelet yapısıyla ilgilenir. Tarihsel incelemenin şimdiye dek üzerine düşündüğümüz en önemli saf'hası, yani nedensel gerilemenin tesisi, bu tür bir geçerliliğe yalnızca, meydan okuma karşısında nesnel olasılık kategorisini kullanma testinden geçebildiği zaman ulaşabilir ve nesnel olasılık kategorisi, belirli koşulları yeterli nedenler içerisinde sentezleme olanağına kavuşmak adına, nedensel tekil bileşenlerin yalıtılmasını ve genelleştirilmesini gerektirir.

Yine de artık açıktır ki; kişisel eylemlerin nedensel analizi, Maraton Savaşı'nın "tarihsel anlam/önem"inin nedensel analiziyle mantıksal olarak tamamen aynı biçimde, yani yalıtma, genelleştirme ve ola-

sılık yargılarının inşası aracılığıyla ilerler. Gelin, sınırlayıcı bir durumu, kişinin kendi eylemine dönük geliştirdiği düşünümsel analizi ele alalım. Mantıkla eğitilmemiş sezgi, bu analizin kesinlikle herhangi bir "mantıksal problem" sergilemediğine inanmaya meyleder; çünkü kişinin eylemi, deneyimde dolaysızca verilidir ve –zihin "sağlığı"na sahip olunduğu varsayıldığında– herhangi bir ilave etkinlik gerekmeksizin "anlaşılabilir"dir ve bu sebeple de, hafızada doğallığında dolaysızca "yeniden üretilebilir". Ancak en basit hâliyle düşünülse bile görülür ki; bu aslında böyle değildir ve "Niçin böyle davrandım?" sorusunun "geçerli" cevabı, ispat edilebilir yargı düzeyine sadece soyutlama kullanılarak yükseltilebilir olan, kategorisel olarak oluşturulmuş bir inşa meydana getirir. "İspatlama" gerçekte "eyleyen kişi"nin bizzat kendi zihninde yürütülse dahi, bu durum geçerlidir.

İyisi mi gelin, küçük çocuğunun bazı kötü alışkanlıklarından bıkmış ve Busch'un "Yüzeysel olan kabuktur; ruha ancak zihnin gücü nüfuz eder" şeklindeki ince satırlarında ifadesini bulan teoriye itibar etmeyen iyi bir Alman olarak, çocuğa bir tokat akşeden sinirli bir genç anne tasavvur edelim. Sonra gelin, buna ilaveten, olay olduktan sonra o annenin, "pedagojik fayda", tokadın "haklılığı" ya da en azından eylemde içerilen hatırı sayılır "enerji harcaması" üzerine birkaç dakika düşünerek, "pişman bir ruh hâli içerisinde betinin benzinin attığını" varsayalım. Veya hatta daha iyisi gelin, çocuk büyütmek de dâhil her şey hakkında üstün bilgiye sahip olduğuna iyi bir Alman olarak inanan aile reisinin çocuğun ağlayıp sızlamalarını duyduğunu ve "anne"yi "eylemin sonuçlarına dair" protesto etme ihtiyacı hissettiğini varsayalım. Bu durumda "anne", düşüncesini açıklayacak ve sözgelimi, o anda aşçıyla girdiği tartışma sonucu "sinirlen*meseydi*", yukarıda zikredilen disiplin yöntemini asla kullan*mayacağını* ya da "o şekilde" uygulamayacağını, bir bahane olarak sunacaktır; o, kocasına şunu kabul ettirmek isteyecektir: "O aslında, karısının normalde böyle bir şey yapmayacağını biliyor". Anne, bu münasebetle, karısının "olağan motivleri"ne (ki bu motivlerin ezici çoğunluğu açısından genelde *olası* örüntüler, başka ve daha rasyonel bir davranışa yol açacaktı) ilişkin kocanın sahip olduğu "empirik bilgi"ye atıfta bulunmaktadır. Başka bir deyişle o, birazdan işleteceğimiz termi-

nolojiyi vaktinden önce söylersek, çocuğunun davranışı karşısında indirdiği tokadın "tesadüfen/kazaen" ve "yeterli" olmayan bir biçimde neden olunmuş bir tepki olduğunu iddia edecektir.

Dolayısıyla bu ev içi diyalog, sözkonusu deneyimin, kategorisel olarak oluşturulmuş bir "nesne"ye dönüşmesi için yeterlidir. Tıpkı tüm hayatı boyunca "düzyazı"yla konuştuğunu hoş bir sürprizle öğrenen Molière'in görgüsüzü gibi, mezkur genç kadın da, eğer bir mantıkçı ona tıpkı bir tarihçi gibi nedensel bir "isnat"ta bulunduğunu, bu amaçla "nesnel olasılığa dair yargılar"da bulunduğunu ve (hemen aşağıda kısaca tartışacağımız üzere) "yeterli nedensellik" kategorisiyle "hareket ettiğini" gösterseydi, hayretler içerisinde kalırdı; gelgelelim mantık açısından bakıldığında, kesinlikle ve kaçınılmaz bir biçimde olan tam da budur. Geri dönüşlü bilgi, kişinin kendi deneyimine ilişkin olsa dahi, asla ve kat'a, kelimesi kelimesine "tekrarlanmış bir deneyim" ya da deneyimlenen şeyin basit bir "fotoğrafı" değildir; "deneyim", bir "nesne"ye dönüştüğünde, deneyimin kendisinde "bilinmeyen" perspektifler ve karşılıklı-ilişkiler edinir. Kişinin kendi geçmiş eylemine dair sonradan üzerine düşünerek oluşturduğu fikir, *bu* bakımdan, dış dünyadaki (kişinin kendisi tarafından deneyimlenmiş ya da herhangi birisi tarafından kayıt altına alınmış) geçmiş bir somut doğal olaya dair bu şekilde oluşturulmuş fikirden tamamen farksızdır. Bu önermenin evrensel geçerliliğini karmaşık örneklerle daha fazla[38] izah etmeye ya da Napolyon'un veya Bismarck'ın bir

38 Burada, "yasalar" inşa etmenin neden başarısızlığa mahkum olduğunu sergilemek için, K. Vossler'in (*a.g.e.*, s. 101 vd.) analiz ettiği ilave bir örneği sadece özet bir biçimde ele alacağız. Vossler, "Alman konuşma tarzı içinde İtalyan bir linguistik ada" şeklinde tanımladığı ailesinde çocukları tarafından geliştirilen ve çocuklarla yaptıkları konuşmalarda ebeveynler tarafından taklit edilen bazı linguistik özelliklerden bahsetmektedir. Bunun kökeni ise, hafızasında hâlâ tamamen canlı olan, oldukça somut uyarıcılara dek gitmektedir. Bu durumda Vossler şöyle soruyor: Halk psikolojisi, ve onun bakış açısına uygun bir biçimde eklersek, herhangi bir "yasa-arayan bilim", linguistik gelişimin bu örneklerinde hâlâ açıklama yapmayı umabilir mi? Kendi başına düşünüldüğünde olay, aslında *prima facie* [ilk bakışta] tamamen açıklanmıştır ama yine de bu, onun, daha ileri bir incelemenin ve kullanımın nesnesi olamayacağını ima etmez. İlk olarak, nedensel ilişkinin kesinlikle keşfedilebilir olduğu olgusu, linguistik gelişmedeki *başka* olayları sınamaya tâbi tutmak ve bu başka örneklerde aynı nedensel ilişkinin olası olarak doğrulanıp doğrulanamayacağını görmek amacıyla keşifsel bir araç olarak kullanılabilirdi (yalnızca olasılığı tartıştığımızı düşünürsek, bu en ...

kararına ilişkin analizde, Alman annemizin örneğiyle mantıksal olarak aynı yolu izlediğimizi açıkça ifade etmeye herhâlde gerek yoktur.

Analiz edilen eylemin "içsel veçhe"sinin annenin kendi hafızasında dolaysızca verili olması ile, üçüncü bir tarafın eylemini "dışarı"dan "yorumlamak" zorunda olmamız arasındaki ayrım, tersi yöndeki naif önyargıya rağmen, sadece "veriler"in erişilebilirlik ve tamlık derecesindeki tedricî ve devamlı bir farklılığa işaret eder.

---

azından makuldür). Ancak bu, mantıksal bir açıdan bakıldığında, somut durumun genel bir kural altında sınıflandırılmasını gerektirir. Vossler'in kendisi de bu kuralı aşağıdaki gibi formüle etmektedir: "Daha sıklıkla kullanılan formlar, daha az sıklıkla kullanılanları kendine çeker". Ama bu yeterli değildir. Sözkonusu duruma dönük nedensel açıklamanın *prima facie* yetersiz olduğunu söyledik. Ama gelgelelim, her tekil nedensel bileşimin, görünüşte "en basit" olanları da dâhil, sonsuz sayıda parçaya ayrılarak analiz edilebileceğini unutmamak gerekir. Bu süreç içinde durduğumuz yer, sadece o zamanki nedensel *ilgilerimiz* tarafından belirlenir. Ve mevcut durumda, ulaşmak istediğimiz sonucun, kural içinde telaffuz edilen "nesnel" süreçle tatmin olması gerektiği asla söylenemez. Kesin gözlem, muhtemelen, örneğin çocukların linguistik keşiflerini ve aynı şekilde bu çocukça linguistik yaratımın ebeveynler tarafından taklit edilmesini koşullayan tam da aynı "çekim"in, oldukça farklı bir ölçüde farklı kelime-formları açısından da meydana gelmiş olduğunu gösterebilecektir. Bu durumda şöylesi bir soru yöneltilebilirdi: Verili kelime-formları açısından, çekim ya da taklidin niçin daha sık veya daha az sık meydana geldiği veyahut da niçin hiç meydana gelmediği hakkında bir şeyler söylenemez mi? Nedensel açıklamaya ulaşma isteğimiz, ancak ve sadece, bu oluş sıklığının koşulları kurallar içinde formüle edildiği ve somut olay, bu tür kuralların somut "koşullar" altında "bir arada işlemesi"nden doğan belirli bir örüntü olarak "açıklanabildiği" zaman, tatmin edici bir biçimde karşılanmış olabilecekti. Bu durumda Vossler, tam da kendi evinin mahremiyeti içerisinde, yasalar, yalıtma ve genelleştirme aramak gibi tiksindirici bir çabaya girişecekti. Dahası bu, kendi hatasından dolayı olacaktı. Onun kendi genel kavrayışından bakıldığında, "Analoji, bir psişik güç sorunudur" ibaresi, bizi kaçınılmaz bir biçimde, bu tür "psişik güç ilişkileri"nin "psişik" koşullarına ilişkin keşfedilebilecek ve ifade edilebilecek genel hiçbir şeyin kesinlikle olup olmadığı sorusunu sormaya zorlar. Ve ilk bakışta bu, bu formülasyon içinde, bizi zorla Vossler'in baş düşmanı olarak görünen şeye, yani "*psikoloji*"ye götürür. Somut durumda, kendimizi her ne zaman somutta vuku bulan şeyin basit bir sunumuyla tatmin olmuş hissedersek, bunun çifte bir sebebi vardır: Birincisi, örneğin ileri analizler tarafından keşfedilebilecek olan ilgili kurallar, verili durumda, bilim açısından herhangi bir yeni bilgi sağlamayacaktır; başka bir deyişle somut olay, "keşifsel bir araç" olarak çok da bir önem arz etmemektedir. Ve ikincisi, somut olayın kendisi, sadece dar bir çevrede etkili olmasından dolayı, linguistik gelişme açısından herhangi bir evrensel önem arz etmemekte ve bu yüzden de, "gerçek bir tarihsel neden" olarak "önemsiz" kalmaktadır. Şu hâlde, Vossler'in ailesinde kendilerine özel linguistik özelliklerin ortaya çıkışını görünüşe göre "kavramsallaştırma"dan muaf tutan şey, bunun mantıksal anlamsızlığı değil, yalnızca bizim ilgimizin sınırlarıdır.

Bizler, eğer bir insanın "şahsiyet"ini "karmaşık" ve yorumlanması zor bulursak, onun *bizzat kendisi*nin (eğer gerçekten dürüstçe bunu yapmak istiyorsa) bize nihaî bir malumat sağlayabilmesi gerektiğine inanmaya doğrusu her zaman istekliyizdir. Bu noktada, bunun böyle olmadığı gerçeği ve bunun sebebi ya da aslında neden bunun tam tersinin sıklıkla vuku bulduğu üzerine daha fazla tartışmayacağız.

O hâlde buyurun, buraya dek oldukça genel bir biçimde sadece işlevi bakımından ilgilendiğimiz "nesnel olasılık" kategorisinin daha yakından bir incelemesine yönelelim. Burada bilhassa, "olasılık yargısı"nın "geçerliliği"nin ne tarz bir geçerlilik olduğu sorusunu ele alacağız. Sorunun şöyle sorulması gerekir: "Olasılıklar"ı "nedensel soruşturma"ya sokmak, nedensel bilgiden bütünüyle vazgeçmek anlamına gelir mi? Olasılık yargısının "nesnel" temelleri hakkında yukarıda söylenen her şeye rağmen –olayların "olası" seyrinin belirlenmesi görevi "muhayyile"ye düştüğünden–, bu kategorinin önemini kabul etmek, öznel gelişigüzelliği içeriye buyur etmek için "tarihyazımı"nın kapılarını ardına kadar açmakla eşdeğer değil midir? Böylelikle, tarihyazımının "bilimsel" statüsü, tam da bu kategorinin kullanılmasından dolayı yıkıma uğratılmış olmaz mı? Belirli bir koşullayıcı etken belirli bir biçimde kavranmış ya da değiştirilmiş olsaydı, neler "olabilirdi"? Aslında bu son soru, iddia edileceği üzere, kaynak materyallerin "ideal" tamlığının mevcut olduğu durumda dahi, genel empirik kuralların kullanımı vasıtasıyla herhangi bir olabilirlik derecesinde kesinlikle yanıtlanabilir *değil*dir.[39] Gelgelelim kaynak materyallerin ideal tamlığı, kayıtsız şartsız gerekli bir şey değildir. Tarihsel bir olgunun nedensel anlam/önemine yönelik değerlendirme, şu sorunun ortaya atılmasıyla başlayacaktır: Olayların seyri, belirli bir doğrultuda dönüştürülmesi hâlinde, genel empirik kurallar uyarınca, ilgimiz açısından *nihaî* olabilecek herhangi bir bakımdan herhangi bir biçimde farklı bir doğrultu alabilecek midir? Zira doğrusu biz sadece bununla ilgilenmekteyiz; yani, fenomenlerin bizi ilgilendiren "veçheler"i, tekil ortak-belirleyen etkenlerden nasıl etkilenmektedir? Özünde negatif biçimde sorulmuş olan bu soruya karşılık gelen bir "nesnel olasılık yargısı"na ulaşmamız müm-

39 Neler "olabileceğini" pozitif bir biçimde hipotezleştirme teşebbüsü, eğer girişilirse, gülünç derecede tuhaf sonuçlara yol açabilir.

kün değildir; ya da –aynı anlama gelmek üzere– eğer belirli bir olgunun dışlanması ya da değiştirilmesi durumunda, olayların tarihsel bakımdan önemli belirleyici özelliklere göre seyrinin, yani bizi ilgilendiren seyrinin, mevcut bilgimizin durumu uyarınca, genel empirik kurallar ışığında fiilen nasıl vuku bulduysa öyle vuku bulması beklenmekteyse, *bu durumda* sözkonusu olgu esasen nedensel olarak önemsizdir ve kesinlikle, geriye dönük nedensel tarih analizinin tesis etmeye çalıştığı ve tesis etmesi gereken zincire dâhil değildir.

Şu Mart gecesinde Berlin'de ateşlenen iki silah, Eduard Meyer'e göre, neredeyse tamamen nedensel bakımdan önemsiz olgular sınıfına dâhildir. Oysa bunların oraya dâhil olmamaları tamamen olasıdır; çünkü olayların patlama anının bunlar tarafından en azından ortak-belirlenmiş olabileceği ve bir sonraki anın farklı bir gelişim seyrine yol açmış olabileceği, Meyer'in meseleye bakış açısından dahi akla yatkındır.

Ancak eğer, empirik bilgimize göre, bir etkenin nedensel ilgisi, ilerleme hâlindeki somut inceleme açısından önemli olan hususlara ilişkin olarak varsayılabiliyorsa, o hâlde bu ilgi iddiasında bulunan nesnel olasılık yargısı, tüm bir *kesinlik* dereceleri alanına ulaşabilir demektir. Bismarck'ın "karar"ının 1866 Savaşı'na "yol açtığına" ve bunun sözkonusu iki el silah atışının '48 olaylarına yol açmasından oldukça farklı bir anlamda gerçekleştiğine ilişkin Eduard Meyer'e ait görüş, şu tür bir argümanı içerir: Eğer bizim bu kararı analizimizde göz ardı etmemiz gerekseydi, '66'daki durumun geriye kalan diğer belirleyenlerinin, "yüksek derecede" bir nesnel olasılıkla, ("özsel" bakımlardan!) oldukça farklı olabilecek bir gelişmeye neden olacaklarını kabul etmemiz gerekecekti. Bu farklı gelişme, sözgelimi, Prusya-İtalya Antlaşması'nın sona ermesini, Venedik'ten barışçı bir biçimde feragat edilmesini, Avusturya-Fransa ittifakını ya da en azından, gerçekte Napolyon'u "durumun hâkimi" kılabilecek olan askerî ve politik durumdaki bir değişimi kapsayabilecekti.

"Nesnel" olasılık yargısı, *derece kademelendirmeleri*ne meydan verir ve "ihtimal hesaplaması" [*calculus of probability*] analizinde uygulanan ilkelerin devreye sokulması uğraşında gerekli olan bir mantıksal ilişki fikri tesis edilebilir. Yargının atıfta bulunduğu

anlamıyla bu nedensel bileşenler, daima bunlarla etkileşim içerisinde *kavranabilir* olan tüm bir koşullar bütünlüğünden yalıtılmış ve ayrı kılınmış şekilde tasarlanırlar. Bu durumda, "olası" sonuca yol açtığı "hesaplanmış" bu yalıtık tasarımlı bileşenlerin eklendiği bu bütünlüklü koşullar bileşiminin, "öngörüldüğü şekliyle" sonuca yol *açmayabilecek* olan bileşenlerin eklendiği bütünlüklü koşullar bileşimiyle nasıl bir ilişki içerisinde bulunduğu sorulabilir. Kuşkusuz bu işlem aracılığıyla, bu iki olasılık arasındaki ilişkinin bir anlamda "sayısal" olacak bir tahminine varmak her hâlükarda mümkün değildir. Bu sadece, (mantıksal anlamda) "mutlak şans" alanında, yani (sözgelimi zar atmada ya da her çekiliş sonrası sabit tutulan bir kavanozdan farklı renkte toplarla yapılan çekilişte olduğu gibi) belirli basit ve sarih koşulların mutlak bir biçimde aynı kaldığı durumlarda elde edilebilir olacaktır. Ancak bununla birlikte tüm diğer koşullar, bilgimiz açısından mutlak anlamda erişilemez bir tarzda değişkenlik gösterir. Ve ilgili sabit ve sarih koşullar (zarın yapısı, kavanozun şekli) ve diğer tüm tahayyül edilebilir koşullar nasıl ki bu "olasılıklar"la, *genel bir empirik önerme* içerisinde ifade edilebilir herhangi bir nedensel ilişki sergilemiyorsa, ilgili sonuçların ilgi gösterilen "özellikleri" (zar atışında kaç geldiği, çekilişte ise hangi renkte topun çekildiği) de aynı biçimde belirlenmiştir. Atıştan önce zar kutusunu nasıl tutup salladığım, somut olarak attığım sayının kesinlikle belirleyici bir nedensel bileşenidir; gelgelelim, "kemikler" hakkındaki tüm hurafelere rağmen, kutuyu belirli bir tarzda tutup sallamanın kaç atmak istendiğine göre "hesaplandığını" iddia edecek empirik bir önermeyi düşünmek dahi olasılık dâhilinde değildir. Şu hâlde bu tür bir nedensellik bütünüyle "şansa dayalı" bir nedenselliktir; yani, zar atanın fiziksel üslubunun, belirli bir zarın gelme şansı açısından, "*bir kural içinde ifade edilebilir*" hiçbir etkisi olmadığı iddiamız doğrulanmış olmaktadır. Zarın altı olası yüzünden her birinin gelme "şans"ı, *her* üslup açısından "eşit"tir. Öte yandan, zarın çekim merkezi değiştirildiğinde, diğer somut belirleyenler aynı kalsa dahi, bu "hileli" zarın belirli bir yüzünün geleceğine dair "daha kuvvetli bir şans"ın var olduğunu iddia eden genel bir empirik önerme sözkonusudur. Hatta biz, atışın yeterince sık tekrarlanması sonucu, bu "daha kuvvetli şans"ın, yani bu "nesnel olasılığın"

derecesini sayısal olarak dahi ifade edebiliriz. İhtimal hesaplama ilkelerinin diğer alanlara transfer edilmesine karşı yapılan bilindik ve tamamen haklı ikaza rağmen, açıktır ki, genel empirik önermelerden ya da empirik frekanslardan hareketle tespit edilmiş daha kuvvetli şansa ya da "nesnel olasılığa" ilişkin *son* durum, tarih alanı dâhil *tüm* somut nedensellik alanlarında benzerlerine sahiptir. Tek fark şudur: Sayısal bir şans ölçütü tayin etme gücü, kesinlikle burada, yani somut nedensellik alanında bütünüyle yitirilmiştir, çünkü bu, "mutlak şans"ın varlığını veya fenomenlerin belirli ölçülebilir ya da sayılabilir veçhelerini veyahut da bilimsel ilginin yegane nesnesinin sonuçlar olduğunu önvarsayar. Ama bunun yokluğuna rağmen, belirli durumların sonucunda, bu durumlarla karşılaşan kişiler açısından belirli bakımlardan benzer tipte bir tepkinin vuku bulmasının az-çok yüksek derecede "müsait olduğunu" iddia eden genel olarak geçerli yargılar sunmaktan pekala geri kalmayız. Bu tür bir önerme formüle ettiğimizde, aslında, sözkonusu tepkiyi "müsait kılması" beklenen genel kuralın geçerliliğini (başlangıçtaki koşullara dâhil edilse dahi) etkilemeyen pek çok sayıda olası duruma işaret etmeye dönük bir pozisyon da almış oluruz. Ve sonuçta, belirli bir sonucun belirli "durumlar" tarafından "müsait kılınma" derecesini hesaplayabiliriz; her ne kadar bunu, mükemmelen sarih bir biçimde ve hatta ihtimal hesaplaması prosedürlerine uygun bir biçimde yapamayacak olsak da. Yine de, sonucun genel kural tarafından "müsait kılınma"sının görece "derece"sini, farklı biçimde işleyen diğer durumların bunu nasıl "müsait kılabileceğini" mülahaza eden bir karşılaştırma aracılığıyla, yeterince iyi hesaplayabiliriz. Bu karşılaştırmayı muhayyilemizde, koşul örüntülerinin yeterli sayıda tahayyül edilebilir değişmiş hâli aracılığıyla yerine getirirsek, bu durumda, nesnel olasılığın "derece"sine dönük yargı açısından hatırı sayılır bir kesinlik derecesi tasavvur edilebilir, en azından ilke olarak: Ve bizi burada aslen ilgilendiren şey de, sadece bunun ilke olarak tasavvur edilebilirliğidir. Sadece gündelik hayatta değil aynı zamanda ve aslında tarihte de, bir sonucun "müsait olma" derecesine ilişkin bu tür yargıları sürekli kullanmaktayız; doğrusu, bunlar olmaksızın, nedensel bakımdan "önemli" ve "önemsiz" şeyler arasında ayrım yapmak, açıkça mümkün olmayacaktır. Burada tartıştığımız çalışmada Eduard Meyer dahi, bunları

tereddütsüz kullanmaktadır. Eğer, sıklıkla zikrettiğimiz şu silah atışlarının her ikisi de, Eduard Meyer'in burada somut doğruluğu açısından eleştirmeyeceğimiz görüşüne göre, "çatışmanın patlak vermesine neden olması *zorunlu olan*" "başka *herhangi bir* tesadüf"ten dolayı nedensel olarak "alakasız" ise, bu her hâlükarda şu anlama gelir: Belirli bir tarihsel örüntüdeki belirli "durumlar", başka olası durumlarla aynı anda mevcut olsalar da örneklerin ezici çoğunluğunda o sonuca yol açabilecek şeyler şeklinde, kavramsal olarak yalıtılabilirdir; her ne kadar başlangıçtaki örüntüye eklendiklerinde bize *başka* ("başka" derken, ilgimiz açısından nihaî olan veçheler bakımından, "başka"!) sonuçları mümkün kılabilecek gibi görünen bu tür tahayyül edilebilir nedensel etkenler aralığının nispeten oldukça sınırlı olduğu belliyse de. Dolayısıyla, tarihsel olayların irrasyonelliği üzerindeki yoğun vurgusundan dolayı "zorunda olan" ibaresini kullanmasına rağmen, başka bir sonucun ortaya çıkma şansının aslında sıfıra eşit olduğunu söyleyen Eduard Meyer'in görüşünü kabul etmiyoruz.

Biz, hukukî nedensellik teorisyenlerinin von Kries'ın çalışmasından bu yana tesis edilmiş dilsel kullanımına uygun olarak, tarihsel düşünüm aracılığıyla bir birlik içerisinde sentezlenen ve yalıtılmış şekilde tasarlanan belirli "durum" bileşimlerinin vuku bulmuş "sonuç"la ilişkisinin, en son zikredilen mantıksal tipe dâhil olduğu durumları, "*yeterli*" nedensellik durumları[40] olarak tanımlayacağız. Ve tıpkı Eduard Meyer gibi –her ne kadar kendisi bu kavramı açıkça tanımlamasa da–, sonucun tarihsel olarak alakalı bileşenleri açısından belirli olguların (sadece kavramsal olarak bir "birlik" içinde bir araya getirilmiş bir durumlar bileşimiyle ilişkili olarak bahis konusu edilmesi anlamında) "yeterli" *olmayan* bir sonuç üretmek üzere eylediği durumlarda, "şansa dayalı" nedensellikten bahsedeceğiz.

Yukarıda kullandığımız örneklere dönersek, Eduard Meyer'in bakış açısına göre Maraton Savaşı'nın "anlam/önem"ini, şu mantıksal terimlerle ifade etmek gerekir: Bir Pers zaferinin Helen ve dolayısıyla dünya kültürünün oldukça farklı bir biçimde gelişmesine yol açması *gerektiği* söylenemez. Bu tür bir yargı, tamamen imkansız olacaktır. Bu anlam/önem daha ziyade şöyle konmalıdır: Helen ve dünya kül-

40 Falanca durumların yol açtığı sonucun falanca bileşenlerine dair.

türünün farklı bir gelişimi, Pers zaferi gibi bir olayın "*yeterli*" sonucu "olabilecektir". Eduard Meyer'in Almanya'nın birleşmesi hakkında ifadesinin –ki von Below buna itiraz etmektedir– mantıksal olarak doğru formülasyonu şöyle olabilecektir: Bu birleşme, genel empirik kurallar ışığında, önceki belirli olayların "*yeterli*" sonucu olarak anlaşılır kılınabilir; tıpkı Berlin'deki Mart Devrimi'nin, genel empirik kurallar temelinde, belirli genel sosyal ve politik "durumlar"ın "yeterli" sonucu olarak anlaşılır olması gibi. Gelgelelim, bunun tam tersine, Berlin Kalesi önünde bu iki el silah atışı *olmasaydı*, genel empirik kurallar ışığında, kesinlikle yüksek bir ihtimalle devrimden kaçınıla"bileceği", çünkü genel empirik kuralların ışığında, diğer "durumlar" bileşiminin, sözkonusu silah atışlarının müdahalesi *olmasaydı* –olayların patlamasından önce açıklandığı anlamıyla– "ortaya çık*maya*bileceği" ikna edici bir biçimde savunulabilirdi ve o zaman biz, "şansa dayalı" nedensellikten bahsediyor olacaktık ve bu durumda –ki bu, tasavvur edilmesi oldukça zor bir durumdur–, Mart Devrimi'ne bu iki el silah atışını "isnat etmemiz" gerekecekti. Almanya'nın birleşmesi örneğinde "şans"ın karşıtı, von Below'un düşündüğü üzere, "zorunluluk" *değil*, daha ziyade, von Kries'ı izleyerek yukarıda geliştirdiğimiz anlamıyla "yeterli olan"dır.[41] Ve kalın çizgilerle vurgulamak gerekir ki; "şans" ve "yeterli olan" karşıtlığı açısından mesele, kesinlikle tarihsel olayların seyrinin "nesnel" nedenselliğine ve sahip oldukları nesnel ilişkilere ilişkin ayrım koyma meselesi değil, daha ziyade, daima ve bütünüyle, olayların "ham materyali" içine ilişmiş olan bir kısım "durum"u soyutlama vasıtasıyla yalıtmamız ve onları olasılık yargılarının nesneleri hâline dönüştürmemizle ilgili bir meseledir. Bu, empirik kurallar temelinde, olayların tekil bileşenlerinin nedensel "anlaın/önem"ine dair vukuf kazanmak amacıyla yapılır. Gerçek nedensel karşılıklı-ilişkilere nüfuz etmek için, *gerçek olmayanlarını inşa ederiz*.

41 Yeterliliğin "derece"sini değerlendirme araçlarına sahip olup olmadığımız ya da ne ölçüde sahip olduğumuz ve sözüm ona "analojiler"in burada bir rol oynayıp oynamadığı ve eğer böyleyse, bileşik "total nedenler"in "bileşenler"ine ayrılarak analiz edilmesinde özel olarak ne rol oynadıkları sorununu, bizim açımızdan nesnel bir biçimde verili hiçbir "analitik anahtar" sözkonusu olmadığı için, daha sonra ele alacağız. Mevcut formülasyon, zorunlu olarak geçicidir.

Sürece soyutlamaların karıştırıldığı gerçeği, bilhassa sıklıkla yanlış anlaşılır ve bu yanlış anlamanın muadili, görüşleri John Stuart Mill'in görüşlerine dayanmakta olup hukukî nedensellik hakkında yazan belirli yazarların teorilerinde bulunmakta ve von Kries'ın evvelce zikredilmiş çalışmasında ikna edici bir biçimde eleştirilmektedir.[42]

Mill'e göre, beklenen bir sonucun olabilirlik derecesini sayısal olarak ifade eden kesir, sonuca yol açma yönünde hareket eden nedenler ile, aynı sonucu "engelleme" yönünde hareket eden nedenler arasındaki ilişkiye işaret etmektedir ve bu her iki neden türü de, nesnel olarak belirli bir anda varolmaktadır. Binding ise, Mill'i izleyerek, "belirli bir sonucu gerçekleştirmek üzere hareket eden" koşullar ile ona "direnen" koşullar arasında, bazı durumlarda sayısal olarak tespit edilebilir ve *nesnel olarak* mevcut (ya da her hâlükarda hesaplanabilecek) bir ilişki, belirli koşullar altında bir "denge durumu"nda olan bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Binding'e göre, ilk tür koşul ikincisine ağır bastığında, nedensellik süreci ortaya çıkmaktadır.[43] Oldukça açıktır ki burada, insan "eylemler"iyle ilgili *tartışma*da dolaysız bir "deneyim" olarak kendini gösteren "motivler çatışması" fenomeni, nedensellik teorisi için bir temele dönüştürülmektedir. Gelgelelim, bu fenomene atfedilebilecek genel anlam her ne olursa olsun,[44] şurası kesindir ki, sıkı sıkıya nedensel hiçbir analiz, tarihte dahi, bu insanbiçimciliği [*anthropomorphism*] kabul edemez.[45]

---

42 Önceki argümanda olduğu gibi burada da, von Kries'ın fikirlerini ne ölçüde "yağmaladığı"mdan pek bahsetmiyorum. Dolayısıyla ve aynı zamanda bu formülasyon, sahihlik bakımından çoğu zaman zorunlu olarak, von Kries'ın kendi ifadelendirmesine nispetle aşağı nitelikte kalmaktadır. Gelgelelim elinizdeki çalışmanın hedeflerinden dolayı, bu eksikliklerin her ikisi de kaçınılmazdır.

43 Binding, *Die Normen und ihre Ubertretung* [Normlar ve İhlali], I, s. 41 vd. Ayrıca bkz. von Kries, *a.g.e.*, s. 107.

44 H. Gomperz, *Uber die Wahrscheinlichkeit der Willensentscheidungen* [İradî Kararın Olasılığı Üzerine] (Viyana, 1904) adlı eserinde (*Sitzungsberichten der Wiener Akademie, Philosophisch-Historische Klasse*, cilt 149'tan ayrı basım), atıfta bulunulan fenomeni, fenomenolojik bir "karar" teorisinin temeli olarak kullanmaktadır. Sürece dair yaptığı sunumun değeri hakkında bir yargıda bulunmaya girişmeyeceğim. Yine de bu bir yana, bana öyle geliyor ki Windelband'ın (kasten, kendi hedeflerinden dolayı), "daha güçlü" motivi, kendi lehine olan kararın verilmesini nihayetinde "hızlandıran" bir motiv olarak, saf kavramsal-analitik bir biçimde tanımlaması, problemi ele almanın olası tek yolu değildir (bkz. *Uber Willensfreiheit*, s. 36 vd.).

45 Kistiakowski bu açıdan haklıdır. *A.g.e.*

"Zıt yönde" işleyen iki "güç" kavrayışı, sadece, iki fiziksel olarak "karşıt" (ve her biri sadece "karşıt" güçlerin biri ya da diğeri tarafından gerçekleştirilebilecek olan) sonucu içeren olayları –özellikle de, doğası gereği mekanik ve fiziksel olan olayları– tartışırken kendini aldatmaksızın kullanılabilecek olan uzamsal ve fiziksel bir imge olmamakla kalmaz. Daha ziyade, ilk ve son olarak vurgulamak gerekir ki, somut bir sonuç, onun lehine olan belirli nedenlerin ona karşıt olan başka nedenlerle mücadelesinin bir ürünü olarak görülemez. Aksine durumu şöyle görmek zorunludur: "Sonuç"tan hareketle oluşturulmuş nedensel zincirin geriye doğru neden olduğu *tüm* durumların tesis ettiği bütünlük, somut sonucun gerçekleşmesini sağlayacak belirli bir biçimde "bir arada etkide bulunmuştur". Başka bir deyişle, sonucun meydana gelmesi, nedensel olarak işleyen her empirik bilim açısından, sadece belirli bir anın değil ama "sonsuzluğun" sonucudur. Şu hâlde, belirli bir sonucu "müsait kılan" ve "engelleyen" koşullardan bahsettiğimizde, bundan, belirli koşulların, somut bir durumda neticede gerçekleşecek sonucu engellemek için boş yere çalıştığı, diğer koşulların ise, öncekilere rağmen, bu durumun gerçekleşmesini sağladığı sonucunu çıkarmamız mümkün değildir. Sözkonusu ifade daima ve istisnasız sadece şu anlama gelmek zorundadır: Gerçekliğin sonuçtan önce gelen ve kavramsal olarak yalıtılmış bazı bileşenleri, *genellikle* genel empirik kurallar uyarınca, sözkonusu tipte bir sonucu müsait kılmışlardır. Ne var ki, bildiğimiz üzere, bunun anlamı şudur: Bu sonuca, bazı bileşimler genellikle bu sonucu değil başka bir sonucu üretirken, olası olarak kavranan koşullara sahip makul biçimde olası bileşimlerin çoğunda yer alan evvelce zikredilmiş gerçeklik bileşenleri yol açmıştır. Eduard Meyer sözgelimi "her şeyin belirli bir sonuca doğru *ittiği*" (s. 27) durumlardan söz ettiğinde, burada, gerçekte vuku bulmuş bir olaylar akışının yeniden-üretimi değil, genelleştirici ve yalıtıcı bir *soyutlama* sözkonusudur. Hâlbuki eğer mantıksal olarak doğru bir biçimde formüle edilirse, bunun anlamı basitçe şudur: Bizler nedensel "etkenler"i gözlemleyebilir ve bunları kavramsal olarak yalıtabiliriz; ve bunun yanısıra, *genel empirik kurallar* uyarınca başka bir sonuca yol açmaları "beklenebilecek" başka nedensel "etkenler" ile bu kavramsal olarak yalıtılmış "etkenler"in görece az sayıda bileşiminin *tahayyül*

edilebilir olmasına karşılık, bulunması beklenen kuralları, bu yalıtılmış etkenlerle bir *yeterlilik* ilişkisi içerisinde düşünmek gerekir. Durumun, ona dair kavrayışımızın tıpkı Eduard Meyer tarafından tasvir edildiği gibi olduğu örneklerde, sözkonusu sonuca doğru bir "*gelişimsel eğilim*"in varlığından söz ederiz.[46]

Bir gelişmenin –örneğin kapitalizmin gelişiminin– "itici güçleri" ya da ters yönde "engelleri" gibi imgelerin kullanımına benzer şekilde (ki belirli bir nedensel ilişki "kural"ının somut bir durumda belirli nedensel bağlantılar tarafından "aşıldığı"nı ya da –daha özensiz bir biçimde– bir "yasa"nın başka bir "yasa" tarafından "feshedildiği"ni iddia eden kullanım da buna dâhildir), bu tür tüm tanımlamalar, eğer daima kavramsal karaktere sahip olduklarının bilincine varılmışsa, yani gerçek nedensel zincirin belirli bileşenlerin soyutlanmasına, geriye kalan bileşenlerin nesnel olasılık yargısı biçiminde kavramsal olarak genelleştirilmesine ve bunların olayları, belirli bir yapıya sahip bir nedensel bileşim kalıbına dökmek için kullanılmasına dayandığı akılda tutulduğu müddetçe, yeri doldurulamaz bir nitelik sergilerler.[47] Bu durumda, tüm "bilgi"mizin kategorisel olarak oluşturulmuş bir gerçekliğe ilişkin olduğunu ve sözgelimi "nedenselliğin" "bizim" düşüncemizin bir kategorisi olduğunu kabul etmek ve buna dair farkındalığı korumak, bizim için yeterli *değildir*. Nedensellik [*causality*], nedenlemenin [*causation*] "yeterliliği"ne dair bir mesele sözkonusu olduğunda, özel bir karakter[48] kazanır. Her ne kadar bu çalışmayı yaparken, bu yeterli nedensellik kategorisinin her şeyi kapsayan bir analizini sunmak niyetinde değilsek de, yine de en azından, "yeterli" nedensellik ile "şansa dayalı" nedensellik arasındaki ayrımın (bilginin herhangi bir olası hedefi tarafından belirlenmiş) sıkı sıkıya göreli doğasını aydınlatmak için bu analizi özetle de olsa sunmak gerekliydi. Bir "olasılık yargısı"nda içerilen önermenin sıklıkla oldukça muğlak içeriğinin, nasıl olup da, her şeye

46 Kelimelerin gösterişsizliği, mantıksal meselenin varlığına herhangi bir biçimde tesir etmez.

47 Bu unutulduğu zaman (ki kuşkusuz, yeterince sıklıkla olagelen de budur), Kistiakowski'nin bu nedensel yaklaşımın "metafizik" karakteriyle ilgili eleştirisi (*a.g.e.*) doğrulanmış olur.

48 Burada da can alıcı bakış açıları, kısmen von Kries (*a.g.e.*) ve Radbruch (*a.g.e.*) tarafından değinilmiş; kısmen de açıkça sergilenmiştir.

rağmen öne sürülen gerçeklik iddiasıyla ve içeriğin muğlaklığına rağmen var olan nedensel ardışıklıkların inşasında kullanılmasıyla uyumlu olduğunu anlaşılır kılmak için bunu yapmak zorunluydu.[49]

49 İlave bir çalışmanın peşisıra gelmesi gerekir.